

**T.C.
NECMETTİN ERBAKAN ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI
ARAP DİLİ VE BELÂGATI BİLİM DALI**

**İBN HİCCE EL-HAMEVÎ VE HİZÂNETÜ'L EDEB VE
GÂYETÜ'L EREB ADLI ESERİ**

Şerife ULUCAN

YÜKSEK LİSANS TEZİ

**DANIŞMAN
Doç. Dr. Ali EMİNOĞLU**

KONYA - 2025

T.C.
NECMETTİN ERBAKAN ÜNİVERSİTESİ
Sosyal Bilimler Enstitüsü

BİLİMSEL ETİK SAYFASI

Öğrencinin	Adı Soyadı	Şerife ULUCAN		
	Numarası	22810601017		
	Ana Bilim / Bilim Dalı	Temel İslam Bilimleri / Arap Dili ve Belâgatı		
	Programı	Tezli Yüksek Lisans	X	
		Doktora		
	Tez Danışmanı	Doç. Dr. Ali EMİNOĞLU		
Tezin Adı	İbn Hicce El-Hamevî ve Hizânetü'l Edeb ve Gâyetü'l Ereb Adlı Eseri			

Bu tezin hazırlanmasında bilimsel etiğe ve akademik kurallara özenle riayet edildiğini, tez içindeki bütün bilgilerin etik davranış ve akademik kurallar çerçevesinde elde edilerek sunulduğunu, ayrıca tez yazım kurallarına uygun olarak hazırlanan bu çalışmada başkalarının eserlerinden yararlanılması durumunda bilimsel kurallara uygun olarak atıf yapıldığını bildiririm.

Şerife ULUCAN

T.C.
NECMETTİN ERBAKAN ÜNİVERSİTESİ
Sosyal Bilimler Enstitüsü

ÖZET

Öğrencinin	Adı Soyadı	Şerife ULUCAN		
	Numarası	22810601017		
	Ana Bilim / Bilim Dalı	Temel İslam Bilimleri / Arap Dili ve Belâgatı		
	Programı	Tezli Yüksek Lisans	X	
		Doktora		
	Tez Danışmanı	Doç. Dr. Ali EMİNOĞLU		
Tezin Adı	İbn Hicce El-Hamevî ve Hizânetü'l Edeb ve Gâyetü'l Ereb Adlı Eseri			

Bu çalışmada Memlûkler dönemi ediplerinden İbn Hicce'nin "*Hizânetü'l-edeb ve gâyetü'l-ereb*" adlı dil, edebiyat, belâgat, tenkit, tarih, teracim, nazım ve nesir gibi pek çok alanda önemli bilgiler ihtiva eden ansiklopedik eseri tahlil edilmiştir.

Çalışma, bir giriş ve üç bölümden oluşmaktadır. Girişte araştırmanın konusu, problemi, amacı, önemi, sınırlılıkları, yöntemi, konuyla alakalı belli başlı kaynaklar ve araştırmada yararlanılan kaynakların üzerinde durulmuştur. Birinci bölümde İbn Hicce'nin yaşadığı dönemin siyasi, sosyal, ilmi ve kültürel dokusuna dair bilgiler sunulmuş; ardından İbn Hicce'nin hayatı, edebi kişiliği ve eserlerinden bahsedilmiştir. İkinci bölümde bedî' ilminin tarihçesi, bedî'ıyyât kasidelerinin ortaya çıkışı, özellikleri, Arap edebiyatındaki yeri ve ilk bedî'ıyyât kasidelerinden bahsedilecek olup devamında İbn Hicce'nin bedî'ıyyesinin mukaddimesi, dili ve muhtevası, içerdiği sanatlar, bedî'ıyyesi ve şerhinde takip ettiği yöntem ve istişhatları ele alınacaktır. Üçüncü ve aynı zamanda son bölümde bedî'ıyyâtkasidesinin ihtiva ettiği sanatlar tek tek ele alınmış, tanımları yapıldıktan sonra yer yer ayet, hadis, şiir ve nesir örnekleriyle konu pekiştirilmiştir. Her sanatın sonunda da İbn Hicce'nin beyti verilip gerekli izahlar yapılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Arap dili ve Belâgatı, bedî'î sanatlar, bedî'ıyyât, el-Bedî'ıyye, İbn Hicce el-Hamevî, Hizânetü'l-edeb ve gâyetü'l-ereb

T.C.
NECMETTİN ERBAKAN ÜNİVERSİTESİ
Sosyal Bilimler Enstitüsü

ABSTRACT

Author' s	Name Surname	Şerife ULUCAN		
	Student Number	22810601017		
	Department	Fundamental Islamic Sciences / Arabic Language and Rhetoric		
	Study Programme	Master's Degree (M.A.)	X	
		Doctoral Degree (Ph.D.)		
	Supervisor	Assoc. Prof. Dr. Ali EMİNOĞLU		
Title of the Thesis/Dissertation	Ibn Hidjdja Al-Hamawi and His Work 'Khizanatu'l-Adab we Ghayatu'l-Ereb			

This study analyzes the encyclopedic work *Khizânat al-Adab wa Ghâyat al-Arab* by Ibn H̄ijja al-Ḥamawī, one of the prominent literary figures of the Mamluk period. The work encompasses significant content in various fields, including language, literature, rhetoric, literary criticism, history, biography, poetry, and prose, and holds an important place in classical Arabic scholarship.

The thesis consists of an introduction and three main chapters. The introduction presents the research topic, problem, purpose, significance, limitations, methodology, primary sources relevant to the subject, and the references utilized in the study. The first chapter offers a general overview of the political, social, intellectual, and cultural context of the period in which Ibn H̄ijja lived, followed by a discussion of his life, literary personality, and works. The second chapter examines the historical development of the science of *badī'*, the emergence and characteristics of *badī' iyyât* odes, and their place in Arabic literature. It then delves into the preface, language, content, rhetorical devices, and artistic elements found in Ibn H̄ijja's *badī' iyya*, as well as the exegetical approach and references he employed in his commentary. The third and final chapter focuses on the rhetorical devices contained within the *badī' iyya* poem. Each device is addressed individually with definitions, and the analysis is supported by selected examples from the Qur'an, ḥadīth, poetry, and prose. At the end of each section, a relevant verse by Ibn H̄ijja is cited and thoroughly explained.

Keywords: Arabic Language and Rhetoric, *badī'* Arts, *badī' iyyât*, *al-Badī' iyya*, Ibn H̄ijja al-Hamawi, Ibn Hidjdja al-Hamawi and His Work 'Khizanatu'l-adab we ghayatu'l-ereb

İÇİNDEKİLER

BİLİMSEL ETİK SAYFASI	ii
ÖZET	iii
ABSTRACT	iv
İÇİNDEKİLER	v
TRANSKRİPSİYON	xii
KISALTMALAR	xiii
ÖN SÖZ	xiv
GİRİŞ	1
1. Araştırmanın Konusu ve Problemi	1
2. Araştırmanın Amacı ve Önemi	2
3. Sınırlılıklar	3
4. Yöntem.....	3
5. Konuyla İlgili Belli Başlı Araştırmalar.....	4
6. Araştırmada Kullanılan Kaynaklar	4

BİRİNCİ BÖLÜM

İBN HİCCE EL HAMEVİ'NİN HAYATI VE EDEBİ KİŞİLİĞİ

1.1. Yaşadığı Dönem	7
1.1.1. Siyasi Durum.....	7
1.1.2. Sosyal Durum.....	8
1.1.3. İlmi ve Kültürel Durum.....	9
1.2. İbn Hicce'nin Hayatı.....	11
1.2.1. Yaşamı ve Vefatı	11
1.2.2. Edebi Kişiliği.....	14
1.2.2.1. Hocaları	16
1.2.2.2. Talebeleri.....	17
1.2.3. Eserleri.....	17
1.2.3.1. Şiire Dair Eserleri:.....	18
1.2.3.2. Nesre Dair Eserleri:	19

İKİNCİ BÖLÜM

BEDÎ'İYYÂT VE İBN HİCCE'NİN HİZÂNETÜ'L EDEB VE GÂYETÜ'L EREB ADLI ESERİ'NİN İNCELENMESİ

2.1. Bedî' İlminin Tarihçesi.....	21
-----------------------------------	----

2.2. Bedî'ıyyât.....	25
2.2.1. Bedî'ıyyâtın Ortaya Çıkışı ve Gelişimi	25
2.2.2. İlk Bedî'ıyyât Kasideleri	26
2.2.2.1. Kâfiyetü'l Bedî'iyye fi'l Medâihi'n-Nebeviyye.....	26
2.2.2.2. el-Ḥulletü's-siyerâ fi medḥi ḥayri'l-verâ.....	27
2.2.2.3. Bedî'ıyyetu'l Mevşilî	28
2.2.2.4. el-Cevâhirü'l-rafi' ve vechu'l me'ânî fi ma'rifeti envâi'l bedî' ...	29
2.2.2.5. el-İkdü'l-bedî' fi medḥi'ş-şefi'	29
2.2.2.6. Bedî'ıyyetu-İbn Hicce el-Ḥamevî	30
2.2.3. Arap Edebiyatında Bedî'ıyyâtın Yeri.....	30
2.2.4. Bedî'ıyyât Kasidelerinde Aranılan Şartlar	31
2.3. İbn Hicce'nin Bedî'iyyesi'nin Tanıtımı.....	31
2.3.1. Bedî'iyyenin Mukaddimesi	32
2.3.2. Bedî'iyyenin Muhtevâsı	32
2.3.3. Bedî'iyyede Geçen Sanatların Listesi	35
2.3.3.1. Meânî.....	35
2.3.3.2. Beyân.....	35
2.3.3.3. Bedî'	35
2.3.4. İbn Hicce'nin Bedî'iyyesinde ve Onun Şerhindeki Usulü	37
2.3.5. İstişâd.....	39
2.3.5.1. Ayetlerle İstişâd.....	40
2.3.5.2. Hadislerle İstişâd	44
2.3.5.3. Şiirlerle İstişâd.....	45
2.3.5.4. Nesirlerle İstişâd.....	51

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

HİZÂNETÜ'L EDEB VE GÂYETÜ'L EREB BAĞLAMINDA BEDÎ'İYYE KASİDESİNE YER ALAN SANATLAR

3.1. Ḥusnu'l-ibtidâ ve Berâ'atu'-İstihlâl.....	54
3.2. Cinâs	56
3.2.1. el-Cinasu'l-mürekkeb ve'l-mutlak	57
3.2.2. el-Cinasu'l-müleffak	58
3.2.3. el-Cinasu'l-müzil ve'l-lâhiq	58
3.2.4. el-Cinâsu't-tâm ve'l-muṭarref.....	59

3.2.5. el-Cinasu'l-muşahhaf ve'l-muḥarref	61
3.2.6. el-Cinasu'l-lafzî ve'l-maqlûb	62
3.2.7. el-Cinasu'l-mânevî	63
3.3. İstitrâd	64
3.4. İstiâre	66
3.5. İstihdâm	67
3.6. el-Hezlu'llezî yurâdu bihi'l-ceddu	68
3.7. Muḳâbele	69
3.8. İltifât.....	70
3.9. İftinân.....	71
3.10. İstidrâk	73
3.11. eṭ-Ṭayy-u ve'n-neşr.....	75
3.12. Ṭıbâk	75
3.13. Nezâhe	76
3.14. Taḥyîr.....	77
3.15. İbhâm	78
3.16. İrsâlû'l-meşel	79
3.17. Tehekküm	79
3.18. Mürâca'a	80
3.19. Tevşîh.....	82
3.20. Teşâbuhu'l-eṭrâf.....	83
3.21. Teğâyûr	84
3.22. Tezyîl	84
3.23. Tefvîf	85
3.24. Muvârebe	86
3.25. Kelâmu'l-câmî'	88
3.26. Münâkaza.....	89
3.27. Taşdîr (Raddu'l-'acz ale's-ş-sadr)	90
3.28. el-Ḳavl bi'l-mûceb (Üslûbu'l-ḥakîm).....	91
3.29. el-Hecvu fî ma'razî'l-medḥ	92
3.30. İstişnâ	93
3.31. Teşrî'	94
3.32. Tetmîm.....	94

3.33. Tecâhul'u-‘ârîf.....	95
3.34. İktifâ.....	96
3.35. Mürâ‘ât-ı nazîr	98
3.36. Temsîl	99
3.37. Tescîh	99
3.38. ‘Itabu’l mer’i nefsehû	101
3.39. Kâsem	101
3.40. Husnu’t-taḥalluş.....	102
3.41. İttirâd.....	103
3.42. ‘Aks.....	104
3.43. Terdîd.....	105
3.44. Tekrâr.....	106
3.45. el-Mezhebu'l-keîâmî	106
3.46. Münâsebet.....	107
3.47. Tevşî‘	108
3.48. Tekmîl.....	109
3.49. Tefrîk	110
3.50. Taşîr	111
3.51. Teşbîh.....	112
3.52. et-Teşbîh bi’t-telmîh	114
3.53. Teşbîh-u şey’eyn bi şey’eyn	116
3.54. İnsicâm.....	116
3.55. Tafşîl	118
3.56. Nevâdir.....	119
3.57. Mübâlağa	120
3.58. İgrâk.....	120
3.59. Ğuluv	121
3.60. İ’tilâfu’l-ma‘nâ ma‘a’l-ma‘nâ.....	122
3.61. Nefyu’ş-şey’ bi îcâbihî.....	123
3.62. İğâl	124
3.63. Tehzîb ve’t-te’dîb	125
3.64. Mâ lâ yestahîlu bi’l-in‘ikâs	126
3.65. Tevriye.....	126

3.66. Müşâkele.....	130
3.67. el-Cem‘ ma‘a‘t-taksîm.....	131
3.68. el-Cem‘ ma‘a‘t-tefrîk.....	132
3.69. İşâret.....	132
3.70. Tevlîd.....	133
3.71. Kinâye.....	135
3.72. Cem‘.....	136
3.73. es-Selb ve‘l-îcâb.....	137
3.74. Taksîm.....	137
3.75. Îcâz.....	138
3.76. Müşâreket.....	139
3.77. Taşrî‘.....	140
3.78. İ‘tirâz.....	141
3.79. Rucû‘.....	142
3.80. Tertîb.....	143
3.81. İştikâk.....	145
3.82. İttifâk.....	145
3.83. İbdâ‘.....	146
3.84. Mümâşeie.....	148
3.85. Haşru‘l-cüz‘î ve ilhâkıhî bi‘l-küllî.....	149
3.86. Ferâid.....	150
3.87. Terşîh.....	152
3.88. ‘Unvân.....	153
3.89. Teshîm.....	153
3.90. Tatrîz.....	155
3.91. Tenkît.....	156
3.92. İrdâf.....	156
3.93. İdâ‘.....	157
3.94. Tevhîm.....	159
3.95. İlğâz.....	160
3.96. Selâmetu‘l-ihtirâ‘.....	161
3.97. Tefsîr.....	161
3.98. Husnu‘l-ittibâ‘.....	163

3.99. Muvârede	164
3.100. İzâh.....	165
3.101. Husnu'n-nesak	165
3.102. Ta'did.....	166
3.103. Ta'lil.....	167
3.104. Te'attuf.....	168
3.105. İstibâ'	169
3.106. eṭ-Ṭâ'at ve'l-'ısyân	170
3.107. el-Medḥ-u fî ma'raẓı'z-zemm.....	171
3.108. Bast	172
3.109. İttisâ'	173
3.110. Cem'u'l-mu'telif ve'l-muhtelif.....	174
3.111. Ta'rîz.....	175
3.112. Tarşî'	176
3.113. Secî'	177
3.114. Tesmîṭ	178
3.115. İltizâm	180
3.116. Muzâvece.....	181
3.117. Teczi'e	181
3.118. Tecrîd.....	182
3.119. Mecaz.....	183
3.120. İ'tilâf	183
3.120.1. İ'tilâfu'l-lafz ma'a'l-ma'nâ	184
3.120.2. İ'tilâfu'l-lafz ma'a'l-vezn.....	184
3.120.3. İ'tilâfu'l-ma'nâ ma'a'l-vezn.....	185
3.120.4. İ'tilâfu'l-lafz ma'a'l-lafz	185
3.121. Temkîn	186
3.122. Ḥazf.....	187
3.123. Tedbîc	188
3.124. İktibâs.....	189
3.125. Suhûlet	190
3.126. Husnu'l-beyân.....	192
3.127. İdmâc	193

3.128. İhtirâs	194
3.129. Berâatu't-taleb	195
3.130. 'Akd	195
3.131. Musâvât.....	196
3.132. Hıusnu'l- hitâm	197
SONUÇ	199

TRANSKRİPSİYON

أ: A, E, a, e	ص: S, s
إ: I, İ, ı, i	ض: D, d, z
أ: ’	ط: T, t
ب: B, b	ظ: Z, z
ت: T, t	ع: ’
ث: S, s	غ: Ğ, ğ
ج: C, c	ف: F, f
ح: H, h	ق: K, k
خ: H, h	ك: K, k
د: D, d	ل: L, l
ذ: Z, z	م: M, m
ر: R, r	ن: N, n
ز: Z, z	و: V, v
س: S, s	ه: H, h
ش: Ş, ş	ي: Y, y

Yukarıdaki transkripsiyon sistemi şahıs adları, künyeler, eser adları ve gerekli durumlarda bazı terimlerde kullanılmıştır. “Muhammed”, “Ahmed”, “Mahmud”, “Süleyman”, “Halil” gibi Türkçede sık kullanılan isimlerin yazımında transkripsiyon uygulanmamıştır. Harf-i cer ve lâm-ı târifler küçük harflerle yazılmıştır. Transkripsiyonda İSNAD atıf sisteminin çeviri yazı alfabesi/transkripsiyonu esas alınmıştır.

KISALTMALAR

a.s.	: Aleyhisselâm
b.	: İbn
bk.	: Bakınız
bnt.	: Bint
by.	: Basım yeri yok
çev.	: Çeviren
ed.	: Editör
Erişim	: Erişim tarihi
H.	: Hicrî
M.	: Milâdî
öl.	: Ölüm tarihi
r.a.	: Radiyallahu anh
s.a.v.	: Sallallâhu aleyhi ve sellem
TDV	: Türkiye Diyanet Vakfı
thk.	: Tahkik eden
ts.	: tarihsiz
vb.	: ve benzeri
yy.	: Yüzyıl

Kısaltmalarda İSNAD atıf sisteminin kısaltmalar dizini esas alınmıştır.

ÖN SÖZ

Arap edebiyatı, tarih boyunca hem içerik hem de şekil açısından zengin bir birikime sahip olmuş; özellikle nazım geleneği, edebî sanatların zirveye ulaştığı bir alan hâline gelmiştir. Bu gelenek içerisinde önemli bir yer tutan bedî'yye türü, Hz. Peygamber'e duyulan muhabbetin estetik bir dil ile ifadesi olmasının yanı sıra, şairin belâgat ilmindeki yetkinliğini ortaya koyma imkânı da sunmuştur. Bedî'yyeler, klasik Arap şiirinde hem dinî muhtevasıyla hem de sanatsal derinliğiyle dikkate değer bir tür olarak varlık göstermiştir. Bu sahada çok sayıda edebiyat alimi eser kaleme almıştır. Bu isimlerden biri de Memlükler dönemi edebiyatının önde gelen simalarından biri olan İbn Hicce el-Hamevî'dir. İbn Hicce, *Hizânetü'l-edeb ve gâyetü'l-ereb* adlı eserinde kaleme aldığı *el-Bedî'yye* kasidesini ayrıntılı bir biçimde şerh etmiş; ayet, hadis, şiir örnekleri, risâlelerden alıntılar, meseller vb. çok sayıda dinî-edebî delil kullanımıyla öne çıkmayı başarmıştır.

Bu bağlamda İbn Hicce el-Hamevî'nin iki ciltlik "*Hizânetü'l-edeb ve gâyetü'l-ereb*" adlı eseri baştan sona okunmuş; müteakiben tezin birinci bölümünde müellifin hayatı ve edebî şahsiyeti ele alınmıştır. Tezin ana eksenini teşkil eden ikinci ve üçüncü bölümlerde ise adı geçen eser detaylı biçimde tahlil edilmiştir.

İkinci bölümde, konunun daha anlaşılır hâle gelmesi amacıyla bedî' ilminin tarihçesine, bedî'yyât türünün ortaya çıkışına, ilk örneklerine ve bedî'yyât kasidelerinde aranan şartlara yer verilmiştir. Ardından, şairin "*el-Bedî'yye*" kasidesinde yer alan sanatlar, me'ânî, beyân ve bedî'î sanatları şeklinde sınıflandırılmıştır. Müellifin kasidesinin dil ve üslubu incelendikten sonra "İstişâd" başlığı altında yer alan örneklere geçilmiştir. Eserin önemli bir kısmını teşkil eden şevâhid, içeriklerine göre ayetlerle, hadislerle, şiirlerle ve nesirlerle istişâd olmak üzere dört alt başlık altında toplanmıştır.

Üçüncü bölümde ise toplam 142 beyit tercüme edilmiştir. Her bir beyitte geçen toplamda 147 adet sanatın tanımı yapılmış, söz konusu sanatın beyitte ne şekilde kullanıldığı açıklanmıştır. Sanatların izahı, ayet, hadis, farklı dönemlere ait şiir ve nesir örnekleriyle desteklenmiştir.

Bu çalışma Necmettin Erbakan Üniversitesi Bilimsel Araştırma Projeleri Koordinasyon Birimi tarafından 24YL17001 nolu proje kapsamında desteklenmiştir.

Bu çalışmanın her aşamasında bilgi, birikim ve yönlendirmeleriyle bana rehberlik eden, sabır ve anlayışla desteğini esirgemeyen değerli danışmanım Doç. Dr. Ali EMİNOĞLU'na en içten teşekkürlerimi sunarım.

Şerife ULUCAN

Konya, 2025

GİRİŞ

1. Araştırmanın Konusu ve Problemi

Arap dili ve edebiyatında peygamber sevgisinin en güzel şekilde ortaya konduğu türlerden biri bedî'iyedir. Bedî'ye geleneği, Hz. Peygamber henüz hayattayken Hassân b. Sâbit ve Kâ'b b. Züheyr gibi sahabe şairlerle başlamış daha sonra Emevî ve Abbâsî dönemlerinde gelişerek devam etmiştir.¹ Ka'b b. Züheyr'in i'tizâr türündeki "*Bânet Su'âd*" kasidesi bu türün önde gelen örneklerindedir.² Fakat Hz. Peygamber'i övmek için kaleme alınan her kaside bedî'ye olarak nitelenmemiştir. Zira bir kasidenin bedî'yye kapsamında değerlendirilmesi için beyit sayısının en az elli olması, her beytin bedî'i sanatlardan en az birini ihtiva etmesi, kasidenin basî't bahir ile nazmedilmiş olması, redif harfinin (revî) kesreli "mim" olması gibi özelliklerin var olması gerekmektedir.³

Hız. Peygamber'in döneminden XX. yüzyıla kadar olan dönemde çok sayıda peygamber methiyesi ortaya konmuştur. Şafiiyuddîn el-Hillî'den XIX. yüzyılın sonları XX. yüzyılın başlarına kadar 100 kadar bedî'yye nazmedildiği söylenebilir.⁴ Şafiiyuddîn el-Hillî'nin "*el-Kâfiyetü'l-bedî'yye fi'l-medâihî'n-nebeviyye*"si, İbn Câbir el-Endelüsî'nin "*Bedî'yyetü'l-'umyân*" olarak da bilinen "*el-Hulletü's-siyerâ fi medhi hayri'l-verâ*"sı, Zeynüddin Şa'bân b. Muhammed b. Dâvûd el-Âsârî'nin "*el-Bedî'yyetü'l-kübrâ*" olarak da bilinen "*el-İkdü'l-bedî' fi medhi's-şefi'*"si, İbnu'l-Mukrî el-Yemenî'nin "*el-Cevâhirü'l-lâmi'a fi tecnîsi'l-ferâ'idi'l-câmi'a li'l-me'âni'r-râ'i'a*"sı İbn Hicce'den önce kaleme alınmış bedî'yyelerden bazılarıdır.⁵ Günümüze ulaşan ve bedî'yye türünün önde gelenleri arasında İbn Hicce el-

¹ Hulusi Kılıç, "Bedîyyât", *TDV İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1992), 5/323.

² Kenan Demirayak, *Arap Edebiyatı Tarihi II-Sadru'l-İslam Dönemi*, ed. Sadık Armutlu (Erzurum: Fenomen Yayınları, 2023), 89.

³ İbn Hicce el-Hamevî, *Hizânetü'l-edeb ve gâyetü'l-ereb*, thk. Kevkeb Diyâb (Beyrut: Dâru Sâdir, 2001), 1/158; Ali Ebû Zeyd, *el-Bedî'yyât fi'l-edebi'l-'Arabî* (Dimaşk: Âlemu'l-Kutub, 1982), 47.

⁴ Muhammed Vehbi Dereli, *Arap Edebiyatında Bedîyye Geleneği ve Suyûtî'nin Nazmu'l-Bedî Adh Eseri* (Konya: Palet Yayınları, 2021), 52.

⁵ Ebû Zeyd, *el-Bedî'yyât fi'l-edebi'l-'Arabî*, 71-95.

Hamevî'nin "*el-Bedî'îyye*" adlı kasidesi yer almaktadır. 142 beyit ve 147 bedî'î sanattan oluşan kaside yine İbn Hicce tarafından "*Hizânetü'l-edeb ve gâyetü'l-ereb*" adıyla şerh edilmiştir.⁶

Bu çalışmada da İbn Hicce el-Hamevî'nin dört ciltten oluşan "*Hizânetü'l-edeb ve gâyetü'l-ereb*" adlı eseri incelemeye tabi tutulmuştur. İbn Hicce'nin bedî'iyesini şerh ettiği eserinde zengin şevahid örnekleri ile her bir sanatı detaylı bir şekilde anlatmış olması eseri incelemeye değer kılmaktadır. İbn Hicce'nin söz konusu eserinde belâgatın alt disiplini olan bedî' ilmine dair sanatları nasıl işlediği tespit edilerek belâgat yönü ortaya konmaya çalışılmıştır. Eser titiz bir şekilde incelenecek Arap dili ve edebiyatındaki yeri tespit edilmeye çalışılmıştır.

2. Araştırmanın Amacı ve Önemi

Yapılan incelemeler neticesinde İbn Hicce'nin bedî'iyyesine dair müstakil bir çalışma yapılmadığı tespit edilmiştir. Bu konuda lisansüstü düzeyde çalışmanın yapılmamış olması konunun özgünlüğünü gözler önüne sermektedir. Bu durum, hem İbn Hicce el-Hamevî'nin edebî kişiliğinin hem de bedî'îyye türünün Arap edebiyatındaki konumunun daha derinlemesine anlaşılmasına imkân tanıyacak yeni bir akademik katkı sunulmasını gerekli kılmıştır. Bu bağlamda araştırmanın başlıca hedeflerinden birisi bedî'iyat geleneğinin teşekkül süreci ve Arap edebiyatına katkısı hakkında bilgilerin tespit edilip, bu bilgiler hakkında değerlendirmeler yapmaktır. Çalışmanın diğer bir hedefi ise İbn Hicce el-Hamevî'nin "*Hizânetü'l-edeb ve gâyetü'l-ereb*" adlı eserinin muhtevasının incelenmesi olup Arap edebiyatında bedî'îyye yazma geleneği ekseninde eserin Arap dili ve belâgatındaki yerini tespit etmektir. Bu amaçlar doğrultusunda lisansüstü düzeyde yapılmış olan bu çalışmayla belâgat alanında yapılan çalışmalara bir yenisi eklenmiş ve sahasında bu kadar önemli olan bir simanın bir edip olarak daha yakından tanınması sağlanmıştır.

⁶ Ebû Zeyd, *el-Bedî'îyyât fi'l-edebi'l-'Arabî*, 94-95.

3. Sınırlılıklar

Bu çalışmada İbn Hicce el-Hamevî'nin hayatı ve Arap edebiyatındaki yerine dair bilgiler verilecek olup ardından “*Hizânetü'l-edebe ve gâyetü'l-ereb*” adlı eser tahlil edilmiştir. Çalışma yalnızca yazılı kaynaklardan yararlanılarak ortaya konulmuştur. Eseri incelemeye geçmeden önce birinci bölümde İbn Hicce'nin yaşadığı dönemin siyasi, sosyal, ilmi ve kültürel durumu açıklanmış; ardından yaşamı, edebi kişiliği ve eserlerine dair bilgiler derlenmiştir. Bu bilgiler verildikten sonra ikinci bölümde bedî' ilminin tarihçesi, bedî'iyâtın ortaya çıkışı, ilk bedî'iyât kasideleri, bedî'iyât kasidelerinde aranan şartlar açıklanmıştır. Son bölümde eser incelenmeye başlanmış, sanatlar tek tek ele alınmış, şairin kaleme almış olduğu beyitler edebî tenkit usullerine göre incelemeye tabi tutulmuştur. Bu eser istişhâd yönünden zengin olması hasebiyle şairin ayet, hadis, şiir ve nesirlerden getirmiş olduğu deliller istişhâd başlığı altında özetlenmiştir. Ayrıca şair tarafından kullanılan istişhâdların tüm sanat başlıklarında ayrıntılı biçimde ele alınması, bu çalışmanın kapsamını aşacağından dolayı tüm sanatlarda olmamak kaydıyla temsil gücü yüksek bazı örneklerin verilmesiyle yetinilmiştir.

4. Yöntem

Çalışma, araştırma yöntemlerinden nitel araştırma yöntemi esas alınarak ortaya konmuştur. Tezin yazımı esnasında “nitel içerik analizi” yapılmıştır. Bedî'iyeye geleneğinin teşekkülüne dair başta klasik kaynaklar olmak üzere Arapça ve Türkçe literatürde yer alan kitap, tez ve makalelerden yararlanılmıştır. Elde edilen veriler “nitel doküman analizi” yöntemiyle toplanmış ve sistematik biçimde değerlendirilmiştir. Geçmişe ait verilerin toplanması, analiz edilmesi ve yorumlanmasında “tarihsel yöntem” kullanılarak müellifin yaşadığı dönem, bu dönemin siyasi, sosyal ve ilmi-kültürel durumu ardından hayatı ve edebî şahsiyetine dair veriler bir araya getirilmiştir. Bu süreçte özellikle Memlûkler dönemini kapsayan tarih ve tabakât eserleri taranmıştır. Eserin edebî bir ansiklopedi niteliği taşıması, başvuru kaynakların çeşitliliğini ve kapsamını genişletmiş; bu yönüyle çalışmaya çok yönlü bir analiz imkânı sunmuştur. Bahsi geçen kaynaklar ışığında eser, edebî tenkit usulleri çerçevesinde incelenmiştir. Şerhte yer alan beyitlerin bahirleri ise ilgili

yerlerde parantez içerisinde belirtilmiştir. Ayrıca bu çalışmada esas alınan nüsha Dr. Şalahaddîn el-Hevvârî tarafından tahkik edilmiş olan nüshadır.

5. Konuyla İlgili Belli Başlı Araştırmalar

İbn Hicce el-Ḥamevî hakkında Türkiye’de lisansüstü düzeyde çalışma azdır. Ulaşılan çalışmalardan biri Prof. Dr. Mücahit Küçükşarı’ya ait olan *İbn Hicce el-Ḥamevî ve Dîvânı (Edisyon-Kritik)*⁷ adlı çalışmasıdır. Mücahit Küçükşarı’nın bu çalışması üç bölümden teşekkül etmektedir. Birinci bölümde İbn Hicce el-Ḥamevî’nin hayatı, edebi kişiliği ve eserleri, ikinci bölümde divanın muhteva, şekil ve üslup bakımından tahlili, üçüncü bölümde ise divanın tahkiki yer almaktadır. Bir diğer çalışma ise Emine Sarı’nın *Memlûkler Dönemi Risâle Edebiyatı: İbn Hicce el-Ḥamevî’nin “Yâkûtü’l-Kelâm fî Nâri’ş-Şâm” Adlı Risâlesi Örneği*⁸ adlı yüksek lisans tezidir. Emine Sarı’nın bu çalışması bir giriş ve iki ana bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde Arap Edebiyatında Risale’den bahsetmiş, ikinci bölümde ise İbn Hicce el-Ḥamevî’nin *“Yâkûtü’l-Kelâm fî Nâri’ş-Şâm” Adlı Risâlesi*’ni tahlil etmiştir. İbn Hicce’nin *el-Bedî’iyye*’si ve şerhi *“Ḥizânetü’l-edeb ve gâyetü’l-ereb”*in⁹ baştan sona incelendiği müstakil bir tez çalışmasına rastlanmamıştır. Konu hakkında yetersiz çalışma oluşu bu konu üzerinde çalışmayı gerekli kılmıştır. İbn Hicce’nin bedî’iyyesi’nin tercüme edilip şevahid desteği ile açıklanmasının literatüre katkı sağlayacağı düşünülmektedir. Belâgat’ın alt disiplini olan bedî‘ ilmine dair sanatlardan diğerlerine oranla daha az bilinenlerin açıklanması ve zengin şevahid örnekleriyle desteklenmesi konuyu çalışmaya değer kılmaktadır.

6. Araştırmada Kullanılan Kaynaklar

İbn Hicce’nin yaşadığı dönemin siyasî, sosyal ve ilmî yapısının ele alındığı ve müellifin hayatına dair bilgilere yer verilen bölümde başvurulan temel kaynaklar

⁷ Mücahit Küçükşarı, *İbn Hicce el-Ḥamevî ve Dîvânı (Edisyon-Kritik)* (Konya: Palet Yayınları, 2018).

⁸ Emine Sarı, *Memlûkler Dönemi Risâle Edebiyatı: İbn Hicce el-Ḥamevî’nin “Yâkûtü’l-Kelâm Fî Nâri’ş-Şâm” Adlı Risâlesi Örneği* (Konya: Necmettin Erbakan Üniversitesi, Yüksek Lisans, 2024).

⁹ İbn Hicce el-Ḥamevî, *Ḥizânetü’l-edeb ve gâyetü’l-ereb*, thk. Şalahaddîn el-Hevvârî (Beirut: el-Mektebetü’l-’Asriyye, 2006).

şunlardır: es-Sehâvî: *Davu'l Lâmi li Ehli'l Karni't Tâsi'*,¹⁰ el-Hanbelî: *Şezerâtu'z-zeheb fi aĥbâri men zeheb*,¹¹ ez-Ziriklî: *el-A'lâm*,¹² Ömer Mûsâ Paşa: *Târîhu'l-edebi'l-'Arabî-el-'aşru'l-Memlûkî*,¹³ Mahmûd er-Rabdâvî: *İbn Hicce el-Hamevî şâ'iran ve nâkıden*,¹⁴ Ahmed b. İbrâhîm es-Şâbûnî: *Târîhu Hamâ*,¹⁵ Mücahit Küçüksarı: *İbn Hicce el-Hamevî ve Dîvânı (Edisyon-Kritik)*.¹⁶

Sanat isimlerinin ve bazı kelimelerin sözlük anlamlarını verirken yararlanan başlıca lügatler şunlardır: er-Râzî: *Muhtâru's-şihâh*,¹⁷ İbn Manzûr: *Lisânu'l-'Arab*,¹⁸ Mehmet Vankulu: *Vankulu Lugati*.¹⁹

Sanatları tanımlama ve şiirlerin tahlilinde tezin ana kaynağı *Hizânetü'l-edeb ve ğâyetü'l-ereb*²⁰ dışında kullanılan başlıca edebiyat kaynakları ve belâgat terimleri sözlükleri şunlardır: İbnu'l Mu'tez: *Kitâbu'l bedî'*,²¹ Kudâme b. Ca'fer: *Naĥdu's-şi'r*,²² es-Sekkâkî: *Mifhû'l-'ulûm*,²³ İbn Ebi'l-İşba': *Tahrîru't-tahbîr fi şinâ'ati's-şi'ri ve'n-neşri ve beyâni i'câzi'l-Kur'ân*,²⁴ el-Ķazvînî: *el-İdâh fi Ulûmu'l-Belâğa el-me'ânî ve'l-*

¹⁰ Şemseddin b. Muhammed b. Abdîrrahmân b. Muhammed es-Sehâvî, *ed-Dav'u'l-lâmi li-ehli'l-karni't-tâsi'* (Beyrut: Mektebetü'l-Ķudsî, 1355).

¹¹ İbnu'l-İmâd Ebû'l Felâh Abdulhay b. Ahmed b. Muhammed el-Hanbelî, *Şezerâtu'z-zeheb fi aĥbâri men zeheb*, thk. Mahmûd el-Arnâvûd (Beyrut: Dâru İbn Keşîr, 1993).

¹² Hayruddîn b. Mahmûd b. Muhammed ed-Dımaşķî ez-Ziriklî, *el-A'lâm* (Beyrut: Dâru'l-İlm li'l-Melâyin, 2002).

¹³ Ömer Musa Paşa, *Târîhu'l-edebi'l-'Arabî (el-'Aşru'l-Memlûkî)* (Dımaşķ: Dâru'l-Fıkr, 1989).

¹⁴ Mahmûd er-Rabdâvî, *İbn Hicce el-Hamevî şâ'iran ve nâkıden* (Dâru Ķuteybe, 1982).

¹⁵ Ahmed b. İbrâhîm eş-Şâbûnî, *Târîh-u Hamâ* (Birleşik Krallık: Hindâvî, 2015).

¹⁶ Küçüksarı, *İbn Hicce el-Hamevî ve Dîvânı (Edisyon-Kritik)*.

¹⁷ Muhammed b. Ebî Bekr b. 'AbduĶâdir er-Râzî, *Muhtâru's-şihâh*, thk. Yûsuf eş-Şeyĥ Muhammed (Beyrut: el-Mektebetu'l-Aşriyye, 1999).

¹⁸ Ebu'l FaĶl Cemâluddîn el-Ensârî İbn Manzûr, *Lisânu'l-'Arab* (Beyrut: Dâru Şâdir, 1414).

¹⁹ Mehmet Vankulu, *Vankulu Lugati*, ed. Mustafa Koç (İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, 2014).

²⁰ el-Hamevî, *Hizânetü'l-edeb ve ğâyetü'l-ereb*, 2006.

²¹ Ebu'l Abbâs Abdullah İbnu'l Mu'tez, *Kitâbu'l-bedî'*, thk. İrfân Matrâcî (Beyrut: Muessesetu'l-Kutubu's-Şekâfiyye, 2012).

²² Kudâme b. Ca'fer, *Naĥdu's-şi'r*, thk. Muhammed Abdulmun'im Ħafâcî (Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, ts.).

²³ Ebû Yâkûb Yusuf b. Ebî Bekr es-Sekkâkî, *Mifhû'l-'ulûm* (Beyrut: Darü'l Kutubi'l İlmiyye, 1987).

²⁴ Abdülazîm b. el-Vâhid b. Zâfir el-Mısrî İbn Ebi'l İşba', *Tahrîru't-tahbîr fi şinâ'ati's-şi'ri ve'n-neşri ve beyâni i'câzi'l-Kur'ân*, thk. Muhammed Şeref Hıfînî (Kahire: Lecnetu ihyâi't-turâsi'l-İslâmî, 1963).

bey'ân ve'l-bedî',²⁵ İbn Nâzım: *el-Mişbâh fî'l-meânî ve'l-beyân ve'l-bedî'*,²⁶ Şafiyuddîn el-Hillî: *Şerhu'l-kâfiyetü'l-bedîyye fî ulûmi'l-belâğa ve mehâsinu'l-bedî'*,²⁷ Suyûtî: *Nazmu'l-bedî' fî medhi hayri's-şeft'*,²⁸ Hürî Bûlus 'Avvâd: *el-İkdu'l-bedî' fî fenni'l-bedî'*,²⁹ el-Medenî: *Envâru'r-rebî' fî envâi'l-bedî'*,³⁰ Nablûsî: *Nefahâtu'l-ezhâr 'alâ nesemâti'l-eshâr fî şerhi'n-nebiyyi'l-muhtâr*.³¹

Çalışmada başvurulan, belâgat alanında yapılmış modern çalışmalardan bazıları da şunlardır: Muhammed Vehbi Dereli: *Arap Edebiyatında Bedîyye Geleneği ve Suyûtî'nin Nazmu'l-Bedî Adlı Eseri*³² ve Osmanlı Dönemi Bedîyyât Şairlerinden Âişe el-Bâûniyye ve Peygamber Methiyeleri,³³ Ali Bulut: *Belâgat Terimleri Sözlüğü*.³⁴

Beyitlerin bir kısmının tercümesinde Uşşakî'nin *Terceme-i Hizânetü'l Edeb: İzahlı ve Örnekli Belâgat Terimleri Sözlüğü*'nden³⁵ istifâde edilmiştir.

²⁵ Celâluddîn Ebû Abdillâh Muhammed b. Abdîrrahman el-Haţîb el-Kazvînî, *el-İdâh fî 'ulûmi'l-belâğa el-me'ânî ve'l-beyân ve'l-bedî'* (Beyrut: Darü'l-Kutubi'l-İlmiyye, ts.).

²⁶ Bedruddîn b. Mâlik İbnu'n-Nâzım, *el-Mişbâh fî'l-meânî ve'l-beyân ve'l-bedî'*, thk. Hüsni Abdulcelîl Yûsuf (Mektebetü'l-Âdâb, ts.).

²⁷ Şafiyuddîn el-Hillî, *Şerhu'l-kâfiyetü'l-bedî'yye fî 'ulûmi'l-belâğa ve mehâsinu'l-bedî'*, thk. Nesîb Neşâvî (Beyrut: Dâru Şâdir, 1992).

²⁸ Celâluddîn es-Suyûtî, *Nazmu'l-bedî' fî medhi hayri-şeft'*, thk. Ali Muhammed Mu'avvâd - Adil Ahmed Abdulmevcûd (Halep: Dâru'l-Kalemi'l-'Arabî, 1995).

²⁹ Hürî Bûlus 'Avvâd, *el-İkdu'l-bedî' fî fenni'l-bedî'*, thk. Hasan Muhammed Nüreddîn (Beyrut: Dâru'l-Mevâsim, 2000).

³⁰ es-Seyyîd Ali Şadruddîn b. M'aşûm el-Medenî, *Envâru'r-rebî' fî envâi'l-bedî'*, thk. Şâkir Hâdi Şukr (Necf: Maţba'atu'n-Nu'mân, 1968).

³¹ 'Abdulganî Nablûsî, *Nefahâtu'l-ezhâr 'alâ nesemâti'l-eshâr fî şerhi'n-nebiyyi'l-muhtâr* (Beyrut: Âlemu'l-Kutub, ts.).

³² Dereli, *Arap Edebiyatında Bedîyye Geleneği ve Suyûtî'nin Nazmu'l-Bedî Adlı Eseri*.

³³ Muhammed Vehbi Dereli, *Osmanlı Dönemi Şairlerinden Âişe el-Bâûniyye ve Peygamber Methiyeleri* (Ankara: Gece Kitaplığı, 2023).

³⁴ Ali Bulut, *Belâgat Terimleri Sözlüğü* (İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 2021).

³⁵ Abdullah Salahaddîn-i Uşşakî, *Terceme-i Hizânetü'l Edeb: İzahlı ve Örnekli Belâgat Terimleri Sözlüğü* (İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, 2020).

BİRİNCİ BÖLÜM

İBN HİCCE EL HAMEVÎ'NİN HAYATI VE EDEBİ KİŞİLİĞİ

1.1. Yaşadığı Dönem

İbn Hicce el-Hamevî yaşadığı dönem Memlûkler dönemine denk gelmektedir. Memlûkler döneminin hâkimiyeti altında bulunan Hama, Dımaşk ve Kahire'de yaşamıştır. Memlûkler dönemi Moğol ve Haçlı saldırılarının yoğun yaşandığı diğer taraftan emirlerin birbiri ile çekişme içerisinde olduğu çalkantılı bir dönemdir. İbn Hicce de haliyle bu olaylardan etkilenmiştir.³⁶ Dönemin siyasi, sosyal ve kültürel durumuna bakmak İbn Hicce'nin edebi kişiliği ve şiirleri hakkında fikir sahibi olmamız için önem arz etmektedir.

1.1.1. Siyasi Durum

İbn Hicce'nin doğduğu yıllarda tahtta daha çocuk yaşta olan el-Melikü'l-Eşref Zeyneddin Şaban oturmaktadır. El-Melikü'l-Eşref otoritesini ancak 768 yılından itibaren sağlayabilmiştir. Bu dönemde pek çok önemli hadise yaşanmıştır. Bunlardan biri 767 yılında İskenderiye'nin Haçlı istilasına uğramasıdır. Kıbrıs kralının teşvikiyle Haçlı güçleri İskenderiye'yi tahrip etmiş ve orada yaşayan Müslümanları katletmiştir. İslam ordusunun yaklaştığı haberini alınca kadın ve çocukları gemilere doldurup geri çekilmek zorunda kalmıştır.³⁷

1376 yılından 1381 yılına kadar bazı güçlü emirlikler arasında sert çekişmeler yaşanmıştır. Bu yıllarda tahtta çocuk yaşta olan el-Melikü'l-Mansûr Alaaddin Ali oturmaktadır. Bu çekişmeler neticesinde Çerkez kabilesi Kesa'ya mensup Berkuk, devlette birçok kademedede yer almış ayrıca Çerkez memlûk satın alarak nüfuzunu daha da arttırmıştır. Küçük yaşta tahta geçirilen ve isyancı emirlerin elinde kukla olmaktan ileri geçemeyen el-Melikü'l-Mansûr Alaaddin Ali'nin 1381 yılında

³⁶ Küçükşarı, *İbn Hicce el-Hamevî ve Dîvânı (Edisyon-Kritik)*, 11.

³⁷ İsmail Yiğit, "Memlûkler", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, ts., 91; Fatih Yahya Ayaz, *İslam Tarihi ve Medeniyeti -9- Müslüman Türk Devletleri (II)* (İstanbul: Siyer Yayınları, 2018), 9/468; Küçükşarı, *İbn Hicce el-Hamevî ve Dîvânı (Edisyon-Kritik)*, 14.

ölümünden sonra tahta yine çocuk yaştaki Zeyneddîn II. Haccî geçmiştir. Emir Berkuk bir yıl sonra Zeyneddîn II. Haccî'nin küçük yaşını bahane göstererek tahtı ele geçirmiştir. Böylece Burcî Memlûkleri dönemi başlamıştır.³⁸

1.1.2. Sosyal Durum

Memlûkler, temelde iki tabakadan oluşmaktadır. İlki devlet idaresini elinde bulunduran askerî aristokrasi tesis eden ve Türk Memlûkler döneminde çoğunluğunun Türklerden oluştuğu üst yöneticilerdir. İkincisi ise etnik köken itibariyle yöneticilerden ayrılan halk tabakasıdır. İbn Haldûn (öl. 808/1406) da Memlûkler için benzer bir sınıflandırma yapmış; devleti yönetici kesim ve yönetilen kesim olarak ikiye ayırmıştır.³⁹ Makrîzî ise Memlûk toplumunu şu yedi tabaka ile sınırlandırmaktadır: devlet yöneticileri, zengin tüccarlar, orta halli çarşı-pazar esnafı, çiftçiler, fakihler ve öğrenciler, sanatkârlar ve zanaatkârlar, ihtiyaç sahipleri ve miskinler.⁴⁰ Memlûklü tarihçisi Saîd A. 'Âşûr ise memlûklü devletini Memlûkler, âlimler, tüccarlar, şehirli sanatkârlar ve meslek sahipleri, ehl-i zimme, çiftçiler, Arap kabileleri ve yabancı azınlıklar olmak üzere sekiz tabakaya ayırmıştır.⁴¹

Memlûklerde yönetici ve halk arasında çok az istisna haricinde geçişlilik bulunmamaktadır. Halk tabakası yalnızca ticaret ve ziraat ile ilgilenmekte ve kendileri için belirlenen vergileri ödemektedir. Halk tabakasına mensup bazı kişiler dîvanî, adli ve dini görevlerde bulunsalar da bu görevlerin yönetime herhangi bir etkisi yoktur.⁴²

Öte yandan askerî aristokrasi, yöneticilerin halkla olan ilişkilerini sınırlamış, özel toplantılar tertip ederek halkın arasına karışmamışlardır. Ayrıca giyim-kuşam noktasında da yöneticiler yerli halktan farklıdır. Yerli halkla nesebi karıştırmamak için

³⁸ Ayaz, *İslam Tarihi ve Medeniyeti -9- Müslüman Türk Devletleri (II)*, 9/470; Küçüksarı, *İbn Hicce el-Hamevî ve Divânı (Edisyon-Kritik)*, 15; Yiğit, "Memlûkler", 92.

³⁹ Saîd Abdulfettâh 'Âşûr, *el-Muctema'u'l-Mısrî fi 'aşrı selâîni'l-memâlik* (Dâru'n-Nahdati'l-Arabiyye, 1992), 16; Ayaz, *İslam Tarihi ve Medeniyeti -9- Müslüman Türk Devletleri (II)*, 9/503-504.

⁴⁰ Takıyyüddîn Ahmed b. Ali Makrîzî, *İğâsetü'l-ümme bi-keşfi'l-gumme*, thk. Muhammed Mustafa Ziyâde - Cemâleddin Şeyyâl (Kahire: Matbaatu Lecnetü't-Telif ve't-Tercüme ve'n-Neşr, 1930), 72-73; Ayaz, *İslam Tarihi ve Medeniyeti -9- Müslüman Türk Devletleri (II)*, 9/504.

⁴¹ 'Âşûr, *el-Muctema'u'l-Mısrî fi 'aşrı selâîni'l-memâlik*, 16.

⁴² Ayaz, *İslam Tarihi ve Medeniyeti -9- Müslüman Türk Devletleri (II)*, 9/504-505.

tüccarların getirdiği, kendileriyle aynı ırktan olan kızlarla evlenmişlerdir. Bunun yanı sıra satın alınan memlûklere farklı ırktan olsalar dahi Türkçe isimler verilmiştir. Çerkez memlûkeri de farklı etnik kökene sahip olmalarına rağmen bu uygulamayı devam ettirmişlerdir. Memlûk devletinin bu uygulaması memlûkleri kalan halktan ayırmakta ve özgün kimliklerini korumalarını sağlamaktadır. Bu uygulamalara paralel bir şekilde memlûklerin kullandıkları dil Türkçedir.⁴³

Mısır toplumunda seçkin bir yere sahip ilmi sınıf, divanî, adlî ve dinî bir takım görevlerde bulunması hasebiyle diğer halka nazaran ayrıcalıklı konuma sahiptir. Âlimler, askeri sınıf ve halk arasında köprü görevi görmektedir. Öte yandan memlûkler, âlimlere son derece önem vermiş ve yakın durmuşlardır. Bunun sebebi siyasi, iktisadî ve malî konularda kendilerini güvende hissetmek ve âlimlerin halk tarafından sevilip sayılıyor olmalarıdır.

1.1.3. İlmi ve Kültürel Durum

Memlûkler döneminde Moğollar'ın İslam dünyası üzerine gerçekleştirmiş oldukları saldırılar, 1218 yılından itibaren Orta Asya'dan Batı'ya doğru yönelmiştir. Bu saldırılar neticesinde ilk yıkılan devlet Harzemşahlar olmuştur. Semerkand, Buhara, Taşkent ve Belh gibi şehirleri tahrip ederek ilerleyen Moğollar, 1258 yılında Bağdat'a girmiştir. Moğolların Müslüman topraklarında gerçekleştirmiş oldukları bu kıyım, bu bölgelerde yaşayan âlimlerin Memlûk Devleti'ne sığınmalarına sebep olmuştur. Yaşanan bu beyin göçü, Memlûkler'de ilmî bir sıçramaya neden olmuş; belki de İslam tarihinin en zengin bilimsel ürünleri bu dönemde ortaya konmuştur.⁴⁴ Memlûk sultanları, âlimlere gösterdikleri hoşgörü ve cömertlik ile ilmî çalışmalara bizzat katılmış; ilim tahsili için cami, medrese ve hankâh gibi kurumlar inşa ettirmiştir. Bu yaklaşım, Kahire ve Dımaşk şehirlerinin birer ilim ve kültür merkezi hâline gelmesini sağlamıştır. Nitekim kaynaklara göre, Kahire'de medrese sayısı 74'e, Şam'da ise 159'a ulaşmıştır. Bu medreselerin bir kısmı Kur'an ilimleri, hadis, fıkıh ve tasavvuf gibi dinî ilimlerin yalnızca birine tahsis edilmişken; diğer bir kısmı

⁴³ Ayaz, *İslam Tarihi ve Medeniyeti -9- Müslüman Türk Devletleri (II)*, 9/505.

⁴⁴ Ayaz, *İslam Tarihi ve Medeniyeti -9- Müslüman Türk Devletleri (II)*, 9/508; Küçükşarı, *İbn Hicce el-Hamevî ve Divânı (Edisyon-Kritik)*, 18.

astronomi, tıp ve matematik gibi pozitif ilimlerde eğitim vermiştir. Bu medreselere ek olarak camiler, zaviyeler ve hankâhlar da farklı ilim dallarında ders verilen önemli merkezler arasında yer almıştır.⁴⁵

Memlükler döneminde ilmî faaliyetlerin kalbi olan medrese, cami, zaviye ve hankâhların bir kısmı seleflerinden miras kalmışsa da, Memlüklerin inşa ettirdikleri bu müesseseler, sayı bakımından öncekileri geride bırakmıştır.⁴⁶ Bu kurumlara vakıflar tahsis eden Memlük Devleti, hoca ve talebelere dolgun ücretler ödemiş, onların ihtiyaçlarını karşılamıştır.⁴⁷

Bu medreselerin çoğu Sünnî dört mezhepten birine tahsis edilmiş; bazıları ise iki, üç veya dört mezhebe birden hizmet vermiştir. Ayrıca yalnızca bir mezhebe tahsis edilen medreselerde, diğer mezheplerin fıkıh gibi ilimlerdeki görüşlerine de yer verilmiştir. Dâru'l-Kur'an ve dâru'l-hadislerin yanı sıra tıp alanında eğitim veren medreseler de mevcut olmuştur.⁴⁸

Memlükler dönemindeki ilmî hareketlilik dikkate alındığında, bu dönemde tefsir, hadis, fıkıh ve kelam gibi dinî ilimler başta olmak üzere; lügat, tarih, coğrafya ve tabakat gibi birçok beşerî alanda da çok sayıda âlim yetişmiştir. Bu âlimlerin çalışmaları genellikle şerh, haşiye ve talik mahiyetinde olduğundan, çoğu zaman kendilerinden önceki âlimlerin görüşlerini tekrarlamakla yetinmişlerdir. Ancak buna rağmen, bu alanlarda ortaya konan eserler sayesinde Memlükler dönemi, İslam tarihinin en zengin ilmî dönemlerinden biri olmuştur.⁴⁹

Dinî ilimlerde kıraat alanında Şemseddin İbnü'l-Cezerî (öl. 833/1429), tefsirde Kurtubî (öl. 671/1273) ve İbn Kesîr (öl. 774/1373), hadiste Muhyiddin en-Nevevî (öl. 676/1277), Zehebî (öl. 748/1347) ve İbn Hacer el-Askalânî (öl. 852/1449), fıkıhta ise

⁴⁵ Yâsîn el-Eyyübî, *Âfâku's-Şi'ri'l-'Arabî fi'l-'asri'l-Memlûkî* (Trablus: Cerrûs Pres, 1995), 160; Ayaz, *İslam Tarihi ve Medeniyeti -9- Müslüman Türk Devletleri (II)*, 9/509; Küçüksarı, *İbn Hicce el-Hamevî ve Dîvânı (Edisyon-Kritik)*, 19.

⁴⁶ el-Eyyübî, *Âfâku's-Şi'ri'l-'Arabî fi'l-'asri'l-Memlûkî*, 61.

⁴⁷ Ayaz, *İslam Tarihi ve Medeniyeti -9- Müslüman Türk Devletleri (II)*, 9/509.

⁴⁸ 'Âşûr, *el-Muctema'u'l-Mısrî fi 'aşri selâfîni'l-memâlîk*, 160; Ayaz, *İslam Tarihi ve Medeniyeti -9- Müslüman Türk Devletleri (II)*, 9/509.

⁴⁹ Ayaz, *İslam Tarihi ve Medeniyeti -9- Müslüman Türk Devletleri (II)*, 9/510.

İbn Teymiyye (öl. 728/1328) Memlûkler döneminin önde gelen âlimleri arasında yer almıştır.⁵⁰

Beşerî ilimlerde özellikle lûgat, tarih ve tabakat sahalarında önemli eserler ortaya konmuştur. Bu eserlerden biri, İbn Manzûr'un (ö. 711/1311) lûgat alanında telif ettiği "*Lisânü'l-Arab*" adlı eserdir. Yine lûgat sahasında Ebû Hayyân el-Endelûsî (ö. 745/1344) tarafından kaleme alınan "*Kitâbu'l-İdrâk li Lisâni'l-Etrâk*", dönemin önemli çalışmalarından biri olmuştur. Memlûkler dönemi, tarih ve tabakat alanında verilen eserler ve yetişen âlimler bakımından da son derece verimli bir dönem olmuştur. "*Vefeyâtü'l-A'yân*" müellifi İbn Hallikân (ö. 681/1282), Zehebî (ö. 748/1348), İbn Tağriberdî (ö. 874/1470) ve Sehâvî (ö. 902/1497) bu sahalarda öne çıkan biyografi âlimleri arasında yer almıştır.⁵¹

1.2. İbn Hicce'nin Hayatı

Bu bölümde İbn Hicce'nin Hayatı, edebî kişiliği ve eserlerine dair bilgiler sunulmuştur.

1.2.1. Yaşamı ve Vefatı

Tam adı Ebû'l-Mehâsin Takıyyüddîn Ebû Bekr b. Alî b. Abdillâh b. Hicce el-Hamevî el-Kâdirî el-Hanefî el-Ezrârî'dir. 767/ 1366 yılında Suriye'nin Hamâ kentinde doğmuştur. Orada yetişmiş ve oraya nisbet edilmiştir. Henüz küçük yaşta kurani ezberlemiş daha sonra ipekçilik ve düğmecilik işiyle ilgilenmiştir. Bu sebeple düğmeci anlamına gelen "*Ezrârî*" lakabıyla da anılır.⁵² İsminde yer alan "Hicce" kelimesinin nereden geldiğine dair net bir bilgi yoktur.⁵³

İlerleyen süreçte edebiyata meyletmiş, bu amacı doğrultusunda Hamâ, Musul, Kahire ve Dimaşk'a seyahatler gerçekleştirmiştir. Hamâ'nın önde gelen âlimlerinden dil ve edebiyat alanında dersler almıştır. Şeyh Alâuddin İbnu'l-Kudâmî, İzzeddîn Ali

⁵⁰ Ayaz, *İslam Tarihi ve Medeniyeti -9- Müslüman Türk Devletleri (II)*, 9/510.

⁵¹ Ayaz, *İslam Tarihi ve Medeniyeti -9- Müslüman Türk Devletleri (II)*, 9/510.

⁵² es-Sehâvî, *ed-Dav'u'l-lâmi' li-ehli'l-ğarni't-tâsi'*, 11/53.

⁵³ Küçükşarı, *İbn Hicce el-Hamevî ve Dîvânı (Edisyon-Kritik)*, 26.

b. Huseyn el-Mevşilî ve Ebu Bekr İbnu'l-Haysemî ders aldığı hocalarından birkaçıdır.⁵⁴ Bu isimler arasında Alâuddin İbnu'l-Kuğâmî'nin halk şiiri alanındaki ilminden istifade etmiş, halk şiiri türlerinden ürünler ortaya koymuştur. 790 yılından önce Şam'a geçmiş, orada Şam kadısı Burhânettın İbn Cemâa'yı övdüğü kasîdesiyle şöhret kazanmıştır. İbn Hıccce, daha sonra yanına kasîdesini de alarak Şam'dan Kahire'ye geçmiştir. Burada Fahreddîn b. Mukânis ve Mecduddîn b. Mukânis ile kasîdesi hakkında mütalaa etmiş, onlar da bu şiir hakkında övgü dolu ifadelerde bulunmuşlardır. 791/1389 yılında memleketine döner. Bu yıllarda Memlûklü devleti Bureî Memlûklerin istilasını altındadır. İbn Hıccce, istilâların yaşandığı dönemde Dımaşk'tan geçmiş, bölgenin geldiği durum onu çok etkilemiştir. Bunun üzerine İbn Mukânis'e "*Yâkutu'l-keîâm fı eyyâmi's-Şâm* adlı risâlesini göndermiştir.⁵⁵

İbn Hıccce Kahire'de bulunduğunda Şeyh el-Mahmûdî, Meliku'l-Müeyyed lakabını alarak tahta geçmiştir. Tahta geçen Meliku'l-Müeyyed'in ilk icraatlarından biri İbn Hıccce'nin dostlarından biri olan Nâsıruddîn İbnu'l-Barızî'yi divan-ı inşâ reisliğine getirmesidir. Bârızî görevi esnasında dostu İbn Hıccce'yi unutmamış, sultanın huzurunda İbn Hıccce'yi yüceltmış ve onun divan-ı inşâ kâtibi olarak görev alması için sultana ricada bulunmuştur. Meliku'l-Müeyyed bu ricayı kabul etmiş ve İbn Hıccce'yi divan-ı inşâ kâtibi olarak atamıştır. Bunun yanında İbn Hıccce'yi edebiyat meclislerine davet etmiş, onu yakınındaki şairlerden birisi yapmıştır.⁵⁶

İbn Hıccce, sıkıntılarla geçen kırk küsur yılı geride bırakmış, divan-ı inşâ kâtipliği yaptığı sırada ilmî ve edebî çalışmalara çokça zaman ayırabilmiştir. Manzum ve mensûr çok sayıda eser ortaya koyan şair, edebiyat meclislerine iştirak etmiş, bu vesileyle farklı edebiyatçılarla bir arada olma imkânı elde etmiştir.⁵⁷

⁵⁴ el-Hamevî, *Hızânetü'l-edeb ve gâyetü'l-ereb*, 1/12.

⁵⁵ Taqıyyuddîn Ebûbekr İbn Hıccce el-Hamevî, *Bulûğu'l-emel fı fenni'z-zecel*, thk. Rıdâ Muhsin el-Kureyşî (Dımaşk: Menşurâtu vizâretü's-seğafet'i ve'l-irşâdi'l-kavmiyyi, 1974), 11-12; Küçüksarı, *İbn Hıccce el-Hamevî ve Dîvânı (Edisyon-Kritik)*, 30-31.

⁵⁶ Ebu'l Mehâsin Cemâleddîn Yûsuf İbn Tağrıberdî, *en-Nucumu'z-zahire fı mulûki Mısr ve'l-Kâhire* (Mısır: Dâru'l-Kutub, ts.), 15/190; el-Hanbelî, *Şezerâtu'z-zehab fı aĥbâri men zehab*, 9/319; Küçüksarı, *İbn Hıccce el-Hamevî ve Dîvânı (Edisyon-Kritik)*, 38.

⁵⁷ Mahmûd er-Rabdâvî, İbn Hıccce el-Hamevî şâ'iran ve nâkıden (Dâru Kuteybe, 1982), 48; Küçüksarı, *İbn Hıccce el-Hamevî ve Dîvânı (Edisyon-Kritik)*, 39.

İbn Hicce'nin bu müreffeh yaşamını derinden sarsan olay veli nimeti olarak kabul ettiği hem hemşehrasi hem de dostu olan İbnu'l Bârizî'nin vefatıdır. İbnu'l Barizî'den sonra divan-ı inşa görevine oğlu Kemâlüddîn İbnu'l Barizî geçmiştir. Kemalüddin ilk başlarda İbn Hicce hakkında söylenen olumsuz söylemlere kulak asmasa da ilerleyen zamanda İbn Hicce'ye duyduğu sevgi ve saygı giderek azalmıştır. İbn Hicce, bu duruma sabır göstermekle birlikte şiirlerinde Kemalüddin İbnu'l Barizî'ye sitemini dile getirmiştir. Kemalüddin İbnu'l Barizî'den sonra divan-ı inşa görevine Alemuddin İbnu'l Kuveyz gelir. İbn Hicce'nin İbnu'l Kuveyz ile arası iyi değildir. Divan-ı inşaada eski saygınlığı kalmayan İbn Hicce, bütün bu olumsuzluklara rağmen görevini devam ettirmiştir.⁵⁸

İbn Hicce, İbnu'l-Barizî'nin vefatından bir yıl sonra bir ikinci yıkımı da Meliku'l Mueyyed'in vefatıyla yaşamıştır. Artık İbn Hicce için hiçbir şey eskisi gibi değildir. Zira onu destekleyen ve koruyan iki kişi de artık yoktur. Bu zaman dilimi içerisinde insanların İbn Hicce'ye karşı tutumları değişmiş, kıskançlıklar baş göstermiştir. İbn Hicce'ye karşı haset ve kıskançlık besleyenler, onu hicveden şiirler kaleme almışlardır. Nitekim İbn Hicce, Kahire'de daha fazla tutunamamış ve h. 830 yılında memleketi Hama'ya geri dönmüştür.⁵⁹

İbn Hicce, Hama'ya döndükten sonra sürekli ilim ve hayır işleriyle meşgul olmuştur. Şiir ve nesir seçkilerinden meydana gelen "*Te'hîlu'l-ğarîb*" adlı eserini h. 835/1431 yılında burada tamamlamıştır.⁶⁰ İbnu'l-Kuveyz'in vefatının ardından Kemalüddin İbnu'l-Bârizî eski makamına geri dönmüş ve İbn Hicce'den de eski görevine dönmesini istemiştir. Fakat İbn Hicce bunu kabul etmemiş, ömrünün geri kalanını Hamâ'da geçirmiştir. Sıtma ve humma hastalıklarına yakalanan şair, memleketi Hama'da vefat etmiştir.⁶¹ Hamâ'da Babu'l-Cisr kabristanına defnedilen

⁵⁸ Küçüksarı, İbn Hicce el-Ḥamevî ve Dîvânı (Edisyon-Kritik), 41.

⁵⁹ Paşa, *Târîhu'l-edebi'l-Arabî (el-'Aşru'l-Memlûkî)*, 585; el-Ḥamevî, *Hizânetü'l-edeb ve gâyetü'l-ereb*, 1/14; el-Ḥamevî, *Bulûgu'l-emel fî fenni'z-zecel*, 15.

⁶⁰ Nasuhi Ünal Karaarslan, "İbn Hicce", *TDV İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1999), 20/65.

⁶¹ es-Seḥâvî, *ed-Ḍav'u'l-lâmi' li-ehli'l-karni't-tâsi'*, 11/55; İbn Tağriberdî, *en-Nucumu'z-zahire fî mulûki Mısr ve'l-Kâhire*, 15/189; el-Ḥanbelî, *Şezerâtu'z-zeheb fî aḥbâri men zeheb*, 9/320; Karaarslan, "İbn Hicce", 20/65.

şairin Kabrinin başında “Bu mezar Gazzalî’nin mezarıdır.” yazan bir mezar taşı bulunmaktadır.⁶² İnsanlar Gazzalî (öl. 505/1111)’ye ait olduğuna inandıkları bu mezarı ziyaret etseler de Gazzalî’nin mezarı İran’ın Tûs kentinde Hâruniye Kümbeti’nin içinde yer almaktadır.⁶³

1.2.2. Edebi Kişiliği

İbn Hicce el-Hamevî, şair, münekkit ve yazar olma vasıflarını taşıyan bir isimdir. Daha önce de geçtiği üzere erken yaşlardan itibaren edebiyatla ilgilenmeye başlamıştır. Bir kısmı matbû bir kısmı da mahtut olan çok sayıda nazım ve nesir türünde eserler ortaya koyan şair, ilk başlarda zecel, meâliyyâ⁶⁴ gibi halk şiiri türlerinde ilerlemiş, bu tür şiirleri ve açıklamalarını ihtiva eden, mihenk taş niteliğindeki “*Bulûğu’l-emel fi fenni’z-zecel*” adlı eserini kaleme almıştır. Daha sonra Hama’nın ileri gelenleri için kasîdeler kaleme almıştır. Şiirlerinde dönemin özelliklerini yansıtan şair, geleneksel şiir yapısını da muhafaza etmiştir.⁶⁵

Bedî’iyye yazma geleneğinin önde gelen isimlerinden olan İbn Hicce, kaleme aldığı Bedî’iyyesini “*Hızânetu’l-edeb ve gâyetu’l-ereb*” adıyla şerh etmiştir. Bu eser, İbn Hicce’nin bilgi birikimini ortaya koyduğu; dil, edebiyat, belâgat, tenkit, tarih, teracim, nazım ve nesir gibi pek çok alanda önemli bilgiler ihtiva eden ansiklopedik bir eserdir.⁶⁶ “*Keşfü’z-zünûn*”un müellifi Kâtip Çelebi “*Hızânetu’l-edeb ve gâyetu’l-ereb*” hakkında “*Bu bir edebiyat mecmuasıdır. Onun niteliğine sahip çok az eser vardır. Ona sahip olan kimse başka bir edebî esere ihtiyaç duymaz.*” ifadelerinde bulunmuştur.⁶⁷

⁶² eş-Şâbûnî, *Târîh-u Hamâ*, 102.

⁶³ Mustafa Çağrıçı, “Gazzâlî”, *TDV İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1996), 13/494.

⁶⁴ Bir halk şiiri türüdür. Doğu zamanı ve mekânı hususunda farklı görüşler ileri sürmekle birlikte yaygın olan kanaat, bu sanatın Irak bölgesinde Vâsıt’ta doğduğu ve daha sonra Bağdat’a intikal edip yayıldığı yönündedir. Detaylı bilgi için bk. Kenan Demirayak, *Arap Edebiyatı Tarihi IV- Abbasiler Dönemi*, ed. İlknur Emekli (Erzurum: Fenomen Yayınları, 2021), 354.

⁶⁵ Küçükşarı, *İbn Hicce el-Hamevî ve Dîvânı (Edisyon-Kritik)*, 43.

⁶⁶ Abdülazîz ‘Atîk, *‘İlmu’l-bedî’* (Beyrut: Dâru’n-Nahđati’l-Arabiyye, ts.), 65.

⁶⁷ Kâtip Çelebi, *Keşfü’z-zunûn ‘an esâmi’l-kutub ve’l-funûn* (Beyrut: Dâru İhyâi’t-Turâsi’l-‘Arabî, ts.), 1/233-234.

İbn Hicce, Dımaşk kadısı Burhâneddin İbn Cemâa'ya h. 790 (1388) yılından önce yazıp gönderdiği methiyesiyle büyük bir üne kavuşmuştur. Henüz memleketinden ayrılmadan şöhreti geniş sınırlara ulaşan şair, daha sonra Şam, Kahire, Halep, Musul ve Trablusgarp'a çok defa seyahat gerçekleştirmiş, seyahatlerinde pek çok önemli isimle bir araya gelme fırsatı elde etmiştir. Kahire'de vezir ve şair olan Fahreddîn b. Mekânîs ile tanışmış ve onun için methiye kaleme almıştır.⁶⁸

Kaynaklarda İbn Hicce'nin iyi bir ahlaka sahip, cömert biri olmasının yanında kibirli, kendini beğenen, diğer şairlere tepeden bakan bir kişilik olduğu geçmektedir. Hatta onun bu aşırı tutumu öğrencilerini dahi kendinden uzaklaştırmış, öyle ki öğrencilerinden olan Muhammed b. Hasan en-Nevâci İbn Hicce'yi eleştirdiği "*el-Hucce serikât-i İbn Hicce*" adlı eseri kaleme almıştır.⁶⁹ Eleştirildiği bir diğer nokta ise yaşlanana kadar sakallarına kızıla boyamasıdır. Bu yüzden el-Bedr el-Buştekî (öl.830/1426) onu hicvederek şu dizeleri söylemiştir:⁷⁰

صَبِيحٌ	دَعَاوِيهِ	لَا	تَنْتَهِي	يُخْطِي	الصَّوَابَ	وَلَا	يَشْعُرُ
تَفَكَّرْتُ	فِيهِ	وَفِي	دَفْنِهِ	فَلَمْ	أَدْرِ	أَيُّهُمَا	أَحْمَرُ

Boyalıdır. Onun iddiaları son bulmaz. Doğruyu şaşırır da farkına bile varmaz. Onu ve çenesini uzun uzun düşündüm ancak bilemedim hangisi daha kızıl olan.

İbn Hicce, şiirlerinin orijinalliği hususunda da eleştirilmiştir. Öğrencisi Muhammed b. Hasan en-Nevâci şiirlerinin başka şairlerden çalıntı olduğu iddiasında bulunmuş ve iddialarını "*el-Hucce serikât-i İbn Hicce*" adlı eserde toplamıştır.⁷¹

İbn Hicce'nin şairliği hakkında bilgiler farklılık arz etmektedir. Zira Nevâcî onu orijinalliği hususunda eleştirirken İbn Hacer el-Askalânî (öl. 852/1449), Şevkânî gibi isimler ondan övgüyle bahsetmişlerdir. Şevkânî, İbn Hicce'nin nazım ve nesirde otorite olduğunu ifade ederken İbn Hacer el-Askalânî ise kendisine asrın şairi kimdir?

⁶⁸ el-Hamevî, *Hizânetü'l-edeb ve gâyetü'l-ereb*, 1/13.

⁶⁹ es-Sehâvî, *ed-Dav'u'l-lâmi li-ehli'l-karni't-tâsi*, 11/55; el-Hamevî, *Hizânetü'l-edeb ve gâyetü'l-ereb*, 1/16.

⁷⁰ es-Sehâvî, *ed-Dav'u'l-lâmi li-ehli'l-karni't-tâsi*, 11/54.

⁷¹ es-Sehâvî, *Dav'u'l Lâmi li Ehli'l Karni't Tâsi*, 11/55.

diye sorulduğunda Takıyyuddîn İbn Hicce, diye cevap vermiştir.⁷² İbn Kâdî Şuhbe, onun edebiyatta ilerlediğini dile getirmiştir.⁷³

1.2.2.1. Hocaları

İbn Hicce, gençlik dönemlerinden itibaren edebiyata merak salmış ve kendini geliştirmek adına aralarında Şemseddîn el-Heysemî (öl. ?), 'İzzeddîn el-Mevsilî (öl. 789) ve Kâdî'l-Kudât Ebu'l-Hasen Alâaddîn Ali el-Ğudâemî el-Ğanefî (öl. ?) gibi asrının önemli edip, şair ve âlimlerinden edebiyat dersleri almıştır. Şiir ve nesir yazımında Heysemî ve Mevsilî'nin usulünü takip eden İbn Hicce, özellikle Alâaddîn el-Ğadâemî'nin yanında uzun yıllar bulunmuş, onun halk şiiri türlerine dair bilgi birikiminden çokça istifade etmiştir.⁷⁴ Bu âlimlerin hayatlarına dair tarih ve tabakat kitaplarında fazla bilgi olmamakla birlikte ulaşılan bilgiler şu şekildedir:

Şemseddîn el-Haysemî: Tam adı Ebubekir el-Haysemî el-Hanefî el-Hamevî'dir. Edip ve kadıdır.⁷⁵ Kaynaklarda doğum ve vefat tarihine rastlanmamıştır.

'İzzeddîn el-Mevsilî: Tam adı 'İzzeddîn Ali b. el-Hüseyn el-Mevsilî'dir. Musul'da dünyaya gelmiştir. Doğum tarihi bilinmemektedir. Tek ciltte toplamış olduğu bir şiir divanı ve "*et-Teveşşul bi'l-bedî' ile't-tevessül-i bi'-ş-şefi'*" adıyla şerh ettiği bir bedî'iyesi bulunmaktadır. Bir müddet Halep'te yaşayan Mevsilî, daha sonra Şam'a geçmiş, h. 789'da Şam'da vefat etmiştir.⁷⁶

Ebu'l Hasen Alâaddîn Ali el-Ğudâemî el-Ğanefî: Tam adı Ebu'l Hasen Alâaddîn Ali el-Hanefî el-Kudâemî'dir. h. 740 yılında doğmuştur. Edip, fakih ve nahiv âlimidir. Ayrıca İbnu'l Bârizî'nin kâtipliğini yapmıştır.⁷⁷

⁷² el-Ğanbelî, *Şezerâtu'z-zeheb fî aĥbâri men zeheb*, 9/320.

⁷³ el-Ğamevî, *Bulûġu'l-emel fî fenni'z-zecel*, 20.

⁷⁴ Paşa, *Târîhu'l-edebi'l-'Arabî (el-'Aşru'l-Memlûki)*, 582; er-Rabdâvî, *İbn Hicce el-Ğamevî şâ'iran ve nâkıden*, 41; Karaarslan, "İbn Hicce", 1999, 20/65.

⁷⁵ eş-Şâbûnî, *Târîĥ-u Ĥamâ*, 99.

⁷⁶ Ebû Zeyd, *el-Bedî'iyât fî'l-edebi'l-'Arabî*, 77.

⁷⁷ el-Ğamevî, *Ĥizânetü'l-edeb ve ġâyetü'l-ereb*, 1/12; er-Rabdâvî, *İbn Hicce el-Ğamevî şâ'iran ve nâkıden*, 41.

1.2.2.2. Talebeleri

İbn Hicce'den ders alan çok sayıda şair ve edip vardır. Fakat kaynaklarda sadece iki tanesinin adı zikredilmiştir. Bunlar Muhammed b. Hasan en Nevâcî ve Takiyyüddîn el-Hamevî'dir.

Muhammed b. Hasan en Nevâcî: Tam adı Şemsüddîn Muhammed b. Hasen b. Alî b. Osmân en-Nevâcî el-Kâhîrî'dir. Net olmamakla birlikte h. 788 yılında, Nil deltasındaki Mahalletü'l kübrâ şehrine bağlı Garbiye kasabasının Nevâc köyünde dünyaya gelmiştir. Gerileme devri edebiyatının önde gelen edip, şair ve münekkitlerinden biridir. Şemseddin Muhammed b. Ali ez-Zerâtî (öl.?) ve İbnu'l-Cezerî (öl. 833/1429)'den kıraat, Burhâneddîn el-Beycûrî (öl. 825/1421) ve Muhammed b. Abdüddâim el-Birmâvî (ö. 831/1428)'den fıkıh, İzzeddin İbn Cemâa (öl.?), Sıbt İbn Hişâm (öl.?), İbnü'd-Demâmînî (öl. 827/1424) ve Bisâtî (öl. 842/1439)'den nahiv ve aklî ilimler, İbn Hacer el-Askalânî, Zeynüddinel-İrâkî (öl. 806/1404) gibi âlimlerden hadis dersleri okumuştur. İbn Tağrîberdî, Şemseddin es-Sehâvî gibi birçok âlim kendisinden dersler almıştır. Hac vazifesini yapmak üzere iki defa hacca gitmiş, Mısır'ın pek çok kentine seyahatlerde bulunmuştur. Belâgat ve şiire dair pek çok eser telif eden şair, h. 859 yılında Kahire'de vefat etmiştir.⁷⁸

Takiyyüddîn el-Hamevî: Tam adı, Ebubekir Takiyyüddîn b. İbrahim b. Ali el-Hamevî'dir. Daha çok İbn Şavvâf olarak tanınmaktadır. Hamâ doğumlu şair ve ediptir.⁷⁹ Kaynaklarda doğum ve ölüm tarihine dair herhangi bir bilgi bulunmamaktadır.

1.2.3. Eserleri

İbn Hicce, bir kısmı kendi telifi, bir kısmı ise diğer edebiyatçıların ortaya koyduğu manzum ve mensur ürünlerden seçkileri ihtiva eden yirminin üzerinde eser

⁷⁸ Muhammed b. Ali b. Muhammed b. Abdullah eş-Şevkânî, *el-Bedru't-tâli' bi mehâsin-i min ba'di'l-karni's-sâbi'* (Beyrut: Dâru'l Ma'rife, ts.), 156-157; ez-Ziriklî, *el-A'lâm*, 6/88; Süleyman Tülücü, "Nevâcî" (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2007), 33/28-29.

⁷⁹ el-Hamevî, *Hizânetü'l-edeb ve gâyetü'l-ereb*, 1/14.

bırakmıştır.⁸⁰ Bu eserlerin çoğu günümüze ulaşmıştır. Diğer taraftan kaynaklarda ona ait olduğu söylenen fakat yazma nüshasına ulaşılabilen az sayıda eser de mevcuttur. İbn Hicce'nin farklı zamanlarda neşredilmiş olan eserlerinin yanında yazma nüshalar halindeki eserleri de dünyanın farklı bölgelerindeki kütüphanelerde yer almaktadır.⁸¹ Bu eserleri şiir, nesir ve edebi tenkit türü olarak tasnif etmek mümkündür.⁸² Eserlerin ulaşıldığı kaynaklar dipnotta belirtilmiştir.⁸³

1.2.3.1. Şiire Dair Eserleri:

1. el-Bedî'yye
2. Hîzânetü'l-edeb ve gâyetü'l-ereb
3. Tahmîsü's-Süheylî
4. Reşfü'l-menhel(eyn)
5. Emânü'l-hâ'ifin min ümmeti seyyidi'l-mürselîn
6. Tafşîl'l-burde
7. Dîvân (ed-Dîvânü'l-Hamevî, Cene'l-cenneteyn, eş-Şemerâtü'ş-şehiyye mine'l-fevâkihi'l-Hameviyye ve'z-zevâ'idi'l-Mışriyye)
8. Tağrîdü'ş-Şâdiḥ
9. Tahrîrü'l-Ḳîrâtî
10. Zâviyetü Şeyḫi'ş-şüyûḥ
11. Büyütü'l-'aşere
12. Ḳabûlü'l-beyyinât
13. Te'hîlu'l-ğarîb eş-şi'rî
14. Lezḳatü'l-baytâr fi 'aḳri İbni'l-'Attâr
15. Beyâzü'n-nebât
16. Ḳaṭrû'n-nebâteyn
17. Nâdicü Ḳalâḳıs
18. Nevâdirü'l-üdebâ'

⁸⁰ er-Rabdâvî, *İbn Hicce el-Hamevî şâ'iran ve nâkıden*, 41.

⁸¹ Küçüksarı, İbn Hicce el-Hamevî ve Dîvânı (Edisyon-Kritik), 46.

⁸² er-Rabdâvî, İbn Hicce el-Hamevî şâ'iran ve nâkıden, 54.

⁸³ el-Hamevî, *Bulûḡu'l-emel fi fenni'z-zecel*, 23-26; Paşa, *Târîḫü'l-edebi'l-'Arabî (el-'Aşru'l-Memlûki)*, 586-589; er-Rabdâvî, *İbn Hicce el-Hamevî şâ'iran ve nâkıden*, 54-58.

19. Letâ'ifü't-taltîf
20. Şerhu Kaşîdeti Bânet Sü'âd
21. Bürûku'l-Ğays s (ellezî insecem fî şerhi Lâmiyyetü'l-'Acem)
22. Şübütü'l-hücce 'ale'l-Mevşilî ve Hillî li'bn Hicce
23. Keşfü'l-lişâm 'an vechi't-tevriye ve'l-istihdâm
24. Hâdîkatü Züheyr

Yukarıda listelenen eserleri kendi içinde divan, muâraza ve derleme olarak üçe ayırmak mümkündür.⁸⁴

1.2.3.2. Nesre Dair Eserleri:

1. Şemerâtü'l-evrâk (fi'l-muhâdarât)
2. Ezhârü'l-envâr
3. Mecra's-sevâbık
4. Te'hîlu'l-ğarîb en-nesrî
5. Bulûgu'l-merâm min Sîreti İbn Hişâm ve'r-Ravzü'l-ünûf ve'l-İ'lâm
6. Bulûgu'l-murâd mine'l-hayevân ve'n-nebât ve'l-cemâd
7. Mültekatâtü İbn Hicce
8. Qahvetü'l-inşâ'
9. Sîretü'ş-Şeyhiyye

Memlükler dönemi, ilmî hareketliliğin yoğun olduğu bir dönem olup Moğollar'ın Müslüman coğrafyasında yapmış olduğu istila, âlimlerin yoğun bir biçimde Memlük devletine sığınmasına yol açmıştır. Bu göç bakıldığında bir beyin göçü olup Memlük devletinin ilmî bir sıçrama yaşamasına sebep olmuştur.⁸⁵ Sadece dînî ilimlerde değil aynı zamanda tıp, matematik, astronomi, fizik gibi müspet ilimlerde de çok sayıda âlim yetişmiş ve bu âlimler kıymetli eserler ortaya koymuşlardır. Bu dönemde lügat, tarih, tabakat, belâgat gibi beşerî ilimlerde de son

⁸⁴ Eserler hakkında detaylı bilgi için bk. er-Rabdâvî, *İbn Hicce el-Hamevî şâ'iran ve nâkıden*, 59-87.

⁸⁵ Ayaz, *İslam Tarihi ve Medeniyeti -9- Müslüman Türk Devletleri (II)*, 9/508.

derece hacimli eserler kaleme alınmıştır. İlmî faaliyetler ise medrese, cami, hankâh, ribat ve zaviye gibi mekânlarda yürütülmüştür.⁸⁶

İbn Hicce de bu dönemin önde gelen simalarından biridir. Dîvân-ı inşâ kâtibi Nâsıruddîn İbnu'l Barızî gibi dostları sayesinde devlet kademelerinde görev yapmış, şiir meclislerine davet edilmiş ve edebiyat meclislerine katılım sağlayarak dönemin önde gelen edebiyatçılarıyla fikir alışverişinde bulunma fırsatı elde etmiştir. Ayrıca dönemin tahttaki ismi Meliku'l Müeyyed'in şairlerinden biri olmuştur.⁸⁷ Bu dönemde ilmî ve edebî faaliyetlere fazlaca vakit ayırma imkânı bulan şair, gerek manzum gerek mensur birçok eser kaleme almıştır. İbn Hicce, ilmî, edebî ve sosyal anlamda son derece müreffeh bir hayatın ardından veli nimetleri İbnu'l-Bârızî ve Meliku'l-Müeyyed'in ölümüyle sarsılmış, ilerleyen zamanda kendisi hakkında dedikodu ve kıskançlıklar baş göstermiştir. Bu kıskançlıklar kendisinin hicvedilmesine yol açmış neticesinde Kahire'de çok tutunamayan şair, memleketi Hama'ya dönmüş; sürekli ilim ve hayır işleriyle meşgul olmuştur.⁸⁸

⁸⁶ Ayaz, *İslam Tarihi ve Medeniyeti -9- Müslüman Türk Devletleri (II)*, 9/509-510.

⁸⁷ İbn Tağrıberdî, *en-Nucumu 'z-zahire fî mulûki Mısr ve 'l-Kâhire*, 15/190; el-Ĥanbelî, *Şezerâtu 'z-zehab fî aĥbâri men zehab*, 9/319.

⁸⁸ Paşa, *Târîhu 'l-edebi 'l-Arabî (el- 'Aşru 'l-Memlûkî)*, 585; el-Ĥamevî, *Ĥizânetü 'l-edeb ve gâyetü 'l-ereb*, 2006, 1/14; el-Ĥamevî, *Bulûġu 'l-emel fî fenni 'z-zecel*, 15.

İKİNCİ BÖLÜM

BEDÎ'İYYÂT VE İBN HİCCE'NİN HİZÂNETÜ'L EDEB VE GÂYETÜ'L EREB ADLI ESERİ'NİN İNCELENMESİ

Bu bölümde bedî' ilminin tarihçesi, bedî'ıyyât kasidelerinin ortaya çıkışı ve gelişimi, ilk bedî'ıyyat kasideleri, Arap edebiyatındaki yeri ve aranan şartlardan bahsedilecek olup devamında İbn Hicce'nin bedî'ıyyesinin mukaddimesi, muhtevası, içerdiği sanatlar, bedî'ıyyesi ve şerhinde takip ettiği yöntem ve kullandığı bazı istişhâtları ele alınacaktır.

2.1. Bedî' İlminin Tarihçesi

Sözlük anlamı itibariyle bedî', "eşsiz, benzersiz yaratan, örneksiz yaratılmış olan" anlamlarına gelmektedir.⁸⁹ Nitekim Kur'ân'da *بَدِيعَ السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضِ* "O, gökleri ve yeri eşi benzeri olmaksızın yaratandır."⁹⁰ şeklinde geçmektedir. Terim olarak ise temellerini Câhiz (öl. 255/869)'ın attığı düşünülen belâgat ilminin alt disiplini olan bedî' bir edebiyat terimi olarak bağlamın gerekliliklerine uygun (muktezâ-yı hâl) bir şekilde, delaletin açık oluşuna dikkat etmek suretiyle sözü güzel kılmanın yöntemlerini öğreten bir ilim dalıdır.⁹¹

Bedî' ilmini ilk inceleyen, prensiplerini ilk ortaya koyan ve ana konularını ilk kez tanımlayan ise İbnu'l-Mu'tez (öl. 296/908)'dir. İbnu'l Mu'tez, bu ilme dair yazmış olduğu "*Kitâbu'l bedî*" adlı eserinde bedî' ilminin yeni dönem şairlerinin bir ürünü değil Kur'ân, hadis, eski Arap şiirleri ve hatta bedevîlerin sözlerinde var olduğunu dile getirmiştir.⁹² Beş edebî sanat için bedî terimini kullanan İbn Mu'tez, "Benden önce kimse bedî' sanatlarının türlerini bir araya toplamamıştı; benden önce bu konuda bir

⁸⁹ er-Râzî, *Muhtâru's-sihâh*, 30.

⁹⁰ *Yüce Kur'an ve Açıklamalı-Yorumlu Meâli*, çev. Abdulkadir Şener vd. (İzmir: Tibyan Yayıncılık, 2016), el-En'âm 6/101 el-Bakara 2/117.

⁹¹ es-Sekkâkî, *Mifihû'l-'ulûm*, 423; el-Şazvîni, *el-İdâh fî 'ulûmi'l-belâga el-me'ânî ve'l-beyân ve'l-bedî'*, 348; Ahmed Mustafa el-Merâğî, *'Ulûmu'l-belâga el-beyân ve'l-me'ânî ve'l-bedî'* (Beirut: Dâru'l-Kutubi'l-'İlmiyye, 1993), 312; 'Atîk, *'İlmu'l-bedî'*, 7.

⁹² İzzet Marangozoğlu, *Arap Edebiyatında Bedî ve Bedîıyyât*, ed. Hüseyin Dursun (Ankara: Sonçağ Akademi, 2022), 18.

eser yazılmamıştı. Dileyen olursa, bunların üzerine ilave yapabilir.” diye eklemiştir.⁹³ Ayrıca daha sonra belâğatın alt dallarından biri olan beyân ilmine ait istiâre, kinâye ve teşbih gibi sanatları da eserinde ele almıştır.⁹⁴ İbnu'l Mu'tez'in çağdaşı olan Kudâme b. Câ'fer ise, “*Nakdü's-şi'r*” adını verdiği bir eser telif etmiş ve bu eserde bir kısmı İbnu'l Mu'tez'in zikrettiği bir kısmı da yeni olan yaklaşık 31 sanatı tarif etmiştir.⁹⁵

Hicri dördüncü yüzyıla gelindiğinde bedî' sahası genişlemiş bu alanda çok sayıda eser telif edilmiştir. Ebu'l-Hasan el-Cürcânî (öl. 816/1413), Mütenebbî (öl. 354/965)'yi savunmak amacıyla kaleme aldığı “*el-Vesâta*” adlı eserinde cinas, teşbih, istiâre, tıbak gibi beyân ve bedî' konuları üzerinde durmuştur.⁹⁶ Ebû Hilâl el-Askerî “*Kitâbu's-sinâ'ateyn*” adlı eserini kaleme almış ve otuz yedi türü bir araya getirmiştir.⁹⁷

Hicri beşinci yüzyıla gelindiğinde İbn Reşîk el-Çayrevânî (öl. 456/1064), İbn Sinân el-Hafâcî (öl. 466/1073) ve Abdülkâhir el-Cürcânî (ö. 471/1078-79) gibi bu alana önemli katkıları olan âlimler yetişmiştir. İbn Reşîk el-Çayrevânî “*el-'Umde*” adlı eserinde yirmisini İbnu'l-Mu'tez, Kudâme b. Câ'fer, İbn Reşîk el-Çayrevânî, Ebû Hilâl el-Askerî gibi kendisinden önceki alimlerin ortaya koyduğu, kalan dokuzu ise daha önce geçmemiş yirmi dokuz kadar bedî'î sanatı incelemiştir.⁹⁸ Hafâcî, *Sırrü'l-feşâha* adlı eserinde kelâmın fesahatinden söz ederken, lafızların yerli yerinde kullanılması ve mânalarının birbirine uyum sağlaması gerektiğine dikkat çekmiş; fesahatin sağlanmasında lafız ve mânâ güzelliklerinin yanı sıra, bedî'î sanatların bulunmasının da temel bir unsur olduğunu vurgulamıştır. Cürcânî ise “*Esrâru'l-belâga*” adlı eserinde bedî' kavramını umumi mânasıyla kullanmıştır.⁹⁹

⁹³ el-Çamevî, *Hiżânetü'l-edeb ve gâyetü'l-ereb*, 2001, 1/124; Nasrullah Hacimüftüođlu, “Bedî’”, *TDV İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1992), 5/320.

⁹⁴ Detaylı bilhi için bk. İbnu'l Mu'tez, *Kitâbu'l-bedî'*, 15-88.

⁹⁵ el-Çamevî, *Hiżânetü'l-edeb ve gâyetü'l-ereb*, 2001, 1/124-125; Hacimüftüođlu, “Bedî’”, 5/320.

⁹⁶ Kenan Demirayak, *Arap-İslam Edebiyatı Literatür Bilgisi*, ed. Sultan Şimşek - İlknur Emekli (İstanbul: Cantaş Yayınları, 2016), 164; Hacimüftüoğlu, “Bedî’”, 5/320.

⁹⁷ Hacimüftüoğlu, “Bedî’”, 5/320.

⁹⁸ 'Atîk, *İlmu'l-bedî'*, 27-28.

⁹⁹ Hacimüftüoğlu, “Bedî’”, 5/321.

Hicrî altıncı yüzyıla gelindiğinde Reşîdüddin Vatvât (öl. 573/1177), yalnızca bedî'î sanatları kapsayan *Hadâ'ıku's-sihr* adlı eserinde, elli civarında edebî sanatı Arapça ve Farsça örnekler eşliğinde açıklamıştır.¹⁰⁰ Aynı dönemde yetişen Usâme b. Munkiz (öl. 584/1188) ise *el-Bedî' fî nakdi's-şi'r* adlı eserini kaleme almış, kendisinden önce telif edilen çalışmalardaki bilgileri daha sistemli bir biçimde bir araya getirmeyi hedeflemiştir. Bu süreçte İbnu'l-Mu'tez, el-Hâtimî, Ebû Hilâl el-Askerî ve İbn Reşîk el-Ğayrevânî gibi müelliflerin eserlerinden geniş ölçüde yararlanmışır.¹⁰¹

Hicrî yedinci yüzyıl, edebî sanatların olgunlaştığı, bedî' ilminin bağımsız bir disiplin olarak teşekkül ettiği ve bu alanda müstakil eserlerin kaleme alındığı bir dönemdir. Bu yüzyılın başlarında Fahreddin er-Râzî, Abdülkâhir el-Cürcânî'nin belâgat sahasındaki iki önemli eserini *Nihâyetü'l-icâz fî dirâyeti'l-i'câz* başlığı altında özetlemiş; ayrıca Cürcânî'nin eserlerinde bulunmayan pek çok bedî'î sanatı Reşîdüddin Vatvât'ın *Hadâ'ıku's-sihr* adlı eserinden aktarmıştır. Bu dönemde es-Sekkâkî (öl. 626/1229), *Miftâhu'l-'Ulûm* adlı eseriyle edebî sanatları mantıkî bir sistem içerisinde gruplandırmış ve belâgat ilmi içerisinde bir bölüm olarak ele alınan bedî'yi bağımsız bir edebî sanat hüviyeti kazandırmıştır. es-Sekkâkî, belâgati oluşturan meânî ve beyân ilimlerini ayrı ayrı açıkladıktan sonra, “tahsînu'l-keâm” (sözü güzelleştirme) amacına hizmet eden sanatlar bağlamında bedî' ilmine yer vermiştir. es-Sekkâkî'nin söz konusu eseri üzerine ihtisar ve şerh çalışmaları yapılmıştır. Bu çalışmaların en önemlilerinden biri el-Kazvîni'ye ait olan *Telhîşü'l-miftâh* adlı eserdir. Telhîş, bir mukaddime, üç bölüm ve bir hâtimedden oluşmaktadır. Kazvîni, eserin mukaddimesinde fesahat ve belâgat kavramlarını tanımlamış, bunların kısımlarını ve şartlarını açıklamıştır. Birinci bölümde meânî ilmine, ikinci bölümde beyân ilmine, üçüncü bölümde ise bedî' ilmine yer vermiştir.¹⁰² Aynı dönemde İbn Ebî'l-İsbâ', *Tahrîru't-tahbîr* ve *Bedî'u'l-Kur'ân* adlı eserlerini kaleme almış, *Tahrîru't-tahbîr*'de yüz yirmi altı bedî'î sanat türüne yer verirken, *Bedî'u'l-Kur'ân*'da

¹⁰⁰ Hacimüftüoğlu, “Bedî”, 5/321.

¹⁰¹ Demirayak, Arap-İslam Edebiyatı Literatür Bilgisi, 167.

¹⁰² İsmail Durmuş, “Kazvîni, Hatîb”, *TDV İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2002), 25/157.

bunlara ilave olarak altı sanat türü daha zikretmiştir. Şerefüddîn et-Tifâşî ise *Kitâb fî 'ilmi'l-bedî'* adlı eserinde bedî'î türlerin sayısını yetmişe çıkarmıştır.¹⁰³

Hicrî sekizinci yüzyıla gelindiğinde dönemin önemli simalarından biri olan Yahyâ b. Hamza b. Ali b.İbrâhim el-Alevî el-Yemenî "*eş-Tırâz el-mütedammin li esrâri'l-belâga ve 'ulûmi hakâiki'l-i'câz*" adlı eserini kaleme almıştır. Bu eser meânî, beyân ve bedî'î ilimlerine dair genel belâgat kurallarını içermektedir. Âlim bu eserini telif ederken Bedreddîn b. Mâlik'in "*el-Mişbâh fî'l-me'ânî ve'l-beyân ve'l-bedî'*" adlı eserinden ilham almıştır.¹⁰⁴

İbn Hicce'nin döneminde belâgat çalışmaları canlanmış; me'ânî, beyân ve bedî'î ilimlerine dair çok sayıda eser ortaya konmuştur. Bedî ilmüne çok önem verilmiş, öyle ki bedî'î ilmüne has müstakil eserler kaleme alınmıştır. Bunlardan biri Ebu'l Bekâ el-Ahmedî eş-Şâfî'ye ait olan "*el-Maṭlab el-menî' fî-envâi'l-bedî'*" adlı eserdir. Bu dönemde bedî'î ilminin bir sanatını ele alan eserler telif edilmiştir. Bunlardan biri İbn Hicce'nin de talebesi olan Nevâcî tarafından iktifâ sanatının ele alındığı "*eş-Şifâ fî-bedî' iktifâ*" adlı eserdir. Yine bu minvalde yazılmış eserlerden biri eş-Şafedî'nin "*Cinânü'l-cinâs fî 'ilmi'l-bedî'*" adlı eseridir.¹⁰⁵ Bu eserde âlim, cinâs ve türlerinin örneklerle izah etmiştir.¹⁰⁶ Tevriye üzerine telif edilen eserlerden biri eş-Şafedî'nin "*Fazzü'l-ḥitâm 'ani't-tevriye ve'l-istiḥdâm*" adlı eserdir.¹⁰⁷ Bu eser tevriye ve türleriyle istiḥdâm sanatlarına ilişkin teorik bilgiler ile bunlara dair şiir örneklerini içermektedir.¹⁰⁸ İbn Hicce'nin "*Keşfü'l-liṣâm 'an vechi't-tevriye ve'l-istiḥdâm*" adlı eseri de tevriye ve istiḥdâm sanatlarını bol örnek vererek incelediği bir eserdir. Bu eseri kaleme alma sebebi ise eş-Şafedî'nin "*Fazzü'l-ḥitâm 'ani't-tevriye ve'l-istiḥdâm*" adlı eserini yetersiz bulmasıdır.¹⁰⁹

¹⁰³ Hacimüftüoğlu, "Bedî", 5/321.

¹⁰⁴ el-Ḥamevî, *Ḥizânetü'l-edeb ve gâyetü'l-ereb*, 2001, 1/131.

¹⁰⁵ el-Ḥamevî, *Ḥizânetü'l-edeb ve gâyetü'l-ereb*, 1/132.

¹⁰⁶ İsmail Durmuş, "Safedî", *TDV İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2008), 35/450.

¹⁰⁷ el-Ḥamevî, *Ḥizânetü'l-edeb ve gâyetü'l-ereb*, 1/133.

¹⁰⁸ Durmuş, "Safedî", 35/450.

¹⁰⁹ el-Ḥamevî, *Ḥizânetü'l-edeb ve gâyetü'l-ereb*, 1/133; Nasuhi Ünal Karaarslan, "İbn Hicce", *TDV İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1999), 20/65.

Bedî' ilmi, İbnu'l-Mu'tez'den İbn Hicce'ye kadar olan süreçte çok gelişme kaydetmiş, çok sayıda eser verilmiş ilk zamanlarda belâgat kitaplarında bir bölüm olarak yer alırken İbn Hicce'nin yaşadığı döneme gelindiğinde bedî' ilmi ve sanatlarına dair müstakil eserler telif edilmiştir.

2.2. Bedî'ıyyât

Kök harfleri ب د ع olan بدیع kelimesi فعيل vezninden mübalağalı ismi fail olup eşsiz, örneksiz yaratan, görkemli anlamlarına gelmektedir.¹¹⁰ Bedî'ıyyât ise bedî' kelimesinin müennes ismi mensubu olan بدیعیة kelimesinin çoğuludur. Bedî'ıyyât , peygamber methini konu alan uzun kasidelerdir. Bu konuda en kapsamlı çalışmayı yapan Ali Ebû Zeyd'tir. O, bedî'ıyyât hakkında tek bir tanım yapmanın zor olduğunu ifade etmiştir. Ali Ebû Zeyd bedî'ıyyât hakkında bir özel bir de genel olmak üzere iki tanım yapmıştır. Genel tanıma göre bedî'ıyyât , ekseriyetle Hz. Peygamber'in (s.a.v) methine dair olup her beyti, bedî'î sanatlarından birini içeren, içerdiği sanata örnek olan ve o sanatın ismini veya imâsını içeren uzun kasidelerdir. Özel tanımda ise önceki tanıma, basit bahirde olma ve mim revînde olma özelliklerini eklemiştir.¹¹¹

Yukarıda kısaca bedî'ıyyâtın sözlük ve terim anlamına değinilmiştir. Bu bölümün devamında bedî'ıyyâtın ortaya çıkışı ve gelişimi, ilk bedî'ıyyât kasideleri, Arap edebiyatında bedî'ıyyâtın yeri ve önemi, son olarak bedî'ıyyât kasidelerinde aranan şartlar incelenmiştir.

2.2.1. Bedî'ıyyâtın Ortaya Çıkışı ve Gelişimi

Bedî' sanatların varlığı cahiliye dönemine dayanmakta olup ilk kez Abbasî halifelerinden İbn Mu'tez tarafından tedvin edilmiştir.¹¹² 13. yüzyıla kadar bedî' sahasında çok sayıda müstakil eser kaleme alınmıştır. 8. yüzyılda peygamberi övme gayesiyle her beytinde en az bir bedî' sanat barındıran kasideler ortaya çıkmıştır. Bu

¹¹⁰ er-Râzî, *Muhtâru's-sihâh*, 30.

¹¹¹ Ebû Zeyd, *el-Bedî'ıyyât fi'l-edebi'l-'Arabî*, 46; Aziz Yavuz, *Safıyyuddîn el-Hillî'nin el-Kâfiyetu'l Bediyyesi* (Diyarbakır: Dicle Üniversitesi, 2017), 2.

¹¹² Kılıç, "Bediyyât", 5/323.

kasideler bedî'ıyyât adıyla anılmıştır. Bedî'ıyyeler, İbn Mâlik (öl. 672/1274)'in nahiv, alanında nazmettiği “*Elfiye*” olarak adlandırdıkları kasideye benzemektedir.¹¹³ Fakat bu türe dair ilk ürünün kim tarafından verildiği hususunda âlimler fikir birliğine varamamış, araştırmacılar Ali b. Osman Emînüddin el-Erbilî, Safiyyuddîn el-Ğillî¹¹⁴, İbn Câbir el-Endelûsî'nin üzerinde durmuştur.¹¹⁵ Zeki Mübarek, bu alanda ilk eser verenin Endelûsî olduğunu ifade etmektedir.¹¹⁶ Muhammed er-Rabdâvî Zeki Mübarek'e muarazada bulunmuş, bedî'ıyye sahasında yazılan ilk kasidenin Ğillî'ye ait olduğunu savunmuştur. Onun delili Ğillî'nin Endelûsî'den otuz sene evvel vefat etmesidir.¹¹⁷

2.2.2. İlk Bedî'ıyyât Kasideleri

Bedî'ıyyeler hem peygamber methiyesi oluşları hem de bedî' sanatlar manzumesi olmaları hasebiyle Arap edebiyatında önemli bir yere sahiptir. Memlûkler döneminde bedî'ıyyelere olan ilgi daha da artmış ve çok sayıda kaside nazmedilmiştir. Bu kasidelerden başlıcalarını tanıtmak konu bütünlüğü açısından yerinde olacaktır.

2.2.2.1. Kâfiyetu'l Bedî'ıyye fi'l Medâihi'n-Nebeviyye

Ğillî'nin peygamberi övdüğü bedî'ıyyesi bu alanın önde gelen kasidelerindendir. Şâirin Bûsîrî'ye nazîre olarak kaleme aldığı *Kâfiyetu'l bedî'ıyye*

¹¹³ Marangozoğlu, *Arap Edebiyatında Bedî ve Bedîıyyât*, 67.

¹¹⁴ Safiyyuddîn el-Ğillî, h. 677 yılında Kûfe ve Bağdat arasında bulunan Hille'de doğmuştur. Orada yetişen şâir, daha sonra ticaret amacıyla Şam, Mısır ve Mardin'e seyahatlerde bulunmuştur. Bir müddet Artuklu devleti himayesinde kalan şâir, Artuklu meliklerini övdüğü kasideler nazmetmiştir. Bu kasideler, “Artukiyyât” olarak anılır. Detaylı bilgi için bk. Ebû Zeyd, *el-Bedî'ıyyât fi'l-edebi'l-'Arabî*, 71-72.

¹¹⁵ İbn Câbir el-Endelûsî, Endülüs'ün şehirlerinden biri olan Meriyye'de dünyaya gelmiştir. Âmâ olan şâir, muasırı olan âlimlerden Kur'ân, nahiv, fıkıh, hadis dersleri almıştır. Çok sayıda eser veren şâir, şiiri ilmî konuları nakletme noktasında bir vasıta olarak görmüştür. el-Bîre'de h. 780 yılında vefat etmiştir. Detaylı bilgi için bk. Ebû Zeyd, *el-Bedî'ıyyât fi'l-edebi'l-'Arabî*, 75; Hulusi Kılıç, “İbn Câbir”, *TDV İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1999), 19/384.

¹¹⁶ Ebû Zeyd, *el-Bedî'ıyyât fi'l-edebi'l-'Arabî*, 56; İzzet Marangozoğlu, *Arap Edebiyatında Bedî ve Bedî'ıyyât*, ed. Hüseyin Dursun (Ankara: Sonçağ Akademî, 2022), 73.

¹¹⁷ er-Rabdâvî, *İbn Ğicce el-Ğamevî şâ'iran ve nâkıden*, 190; Marangozoğlu, *Arap Edebiyatında Bedî ve Bedîıyyât*, 74.

bedî'ıyyât tarihinde bedî'ıyyât şartlarını taşıyan ilk kasidedir.¹¹⁸ Hillî, kasidesini basit bahirde nazmetmiştir. Kaside, 145 beyit olup 151 sanat ihtiva etmektedir.¹¹⁹

Hillî bu kasideyi nazmetme sebebi olarak gördüğü bir rüyayı gösterir. Hillî, rüyasında Peygamber Efendimiz'i görerek ondan kendisini övmesini istediği ve hastalığından şifa bulacağına dair bir müjdeye mazhar olduğu bir rüya görmesi üzerine bu kasideyi kaleme almıştır.¹²⁰ Hillî, *el- Kâfiyetü 'l-bedî'ıyye fi 'l-medâ'ıhi 'n-nebeviyye* adlı kasidesini *en-Netâ'icü 'l-ilâhiyye fi şerhi 'l-kâfiyeti 'l-bedî'ıyye* adıyla şerh etmiştir.¹²¹ Şerh ederken ilgili sanata çeşitli şairlerden getirdiği şiirleri sunmuştur.¹²² Klasik kaside formuna göre kaleme aldığı bedî'ıyyesini Hz. Peygamber'e ve onun diyarına olan özlemini dile getirmiş, Hz. Peygamber'e mucizelerini de zikrederek övgüler sıralamış, ashabı ve gazvelerde gösterilen başarıyı zikretmiş, Hz. Peygamber'in ahlakını övmüş, ecdâdının ve Ehl-i Beyt'inin öneminden bahsetmiştir. Son kısımlarda ise bu kasidesini yazma sebebini zikrederek şefaata dileğinde bulunmuştur.¹²³

2.2.2.2. el-*Hulletü's-siyerâ fi medhi hayri'l-verâ*

İbn Câbir el-Endelûsî (öl. 780/1378)'nin en meşhur manzumelerinden biri *el-Hulletü's-siyerâ fi medhi hayri'l-verâ* adındaki bedî'ıyye kasidesidir. Bedî'ıyyât tarihinde ikinci olarak kabul edilen bu kaside "*Bedî'ıyyetü 'l-Umyân*" ve "*el-Bedî'ıyye fi medhi hayri 'l-berıyye*" adlarıyla da tanınmaktadır.¹²⁴ Kaside, toplam 177 beyitten oluşmaktadır. Endelûsî sanatları lafzi ve mânevî güzelleştiriciler olmak üzere ikiye ayırmıştır. Lafzî güzelleştiriciler kısmında toplamda 73 beyit, 18 sanat bulunmaktadır. Mânevî güzelleştiricilerin bulunduğu kısım ise 78 beyit ve 31 sanat

¹¹⁸ Mustafa Kılıçlı, "Hillî, Safiyyüddin", *TDV İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1998), 18/43.

¹¹⁹ Ebû Zeyd, *el-Bedî'ıyyât fi 'l-edebi 'l-Arabî*, 73.

¹²⁰ el-Hillî, *Şerhu 'l-kâfiyetü 'l-bedî'ıyye fi 'ulûmi 'l-belâga ve mehâsini 'l-bedî'*, 54.

¹²¹ Ebû Zeyd, *el-Bedî'ıyyât fi 'l-edebi 'l-Arabî*, 74; Mahmut Üstün, "Bedî'ıyyât Şiirlerinin İki Önemli İsmi: Safiyyüddin el-Hillî ve İbn Câbir el-Endelûsî", *Nüşa Şarkiyat Araştırmaları Dergisi*, (09 Aralık 2021), 194.

¹²² Ebû Zeyd, *el-Bedî'ıyyât fi 'l-edebi 'l-Arabî*, 73.

¹²³ Üstün, "Bedî'ıyyât Şiirlerinin İki Önemli İsmi", 194.

¹²⁴ İbn Câbir el-Endelûsî, *el-Hulletü's-siyerâ fi medhi hayri 'l-verâ*, thk. Ali Ebû Zeyd (Beirut: 'Âlemu'l-Kutub, 1985), 9; Kılıç, "İbn Câbir", 19/384.

ihativa etmektedir. Kasidenin kalan 26 beytinde ise işaret ettiği mezkûr sanatlar yer almaktadır.¹²⁵ Arkadaşı Ebû Ca'fer Ahmed b. Yûsuf er-Ruaynî (öl. 779/1378) tarafından “*Tırâzü'l-hulle ve şifâ'ü'l-gulle*” adında tafsilatlı bir şerh yazılmıştır.¹²⁶ Ruaynî, şerh boyunca ayet, hadis, şiir ve Arap sözlerinin içinde bulunduğu çok sayıda delil zikrederek açıklamalarını pekiştirmiştir.¹²⁷

2.2.2.3. Bedî'iyetu'l Mevşilî

İzzeddîn el-Mevşilî olarak tanınan Ali b. Huseyin b. Ali b. Ebî Bekir tarafından kaleme alınmıştır. Mevşilî bedî'iyesini *et- Tevşil-u bi'l-bedî ila't-tevessul bi's-şefi'* adıyla şerh etmiştir. Aşkalânî, Mevşilî'nin bedî'iyesini Hillî'ye muarazada bulunmak için yazdığını ifade etmiştir. Mevşilî, bedî'iyeye yazımında daha önce kullanılmamış bir üslûp geliştirmiş, her beyitte tevriye yoluyla sanatın adını zikretmiştir. Bu yolu benimseyen şairler olduğu gibi uzak duranlar da olmuştur.¹²⁸

Mevşilî'nin bedî'iyesi 139 beyit ve 144 bedî' sanattan oluşmaktadır. Bazı kaynaklarda 145 beyit olduğu bilgisi de yer almaktadır.¹²⁹ Mevşilî, bedî'iyesinde muarazada bulunduğu Hillî'nin bedî'iyesinde bulunan yedi adet sanata yer vermemiştir. Bu sanatlar; teslîm, muvâzene, i'tilâfu'l lafz mea'l-lafz, tevzi', istiâne ve suhulet sanatlarıdır.¹³⁰ Mevşilî'nin nazmettiği başka bir bedî'iyeye daha vardır. Bu bedî'iyeye dair fazla bilgi olmamakla birlikte بَاتَتْ سَعَادٌ usulüne göre “lâm” revî harfiyle nazmedilmiştir. Kasidenin bu özellikleri sebebiyle klasik bedî'iyeye usulünün dışına çıkan ilk âlim Mevşilî olmuştur.¹³¹

¹²⁵ Ebû Zeyd, *el-Bedî'iyât fi'l-edebi'l-'Arabî*, 76.

¹²⁶ Ebû Zeyd, *el-Bedî'iyât fi'l-edebi'l-'Arabî*, 77.

¹²⁷ el-Endelûsî, *el-Hulletü's-siyerâ fi medhi hayri'l-verâ*, 20.

¹²⁸ Ebû Zeyd, *el-Bedî'iyât fi'l-edebi'l-'Arabî*, 78.

¹²⁹ Besyûnî Abdulfettâh Feyyûd, “*İlmu'l-bedî*” (Kahire: Muessesetu'l-muhtâr li'n-neşri ve't-tevzi', 2015), 116.

¹³⁰ Ebû Zeyd, *el-Bedî'iyât fi'l-edebi'l-'Arabî*, 78.

¹³¹ Ebû Zeyd, *el-Bedî'iyât fi'l-edebi'l-'Arabî*, 79; Dereli, *Arap Edebiyatında Bedîyye Geleneği ve Suyûtî'nin Nazmu'l Bedî Adlı Eseri*, 57.

2.2.2.4. el-Cevâhirü'l-rafi' ve vechu'l me'ânî fi ma'rifeti envâi'l bedî'

Abdurrahman b. Muhammed b. Yusuf b. Ali el-Yemenî¹³² tarafından kaleme alınmıştır. Bedî'iyeye, toplamda 131 beyit, 136 bedî'î sanattan oluşmaktadır. İsmail Bâşa el-Bağdâdî "*Hediyyetu'l ârifîn*" adlı eserinde bu bedî'iyeyi Abdurrahman b. Yusuf el-Alevî'ye nispet etmiştir.¹³³ Bedî'iyeye, İsâ b. Haccâc (öl. 807/1404) tarafından geniş bir şekilde şerh edilmiştir.¹³⁴

2.2.2.5. el-İkdü'l-bedî' fi medhi's-şefî'

Zeynüddin Şa'bân b. Muhammed b. Dâvûd el-Âsârî¹³⁵ tarafından nazmedilmiştir. Âsârî'nin üç adet bedî'iyyesi bulunup bu bedî'iyyeler arasında en uzun olanı *Bedî'iyyâtü'l-kübra* olarak da bilinen *el-İkdü'l-bedî'* adını verdiği bedî'iyyesidir. Ayrıca bu kaside bedî'iyyât tarihinin en uzun kasidesidir.¹³⁶ Kaside toplamda 400 beyit olup 240 bedî'î sanattan oluşmaktadır. Sanat sayısının beyit sayısından az oluşunun sebebi bir sanatı birden fazla beyte bölmesi olarak gösterilir.¹³⁷ Eserin herhangi bir şerhine rastlanmamıştır.¹³⁸ Şairin üç bedî'iyyesi içinden diğer ikisi 308 beyit ve 300 sanattan teşekkül olan *Bedî'iyyetü'l vusât* ve 169 beyit ve 201 sanattan oluşan *Bedî'iyyetü's şugra* olarak da bilinen *Bedî'u'l bedî' fi medhi's-şefî'* adlı bedî'iyyelerdir.¹³⁹ Üç bedî'iyyesi bulunan Âsârî'nin bu çalışmaları *Bedî'iyyâtü'l-Âsârî* adıyla Hilâl Nâci tarafından yayımlanmıştır.¹⁴⁰

¹³² Yemenî, h.789 yılında dünyaya gelmiştir. Meşhur bir fakih ve ediptir. Sultanların yanında seçkin bir konuma sahip olan şair, kendisine haset besleyenlerin iftirası sonucu hapsedilmiştir. Hapis hayatı bittikten sonra Zebîd'te bir medrese inşa etmiş, orada Hanefî ve Şâfi fikhına dair dersler vermiştir. h. 803 yılında vefat etmiştir. Ebû Zeyd, *el-Bedî'iyyât fi'l-edebi'l-Arabî*, 80.

¹³³ İsmail Paşa el-Bağdâdî, *Hediyyetü'l-ârifîn esmâ'ü'l-mü'ellifîn ve âsârü'l-muşannifîn* (Beyrut: Dâru İhyâ-i't-Turâsi'l-Arabî, ts.), 1/544.

¹³⁴ Ebû Zeyd, *el-Bedî'iyyât fi'l-edebi'l-Arabî*, 81.

¹³⁵ Hicri 765 yılında Musul'da doğmuştur. Bir süre Kahire'de, Hz. Peygamber'le ilgili kutsal emanetlerin bulunduğu Âsâr-ı Nebeviyye civarında ikamet edip buraya hizmet ettiği için Âsârî nisbesiyle tanınmıştır. Hicri 828 yılında Kahire'de vefat etmiştir. İsmail Durmuş, "Âsârî", *TDV İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2020), Ek-1/122.

¹³⁶ Ebû Zeyd, *el-Bedî'iyyât fi'l-edebi'l-Arabî*, 86.

¹³⁷ Ebû Zeyd, *el-Bedî'iyyât fi'l-edebi'l-Arabî*, 86.

¹³⁸ Kılıç, "Bedî'iyyât", 5/323.

¹³⁹ Ebû Zeyd, *el-Bedî'iyyât fi'l-edebi'l-Arabî*, 87-88.

¹⁴⁰ Kılıç, "Bedî'iyyât", 5/323.

2.2.2.6. Bedî‘iyyetu-İbn Hicce el-Hamevî

İbn Hicce el-Hamevî tarafından kaleme alınmıştır. Toplamda 142 beyit, 147 bedî‘î sanattan teşekkül etmektedir. Kaside yine İbn Hicce tarafından *Hizânetü’l-edeb ve gâyetü’l-ereb* adıyla tafsilatlı bir şekilde şerh edilmiştir.¹⁴¹ İbn Hicce’den sonra ise Osman ez-Zâhir tarafından şerh edilmiştir.¹⁴² Esere dair detaylı inceleme “İbn Hicce’nin Bedî‘iyyesi’nin Tanıtımı” başlığı altında ve üçüncü bölümde ayrıntılı bir şekilde incelenecektir.

2.2.3. Arap Edebiyatında Bedî‘iyyâtın Yeri

Sekizinci yüzyıldan sonra Hz. Peygamber methini konu alan kasideler bedî‘iyyât şartlarını taşıdıkları için bedî‘iyye kapsamında incelenmişlerdir.¹⁴³ Bu kasideleri kaleme alan şairler, yalnızca şairlik yönleriyle değil edip yönleriyle de dikkat çekmişlerdir. Bu şairler, şiiri yazmakla yetinmemişler aynı zamanda şiirlerindeki muğlak noktaları açıklığa kavuşturmak için şerhler kaleme almışlardır. Kasidelerini şerh etmelerine sebep olarak insanlara sahip oldukları meziyetleri göstermek ve şiir ile edebiyat alanında yaptıkları çalışmalarla övünme arzusu gösterilebilir.¹⁴⁴ Şu da vardır ki bedî‘iyye şârihleri yalnızca bedî‘iyyenin kendi şairi değil, başka bir âlim de olabilmektedir. Zira bazı şairlere göre sözlerinin açıklamaya ihtiyacı yoktur. Bu durumun da diğer ediplere şerh yazma fırsatı doğurduğu söylenebilir.¹⁴⁵ Bu şerhlerin kimi çok detaylıyken kimisi de daha muhtasar özelliğe sahiptir. Böylece bedî‘iyyât yazımının başlangıcından 19. Yüzyılın sonlarına kadar geçen sürede küçümsenmeyecek derecede geniş bir edebiyat mecmuası oluşmuştur.¹⁴⁶

Bedî‘iyyelere yazılan şerhlerin içeriğinde ayet, hadis, mütekaddimûn ve müteahhirûn dönemine ait şiirler ve nesir örnekleri, veciz hikâyeler, deyimler vb. içermektedir. Ayrıca sarf, nahiv, aruz ilmi ve tarih gibi alanlara dair görüşleri de

¹⁴¹ Ebû Zeyd, *el-Bedî‘iyyât fi’l-edebi’l-‘Arabî*, 94-95.

¹⁴² er-Rabdâvî, *İbn Hicce el-Hamevî şâ‘iran ve nâkıden*, 202.

¹⁴³ Kılıç, “Bedî‘iyyât”, 5/323.

¹⁴⁴ Ebû Zeyd, *el-Bedî‘iyyât fi’l-edebi’l-‘Arabî*, 189.

¹⁴⁵ Ebû Zeyd, *el-Bedî‘iyyât fi’l-edebi’l-‘Arabî*, 192; Marangozoğlu, *Arap Edebiyatında Bedî ve Bedîiyyât*, 116.

¹⁴⁶ Kılıç, “Bedîiyyât”, 5/324.

içermektedir. Bedî'iyye şerhlerinin bu özelliği onlara ansiklopedik bir yapı kazandırmıştır.¹⁴⁷

Bedî'iyyât çalışmaları yalnızca Müslüman ediplerin değil, aynı zamanda Hıristiyan ediplerin de dikkatini çekmiştir. 11. yüzyıldan itibaren Hz. İsa'yı öven şiirler kaleme alınmıştır. Hz. İsa'yı öven şairler arasında Hürî Nikolâvus b. Ni'metullah es-Sâîğ (öl. 1169/1755), Nâsîf b. Abdullah el-Yâzicî (öl. 1287/1870) ile Ersânyûs b. Yûsuf b. İbrâhim el-Fâhûrî (öl. 1300/1883)'nin bedî'iyyeleri örnek olarak sayılabilir.¹⁴⁸

2.2.4. Bedî'iyyât Kasidelerinde Aranılan Şartlar

Bedî'iyyât kasidelerinin belli şartlar taşıması gerekmektedir. Bir kasidenin bedî'iyye kabul edilebilmesi için beyit sayısının en az elli olması, her bir beytin en az bir bedî' sanat ihtiva etmesi, redif harfinin mîm olması, basit bahirle nazmedilmiş olması şarttır. Bu şartlardan herhangi biri eksik olursa o kaside bedî'iyye sayılmamıştır.¹⁴⁹ Nitekim Bûsîrî'nin Kaside-i Bürde'si, beyitleri bedî' sanat içermemesi sebebiyle bedî'iyye kapsamına girmemektedir. Yine Hz. Peygamber methiyesi olup bedî'iyye kapsamına girmeyen bir diğer kaside Şeyhu'l İslam Ebu's Suud Efendi'ye aittir. Kaside 27 beyitten oluşmakta, dört veya beş bedî' sanat içermekte ve kâmil veznedir.¹⁵⁰

2.3. İbn Hicce'nin Bedî'iyyesi'nin Tanıtımı

Bu bölümde İbn Hicce'nin “*el-Bedî'iyye*” kasidesi ve kasidenin şerhi “*Hiżânetü'l-edeb ve gâyetü'l-ereb*” eseri kapsamlı bir biçimde incelemeye tabi tutulacaktır.

¹⁴⁷ Marangozoğlu, *Arap Edebiyatında Bedî ve Bedîyyât*, 117.

¹⁴⁸ Ebû Zeyd, *el-Bedî'iyyât fi'l-edebi'l-Arabî*, 136; Kılıç, “Bedîyyât”, 5/324.

¹⁴⁹ el-Hamevî, *Hiżânetü'l-edeb ve gâyetü'l-ereb*, 1/158; Ebû Zeyd, *el-Bedî'iyyât fi'l-edebi'l-Arabî*, 47; Dereli, *Arap Edebiyatında Bedîyye Geleneği ve Suyûtî'nin Nazmu'l Bedî Adlı Eseri*, 36.

¹⁵⁰ Dereli, *Arap Edebiyatında Bedîyye Geleneği ve Suyûtî'nin Nazmu'l Bedî Adlı Eseri*, 35-36.

2.3.1. Bedî'iyenin Mukaddimesi

İbn Hicce, bedî'iyesine geçmeden önce bu bediyyeyi ne amaçla yazdığına dair bir mukaddimeye yer vermiştir. Giriş kısmında geleneğe uygun olarak söze Allah'ın adıyla başlamış, O'na hamd ederek O'nun yüceliğini ve kudretini tazim etmiştir. Bu hamdin ardından Hz. Muhammed'e ve Ehl-i beytine salât ve selâm getirmiş, O'nun Allah'ın kulu ve elçisi olduğunu ikrâr etmiştir.¹⁵¹ Sonrasında bu bedî'iyeyi ne maksatla yazdığını açıklamıştır. İbn Hicce, peygamberi övdüğü bu bedî'iyeyi Muhammed b. Saîd el-Bûsîrî'nin "*Kasidetü'l-bürde*" adlı meşhur kasidesinin tarzında kaleme aldığını dile getirmiştir. İbn Hicce, kendisini bu kasideyi yazmaya teşvik eden kişinin Muhammed b. el-Bârizî olduğundan bahsetmiştir. Barizî, Şam'da 'İzzeddîn el-Mevsîlî'nin bedî'iyesini duymuş ve İbn Hicce'ye bu tarzda bir kaside yazmasını emretmiş, bunun üzerine İbn Hicce, kaleme aldığı bedî'iyesinde Mevsîlî'nin her beyitte sanatı tevriye yoluyla zikretme metodunu takip ettiğini böylece Hîllî'nin bedî'iyesinden ayrılmayı hedeflediğini dile getirmiştir. Sanatların isimlendirilmesi noktasında da Hîllî'nin usulüne bağlı kaldığını vurgulamıştır.¹⁵²

2.3.2. Bedî'iyenin Muhtevâsı

İbn Hicce'nin bedî' sanatları öğretici niteliği ile ön plana çıkan bedî'iyesi, bedî'iyeye kasidelerinin taşınması gereken bütün şartları taşımaktadır. Bedî'iyât kasidelerinde aranan şartlar "Bedî'iyât Kasidelerinde Aranan Şartlar" başlığı altında açıklanmıştır.

İbn Hicce'nin bedî'iyesi bir medih kasidesidir. Dolayısıyla şair, bu kasidede peygamberi, onun ehlini ve ashabını övmektedir. İbn Hicce, Hz. Peygamberin yaratılışını, yumuşak huyluluğunu, ilmini, zühdünü, adaletini, edebini, cesaretini ve daha pek çok güzel vasfını zikrederek Hz. Peygamber'i övmüştür. Sahabeyi överken onların savaşlardaki cesaretlerinden, şereflerinden, peygambere olan bağlılıklarından söz etmiş; Ehl-i beytin cömertliğini dile getirmiştir.

¹⁵¹ el-Ĥamevî, *Ĥizânetü'l-edeb ve ġâyetü'l-ereb*, 1/18-19.

¹⁵² el-Ĥamevî, *Ĥizânetü'l-edeb ve ġâyetü'l-ereb*, 1/18-19.

İbn Hicce, kasidesini klasik kaside formunda kaleme almış, sırasıyla önce nesîb kısmına yer vermiş, ardından kasidenin esas konusu olan peygamberi methetmeye geçmiştir. Nesîb kısmında şair, kavminin onu terk etmesinden duyduğu derin üzüntüyü dile getirmiş, döktüğü gözyaşlarından, onların kendini bırakmalarının ardından bedeninin zayıf düştüğünden ve hastalandığından dem vurmıştır. Nesib bölümünün ilerleyen beyitlerinde sevgilisinden bahseden şair onun tesellisinin kendisine fayda vermediğini kendisinin ancak ayrılık gününün ateşiyle teselli bulacağını dile getirmiştir. Ayrıca şair, sevgilinin boyu, gülüşü, yanağı, dişleri, yürüyüşü gibi çeşitli özelliklerini tasvir etmiştir. Kasidenin matla beyti şöyledir:¹⁵³ [Basît]

لِي فِي ابْتِدَاءِ مَدْحِكُمْ يَا عُرْبَ ذِي سَلَمٍ
بِرَاعَةٍ تَسْتَهْلِكُ الدَّمْعَ فِي الْعَلَمِ

*Ey Zî Selem'in Arapları! Benim için sizi methetmeye başlamamda 'Alem'de gözyaşı döktüren güzel bir başlangıç vardır.*¹⁵⁴

Kasidenin nesîb kısmı 45. beyitte son bulmuş; şair, 46. beyitle birlikte husnu't-tahallus yaparak peygamberi methetmeye geçmiştir. Şairin Hz. Peygamberi övdüğü bu bölüm 103. Beyte kadar devam etmiştir. Şair, kaside'nin Hz. Peygamber'in methi kısmında onun iki kurbanlığın (Hz. İsmail ve Abdullah b. Abdulmuttalib) oğlu ve Betül (Hz. Fatıma)'ün babası Muhammedu'l emîn olduğunu zikretmiştir. "Hz. Peygamber gönderilmeseydi diğer milletlerden farkımız olmayacaktı." diyerek onun gönderilmesinin ümmete ayrıcalık sağladığına değinmiştir. Ayrıca şair, Hz. Peygamber'in ilminin ve zühdünün ne kadar büyük olduğunu, adaletinin tüm yeryüzünü kapladığını dile getirerek övgüsünü sürdürmüştür. Şairin Rasûlullah'ı övgüye geçtiği beyit şöyledir:¹⁵⁵ [Basît]

وَمَنْ غَدَا قِسْمُهُ التَّشْبِيبَ فِي غَزَلٍ
حُسْنُ التَّحْلُصِ بِالْمُخْتَارِ مِنْ قِسْمِي

Kasidesinin teşbîb bölümü gazel tarzında olan kimsenin tahallus güzelliği, benim bölümümde Seçkin (Hz. Peygamber) ile gerçekleşti.

¹⁵³ el-Hamevî, *Hizânetü'l-edebe ve gâyetü'l-ereb*, 1/20.

¹⁵⁴ Uşşakî, *Terceme-i Hizânetü'l Edeb: İzahlı ve Örneklî Belâgat Terimleri Sözlüğü*, 81.

¹⁵⁵ el-Hamevî, *Hizânetü'l-edebe ve gâyetü'l-ereb*, 1/326.

97-98. beyitlerde Ehl-i beytin cömertlikleri ve cesaret timsâli oluşlarını zikrederek onlardan övgüyle bahsetmiştir. Şairin Ehl-i beyti övmeye başladığı beyit şöyledir:¹⁵⁶ [Basît]

وَأَلُّهُ الْبَحْرُ آلٌ إِنَّ يُقْسِنُ بِنَدَى كُفُوفِهِمْ فَأَفْهَمُوا تَنْكِيَتَ مَدْحِهِمْ

Onun âl ve akrabası (soyu), eğer çiğ tanesi ölçü alınacaksa, cömertlikleri denizin bizzat kendisi gibidir. Ellerin (ikram ve bağış bakımından) derecesiyle karşılaştırılınca bunu anlarsınız; artık onların övgüsündeki ince nükteyi idrak edin!

99. beyitten 103. Beyte kadar yine peygamberi öven şair, onun beliğ olma yönüne işarette bulunmuştur. Şair, 103. beyitten itibaren sahabeyi övmeye başlamış; onların asaleti, şerefi, cömertliği ve cesaretlerinden bahsetmiş, Hz. Osman'ın Zünnüreyn lakabını zikrederek ve kabilelerin nuru diyerek Hz. Osman'a medihte bulunmuştur. Şairin sahabeyi övmeye başladığı beyit şöyledir:¹⁵⁷ [Basît]

وَصَحْبُهُ بِالْوُجُوهِ الْبَيْضِ يَوْمَ وَعَى كَمْ فَسَّرُوا مِنْ بُدُورٍ فِي دُجَى الظُّلَمِ

Savaş günü, onun (peygamberin) dostları beyaz yüzleriyle nice kez karanlık gecelerde dolunayı ortaya çıkardılar

Bu bölüm 120. beyte kadar devam etmiştir. 121. beyitle Hz. Peygamber'i övmeye tekrardan başlamıştır. Kasidenin sonuna kadar bu övgü devam etmektedir. 146. beyitle birlikte Peygamber'i övdüğü bu kaside vasıtasıyla cehennem ateşinden kurtulmayı umduğunu ve peygamberin şefâatini beklediğini ifade ederek kasidesini sonlandırmıştır. Kasîdenin hitâmı şöyledir:¹⁵⁸ [Basît]

حُسْنُ أَيْدَائِي بِهِ أَرْجُو التَّخْلُصَ مِنْ نَارِ الْجَحِيمِ وَهَذَا حُسْنُ مُحْتَسَبِي

Onunla başlamanın güzelliği ile cehennem ateşinden kurtulmayı umuyorum. İşte bu da husn-u hatimemdir.

¹⁵⁶ İbn Hicce el-Hamevî, *Hizânetü'l-edebe ve gâyetü'l-ereb*, thk. Şalahaddîn el-Hevârî (Beirut: el-Mektebetü'l-Asriyye, 2006), 2/305.

¹⁵⁷ el-Hamevî, *Hizânetü'l-edebe ve gâyetü'l-ereb*, 2/363.

¹⁵⁸ el-Hamevî, *Hizânetü'l-edebe ve gâyetü'l-ereb*, 2/477.

2.3.3. Bedî'iyede Geçen Sanatların Listesi

İbn Hicce, sanatları meânî, beyân, bedî' şeklinde ayrı başlıklar altında zikretmemiştir. Ancak bu bölümde bedî'iyenin kapsamına giren sanatlar; meânî, beyân, bedî' olarak ayrı başlıklar altında listelenecektir. Ayrıca “Bedî'iyenin İncelemesi” bölümünde beyitlerin sırasının karışmasını önlemek için böyle bir ayrıma gidilmemiştir. Sanatların tasnifinde yararlanılan kaynaklar dipnotta belirtilmiştir.¹⁵⁹

2.3.3.1. Meânî

Sözün muktezâ-yı hâle uygunluğunu inceleyen ilme meânî ilmi denir. Meânî ilmi temelde sekiz bölüme ayrılmaktadır. Bu bölümler şunlardır: İsnâd, müsnedün ileyh, müsned, fiilin müteallakları, kasr, inşâ, fasl-vasl, îcâz, itnâb ve musâvâtır.¹⁶⁰ İbn Hicce'nin bedî'iyesinde geçen sanatlar şunlardır: İzâh, Tevşî', Tekrar, İğâl, Tezyîl, Tekmîl, Tetmîm, İ'tirâz, Musâvât, İhtirâs, İcâz

2.3.3.2. Beyân

Beyân, sözlükte “açıklamak” anlamına gelmektedir.¹⁶¹ Terim olarak ise belâgat ilminin alt disiplini olup bir anlamı değişik yollarla ifade etme bilgisidir.¹⁶² Bedî'iyede yer alan beyân sanatları şunlardır: İstiâre, Temşîl, Teşbîh, Teşbîh-u şey'eyn bi şey'eyn, İşâret, Kinâye, Ta'rîz, Mecâz.

2.3.3.3. Bedî'

Sözlük anlamı itibariyle bedî', “eşsiz, benzersiz yaratan, örneksiz yaratılmış olan” anlamlarına gelmektedir.¹⁶³ Nitekim Kur'ân'da *“يَدْبِغُ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ”* “O, göklerin

¹⁵⁹ es-Sekkâkî, *Mifihû'l-'ulûm*; İbnu'n-Nâzım, *el-Mişbâh fi'l-meânî ve'l-beyân ve'l-bedî'*; el-Ğazvînî, *el-İdâh fi 'ulûmi'l-belâga el-me'ânî ve'l-beyân ve'l-bedî'*; Mustafa Aydın, *Arap Dili Belâgatında Bedî' İlmi ve Sanatları*, ed. Ömer Aydın (İstanbul: İşaret Yayınları, 2018); Ali Bulut, *Belâgat: Meânî-Beyân-Bedî* (İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 2020); Yavuz, *Safiyuddîn el-Hillî'nin el-Kâfiyetu'l Bediyyesi*.

¹⁶⁰ el-Ğazvînî, *el-İdâh fi 'ulûmi'l-belâga el-me'ânî ve'l-beyân ve'l-bedî'*, 15-16; Bulut, *Belâgat: Meânî-Beyân-Bedî*, 59.

¹⁶¹ er-Râzî, *Muhtâru's-sihâh*, 43.

¹⁶² es-Sekkâkî, *Mifihû'l-'ulûm*, 162.

¹⁶³ er-Râzî, *Muhtâru's-sihâh*, 30.

ve yerin eşsiz yaratıcısıdır.”¹⁶⁴ şeklinde geçmektedir. Bir edebiyat terimi olarak ise bağlamın gerekliliklerine uygun (muktezâ-yı hâl) bir şekilde, delaletin açık oluşuna dikkat etmek suretiyle sözü güzel kılmanın yöntemlerini öğreten bir ilim dalıdır.¹⁶⁵ Bedî’ ilmi muhassenât-ı lafziyye (lafzî güzelleştiriciler) ve muhassenât-ı mâneviyye (mânevî güzelleştiriciler) olmak üzere ikiye ayrılır. Bedî’ ilminin sanatları aşağıda muhassenât-ı lafziyye ve muhassenât-ı mâneviyye şeklinde kategorize edilerek verilmiştir.

Muhassinât-ı lafziyye: Cinâs, el-Cinâsü’l mürekkeb ve’l mutlak, el-Cinâsu’l müleffağ, el-Cinâsu’l müzîl ve’l lâhiğ, el-Cinâsu’t tam ve’l muṭarref, el-Cinâsu’l muṣaḥḥaf ve’l muḥarref, el-Cinâsu’l lafzî ve’l maḳlûb, el-Cinâsu’l mânevî, Müvârebe, Taṣdîr/Raddü’l-‘acַz ‘ale’ş-şadr, Ḥusnu’t-taḥallus, Terdîd, Münâsebe, Taṣṭîr, İnsicâm, Mâ lâ yesteḥîl bi’l-in’ikâs, Taṣrî‘, İṣtikâk, Mümâsele, Taṭrîz, Ta‘aṭṭuf, Ṭâ‘at ve’l-‘iṣyân, Baṣṭ, Tarṣî‘, Sec‘, Tesmîṭ, İltizâm, Müzâvece, Teczi‘e, Temkîn, Hazf, Suhûlet.

Muhassinât-ı mâneviyye: İstîṭrâd, İstîḥdâm, el-Hezl ellezî yurâdu bihi’l-ciddü, Muḳâbele, İltifât, İftinân, İstidrâk, et-Ṭayy-u ve’n-neṣr, Ṭıbâk, Nezâhe, Taḥyîr, İbhâm, İrsâlü’l-meṣel, Tehekküm, Mürâca‘a, Tevṣîḥ, Teṣâbüḥü’l-eṭrâf, Tegâyür, Tefvîf, Kelâmü’l-câmî‘, Münâkaza, el-Ḳavl bi’l mûcib/mûceb, el-Hecv-ü fi ma’razi’l-medh, İstiṣnâ, Teṣrî‘, Tecâhülü’l-‘ârif, İktifâ, Mürâatü’n-nazîr, Tevcîh, ‘Itâbü’l-meri nefsehu, Ḳasem, İṭṭirâd, ‘Akis, Mezḥebü’l-keḷâmi, Tefriḳ, Nevâdir, Mübâlağa, İğrâḳ, Ğuluvv, İ‘tilâfu’l-ma‘nâ maa’l-ma‘nâ, Nefyü’ş-ṣeyi‘ bi icâbihî, Tehzîb ve’t-te’dîb, Tevriye, Müṣâkele, el-Cem‘ maa’t-taḳṣîm, el-Cem‘ maa’t-tefriḳ, Tevlîd, Cem‘, Selb ve’l-icâb, Taḳṣîm, Müṣâreket, Rucû‘, Tertîb, İttifâḳ, İbdâ‘, Ḥaṣru’l-cüz‘î ve ilḥâḳihî bi’l-küllî, Ferâid, Terṣîḥ, ‘Unvân, Teshîm, Tenkît, İrdâf, İdâ, Tevhîm, İlgâz, Selâmetü’l-iḥtirâ, Tefsîr, Ḥusnu’l-ittibâ‘, Müvârede, Tefrî‘, Ḥusnu’n-nesaḳ, Ta’dîd, Ta‘lîl, İstîtibâ‘, el-Medḥ fi ma’raz-ı’z-zemm, İttisâ‘, Cem‘u’l-mu’telif ve’l-muḥtelif, Tecrîd, Mecâz, İ’tilâf ve türleri (İ’tilâfu’l-lafz maa’l-ma‘nâ, İ’tilâfu’l-lafz maa’l-vezn, İ’tilâfu’l-ma‘nâ maa’l-vezn, İ’tilâfu’l-lafz maa’l-lafz), Tedbîc, İktibâs, Ḥusnu’l-beyân, İdmâc, Berâ‘atü’ṭ-taleb, ‘Akd, Ḥusnu’l-Ḥitâm.

¹⁶⁴ el-Bakara 2/117, el-En‘âm 6/101.

¹⁶⁵ el-Ḳazvînî, *el-İḳdâh fi ‘ulûmi’l-belâğa el-me‘âni ve’l-beyân ve’l-bedî‘*, 348.

2.3.4. İbn Hicce'nin Bedî'yyesinde ve Onun Şerhindeki Usulü

İbn Hicce, bedî'yyesini Kasidetü'l-Bürde tarzında yani aynı vezin ve kafiyede kaleme almış,¹⁶⁶ bedî'î sanatların tertibinde Hillî'nin (öl. 749/1348) yöntemini takip etmiştir. İbn Hicce, sanatlara berâ'atu'l-istihlâl ile başlamış akabinde cinas ve türlerini zikretmiştir. Husnu'l-hitâm sanatı ile de kasideyi sonlandırmıştır.¹⁶⁷ Sanatların tanımında sık sık İbn Ebî İsbâ'nın tanımlarına yer veren şair, Câhiz, İbnu'l Mu'tez, Kudâme b. Ca'fer (öl. 337/948 [?]) Harîrî (öl. 516/1122) Sekkâkî, Tifâşî (öl. 651/1253), İzzeddîn ez-Zencânî (öl. 660/1262 [?]) gibi büyük âlimlerin bedî' sanatına dair ilimlerinden istifade etmiştir. Şairin kasidesinde el-Çazvî'nin (öl. 739/1338) bedî'î sanatlar sınıflandırması dışında meânî ve beyân kapsamında sayılan sanatlar da yer almaktadır. Örneğin şairin kasidede zikrettiği îcâz, îgâl, tekmîl, tekrâr, tevşî', tezyîl sanatları meânî; teşbih, istiâre sanatları ise beyân kapsamına girmektedir. Mevşilî'nin öncülük ettiği bedî'î sanatını beytin içerisinde tevriye yoluyla zikretme şartını yerine getirmiştir.¹⁶⁸

İbn Hicce, bedî'yyesini şerh ederken Hillî ve Mevşilî ile muârazaya girişmekten çekinmemiştir. Örneğin tedbîc sanatında Mevşilî'nin beytini lafız ve mânâ bakımından Hillî'nin beytine benzetmesini ona yakıştırmadığını dile getirmiştir.¹⁶⁹ Yine ihtirâs sanatında Mevşilî'nin beytini Ebû Nuvâs'ın hamriyata dair beytine benzemesi sebebiyle yetersiz bulmuştur.¹⁷⁰

İbn Hicce, eserinde sanatları açıklamaya, her bir sanatı tarif eden bir beyit vererek başlamıştır. Beyitten hemen sonra sanatın tanımına geçen şair, sanatın kim tarafından ortaya konduğundan, ortaya koyan âlimin hangi eserinde yer aldığından ve tarihi süreç içerisindeki gelişiminden bahsetmiştir. Bazı sanatları uzun uzun tarif eden şair, bazılarındaysa oldukça kısa olan açıklamalarla yetinmiştir. Söz konusu sanatın

¹⁶⁶ el-Hamevî, *Hiżânetü'l-edebe ve ğâyetü'l-erebe*, 1/18; Dereli, *Arap Edebiyatında Bedîyye Geleneği ve Suyûtî'nin Nazmu'l-Bedî Adlı Eseri*, 59; Mahmut Kaya, "Kasidetü'l-Bürde", *TDV İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2001), 24/568.

¹⁶⁷ er-Rabdâvî, *İbn Hicce el-Hamevî şâ'iran ve nâkıden*, 198.

¹⁶⁸ el-Hamevî, *Hiżânetü'l-edebe ve ğâyetü'l-erebe*, 2006, 1/8; Ebû Zeyd, *el-Bedî'iyât fi'l-edebe'l-Arabî*, 78.

¹⁶⁹ el-Hamevî, *Hiżânetü'l-edebe ve ğâyetü'l-erebe*, 2/439.

¹⁷⁰ el-Hamevî, *Hiżânetü'l-edebe ve ğâyetü'l-erebe*, 2/470-471.

başka bir sanatla arasında benzerlik ve farklılık varsa bunları ortaya koymuştur. Tanımın arkasından ilgili sanatın delillerini sunmaya başlamıştır. Kur'ân-ı Kerîm, hadîs-i şerif, Câhiliyyûn, muhadramûn, mutekaddimûn ve muteahhirûn şairlerden beyitler veren şair, yer yer kendi eserlerinden de deliller sunmuştur. Hemen her sanatta İbn Câbir el-Endelûsî'nin "*Bedî'iyetü'l-'umyân*" kasidesinde ilgili sanata yer verip vermediğine değinmiş, şayet varsa beyti zikredip kısaca açıklamıştır. Son olarak Hıllî ve Mevşilî'nin beyitlerine işaret eden şair, bu şairlerin beyitlerini bazen birbirleriyle bazen de kendi beytiyle kıyaslamaktan geri kalmamıştır. İşaret etmesi gereken önemli yerlere değindikten sonra "الله أعلم بالصواب", "الله سبحانه أعلم", "الله أعلم" (Allah en doğrusunu bilir, bütün eksikliklerden münezzeh olan Allah en doğrusunu bilir, doğrusunu en iyi Allah bilir.) gibi ifadelerle şerhini sonlandıran İbn Hicce, bazen de verdiği beytin yeterince açık ve anlaşılır olduğunu belirtmek için buna işaret eden bir başka beyte yer vermeyi tercih etmiştir.

İbn Hicce'nin yaşadığı dönemde belâgat âlimleri, çok fazla örnek (şâhid) kullanmaktan kaçınan nahiv âlimlerinin aksine, delil getirme konusunda herhangi bir sınırlamaya gitmemişlerdir. İbn Hicce, sanatları tarif ederken birkaç beyitle yetinmemiş "أعجبني من هذه القصيدة" (Bu kaside hoşuma gitti.) diyerek çok sayıda beyit nakletmiştir. Delil getirirken şairlere olan sevgisi ve hayranlığı, tercihlerini belirleyici bir rol oynamıştır. Örneğin sevdiği şairlerden biri olan Mütenebbî'nin (öl. 354/965) şiirlerine çokça yer vermiş, irsâl-i mesel sanatında onun divanında yer alan 300'ü aşkın beyti delil getirmiştir. Yine döneminin önde gelen ediplerinden biri olan Zeynüddîn b. el-Acemî'nin (öl. 795/1393) nazmettiği mevâliyyalardan deliller getirmiştir. Çok sayıda delil getirmeyi tercih eden İbn Hicce, Muhammed İbnu'l-Hebbâriyye'nin (öl. 504/1111) İbnu'l Muḳaffâ'nın "*Kelîle ve Dimne*"si tarzında kaleme aldığı *eş-Şâdiḥ ve'l-bâğım* adlı 2000 beyitlik urcûzesinden seçmeleri ihtiva eden *Tagrîdü's-Şâdiḥ* adlı eserinin tamamını delil olarak kullanmıştır.¹⁷¹ İbn Hicce'nin eserinde şiir, nesir, ansiklopedik ve tarihi bilgi yelpazesinin bu kadar geniş olması, onun sanatı okuyucunun zihninde pekiştirmek istemesinden kaynaklandığı söylenebilir. Ayrıca

¹⁷¹ er-Rabdâvî, *İbn Hicce el-Hamevî şâ'iran ve nâkıden*, 198; Karaarslan, "İbn Hicce", 20/66.

geniş edebiyat bilgisini ve entelektüel birikimini sergilemek istemesinden kaynaklandığı da düşünülebilir.¹⁷² Ancak şair eserde Hz. Peygamber’i övmeye yönelik bir amaç taşımaya rağmen içinde onun hayatına dair bilgilere yeterince yer vermemiştir. Diğer taraftan İbn Hicce’nin bu telifi belâgat âlimlerinin ve edebiyat münekkitlerinin görüşlerinin sonraki nesillere ulaşmasında önemli bir yere sahiptir.¹⁷³

Şair, bazı sanatlarda açıklamalarını kısa tutarken bazılarında gereğinden fazla uzatmıştır. Öyle ki sadece tevriye sanatının şerhi 214, cinas sanatının şerhi 51, berâat-i istihlâl sanatının şerhi 37 sayfadan oluşmaktadır.

İbn Hicce, eserinde yeni bir sanat ortaya koymamıştır. Kendinden önceki âlimlerin ortaya koydukları sanatları tekrar etmiş olmakla birlikte Hillî’nin “*Kâfiyetu’l bedî’iyye*” sinde yer alan teslîm, muvâzene, tevzî’ ve isti’âne sanatlarına yer vermemiştir.¹⁷⁴ Mürâca’a, teşabuhu’l etrâf, kâsem, tafsil, tevlîd gibi bazı sanatlarda ise altında zikredecek büyük bir konu olmadığını fakat muarazada bulunmak için bedî’iyyesine dâhil ettiğini ifade etmiştir. Şair, bazı sanatların isimlendirmesinde farklılığa gitmiş, Leff-ü neşr sanatını tayy-ü neşr, Reddü’l-acüz ale’s-sadr sanatını tasdîr olarak isimlendirmiştir. İbn Hicce, eserini h. 826 yılının Zilhicce ayında tamamlamış, döneminin âlimlerinin övgüsüne mazhar olmuştur.¹⁷⁵

2.3.5. İstîşhâd

Sözlükte “şahit getirmek” veya “şahit göstermek” anlamına gelen istîşhâd terimi;¹⁷⁶ lugat, sarf, nahiv ve belâgat ilimlerinde, bir kelime ya da ifadenin lafız, anlam ve kullanım bakımından doğruluğunu ispatlamak amacıyla güvenilirliği kesin olan nazım ya da nesir metinlerinden örnek sunma anlamında kullanılmaktadır. Bu amaçla sunulan örneğe şâhid (çoğulu şevâhid) denir.¹⁷⁷ İbn Hicce, tarif ettiği sanatı daha anlaşılır kılmak amacıyla eserinde çok sayıda örnek ve delile yer vermiştir. Bu

¹⁷² er-Rabdâvî, *İbn Hicce el-Hamevî şâ’iran ve nâkıden*, 197-198.

¹⁷³ er-Rabdâvî, *İbn Hicce el-Hamevî şâ’iran ve nâkıden*, 200-201.

¹⁷⁴ Ebû Zeyd, *el-Bedî’iyyât fi’l-edebi’l-‘Arabî*, 94.

¹⁷⁵ er-Rabdâvî, *İbn Hicce el-Hamevî şâ’iran ve nâkıden*, 201.

¹⁷⁶ İbn Manzûr, *Lisânu’l-‘Arab*, 3/239.

¹⁷⁷ İsmail Durmuş, “İstîşhâd”, *TDV İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2001), 23/396.

bağlamda Kur'ân ayetleri, hadisler, cahiliyyûn, muhadramûn, İslâmiyyûn, mütekaddimûn ve müteahhirûn tabakalarına¹⁷⁸ ait şiir ve nesirlerden örnekler sunarak anlatımını hem güçlendirmiş hem de zenginleştirmiştir. Müellif, çok sayıda ayet, hadis, şiir ve nesir örneklerini derlemiştir. Eserde yer verdiği bu örnekler, ayetlerle istişhâd, hadislerle istişhâd, şiirlerle istişhâd ve nesirlerle istişhâd başlıkları altında incelenmiş; şiir ve nesir örnekleri ise âlimlerin yaşadıkları dönemlere göre sınıflandırılarak sunulmuştur. Bu bölümde, İbn Hicce'nin delil olarak kullandığı örneklerin tamamına yer vermek çalışmanın kapsamını aşacağından, her bir istişhâd türünden yalnızca birkaç temsîl örnekle yetinilmiştir.

2.3.5.1. Ayetlerle İstişhâd

İbn Hicce'nin delil olarak başvurduğu kaynaklardan biri ayet-i kerîmelerdir. Şair, beyitlerini desteklemek, anlamı pekiştirmek ve sanatını Kur'ân'ı referans göstererek temellendirmek amacıyla çeşitli ayetleri istişhâd olarak kullanmıştır. Şairin aynı âyeti birden fazla sanat bağlamında delil olarak zikrettiği örneklere de rastlanmaktadır. Şairin istişhâtta bulunduğu ayetler aşağıdaki tabloda gösterildiği gibidir.

Sûre İsmi	Âyet Sayısı	Sûre İsmi	Âyet Sayısı
1. Fâtiha	2	29. 'Ankabût	2
2. Bakara	24	30. Rûm	7
3. Âli 'İmrân	12	31. Secde	2
4. Nisâ'	8	32. Ahzâb	5
5. Mâ'ide	7	33. Sebe'	5
6. En'âm	8	34. Fâtîr	11
7. A'râf	4	35. Yâsîn	9
8. Enfâl	1	36. Şâffât	5
9. Tevbe	5	37. Şâd	6
10. Yûnus	3	38. Zümer	6
11. Hûd	9	39. Mu'min (Ġâfir)	5
12. Yûsuf	13	40. Fuşşilet	7
13. Ra'd	8	41. Şûrâ	2
14. İbrahim	6	42. Zuhruf	3
15. Hicr	2	43. Duḡân	6

¹⁷⁸ Rahmi Er, "Müvelledûn", *TDV İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2006), 32/227.

Sûre İsmi	Âyet Sayısı	Sûre İsmi	Âyet Sayısı
16.Nahl	5	44.Câşiye	3
17.İsrâ'	7	45.Ahķâf	1
18.Kehf	14	46.Muħammed	1
19.Meryem	13	47.Fetiħ	3
20.Ṭahâ	10	48.Ķâf	5
21.Enbiyâ'	9	49.Zâriyât	2
22.Ĥac	2	50.Necm	2
23.Mü' minûn	2	51.Raħmân	16
24.Nûr	11	52.Vâķi'a	9
25.Furķân	5	53.Ĥadîd	3
26.Şu'arâ'	6	54.Ĥaşr	1
27.Neml	5	55.'Alaķ	1
28.Ķaşaş	2	56.Cum'a	1
57.Munâfiķûn	1	74.Ṭâriķ	6
58.Mülķ	1	75.A'lâ	1
59.Ķalem	5	76.Ġâşiye	13
60.Ĥâķķa	5	77.Fecr	4
61.Nûħ	5	78.Şems	3
62.Müzzeṣmil	3	79.Leyl	7
63.Müddeṣsir	9	80.Ďuħâ	5
64.Ķiyâme	5	81.İnşirâħ	2
65.İnsân	8	82.'Alaķ	1
66.Mürselât	1	83.Zilzâl	8
67.Nebe	2	84.Ķâri'a	3
68.Nâzi'ât	3	85.Mâ'ûn	2
69.'Abase	12	86.Kevser	2
70.Tekvîr	5	87.Kâfirûn	4
71.İnfiṭâr	5	88.Tebbet(Mesed)	3
72.İnşikâķ	4	89.Felaķ	1
73.Burûc	1		

Şair, iltifât sanatında Şu ayeti delil olarak kullanmıştır:

أَلَمْ يَرَوْا كَمْ أَهَلَكْنَا مِنْ قَبْلِهِمْ مِنْ قَرْنٍ مَكَّنَّاهُمْ فِي الْأَرْضِ مَا لَمْ يُمْكِنُوا لَكُمْ

“Onlar, kendilerinden önce nice milletleri yok ettiğimizi bilmiyorlar mı? Yeryüzünde size vermediğimiz imkanları onlara vermiştik.”¹⁷⁹

Bu âyette, gâib sigasıyla gelen يَرُؤَا ifadesinden, mütekellim sigasıyla kullanılan أَهْلَكُنَا ifadesine geçiş yapılmıştır. Bu geçiş, hitap yönündeki değişimi ifade eden iltifat sanatına örnek teşkil etmektedir.

Şair, nezâhe sanatında delil teşkil etmesi için şu ayeti getirmiştir:

وَأَدَا دُعُوا إِلَى اللَّهِ وَرَسُولِهِ لِيَحْكُمَ بَيْنَهُمْ إِذَا فَرِيقٌ مِنْهُمْ مُعْرِضُونَ وَإِنْ يَكُنْ لَهُمُ الْحَقُّ يَأْتُوا إِلَيْهِ مُذْعِنِينَ أَلَمْ يَكُنْ لَهُمْ مَرَضٌ آمِزْتَابُوا أَمْ يَخَافُونَ أَنْ يَحِيفَ اللَّهُ عَلَيْهِمْ وَرَسُولُهُ بَلْ أُولَئِكَ هُمُ الظَّالِمُونَ

“Bu kimseler aralarında Allah’ın kitabına uygun olarak hüküm vermesi için Peygamber’in huzuruna çağrıldıklarında (davanın kendileri lehine sonuçlanmaya olacağını bildikleri için) onların bir kısmı hemen yüz çevirir. Eğer lehlerine karar verileceğini anlarsa peygamberin huzuruna koşa koşa gelirler. Bu insanların kalplerinde bir hastalık mı var? Yoksa senin peygamberliğinden şüphe mi ediyorlar? Ya da Allah’ın ve elçisinin kendilerine haksızlık edeceğinden mi korkuyorlar? Hayır! Onlar zalimlerin ta kendileridir (onlar insanlara haksızlık etmeyi kendilerine iş edinmişlerdir.)”¹⁸⁰

Bu ayetlerde, nezâhe sanatının bir gereği olarak zem ifadeleri, diğer edebî metinlerde karşılaşılan hicivdeki çirkin ve hastalıklı söylemlerden arındırılmış, daha sade ve tatlı bir üslupla sunulmuştur.

İrsâlü’l mesel sanatını ayetlerle desteklemek isteyen şair şu ayeti getirmiştir:

إِنْ أَحْسَنْتُمْ أَحْسَنْتُمْ لِأَنْفُسِكُمْ وَإِنْ أَسَأْتُمْ فَلَهَا

¹⁷⁹ el-En’âm 6/ 6.

¹⁸⁰ en-Nûr 24/48-50.

*“Eğer iyi ve yararlı işler yapmaya devam ederseniz, bunu kendi iyiliğiniz için yapmış olursunuz. Eğer kötü işler yaparsanız, bunu da kendiniz için yapmış olursunuz.”*¹⁸¹

Ayet, iman edenler için apaçık bir temsil içermektedir.

İbn Hicce, temsil sanatına dair şu ayeti zikretmiştir:

وَقُضِيَ الْأَمْرُ

*“Oysa böyle bir durumda haklarında hemen hüküm hüküm verilir. Helak olup giderler.”*¹⁸²

Bu ayette, son derece veciz bir üslupla, helâk edilmesine hükmedilen kimsenin helâk olduğu, kurtuluşa ermesine karar verilenin ise kurtulduğu ifade edilmiştir. Bu ifadeden örneğin “helâk oldu” veya “kurtuldu” gibi doğrudan ifadeler kullanmaktansa temsile geçilmesinin iki sebebi vardır: Birincisi, belâgate uygun olarak veciz bir anlatım sağlamaktır; ikincisi ise, helâk ve kurtuluşun, kendisine itaat edilmesi gereken bir emir ile gerçekleşmiş olmasıdır.¹⁸³

Şâirin, kısem sanatına dair zikrettiği ayet şu şekildedir:

فَوَرَبِّ السَّمَاءِ وَالْأَرْضِ إِنَّهُ لَحَقٌّ مِّثْلَ مَا أَنَّكُمْ تَنْطِفُونَ

*“Göğün ve yerin rabbine andolsun ki, size vâdolunan azap söylediğiniz söz [adınız] gibi gerçektir.”*¹⁸⁴

Bu ayette kısem; fahr (övünme), medih ve ta‘zîm amacıyla gelmiştir. Allah-u Teâlâ, bu ayette rızkı vaat ettiğini, rızkın kaynağının gökyüzünde olduğunu, gökyüzünün rabbinin de kendisi olduğunu ve bu vaadi yerine getirmeye sadece kendinin kâdir olduğunu dile getirmiştir.

¹⁸¹ el-İsrâ 17/7.

¹⁸² el-Bakara 2/210.

¹⁸³ el-Hamevî, *Hizânetü'l-edeb ve gâyetü'l-ereb*, 1/298.

¹⁸⁴ ez-Zâriyât 51/23.

2.3.5.2. Hadislerle İstîşhâd

İbn Hicce'nin delil olarak başvurduğu kaynaklardan biri de hadislerdir. Şair, beyitlerini desteklemek için hadisleri kaynak olarak kullanmıştır. Eserde toplamda 78 hadise başvurmuş, bazı hadisleri ise birden fazla sanat kapsamında değerlendirmiştir.

Şairin müşâkele sanatına ilişkin getirdiği hadis delili şöyledir:

"فإن الله لا يعمل حتى تملوا".¹⁸⁵

"Hiç şüphesiz ki siz usanmadıkça Allah usanmaz."

Bu hadiste لا يعمل (usanmaz) ifadesinden asıl kastedilen; "Allah, siz O'ndan istemekten bıkip usanmadığınız sürece, size olan lütfunu kesmez." şeklindedir. Müşâkele bağlamında bıkip usanmaz ifadesi sevabını kesmez olarak açıklanır.

Şairin ta'lîl sanatını delillendirmek için getirdiği hadis şöyledir:

"لولا أن أشق على أمتي لأمرتهم بالسواك عند كل صلاة"¹⁸⁶

"Eğer ümmetime zahmet vermeyecek olsaydım, her namazda misvak kullanmalarını emrederdim."

Peygamber efendimizin bu hadisinde misvağı emretmemesinin sebebi ümmetine zorluk vermek istemeyişidir. Peygamber'in misvağı kullanma hükmünü dile getirmeden önce onu niçin emretmediğini dile getirmesi ta'lîl sanatını doğurmuştur.

Şairin muķâbele sanatına ilişkin getirdiği hadis delili şöyledir:

إن لله عبادا جعلهم مفاتيح الخير مغاليق الشر.¹⁸⁷

¹⁸⁵ Ebu'l-Hüseyn Müslim b. el-Haccâc b. Müslim, *Şahîh-u Müslim*, thk. Muhammed Fuâd Abdalbâki (Beyrut: Dâru İhyâi't-Turâsi'l-Arabî, 1955), "Şalâtu'l-musafirîn ve kaşrihâ", 782.

¹⁸⁶ Müslim, "et-Ṭahâret", 252.

¹⁸⁷ Abdülazîz b. Abdillâh b. Abdirrahman er-Râcihî, *Şerhu sünen-i-İbn Mâce*, ts., 16/3.

“Şüphesiz Allah’ın öyle kulları vardır ki, onları hayrın anahtarları, şerrin kilitleri kılmuştur.”

Peygamberin hadisinde مغاليق الشر ve مفاتيح الخير lafızları iki zıt öge arasında yapılan muğâbele sanatının en zarif örneklerinden biridir.

Şairin tetmîm sanatını desteklemek için getirdiği hadis şöyledir:

"ما من عبد مسلم يصلي لله كل يوم اثنتي عشرة ركعة، من غير الفرائض، إلا بنى الله له بيتًا في الجنة"¹⁸⁸

“Müslüman bir kul, Allah için her gün farzların dışında on iki rekât namaz kılsa; Allah onun için cennette bir ev inşa eder.”

Bu hadiste tetmîm sanatı, مسلم, لله, كل يوم, من غير الفرائض ifadeleri olmak üzere dört yerde meydana gelmiştir. Şayet bu dört ifade kullanılmamış olsaydı anlam tamamlanmamış olurdu.

2.3.5.3. Şiirlerle İstîşâd

İbn Hicce, eserde farklı dönemlere ait çok sayıda şairin şiirlerinden delil olarak faydalanmış; Cahiliyyûn, muhadramûn, İslâmiyyûn, mütekaddimûn ve müteahhirûn tabakalarına mensup şairlerin beyitlerine yer vermiştir.

Câhiliyyûn: Bu tabakaya mensub bazı şairler şunlardır: Mühelhil b. Rebîa (öl. 525 civarı), Amr b. Mâlik eş- Şenferâ (öl. 525-550 arası), İmrüülkays b. Hıcr (öl. 540 dolayları), Semev’el el-Ezdî (öl. 560 [?]), Tarafe b. el-‘Abd (öl. 564 [?]), Amr b. Külşûm (öl. 584 veya 600), Nâbiğa ez- Zübyânî (öl. 604 [?]), Züheyr b. Ebû Sülmâ (öl. 609 [?]), ‘Antere b. Şeddâd (öl. 614 [?]), Meymûn b. Kays el- A’şâ (öl. 7/629 [?]), Tufeyl el- Ğanevî (öl. m. 610 [?]).

İbn Hicce, Tekrâr sanatını örneklendirmek için Mühelhil b. Rebî’a’nın şu beytini vermiştir: [Medîd]

¹⁸⁸ Müslim, "Şalâtu'l-musafirîn ve kaşrihâ", 728.

يَا لَيْكِرٍ أَنْشِرُوا لِي كُلياً يَا لَيْكِرٍ أَيْنَ أَيْنَ الْفِرَاؤُ

*Ey Bekiroğulları! Bana Küleyb'i diriltin! Ey Bekiroğulları! Kaçış nereye? Nereye?*¹⁸⁹

أَيْنَ lafzının tekrarı neticesinde tekrâr sanatı meydana gelmiştir. Burada beyte konu olan Küleyb, Mühelhil b. Rebîa'nın kardeşi olup Cessâs b. Mürre el-Bekrî (öl. ?) tarafından öldürülmüştür. Mühelhil'in Bekiroğulları'na seslenişi de bu yüzdendir.

Muhadramûn ve İslâmiyyûn (Mütekaddimûn): Bu tabakalara mensub bazı şairler şunlardır: Abdullah b. Revâha (öl. 8/629), Amr b. Ma'dikerib (öl. 21/641-42), Kâ'b b. Züheyr (öl. 24/645 [?]), Şemmâh b. Dırâr (ö. 30/650 [?]), Ebû Mihcen es-Sekâfi (öl. 30/650), Lebîd b. Rebîa (öl. 40 veya 41/660 veya 661), Ali b Ebî Tâlib (öl. 40/661), Hassan b. Sâbit (öl. 60/680 [?]), Cemîl b. Ma'mer el-Uzrî (öl. 82/701) Ömer b. Ebû Rebîa (öl. 93/711-12), Küseyyir-u 'Azze (ö. 105/723), Cerîr b. Atıyye (öl. 110/728 [?]), Ferezdak (öl. 114/732), Zürrumme (öl. 117/735), Râi en-Nümeyrî (öl. 97/716 [?]), el-Kutâmî ((öl. 101/719-20 [?]), Nusayb b. Rebâh (öl. 108/726).

İbn Hicce, cinâsu'l maqlûb sanatı için Abdullah b. Revâha'nın şu beytini zikretmiştir:¹⁹⁰ [Basîf]

تَحْمِلُهُ النَّاقَةُ الْأَدْمَاءُ مُعْتَجِرًا بِالْبُرْدِ كَالْبَدْرِ جَلَى نوره الظلم

Esmer deve onu sarığı sarınmış olduğu halde taşır. Onun ışığı karanlığı tıpkı bir dolunay gibi aydınlattı.

Bu beyitte بُرْد ve بَدْر kelimelerinde harfler yer değiştirdiği için cinâsu'l maqlûb sanatı meydana gelmiştir.

Müvelledûn (Muhdesûn): Beşşâr b. Bürd (öl. 167/783-84), Mervân b. Ebî Hafşa (öl. 182/798), Ebû Nüvâs (öl. 198/813 [?]), Ebu'l-Velîd Müslim b. el-Velîd el-

¹⁸⁹ Benî Cüşem b. Bekir soyu, Muhelhil b. Rebîa'nın mensup olduğu soydur. Detaylı bilgi için bk İsmail Durmuş, "Mühelhil b. Rebîa", *TDV İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2019).

¹⁹⁰ el-Ḥamevî, *Ḥizânetü'l-edebe ve gâyetü'l-ereb*, 1/99.

Enşârî Şarîulğavânî (öl. 208/823), Ebu'l-'Atâhiye (öl. 211/826), Ebû Dülef el-'İclî (ö. 226/840), Ebû Temmâm (öl. 231/846), Dîkülcin (öl. 235/850), İshak el-Mevşîlî (öl. 235/850), Belâzürî (öl. 279/892-93), İbnu'r-Rûmî (öl. 283/896), Buhturî (öl. 284/897), İbnu'l-Mu'tez (öl. 296/908), İbn Düreyd (öl. 321/933), Ebu'l-Hasan İbn Tabâtabâ (öl. 322/934), Ebu't-Ṭayyib el-Mütenebbî (öl. 354/965), İsâ b. Alî er-Rummânî (öl. 384/994), Ebû Hilâl el-Askerî (ö. 395/1005), Ebu'l-Fetḥ el-Büstî (öl. 401/1011), Mihyâr ed-Deylemî (öl. 428/1037), Ebu'l-Alâ el-Ma'arrî (öl. 449/1057), İbn Reşîk el-Ḳayrevânî (öl. 456/1064), İbn Ḥayyûs (öl. 473/1081), Ṭuğrâî (öl. 513/1120), el-Ḥarîrî (öl. 516/1122), İbn Hafâce el-Hevvârî (ö. 533/1139), İbnu'ş-Şecerî (öl. 542/1148), Ebû Bekir Naşûhiddîn el-Ercânî (öl. 544/1149), Kâdî el-Fâzıl (öl. 596/1200) Es'ad b. Memmâtî (öl. 606/1209), İbn Senâülmülk (öl. 608/1212), İsâ b. Sencer el-Ḥâcirî (öl. 632/1235), İbn Maṭrûḥ (öl. 649/1251), Ebu'l-Hüseyin el-Cezzâr (öl. 679/1280), Afifüddin et-Tilimsânî (öl. 688/1289), Muhyiddîn b. Abdüzzâhir el-Ḥamevî (öl. 692/1293), Sırâceddîn el-Verrâk (öl. 695/1296), Muhammed b. Saîd Bûşîrî (ö. 697/1296), İbn Dânyâl (öl. 711/1311), İbnu'l-Vekîl (öl. 716/1317), İbnu'l-Verdî (öl. 749/1349), Şafiyuddîn el-Ḥillî (öl. 749/1348), İbn Câbir el-Endelûsî (ö. 749/1338), es-Safedî (öl. 764/1363), İbn Nübâte el-Mısrî (öl. 768/1366), Bahâuddîn es-Sübkî (öl. 773/1372), 'İzzeddîn el-Mevşîlî (öl. 789/1387), İbnü'd-Demâmî (öl. 827/1424), İbn Ḥacer el-Askalânî (öl. 852/1449).

İbn Hicce, eserinde delil olarak başvurduğu şiiirlerin seçiminde bazı şairlere diğerlerinden daha fazla yer vermiş; bu suretle söz konusu şairlerin beyitlerini istişhâd malzemesi olarak yoğun biçimde kullanmıştır. İlgili beyitler hangi sanata delil teşkil ettikleri belirtilerek aşağıda sunulmuştur. Ayrıca sanatlar, ilgili bölümlerde ayrıntılı olarak ele alındığından bu kısımda yalnızca beyitlere yer verilmiş ve her biriyle ilgili kısa açıklamalarla yetinilmiştir.

Ercânî'nin iltifât sanatına dair nazmetmiş olduğu iki beyit şu şekildedir:¹⁹¹

[Ṭavîl]

وَهَلْ هِيَ إِلَّا مُهْجَةٌ يَطْلُبُونَهَا فَإِنْ أَرْضَتِ الْأَحْبَابَ فَهِيَ لَهُمْ فِدَى

¹⁹¹ el-Ḥamevî, *Ḥizânetü'l-edeb ve gâyetü'l-ereb*, 1/142.

إِذَا رَمْتُمْ قَتْلِي وَأَنْتُمْ أَحِبَّتِي فَمَاذَا أَلْدِي أَحْسَى إِذَا كُنْتُمْ عِدَى

Nedir ki canımdan istedikleri başka? Eğer sevgilileri hoşnut edecekse o can feda olsun onlara.

Siz, ey sevdiklerim, beni öldürmek isterseniz siz düşman olduğunuzda artık beni korkutacak olan nedir?

Şair, beyitteki anlatımında zamir ve hitap yönünü değiştirerek, anlatımını üçüncü şahıstan ikinci şahsa yöneltmek suretiyle iltifât sanatını yerine getirmiştir.

Ebu Temmâm'ın şu beyti irsâlu'l meşel sanatı için delil teşkil etmektedir:¹⁹²

[Kâmil]

نَعْلَانُ فُوَادَكَ حَيْثُ شِئْتُ مِنَ الْهَوَىٰ مَا الْحُبُّ إِلَّا لِلْحَبِيبِ الْأَوَّلِ

Kalbini aşkın dilediğin yerine taşı. Aşk, ancak ilk sevgiliye olandır.

İbn Nübâte'nin şu beyti et-tayy-u ve'n-neşr sanatı için örnek teşkil etmektedir:¹⁹³ [Vâfir]

لَهُ قَلْبٌ وَوَلِيٌّ دَمْعٌ عَلَيْهِ فَهَذَا قَاسِيُونَ وَدَا يَزِيدُ

*Onun bir kalbi, benimse onun uğruna dökülen bir gözyaşım var. Bu [kalp] Kasyûn, bu [gözyaşı] da Yezîd'dir.*¹⁹⁴

Bu beytin ilk kısmında yer alan قلب kelimesi قاسيون kelimesine; دمع kelimesi ise يزيد kelimesine karşılık gelmektedir. Bunun neticesinde et-tayy-u ve'n-neşr sanatı meydana gelmiştir.

¹⁹² el-Ḥamevî, *Ḥizânetü 'l-edeb ve gâyetü 'l-ereb*, 1/190.

¹⁹³ Cemâlüddîn b. Nübâte el-Mısrî, *Dîvân-u İbn Nübâte el-Mısrî* (Beirut: Dâru İhyâ-i't-Turâşî'l-Arabî, ts.), 173.

¹⁹⁴ Kasyûn Dağı'nın eteklerinden akan bir nehirdir. Bk. Şihâbüddîn Yâkût b. Abdillâh el-Ḥamevî, *Mu'cemu 'l-buldân* (Beirut: Dâru Şâdir, 1995), 1/378.

Şair, Takşîm sanatını örneklendirmek için Züheyr b. Ebî Sülmâ'nın muallakasından şu beyti getirmiştir:¹⁹⁵ [Tavîl]

وَأَعْلَمُ مَا فِي الْيَوْمِ وَالْأَمْسِ قَبْلَهُ وَلَكِنِّي عَنْ عِلْمِ مَا فِي غَدٍ عَمِ

Bugünü ve ondan önceki dünde olan biteni bilirim. Fakat yarın ne olacağını bilmekten yoksunum.

Bu beyitte şair beşerî idrakin geçmiş ve şimdiki zamanla sınırlı olduğunu, buna mukabil geleceğin bilgisine ulaşmanın insanın imkânları dâhilinde olmadığını vurgulamıştır.

İbn Senâülmülk'ün iktibâs sanatına ilişkin beyti şöyledir: [Kâmil]

رَحَلُوا فَلَسْتُ سَائِلًا عَنْ دَارِهِمْ أَنَا بَاخِعٌ نَفْسِي عَلَى آثَارِهِمْ

Onlar göçüp gittiler. Artık yurtlarını sormuyorum. Ben, onların izlerinin [ardından] kendimi harap ediyorum.

İbn Senâülmülk, *فَلَعَلَّكَ بَاخِعٌ نَفْسَكَ عَلَى آثَارِهِمْ* “Onlar bu söze (Kur'an'a) inanmıyorlar diye arkalarından üzülüp kendini helak mı edeceksin?”¹⁹⁶ ayetinden iktibâsta bulunmuştur.

İbn Hicce, Affuddin et-Tilimsânî'ye ait şu beyti tevcîh sanatına örnek teşkil etmesi için zikretmiştir: [Muḥalla'u'l-basît]

يَا سَاكِنًا قَلْبِي الْمَعْنَى وَلَيْسَ فِيهِ سِوَاكَ ثَانِي
لِأَيِّ مَعْنَى كَسَرْتِ قَلْبِي وَمَا أَلْتَقَى فِيهِ سَاكِنَانِ

Ey kederli kalbimde yer tutan sevgili! Yok onda ikinci biri senden başka.

Niçin kırdın kalbimi söyle bana? İki kişi bir araya gelmedi ki onda.

¹⁹⁵ Züheyr b. Ebî Sülmâ, *Dîvân*, thk. Ali Hasan Fâur (Beyrut: Dârü'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1988), 110.

¹⁹⁶ el-Kehf 18/6.

İbn Hicce, Safiyyuddîn el-Hillî'den 168 yerde delil zikretmiştir. Bunlardan biri de tecâhul-u ârif sanatına ilişkin şu beyittir:¹⁹⁷ [Basî]t]

يَا كَيْتَ شِعْرِي أَسِحْرًا كَانَ حُبُّكُمْ أَزَالَ عَقْلِي أَمْ ضَرْبٌ مِنَ اللَّمَمِ

Keşke anlasam sizin aşkınız bir büyü müydü ki? Aklımı aldı. Yoksa bir tür delilik miydi?

Hillî, bu beyitte sebebinin bildiği halde bilmezlikten gelerek büyü mü yoksa bir sihir mi diye sormuştur.¹⁹⁸ Hillî, içinde bulunduğu aşırı sevgiyi bu şekilde dile getirmiştir.

İbn Hicce'nin Mütenebbî'den çok sayıda delil zikrettiği daha önce belirtilmiştir. Bunlardan biri 'aks sanatına dair şu beyittir:¹⁹⁹ [Tavîl]

فَلَا مَجْدٌ فِي الدُّنْيَا لِمَنْ قَلَّ مَالُهُ وَلَا مَالٌ فِي الدُّنْيَا لِمَنْ قَلَّ مَجْدُهُ

Dünyada malı az olanın itibarı yoktur. İtibarı az olana da dünyada mal yoktur.

Beyitte malı olmayan fakir kişinin itibara ulaşamayacağı, itibarı olmayan kişinin ise zengin dahi olsa sanki hiç malı yokmuş gibi olacağı ifade edilmektedir.²⁰⁰ Beytin şatırları arasında lafızların yer değiştirmesi ise 'aks sanatını doğurmuştur.

Mütenebbî'nin berâatu't-ṭaleb sanatını içeren beyti ise şöyledir:²⁰¹ [Tavîl]

وَفِي النَّفْسِ حَاجَاتٌ وَفِيكَ فُطَانَةٌ سُكُونِي بَيَانٌ عِنْدَهَا وَخَطَابٌ

İçimde birtakım arzular var ve sende de [bunları anlayacak] bir zekâ. Benim suskunluğum, senin zekân karşısında bir açıklama ve hitaptır zaten.

¹⁹⁷ el-Hillî, *Şerhu'l-kâfiyetü'l-bedi'yye fi 'ulûmi'l-belâga ve mehâsini'l-bedi'*, 117.

¹⁹⁸ Yavuz, *Safiyyuddîn el-Hillî'nin el-Kâfiyetü'l-Bedîyyesi*, 88.

¹⁹⁹ Ebü'l-Hasen Alî b. Ahmed b. Muhammed Vâhidî, *Şerhu dîvânı li'l-Mütenebbî*, ts., 320.

²⁰⁰ Vâhidî, *Şerhu dîvânı li'l-Mütenebbî*, 320.

²⁰¹ Vâhidî, *Şerhu dîvânı li'l-Mütenebbî*, 341.

Bu beyitte şairin duygularını açıkça ifade etmese de muhatabın anlayışının kuvvetli oluşuna dolayısıyla da onun içinden geçenleri anlayabileceğine îmâda bulunduğu söylenebilir. Şair bu isteklerine ilişkin îmâyı muhatabını yücelterek yapmıştır. Neticesinde berâ'atu't-taleb sanatı meydana gelmiştir.

2.3.5.4. Nesirlerle İstişâd

İbn Hicce'nin bu eseri, yalnızca edebî yönüyle değil, aynı zamanda içerdiği tarihî verilerle de dikkat çekmektedir. Bu yönüyle eser, edebiyat tarihi çalışmalarına kaynaklık edebilecek nitelikte bir metin olma özelliği taşımaktadır. Özellikle iktibâs sanatını tarif ettiği bölümde, ahitname, görevlendirme belgeleri, mektuplar vb. fazlaca tarihî metne yer vermiştir.

Bunlardan biri Şeyh Cemâleddîn İbn Nubâte'nin “*el-Müfâhare beyne's-seyf ve'l-kalem*” adlı risalesinden şu kısımdır:²⁰²

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ، ن وَالْقَلَمِ وَمَا يَسْطُرُونَ، مَا أَنْتَ بِنِعْمَةِ رَبِّكَ بِمَجْنُونٍ. الْحَمْدُ لِلَّهِ الَّذِي عَلَّمَ بِالْقَلَمِ، وَشَرَّفَهُ بِالْقَسَمِ، وَخَطَّ بِهِ مَا قَدَّرَ وَقَسَمَ، وَصَلَّى اللَّهُ عَلَى سَيِّدِنَا مُحَمَّدٍ الْمُقَاتِلِ: «جَفَّ الْقَلَمُ بِمَا هُوَ كَائِنٌ»، وَعَلَى آلِهِ وَصَحْبِهِ ذَوِي الْمَجْدِ الْبَيِّنِ وَكُلِّ مَجْدٍ بَائِنٍ،

“*Bismillahirrahmanirrahîm. Nûn. Kaleme ve [kalem tutanların] yazdıklarına andolsun ki [Rasûlüm], sen -Rabbinin nimeti sayesinde- deli değilsin.*’ Kalemlerle öğreten, onu (kalem) yeminle şereflendiren ve onunla kaderi ve nasibi yazan Allah’a hamdolsun. Peygamberimiz Muhammed’e salât olsun; o ki şöyle buyurmuştur: ‘Kalem, olacak olanı yazmıştır [olacak olan olmuştur].’ Ve O’nun Ehl-i beytine ve aşikâr bir yüceliğe sahip olan, her yüce meziyeti barındıran ashabına salât olsun.

Bu risalede “*Nûn kaleme ve kalemin yazdıklarına andolsun ki [Rasûlüm], sen -Rabbinin nimeti sayesinde- deli değilsin.*”²⁰³

²⁰² el-Hamevî, *Hizânetü'l-edebe ve gâyetü'l-ereb*, 2/448.

²⁰³ el-*Ḳalem* 68/1-2.

الَّذِي عَلَّمَ بِالْقَلَمِ “Kalemle öğreten”²⁰⁴ ayetlerinden iktibasta bulunmuştur. Ayrıca risalede hadîs-i şerif de mevcuttur. Ancak sözün başında اَلْقَائِلُ ifadesinin varlığı sözün hadîs-i şerif olduğuna işaret ettiği için iktibâs olarak değerlendirilmemektedir.

Ebu'l-Bekâ Alemüddîn Sâlih b. Ömer b. Reslân el-Kinânî el-Bulkînî (öl. 868/1464)'nin atama belgesinin hâtimesinde yer alan ifadeler şöyledir:²⁰⁵

"وَاللّٰهُ يَرْفَعُ عِلْمَهُ عَلٰى كُلِّ غَايَةٍ وَرَائِحَةٍ، وَيَجْعَلُ كُلًّا مِنْ عَمَلِهِ وَحُكْمِهِ وَاسْمِهِ الْكَرِيمِ صَالِحًا فِي صَالِحٍ فِي صَالِحٍ."

“Allah Teâlâ, ilminin sancağını gelip geçen herkesin üzerinde yüceltsin ve Allah, onun hem amelini hem hükmünü hem de yüce ismini 'sâlih' (iyi, düzgün, hayırlı) kılsın; sâlihler arasında, sâlihler içinde, sâlihlerle birlikte eylesin.”

İbn Hicce, husnu'l hitâma örnek teşkil etmesi açısından Kadı Muhyiddîn b. Abdüzzâhir (öl. 692/1293) tarafından Sultan Melik Mansur Seyfeddin Kalavûn (öl. 689/1290) adına, oğlu Melik Eşref Selahuddîn Halil (öl. 693/1293) için kaleme almış olduğu ahitnamenin son kısmını zikretmiştir. İlgili ahitname şöyle son bulmaktadır:²⁰⁶

"وَاللّٰهُ تَعَالٰى يَجْعَلُ اَسْتِحْلَافَهُ هَذَا لِلْمُتَّقِيْنَ اِمَامًا، وَلِلْمُعْتَدِيْنَ اَنْفِصَامًا، وَيُطْفِئُ بِمَاءِ سُبُوْفِهِ نَارَ كُلِّ حَطْبٍ، حَتّٰى تُصْبِحَ اَصْبَحَتْ نَارٌ سَمِيَّةٌ بَرْدًا وَسَلَامًا."

“Yüce Allah, bu tahta geçişi takva sahipleri için bir önder, saldırganlar için ise bir yıkım vesilesi kılsın. Sultan'ın kılıçlarının suyu, her türlü odunun ateşini söndürsün; tıpkı adaşı olanın (Hz. İbrahim'in) ateşinin serinlik ve selamet oluşu gibi.”

Bu bölümde, İbn Hicce'nin bedî'yyesini sağlam bir zemine oturtmak amacıyla, öncelikle bedî' ilminin tarihî gelişimi yüzyıllara ayrılarak ele alınmış; ardından bedî' iyyât türünün ortaya çıkışı, gelişim süreci ve Arap edebiyatındaki yeri üzerinde durulmuştur. İlk bedî' iyyât kasidelerine dair örnekler özetlenmiş, devamında

²⁰⁴ el-'Alak 96/4.

²⁰⁵ el-Hamevî, *Hizânetü'l-edeb ve gâyetü'l-ereb*, 2/485.

²⁰⁶ el-Hamevî, *Hizânetü'l-edeb ve gâyetü'l-ereb*, 2/483.

ise İbn Hicce'nin bedî'iyyesi ayrıntılı biçimde tahlil edilmiştir. Yapılan analizler neticesinde, İbn Hicce'nin özgün bir tarz geliştirmekten ziyade, kendisinden önceki âlimlerin çizdiği yolu takip ettiği; özellikle Hıllî, Mevşîlî ve Endelûsî gibi isimlerle muâraza ettiği ve onları eleştirmekten çekinmediği tespit edilmiştir. Tespit edilen bir diğer önemli husus ise, İbn Hicce'nin, hayranlık duyduğu şairlerin şiirlerine eserinde yoğun biçimde yer verirken, edebî zevk veya fikrî anlamda kendisine uzak bulduğu şairlerin beyitlerine sınırlı düzeyde yer vermesidir. Onu çağdaşı şâirlerden ayıran en belirgin özellik, şevâhid kullanımındaki yoğunluk olup, bu örneklerin büyük kısmını şerh etme gereği duymadan sunması dikkat çekicidir. Hatta kendisine ait bazı beyitleri dahi açıklamamıştır. Bu yaklaşımın, onun ilmî birikimini dolaylı biçimde ortaya koyma niyeti taşıdığı söylenebilir. Bununla birlikte, delillerin gereğinden fazla kullanılması, okuyucuda zaman zaman tekrara ve zihinsel yorgunluğa sebebiyet verme ihtimali taşımaktadır.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

HİZÂNETÜ'L EDEB VE GÂYETÜ'L EREB BAĞLAMINDA BEDÎ'İYYE KASİDESİNE YER ALAN SANATLAR

Bu bölümde 142 beyit ve 147 bedî' sanat içeren bedî'iyye kasidesinin tahlili yapılacaktır. İlgili sanatların izahında çeşitli istişhad metinlerinden istifade edilmiş, ancak konunun sınırlılığı gereğince bütün sanatlarda istişhad zikredilmemiştir. Şevâhid zikredilmeyen bazı sanatlara dair şiir, ayet, hadis ve nesirler istişhâd başlığı altında derlenmiştir.

3.1. Husnu'l-ibtidâ ve Berâ'atu'-İstihlâl

İbn Hicce, belâgat ilminde önemli bir yer tutan berâatu'l-istihlâl sanatını, şiire gereksiz ayrıntılardan uzak, açık ifadeler ve yumuşak lafızlarla başlama biçimi olarak tanımlamaktadır. Bu sanat, sadece berâatu'l-istihlâl adıyla değil; aynı zamanda husn-i ibtidâ, berâatu'l-matla' ve husnu'l-iftitâh gibi isimlerle de anılmaktadır.²⁰⁷ Husnu'l-ibtida, söze tatlı ifadelerle ve mukteza-yı hâle uygun başlamaktır.²⁰⁸ Beraatu'l-istihlâlde ise husnu'l-ibtidâya ziyade olarak sözün ne maksatla söylendiğine işaret edilir.²⁰⁹ Berâatu'l-istihlâl, çoğunlukla şiirin giriş beytiyle sınırlı olup, sonrasında gelen beyitlerle doğrudan tematik bir ilişki taşımaz. Ancak belâgat âlimleri, şairin giriş beytinde yer alan iki kısmı (şatır) da hem anlam hem de lafız yönünden birbiriyle uyumlu bir şekilde kurmasını gerekli görmüşlerdir.²¹⁰ Bu yönüyle berâatu'l-istihlâl, şiirin estetik bütünlüğü açısından önemli bir başlangıç kıstası olarak kabul edilir. İbn Mutez, bu sanatı, berâatu'l-istihlâl ve husnu'l-ibtidâ olarak isimlendirmiştir. Onun, berâatu'l-istihlâl terimini kullanmasındaki temel amaç, şiire estetik ve etkileyici bir başlangıcın önemine vurgu yapmak olarak düşünülebilir. Bu bağlamda, eğer şair şiirin giriş kısmında lafız ve anlam bakımından ahengi sağlayamaz, açıklık ve zarafetten uzak bir üslûp benimser ya da başlangıçta beklenen etkiyi oluşturamazsa, berâatu'l-

²⁰⁷ el-Hillî, *Şerhu'l-kâfiyetü'l-bedi'iyye fi 'ulûmi'l-belâga ve mehâsini'l-bedi'*, 57.

²⁰⁸ Bulut, *Belâgat Terimleri Sözlüğü*, 149.

²⁰⁹ el-Hamevî, *Hizânetü'l-edeb ve gâyetü'l-ereb*, 1/34.

²¹⁰ el-Hamevî, *Hizânetü'l-edeb ve gâyetü'l-ereb*, 1/20.

istihlâl sanatının gerekleri yerine getirilmemiş olur.²¹¹ İbn Hicce'nin ilgili beyti şöyledir:²¹² [Basîl]

لِي فِي ابْتِدَاءِ مَدْحِكُمْ يَا عَرَبَ ذِي سَلَمٍ بَرَاءَةً تَسْتَهْلُ الدَّمْعَ فِي الْعَلَمِ

Ey Zî Selem'in Arapları! Benim için sizi methetmeye başlamamda 'Alem'de gözyaşı döktüren güzel bir başlangıç vardır.

İbn Hicce, bu beytinde berâatu'l-istihlâl ve husnu'l-ibtidâ sanatlarını ikisinin de şartlarını yerine getirerek icra etmiştir. Beyitte geçen *Zî selem* ve *Alem* kelimeleri Hicaz'da bulunan bölge isimleridir. Zî Selem'in Araplarını ve Alem bölgesini zikrederek şair teşbîb²¹³ yapmak suretiyle peygambere işaret etmiştir. İbn Hicce, "Alemde gözyaşı döktüren" ifadesiyle de sanki Araplara yapmaları gereken şeyi söylemiştir.²¹⁴

İbn Hicce, klasik Arap şiirinde önemli bir yer tutan berâ'atu'l-istihlâl sanatının uygulanışı bağlamında İmruü'l-Kays'ın muallakasını eleştirel bir bakışla değerlendirir. Özellikle kasidenin matla beytine odaklanarak, bu beytin iki yarısı olan şadru'l-beyt ile 'aczu'l-beyt arasında anlam ve üslûp bakımından yeterli uyumun (insicâm) sağlanmadığını belirtir. Ona göre, beytin ilk yarısı ifadeler açısından daha zengin ve kulağa hoş gelen bir yapıya sahipken, ikinci yarısı bu etkileyciliği sürdürmemekte ve sönük kalmaktadır. Bu durum, matlanın genel estetik bütünlüğünü zedelemektedir. Bu bağlamda Nâbiğa ez-Zubyânî'nin matla beytini, hem lafız hem de mana bakımından daha nitelikli bulur ve İmruü'l-Kays'a kıyasla onun matla beytini berâatu'l-istihlâl sanatına daha uygun görür.²¹⁵ İmruü'l Kays'ın ilgili beyti şöyledir:²¹⁶ [Tavîl]

فَقَا نَبَاكَ مِنْ ذِكْرِي حَبِيبٍ وَمَنْزِلٍ بِسْفَطِ اللَّوَى بَيْنَ الدَّخُولِ فَحَوْلِ

²¹¹ el-Hamevî, *Hizânetü'l-ered ve gâyetü'l-ered*, 1/20.

²¹² el-Hamevî, *Hizânetü'l-ered ve gâyetü'l-ered*, 1/20.

²¹³ İleride tarif edilecektir.

²¹⁴ el-Hamevî, *Hizânetü'l-ered ve gâyetü'l-ered*, 1/44.

²¹⁵ el-Hamevî, *Hizânetü'l-ered ve gâyetü'l-ered*, 1/21.

²¹⁶ el-Hamevî, *Hizânetü'l-ered ve gâyetü'l-ered*, 1/21.

*Durun da sevgilinin ve onun Dehûl ve Havmel arasındaki Sıktu'l Livâ'da bulunan yurdunun hatırasına ağlayalım.*²¹⁷

Nâbiga ez-Zubyânî'nin ilgili beyti şöyledir:²¹⁸ [Tavîl]

كَلْبِنِي هَمِّ يَا أُمَيْمَةَ نَاصِبٍ وَكَلِيلٍ أَقَاسِيهِ بَطِيءٍ الْكَوَاكِبِ

Ey bitap düşmüş Ümeyye! Beni bu dertle baş başa bırak. Yıldızları yavaşça dönen bir geceyi çekmekteyim.

Nesirde berâatu'l-istihlâl, nazımdaki uygulamasıyla benzer özellikler taşır. İster hutbe, ister risale, isterse bir eserin girişi olsun, yazarın kaleme aldığı metnin amacını açıkça ortaya koyması gerekir. Aksi takdirde berâatu'l-istihlâl gerçekleşmemiş olur.²¹⁹

İbn Hicce, berâatu'l-istihlâl sanatına nesir örneği teşkil etmesi için şu örneği zikretmiştir: Halife Memûn'un kâtibi es-Sâhib Amr b. Me'sade, insan suretinde bir buzağı dünyaya gelince bu durumu halifeye haber vermek için risalesine şu sözle başlar: "Sığırın karnında insan yaratan Allah'a hamdolsun." Şair, ayrıca belâgat âlimlerinin çoğunun nesirde berâatu'l-istihlâl konusunda bu örnekle istiştatta bulduklarını ifade etmiştir.

3.2. Cinâs

Sözlük anlamı "benzemek" olan cinas,²²⁰ terim olarak bedî' ilminin lafzî güzelleştiricilerinden olup iki lafzın telaffuzunun aynı, anlamının farklı olmasıdır.²²¹ Tecnis kendi içerisinde dallara ayrılmıştır.

²¹⁷ Kenan Demirayak, *Arap Edebiyatı Tarihi I-Cahiliye Dönemi*, ed. Sadık Armutlu (Kayseri: Fenomen Yayınları, 2019), 187.

²¹⁸ el-Hamevî, *Hizânetü'l-edeb ve gâyetü'l-ereb*, 1/20.

²¹⁹ el-Hamevî, *Hizânetü'l-edeb ve gâyetü'l-ereb*, 1/44.

²²⁰ İbn Manzûr, *Lisânu'l-'Arab*, 6/43.

²²¹ İbnu'l Mu'tez, *Kitâbu'l-bedî'*, 36; Ebû Hilâl Hasen b. Abdillâh es-Sehl el-'Askerî, *Kitâbu's-şinâ'ateyn: el-Kitâbe ve's-şi'ru*, thk. Ali Muhammed el-Bicâvî - Muhammed İbrahim Ebu'l-Faql (Dâru'l-İhyâi'l-Kütübi'l-Arabiyye, 1952), 321; es-Sekkâkî, *Mifhû'l-'ulûm*, 429; Ahmed el-Hâşimî, *Cevâhiru'l-belâga fi'l-me'ânî ve'l-beyân ve'l-bedî'* (İngiltere: Hindâvi, 2017), 403; Abdulkâdir Huseyn, *Fennu'l-bedî'* (Beyrut: Dâru's-Şurûk, 1983), 111.

3.2.1. el-Cinasu'l-mürekkeb ve'l-mutlak

el-Cinasu'l-mürekkeb, cinaslı lafızlardan birinin müfred, diğerinin terkip halinde olmasıdır. Vucûh-u erba'aya (harflerin türü, sayısı, harekesi ve sükûnu, sırası) tam anlamıyla uyması sebebiyle tam cinas grubunda yer alır. el-Cinasu'l-mürekkeb, el-cinasu'l-müteşâbih, el-cinasu'l-mefrûk ve el-cinasu'l-merfû olmak üzere üçe ayrılır. Müteşâbih cinas, okunuş ve yazılış bakımından aynı olan cinastır. Mefruk cinas, okunuş bakımından aynı, yazılış bakımından farklı olan cinastır. Merfu cinas ise cinaslı iki kelimedenden birisinin müstakil, diğerinin önceki cinaslı kelimenin bir parçası olduğu cinastır.²²² Şairin mürekkeb cinasa dair beyti şu şekildedir:²²³ [Basîl]

بِاللَّهِ سِرِّ بِي فَيْسِرِي طَلَّقُوا وَطَنِي وَرَكَّبُوا فِي ضُلُوعِي مُطَلَّقِ السَّقَمِ

Allah aşkına beni vatanıma götür. Çünkü kavmim vatanımı terk etti ve kaburgalarımın bitmek bilmeyen bir hastalık yükledi.

Şair, سِرِّ بِي ve فَيْسِرِي lafızlarında mürekkeb cinasda bulunmuştur. Bu lafızların ilki سار fiilinden emir sigada gelmiş olan سر ve devamında harf-i cer ve muttasıl zamir olan بِي'dir. İkincisi ise "kavmim" anlamına gelen سِرِّي lafzıdır.²²⁴ Nesîb üslûbunu yansıtan şair, kavminin onu bırakması ve bu terk edilmişliğin kendisini hastalığa sürüklediğini anlaşılır bir şekilde dile getirmiştir.

el-Cinasu'l mutlak, cinaslı iki lafzın kelime türleri yani isim ve fiil olmaları yönünden farklı olduğu cinas türüdür.²²⁵ el-Cinasu'l mutlak, bazı âlimler tarafından el-Cinasu'l-müstevfâ olarak da anılmıştır. Yukarıdaki beyitte طَلَّقُوا ve مُطَلَّقِ lafızları arasında mutlak cinas meydana gelmiştir.

²²² el-Ğazvîni, *el-İdâh fi 'ulûmi 'l-belâga el-me'ânî ve 'l-beyân ve 'l-bedî'*, 394; Hüseyn, *Fennu 'l-bedî'*, 111-112.

²²³ el-Hamevî, *Hizânetü 'l-edeb ve ğâyetü 'l-ereb*, 1/57.

²²⁴ 'Avvâd, *el-'Iğdu 'l-bedî' fi fenni 'l-bedî'*, 43.

²²⁵ İbn Ebi'l İşba', *Tahrîru 't-tahbîr fi şinâ'ati 'ş-şi'ri ve 'n-nesri ve beyâni i 'câzi 'l-Kur'ân*, 104; İbnu'n-Nâzım, *el-Mişbâh fi 'l-meânî ve 'l-beyân ve 'l-bedî'*, 184; 'Atîk, *'Ilmu 'l-bedî'*, 200.

3.2.2. el-Cinasu'l-müeffak

el-Cinasu'l-müeffak, cinaslı iki lafzın da iki veya daha fazla kelimededen oluştuğu cinastır.²²⁶ el-Cinasu'l-müeffak ve el-cinasu'l-mürekkeb arasında fark vardır. Bu fark, el-cinasu'l mürekkepteki iki cinaslı lafızdan birinin terkihi halinde diğerinin müfred olmasıdır. Hâtimî ve İbn Reşîk gibi âlimler dışında belâgat âlimlerinin çoğu müeffak cinası, mürekkeb cinasa dâhil etmiştir. İbn Hicce de bu iki cinas türünü birbirinden ayrı tanımlamıştır.²²⁷ Müeffak cinasa, Hîllî dışında İbn Hicce'ye kadar değinen bir bediiyye şairi olmamıştır.²²⁸

İbn Hicce'nin ilgili beyti şöyledir:²²⁹ [Basîl]

وَرُمْتُ تَلْفِيْقَ صَبْرِي كَيْ أَرَى قَدَمِي يَسْعَى مَعِي فَسَعَى لَكِنْ أَرَأَقَ دَمِي

Önümü görmek ve yol almak için sabır ve sebat ettim. Sabır yoldaşım olup teselli etti fakat kanımı akıttı.

Bu beyitte *أرى قدمي* ve *أراق دمي* mürekkeb lafızları arasında cinasu'l müeffak meydana gelmiştir.

3.2.3. el-Cinasu'l-müzîl ve'l-lâhiq

el-Cinasu'l-müzîl, cinaslı iki lafızdan birinin sonuna bir tane veya daha fazla harf eklendiği cinastır.²³⁰ İbn Ebi'l-İşba' bu sanatı “cinaslı iki lafızdan birinin başına, ortasına veya sonuna bir veya birden fazla harf eklenen cinastır” şeklinde tanımlamış ve bu sanatı *tecni'su't-tercî'* olarak zikretmiştir. Ayrıca Tebrîzî, bu sanata *et-tecni'su'n-nâkis* adını vermiştir.²³¹ el-cinasu'l-lâhiq ise cinaslı iki lafzın birer harfinin birbirinden

²²⁶ el-Hîllî, *Şerhu'l-kâfiyetü'l-bedî'iyye fî 'ulûmi'l-belâğa ve mehâsini'l-bedî'*, 62; el-Hâşimî, *Cevâhiru'l-belâğa fî 'l-me'ânî ve 'l-beyân ve 'l-bedî'*, 407.

²²⁷ el-Hîllî, *Şerhu'l-kâfiyetü'l-bedî'iyye fî ulûmi'l-belâğa ve mehâsinu'l-bedî'*, 62; el-Hamevî, *Hiżânetü'l-edeb ve gâyetü'l-ereb*, 1/71; 'Atîk, *İlmu'l-bedî'*, 215.

²²⁸ el-Hamevî, *Hiżânetü'l-edeb ve gâyetü'l-ereb*, 1/71.

²²⁹ el-Hamevî, *Hiżânetü'l-edeb ve gâyetü'l-ereb*, 1/71.

²³⁰ el-Hamevî, *Hiżânetü'l-edeb ve gâyetü'l-ereb*, 1/74.

²³¹ İbn Ebi'l-İşba', *Tahrîru't-tahbîr fî şinâ'ati 'ş-şi'ri ve 'n-nesri ve beyânî i'câzi'l-Kur'ân*, 107; 'Atîk, *İlmu'l-bedî'*, 207.

farklı olup aynı zamanda bu iki harfin mahreçlerinin birbirinden uzak olmasıdır.²³² Ancak farklı olması gereken harf sayısı birden fazla olmamalıdır. Şayet mahreçleri birbirine yakınsa bu da el-cinasu'l-muzâri olarak adlandırılır.²³³ İbn Hicce, müzîl cinas için şu nesir örneğini delil olarak getirmiştir: *فلان حام حامل لأعباء الأمور، كاف كافل لمصالح* “Falan kişi, işlerin yükünü taşıyan, halkın çıkarlarını güvence altına alan biridir.” Bu cümlede *حام* ve *حامل*, *كاف* ve *كافل* kelimeleri el-cinasu'l-müzîl için örnek teşkil etmektedir.²³⁴ İbn Hicce'nin cinasın bu iki türüne dair beyti şu şekildedir:²³⁵ [Basît]

وَدَيْلِ اِهْمُّ هَمَلِ الدَّمْعِ لِي فَجَرِي كَلَاجِقِ الْغَيْثِ حَيْثُ الْأَرْضِ فِي ضَرَمِ

Yangın yerine yağdıkça yağın yağmurlar gibi hüznün gözyaşlarımı yanaklarıma akıttı.

el-Cinasu'l-müzîl, *هم* ve *همل* lafızlarında yer almakta olup cinaslı lafızlardan birinde *ل* harfi zâid olarak gelmiştir. el-Cinasu'l-lâhiğ ise *الغيث* ve *حيث* lafızlarında olup bu lafızlardaki *ح* ve *غ* harflerinin mahreçleri birbirinden uzaktır.

3.2.4. el-Cinâsu't-tâm ve'l-muṭarref

Tam cinas, iki kelimenin vücûh-u erbea (harf, sayı, i'râb, sıra) bakımından uyumlu olup anlam bakımından farklı olmasıdır. Bu durum iki isim veya iki fiil arasında meydana gelirse mûmâsil cinas; biri isim, diğeri fiil olan iki lafız arasında

²³² es-Sekkâkî, *Miftûhü'l-'ulûm*, 429; el-Ḳazvînî, *el-Îdâh fî 'ulûmi'l-belâğa el-me'ânî ve'l-beyân ve'l-bedî*, 397; el-Hillî, *Şerhu'l-kâfiyetü'l-bedî'iyye fî 'ulûmi'l-belâğa ve meḥâsini'l-bedî*, 205; Huseyn, *Fennu'l-bedî*, 117.

²³³ es-Sekkâkî, *Miftûhü'l-'ulûm*, 429.

²³⁴ el-Hamevî, *Ḥizânetü'l-edeb ve gâyetü'l-ereb*, 1/74.

²³⁵ el-Hamevî, *Ḥizânetü'l-edeb ve gâyetü'l-ereb*, 1/74.

olursa da müstevfâ cinas adını alır.²³⁶ İbn Hicce, İbn Nübâte'nin şu beytini delil getirir:²³⁷ [Kâmil]

مَا بَتُّ فِيكَ بِدَمْعٍ عَيْنِي أَشْرُقُ إِلَّا وَأَنْتَ مِنَ الْعَزَالَةِ أَشْرُقُ

Gözyaşlarımda boğulmadan geçirdiğim bir gece olmadı ki, sen ceylandan daha parlak olmayasın.

Şadru'l-beytte yer alan أَشْرُقُ ifadesi, شَرِقَ fiilinin muzari kipi olup “boğulmak” anlamına gelirken; aczu'l-beytte geçen أَشْرُقُ lafzı ise ismi tafdil formunda kullanılmış olup “daha parlak” anlamını taşımaktadır. Her iki kelime vücûh-u erbaa (harf, sayı, i'râb ve sıra) bakımından tam bir uyum içerisinde bulunmakla birlikte, anlam açısından birbirinden farklıdır. İbn Hicce'nin ilgili beyti şöyledir:²³⁸ [Basîl]

يَا سَعْدُ مَا تَمَّ لِي سَعْدٌ يُطْرِفُنِي بِفُرْجِهِمْ وَقَلِيلٌ الْحُظِّ لَمْ يُلِم

Ey Sad, onların yakınlığının beni mutlu edeceği bir talihim yok. Talihsizlik de başa kakılacak bir şey değil ki.

Şadru'l-beytte münâdâ olarak gelen سَعْدُ ismi münâdâ murahham yani kısaltılmış özel bir isimdir. Devamında gelen سَعْدٌ ifadesi ise talih, şans anlamına gelen bir kelimedir. Bu lafızlar vücûh-u eraa (harf, sayı, i'râb, sıra) bakımından tam bir uyum içerisinde olmakla birlikte anlam yönünden farklılık arz etmektedirler.

Cinasu'l-mutarref ise cinasın meydana geldiği iki lafızdan birinin başında bir harfin fazla olmasıdır.²³⁹ Bu cinas türü, müzîl cinasla benzerlik taşımakla birlikte aralarında fark vardır. Zira müzîl cinasta eklenen harf mutarref cinasın aksine sona

²³⁶ el-Kazvîni, *el-İdâh fî 'ulûmi 'l-belâga el-me'âni ve 'l-beyân ve 'l-bedî'*, 393.

²³⁷ el-Hamevî, *Hzânetü 'l-edeb ve gâyetü 'l-ereb*, 1/80.

²³⁸ el-Hamevî, *Hzânetü 'l-edeb ve gâyetü 'l-ereb*, 1/78.

²³⁹ el-Hillî, *Şerhu 'l-kâfiyetü 'l-bedî'yye fî ulûmi 'l-belâga ve mehâsinu 'l-bedî'*, 64; el-Hamevî, *Hzânetü 'l-edeb ve gâyetü 'l-ereb*, 1/89.

eklenir.²⁴⁰ İbn Hicce, bu sanata da yukarıda zikredilen beyitte yer vermiştir. *يُلم* ve *لم* lafızlarına bakıldığında *ي* harfinin fazla olduğu görülmektedir. Bu da mutarref cinası doğurmuştur.

3.2.5. el-Cinasu'l-muşahhâf ve'l-muḥarref

el-Cinasu'l-muşahhâf, cinaslı iki lafzın şekil bakımından aynı olup harflerdeki noktalamaların farklı olmasıdır. Bu cinas türünü “el-cinasu'l-ḥaṭṭ” ve “el-cinasu't-taṣḥîf” olarak adlandıranlar da olmuştur.²⁴¹ Şair, bu sanata dair şu hadis-i şerifi delil olarak getirmiştir: *“فصر ثوبك فإنه أنقى وأتقى وأبقى”* *“Elbiseni kısa tut, zira bu daha temiz, daha takvâlı ve daha kalıcıdır.”* Hadis-i şerifte geçen *أنقى، أتقى، أبقى* lafızları arasında harflerdeki noktalama farkları sebebiyle el-cinasu'l-muşahhâf meydana gelmiştir.²⁴² İbn Hicce'nin bu sanata dair kaleme aldığı beyti şöyledir:²⁴³ [Basîṭ]

هَلْ مَنْ يَنْفِي وَيَقِي إِنْ صَحَّفُوا عَدْلِي وَحَرَّفُوا وَأَتَوْا بِالْكَلِمِ فِي الْكَلِمِ

Söz ve serzenişlerimi değiştirip yaralayıcı sözlere çevirenleri engelleyecek biri var mı?

Bu beyitte geçen *يقِي، يَنْفِي* lafızları arasında harflerdeki noktalama farkları sebebiyle el-cinasu'l-muşahhâf meydana gelmiştir.

el-Cinasu'l-muḥarref, harflerin sayısı ve sırası bakımından aynı olup hareke yönünden farklı olduğu cinas türüdür.²⁴⁴ İbn Hicce, cinasın bu türüne de yukarıda

²⁴⁰ el-Hamevî, *Hizânetü 'l-edeb ve gâyetü 'l-ereb*, 1/89.

²⁴¹ Üsâme b. Munķiz, *el-Bedî 'fî naḳdi 'ş-şi 'r*, thk. Ahmed Ahmed Bedevî - Hâmid 'Abdulmecîd (el-Cumhûriyyetü'l 'Arabîyyetü'l Mütteḥidetü el-İdâretü'l-Âmmetü li'ş-Şekâfi, ts.), 17; İbn Ebi'l İşba', *Tahrîru 't-taḥbîr fî şinâ'ati 'ş-şi 'ri ve 'n-neḡri ve beyâni i 'câzi 'l-Kur'ân*, 105; İbnü'n-Nâzım, *el-Mişbâḥ fî 'l-meânî ve 'l-beyân ve 'l-bedî*, 188; el-Ḥillî, *Şerḥu 'l-kâfiyyetü 'l-bedî'iyye fî ulûmi 'l-belâğa ve meḥâsinu 'l-bedî*, 65; el-Hamevî, *Hizânetü 'l-edeb ve gâyetü 'l-ereb*, 1/91.

²⁴² el-Hamevî, *Hizânetü 'l-edeb ve gâyetü 'l-ereb*, 1/91.

²⁴³ el-Hamevî, *Hizânetü 'l-edeb ve gâyetü 'l-ereb*, 1/91.

²⁴⁴ Munķiz, *el-Bedî 'fî naḳdi 'ş-şi 'r*, 20; İbn Ebi'l İşba', *Tahrîru 't-taḥbîr fî şinâ'ati 'ş-şi 'ri ve 'n-neḡri ve beyâni i 'câzi 'l-Kur'ân*, 106; el-Ḳazvînî, *el-İdâḥ fî 'ulûmi 'l-belâğa el-me'ânî ve 'l-beyân ve 'l-*

zikredilen beyitte yer vermiştir. الكَلِم ve الكَلِم lafızları arasında hareke farklılığı vardır. Bu farklılık el-cinasu'l-muħarref sanatını meydana getirmiştir. İbn Hicce, el-cinasu'l-muħarref için Hamâ âlimlerinden olan Şeyh Abdulaziz (öl. 662/1263)'in şu beytini delil olarak getirmiştir:²⁴⁵ [Vâfir]

لَعَيْنِي كُلَّ يَوْمٍ فِيهِ عَذْرَةٌ تُصَيِّرُنِي لِأَهْلِ الْعَشْقِ عَذْرَةٌ

Gözlerimde beni her gün âşık kimselere ibretlik hale getiren gözyaşları vardır.

Bu beyitt eğre ve eğre lafızları arasında hareke farklılığı sebebiyle el-cinasu'l-muħarref meydana gelmiştir.

3.2.6. el-Cinasu'l-lafzî ve'l-mağlûb

el-Cinasu'l-lafzî, cinaslı lafızların okunuşlarının birbiriyle benzer olup yazılışlarının farklı olduğu cinastır.²⁴⁶ Bu yazılış farklılığına ض ve ظ, ن ve تنvinin yazılışları örnek verilebilir. Şair, lafzî cinas için İbn Afif'in (öl. 813/1410) şu beytini delil olarak getirmiştir:²⁴⁷ [Recez]

أَحْسَنُ خَلْقِ اللَّهِ وَجْهًا وَفَمًّا إِنَّ لَمْ يَكُنْ أَحَقَّ بِالْحُسْنِ فَمَنْ

Allah'ın yarattıklarının en güzel yüzlüsü ve ağızlısı! Eğer güzelliğe en layık olan o değilse kimdir?

Bu beyitte فمًا ve فمن lafızları arasında lafzî cinas meydana gelmiştir. Zira bu lafızlar okunuş itibariyle benzer olup ن ve tenvin yazılış itibariyle farklıdır.

bedî', 395; İbrâhim Mahmud 'Allân, *el-Bedî' fî'l-Kur'ân envâuhû ve vezâifuhû* (Şârîka, 2002), 115.

²⁴⁵ el-Hamevî, *Ĥizânetü'l-edeb ve ġâyetü'l-ereb*, 1/93.

²⁴⁶ el-Hamevî, *Ĥizânetü'l-edeb ve ġâyetü'l-ereb*, 1/95.

²⁴⁷ Şemsiddîn Muhammed b. Afifüddîn Süleymân b. et-Tilimsânî, *Dîvânu'ş-Şâb ez-Zarîf*, thk. Şâkir Hâdî Şükr (en-Necefü'l-Eşref: Maṭba'atu'n-Necef, 1387), 280.

el-Cinasu'l maqlûb ise cinaslı iki lafzın harflerinde herhangi bir eksiltme veya arttırma yapmaksızın harflerin sırasının değiştirildiği cinastır.²⁴⁸ Cinasın bu türü, el-cinasu'l-aks olarak da ifade edilir.²⁴⁹ el-Cinasu'l-maqlûb, el-cinasu'l-küll ve el-cinasu'l-b'az, el-cinasu'l-mücennaḥ ve cinâsu'l-müstevî olmak üzere dört kısma ayrılır. Harflerin tamamı yer değiştirirse bu el-kalbu'l-küll; harflerin bir kısmı yer değiştirirse el-kalbu'l-ba'z, beytin başıyla sonundaki lafızlardan birisinin ters çevirilmesiyle oluşan cinas, el-cinasu'l-mücennaḥ, bir söz soldan ve sağdan okunduğunda anlamı değişmiyorsa bu cinas, cinâsu'l-müstevî olarak adlandırılır. Aynı zamanda bazı âlimler cinâsu'l-müstevîye, cinasu'l-maqlûb demişlerdir.²⁵⁰ İbn Hicce'nin cinasın bu iki türüne dair beyti şöyledir:²⁵¹ [Basîṭ]

قَدْ فَاضَ دَمْعِي وَفَاطَ الْقَلْبُ إِذْ سَمِعَا لَفْظِي عَدُولِ مَلَا الْأَسْمَاعَ بِالْأَمِّ

Azarlayanın kulakları acıyla dolduran sözlerini duyunca gözyaşım döküldü. Yüreğim yandı.

Şairin bu beytinde فَاضَ ve فَاطَ lafızları arasında lafzî cinas, مَلَا ve بِالْأَمِّ lafızları arasında ise cinasu'l-maqlûbun el-kalbu'l-küll türü meydana gelmiştir.

3.2.7. el-Cinasu'l-mânevî

el-cinasu'l- mânevî, el-cinasu'l- izmâr ve el-cinasu'l işâret olmak üzere ikiye ayrılır. el-cinasu'l-izmâr, kişinin zihninde başka bir anlam uyandıracak bir lafız kullandığı ancak zihne gelen mananın bağlama uygun olmadığı cinas türüdür. el-Cinâu'l-îşâret, cinaslı iki lafızdan birinin zikredilip diğerine ona delalet eden bir şeyle

²⁴⁸ Munķiz, *el-Bedî' fî naḳdi'ş-şî'r*, 30; İbn Ebi'l İşba', *Tahrîru't-taḥbîr fî şinâ'ati'ş-şî'ri ve'n-neşri ve beyâni i'câzi'l-Kur'ân*, 108; el-Ḳazvînî, *el-İdâḥ fî "ulûmi'l-belâga el-me'ânî ve'l-bey'ân ve'l-bedî"*, 397; İbnu'n-Nâzım, *el-Mişbâḥ fî'l-meânî ve'l-beyân ve'l-bedî'*, 190; el-Ḥamevî, *Ḥizânetü'l-edeb ve gâyetü'l-ereb*, 1/97; 'Atîķ, *'İlmu'l-bedî'*, 211.

²⁴⁹ İbn Ebi'l İşba', *Tahrîru't-taḥbîr fî şinâ'ati'ş-şî'ri ve'n-neşri ve beyâni i'câzi'l-Kur'ân*, 108; el-Ḥamevî, *Ḥizânetü'l-edeb ve gâyetü'l-ereb*, 1/97.

²⁵⁰ el-Ḥamevî, *Ḥizânetü'l-edeb ve gâyetü'l-ereb*, 1/97; 'Atîķ, *'İlmu'l-bedî'*, 211-212; Bulut, *Belâgat Terimleri Sözlüğü*, 69-70.

²⁵¹ el-Ḥamevî, *Ḥizânetü'l-edeb ve gâyetü'l-ereb*, 1/95.

işaret edildiği cinas türüdür. Buna el-cinasu'l-kinâye de denir.²⁵² İbn Hicce'nin bu sanata dair beyti şöyledir:²⁵³ [Basît]

أَبَا مُعَاذٍ أَحَا الْحُنْسَاءِ كُنْتُ هُمْ يَا مَعْنَوِي فَهَلُونِي بِجُورِهِمْ

Ebû Muâz, onlar için Ehâ'l Hânsâ gibiydin. Ey erdemli kimse! Onlar ise zalimlikleriyle beni yıktılar.

Şair, bu beyitte مُعَاذٍ أَبَا derken hem bir dağ adını hem de Muaz b. Cebel'i kastetmektedir. Devamında gelen أَحَا الْحُنْسَاءِ ifadesi de hem bir kaya adını hem de Sahr b. 'Amr'ı kastetmektedir.²⁵⁴ Böylece izmâr cinas meydana gelmiştir.

3.3. İstitrâd

Sözlükte “suyun akışını değiştirmesi, asıl konudan uzaklaşmak, konu değiştirmek manalarına” gelmektedir.²⁵⁵ Terim, etimolojik olarak incelendiğinde atlı süvarinin düşmanına karşı yenilip kaçtığı izlenimini verip ardından geri dönüp düşmanını mağlup etmesi olarak tanımlanır.²⁵⁶ Bedî' terimi olarak ise şairin bir konu devam ederken yine konuyla bağlantılı olan başka bir konuya geçmesi daha sonra eski konuya tekrardan dönmesidir.²⁵⁷ Bu sanata adını veren Ebû Temmâm'dır. İbn Mu'tez ise bu sanatı, bir konudan diğerine geçmek olarak tanımlamıştır.²⁵⁸ İbn Ebu'l-İşba', istitrâd sanatının genellikle şiirlerde ve özellikle de hiciv konusunda olduğuna

²⁵² el-Ḥamevî, *Ḥizânetü'l-edebe ve gâyetü'l-ereb*, 1/101.

²⁵³ el-Ḥamevî, *Ḥizânetü'l-edebe ve gâyetü'l-ereb*, 1/101.

²⁵⁴ el-Ḥamevî, *Ḥizânetü'l-edebe ve gâyetü'l-ereb*, 1/102.

²⁵⁵ İsmail Durmuş, “İstitrât”, *TDV İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2001), 23/401.

²⁵⁶ el-Ḥamevî, *Ḥizânetü'l-edebe ve gâyetü'l-ereb*, 2/108; Durmuş, “İstitrât”, 23/401.

²⁵⁷ Munkiz, *el-Bedî' fi nakdi's-şi'r*, 75; İbn Ebi'l İşba', *Tahrîru't-tahbîr fi şinâ'ati's-şi'ri ve'n-neşri ve beyâni i'câzi'l-Kur'ân*, 130; İbnü'n-Nâzım, *el-Mişbâh fi'l-meânî ve'l-beyân ve'l-bedî'*, 234; el-Ḥillî, *Şerhu'l-kâfiyetü'l-bedî'iyye fi ulûmi'l-belâga ve meḥâsinu'l-bedî'*, 43; el-Ḥamevî, *Ḥizânetü'l-edebe ve gâyetü'l-ereb*, 1/108; 'Allân, *el-Bedî' fi'l-Kur'ân envâuhû ve vezâifuhû*, 654.

²⁵⁸ el-Ḥamevî, *Ḥizânetü'l-edebe ve gâyetü'l-ereb*, 1/108.

değirmiştir. Bu sebeple Kur'an'da örneğinin az bulunduğunu ifade etmiştir.²⁵⁹ Bu sanat hakkında zikredilen ilk delil, Semev'el el-Ezdî (öl. 560 [?])'ye ait şu beyittir:²⁶⁰

وَإِنَّا لَعَوْمٌ لَا نَرَى الْقَتْلَ سُبَّةً إِذَا مَا رَأَتْهُ عَامِرٌ وَسَلُولٌ

Biz öyle bir kavmiz ki, öldürmenin utanç verici bir şey olduğunu düşünmeyiz. Âmir ve Selûl (kabileleri) öyle düşünse bile.

Câhiliye dönemi şairlerinden el-Ezdî, söz konusu beyitte Âmir ve Selûl kabilelerini hicvetmek suretiyle kendi kavmini yüceltmıştır. Bu bağlamda beyit, klasik Arap şiirinde sıkça rastlanan fahriye (övünme) üslubundan hicviye (yergi) üslûbuna geçiş için örnek teşkil etmektedir.²⁶¹

Birçok şiir örneğinde istitrâd cümlesi; şart cümlesi, لكن ile gelen istidrâk cümlesi, vasıl için gelen إن ile başlayan cümle ve teşbih edatı ile gelen misal cümlesi şeklinde gelebilir.²⁶² Nitekim İbn Hicce'nin beytinde de istitrâd sanatı teşbih edatı içeren bir cümle ile karşımıza çıkmaktadır. İbn Hicce'nin beyti:²⁶³ [Basît]

وَاسْتَطْرَدُوا حَيْلَ صَبْرِي عَنْهُمْ فَكَبْتُ وَقَصَّرْتُ كَلِيَالِينَا بِوَصْلِهِمْ

Sabır atlarımı onlardan uzaklaştırıp sürdüler de onlar da tökezledi. Onlarla olan kavuşmalar, gecelerimiz gibi kısa sürdü.

İbn Hicce, sabrı betimlerken birden konuyu başka bir yöne çekmiş ve geceyi betimlemeye geçmiştir. Bu beyitte şairin iki unsur arasında kurduğu bağlantı her ikisinin de kısalması ve tükenmesidir.²⁶⁴ İbn Hicce, yukarıda zikredildiği üzere istitrâd cümlesinde ك teşbih harfini kullanmış sabrı ve geceler arasında teşbihte bulunmuştur.

²⁵⁹ Abdülazîm b. el-Vâhid b. Zâfir el-Mısrî İbn Ebi'l-İşba', *Bedî'u'l-Kur'ân*, thk. Muhammed Şeref Hıfînî (Naḥḍatu Mısr, 1957), 2/49.

²⁶⁰ Muhammed b. Mübârek b. Muhammed b. Meymûn el-Bağdâdî, *Kitâb-u muntehe't-ṭ-ṭaleb min eş'âri'l-'Arab*, ts., 368.

²⁶¹ el-Hamevî, *Ḥizânetü'l-edeb ve gâyetü'l-ereb*, 1/108-109; Durmuş, "İstitrâd", 23/401.

²⁶² Durmuş, "İstitrâd", 23/402.

²⁶³ el-Hamevî, *Ḥizânetü'l-edeb ve gâyetü'l-ereb*, 1/108.

²⁶⁴ 'Avvâd, el-'İkdu'l-bedî' fi fenni'l-bedî', 72.

3.4. İstiâre

Sözlük anlamı itibariyle “ödünç almak” anlamına gelmektedir.²⁶⁵ İstılahta ise beyân ilmine ait bir terim olup lafzın hakiki anlamında kullanılmasına engel bir karineye varlığına bağlı olarak mecazi anlamda kullanıldığı, temeli teşbihe dayanan bir sanattır.²⁶⁶ İstiârenin müstâr minh, müsteâr leh, müsteâr, câmî‘ (benzetme yönü) ve karîne-i mânia (gerçek anlamı anlamaya engel ipucu) olmak üzere beş unsuru vardır.²⁶⁷ İstiârenin çok sayıda türü vardır. Bunlardan bir kaç şöyledir: İstiârede benzetilen zikredilmiş ise istiâre-i tasrîhiyye, benzeyenle yapılmış ise istiâre-i mekniyye olarak adlandırılır. Bir ögenin değişik değişik yönleri benzetmeye konu ise ve soyut bir konu somut bir örnek üzerinden sembolleştirilerek anlatılmışsa bu da istiâre-i temsîliyye olur. Benzetilenin uygun bir özelliğinin söylendiği istiâreye ise istiâre-i muraşşaha denir. İbn Hicce, istiârenin bu türünün bedî‘ ilmi âlimlerine göre en üstün istiâre türü olduğunu belirtmiştir.²⁶⁸ Kayrevânî “el-‘Umde”sinde istiârenin mecazdan üstün olduğunu belirtmiş, yerli yerinde kullanıldığında sözün en güzel süslerinden biri olduğunu ifade etmiştir.²⁶⁹ İbn Hicce de alimlerin istiâreye dair bu görüşlerini nakletmiştir. İbn Hicce’nin istiâre sanatına dair beyti şöyledir:²⁷⁰ [Basîf]

وَكَانَ عَرَسُ التَّمَنِّيِّ يَانِعًا فَدَوَىٰ بِالِاسْتِعَارَةِ مِنْ نِيرَانِ هَجْرِهِمْ

Umudun filizi olgunlaşmıştı ama solup gitti. Onların hicran ateşinden alınmış bir istiâreyle.

²⁶⁵ el-Hâşimî, *Cevâhiru'l-belâga fî 'l-me'ânî ve'l-beyân ve'l-bedî'*, 306.

²⁶⁶ es-Sekkâkî, *Mifhû'l-'ulûm*, 384; Fatih Yavaş, *Şair Olarak Muhyiddin İbnü'l-Arabî*, ed. İzzettin Bilgehan (Konya: Palet Yayınları, 2023), 343.

²⁶⁷ el-Hâşimî, *Cevâhiru'l-belâga fî 'l-me'ânî ve'l-beyân ve'l-bedî'*, 306-307; Bulut, *Belâgat Terimleri Sözlüğü*, 212.

²⁶⁸ el-Hamevî, *Hizânetü'l-edeb ve gâyetü'l-ereb*, 1/117; Yavaş, *Şair Olarak Muhyiddin İbnü'l-Arabî*, 344; İsmail Durmuş - İskender Pala, “İstiare”, *TDV İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2001), 317.

²⁶⁹ Ebû Alî el-Hasen b. Reşîk el-Kayrevânî, *el-'Umde fî mehâsini's-şî'r ve âdâbih*, thk. Muhammed Muhyiddin Abdülhamîd (Dârü'l-Cil, 1981), 1/268.

²⁷⁰ el-Hamevî, *Hizânetü'l-edeb ve gâyetü'l-ereb*, 1/115.

Şair, bu beyitte **عَمِّي** (umut) lafzı ile **عَرَسُ** (filiz) lafzı arasında alaka kurmuş daha sonra da bitki olarak filizin tabii özellikleri olan **يَانِعًا** (olgunlaşmak) ve **دَوَى** (solmak) ifadelerini kullanmıştır. Böylece istiâre-i muraşşaha meydana gelmiştir.

3.5. İstihdâm

Sözlükte “çalıştırmak, kullanmak” gibi manalara gelmektedir.²⁷¹ Bedî‘ terimi olarak ise mânevî güzelleştiricilerden olup iki manaya gelen bir kelimenin bir manasını lafzı ile diğerini de zamiri ile ifade etmektir.²⁷² Başka bir ifadeyle bir kelimenin kendine dönen iki zamirden birinin bir manasına diğerininse diğer manasına delalet etmesidir.²⁷³ İbn Hicce, sanatı uygulama noktasında Şafiyuddîn el-Hillî, Endelûsî, İzzeddîn el-Mevşilî ile aynı usulü kullanmıştır.²⁷⁴ Bir diğer bedî‘ güzelleştiricilerden olan tevriye ile karıştırılmakla birlikte aralarındaki fark şu şekildedir: Tevriyede kast edelin iki manadan biriyken istihdâmında her iki mana da kastedilir.²⁷⁵

İbn Hicce, istihdâm sanatında Hillî’yi eleştirmiş, beytini **مصطلم** kafiyesiyle bitirmesini kulak tırmalayıcı bulmuştur.²⁷⁶ Hillî’nin söz konusu beyti şudur: ²⁷⁷[Basî]t]

مِنْ كُلِّ أَبْلَجٍ وَارِي الرَّزْدِ يَوْمَ قَرَى مُشَمِّرٍ عَنْهُ يَوْمَ الْحَرْبِ مُصْطَلِمٍ

Her biri ikram gününde ateşi yakıyorlar. Güler yüzlüdürler. Savaş gününde ise kolları sıvamış, yok edici birer savaşçıdır.

İbn Hicce’nin beyti:²⁷⁸ [Basî]t]

²⁷¹ İbn Manzûr, *Lisânu’l-Arab*, 12/167.

²⁷² İbn Ebi’l İşba‘, *Tahrîru’t-tahbîr fî şinâ’ati’s-şî’ri ve’n-neşri ve beyâni i’câzi’l-Kur’ân*, 275; el-Hamevî, *Hizânetü’l-edeb ve gâyetü’l-ereb*, 1/125.

²⁷³ Bulut, *Belâgat: Meânî-Beyân-Bedî*, 315.

²⁷⁴ el-Hamevî, *Hizânetü’l-edeb ve gâyetü’l-ereb*, 1/125.

²⁷⁵ İbn Ebi’l İşba‘, *Tahrîru’t-tahbîr fî şinâ’ati’s-şî’ri ve’n-neşri ve beyâni i’câzi’l-Kur’ân*, 275.

²⁷⁶ el-Hamevî, *Hizânetü’l-edeb ve gâyetü’l-ereb*, 1/132.

²⁷⁷ el-Hillî, *Şerhu’l-kâfiyetü’l-bedi’iyye fî ‘ulûmi’l-belâga ve mehâsini’l-bedi’*, 296.

²⁷⁸ el-Hamevî, *Hizânetü’l-edeb ve gâyetü’l-ereb*, 1/125.

وَاسْتَحْدَمُوا الْعَيْنَ مِثِّي وَهِيَ جَارِيَةٌ وَكَمْ سَمَحَتْ بِهَا أَيَّامَ عُسْرِهِمْ

Onlar, uğruna akan [gözyaşları döken] gözümü kullandılar. Ben ki zor günlerinde nice kez akan [gözyaşları döken] gözüme müsaade ettim.

İbn Hicce'nin beytinde geçen عين lafzına merfu munfasıl zamir olan هي ve mecrur muttasıl zamir olan ها râci olmuştur. İbn Hicce, ilk raci olan zamirle uzuv olan gözü, ikinci raci olan zamirle ise su kaynağı olan gözü (pınar) kastetmektedir. جارية lafzına gelince İbn Hicce, burada tevriyede bulunmuştur. Son olarak هم zamiri ile biten beytinde kafiyenin Hillî'nin kafiyesinin aksine tekellüf ve yapmacılıktan uzak olduğunu ifade etmiştir.²⁷⁹

3.6. el-Hezlu'lezi yurâdu bihi'l-ceddu

Mütekellimin birini methetmeyi veya zemmetmeyi kastedip daha sonra şaka yoluyla bu amacından uzaklaşmasına denir.²⁸⁰ İbn Hicce'nin ilgili beyti şöyledir:²⁸¹
[Basîf]

وَالْبَيْنُ هَا زَلِّي بِالْحَيْدِ حِينَ رَأَى دَمْعِي وَقَالَ تَبَرُّدُ أَنْتَ بِالْدَيْمِ

Ayrılık, gözyaşımı görünce benimle alay edip “Sen artık yağmurlarla serinle.” dedi.

Şair bu beytinde, sağanak halinde yağan yağmur ile gözyaşı arasında anlamlı bir ilişki kurmuştur. Şairin bu anlamsal bağdaştırma aracılığıyla vermek istediği mesaj nasıl ki yağmur alev alev yanan bir ateşi söndürebilirse, onun da gözlerinden dökülen yaşlar içini kavuran ayrılık ateşini dindireceği şeklinde yorumlanabilir.²⁸²

²⁷⁹ el-Ḥamevî, *Ḥizânetü'l-edeb ve gâyetü'l-ereb*, 1/132; ‘Avvâd, *el-‘Ikdu'l-bedî‘ fî fenni'l-bedî‘*, 76.

²⁸⁰ İbn Ebi'l İşba‘, *Tahrîru't-tahbîr fî şinâ'ati's-şi'ri ve'n-neşri ve beyâni i'câzi'l-Kur'ân*, 138; el-Ḥamevî, *Ḥizânetü'l-edeb ve gâyetü'l-ereb*, 1/133.

²⁸¹ el-Ḥamevî, *Ḥizânetü'l-edeb ve gâyetü'l-ereb*, 1/133.

²⁸² ‘Avvâd, *el-‘Ikdu'l-bedî‘ fî fenni'l-bedî‘*, 79.

3.7. Muḳâbele

Sözlükte “karşılaşmak, karşılaştırmak, bir araya gelmek” manalarına gelmektedir.²⁸³ Bedî’ ilminde ise iki veya daha fazla ögenin sırasıyla karşılaştırılmasıdır. Bu karşılaştırma zıt ögeler arasında olabildiği gibi veya uyumlu ögeler arasında da olabilmektedir. Sıranın bozulması muḳâbele sanatına aykırı bir husustur.²⁸⁴

Cumhur, muḳâbele sanatını muṭâbakat (tezat) başlığı altında zikrederken İbn Hicce’ye göre bu doğru bir tasnif değildir. Zira muḳâbele sanatı muṭâbakat sanatından daha kapsayıcıdır. Muṭâbakat ve muḳâbele sanatları arasında iki yönden farklılık bulunmaktadır. Bunlardan ilki, karşılaştırılan ögelerin sayısıdır. Muṭâbakatta sadece iki zıt öge karşılaştırılırken muḳâbelede ikisi beytin başında ikisi beytin sonunda olmak üzere dört öge arasında karşılaştırma yapılır. Bu ögelerin sayısı beşi beytin başında beşi beytin sonunda olacak şekilde ona kadar da çıkabilir. Muḳâbele ve muṭâbakat arasındaki bir diğer fark ise muṭâbakat sanatı sadece zıt ögelerin birbiriyle karşılaştırmasıyken muḳâbele hem zıt hem uyuşan ögeleri kapsamına almasıdır.²⁸⁵ İbn Hicce, muḳâbeleyle dair bu tarifinde İbn Ebî’l-İşba’ın görüşlerini benimsemiştir. Şair, bu sanata dair Hz. Peygamber’in şu hadisini zikretmiştir:

“Şüphesiz Allah’ın öyle kulları vardır ki, إن لله عبادا جعلهم مفاتيح الخير مغاليق الشر. onları hayrın anahtarları, şerrin kilitleri kılmıştır.”²⁸⁶

Peygamberin hadisinde خير, مغاليق ve مفاتيح şer lafızları iki zıt öge arasında yapılan muḳâbele sanatı için örnek teşkil etmektedir.

²⁸³ er-Râzî, *Muḥtâru’s-sıhâh*, 246.

²⁸⁴ es-Sekkâkî, *Mifḥû’l-’ulûm*, 424; İbn Ebî’l-İşba’, *Tahrîru’t-taḥbîr fi şinâ’ati’ş-şî’ri ve’n-neşri ve beyâni i’câzi’l-Kur’ân*, 179; el-Hillî, *Şerḥu’l-kâfiyetü’l-bedî’iyye fi ulûmi’l-belâga ve meḥâsinu’l-bedî’*, 75; el-Hamevî, *Ḥizânetü’l-edeb ve gâyetü’l-ereb*, 1/137.

²⁸⁵ İbn Ebî’l-İşba’, *Tahrîru’t-taḥbîr fi şinâ’ati’ş-şî’ri ve’n-neşri ve beyâni i’câzi’l-Kur’ân*, 179; el-Hamevî, *Ḥizânetü’l-edeb ve gâyetü’l-ereb*, 1/137.

²⁸⁶ er-Râciḥî, *Şerḥu sünen-i-İbn Mâce*, 3.

فَأَمَّا مَنْ أَعْطَى وَاتَّقَى وَصَدَّقَ بِالْحُسْنَى فَسَنُيَسِّرُهُ لِلْيُسْرَى وَأَمَّا مَنْ بَخِلَ وَاسْتَغْنَى وَكَذَّبَ بِالْحُسْنَى فَسَنُيَسِّرُهُ

لِلْعُسْرَى “Artık kim cömert davranır, günah işlemekten sakınırsa; Bunların güzel karşılığına da inanırsa; Biz ona iyilik yollarını kolaylaştırırız. Ama kim cimrilik eder, kendisiyle yetinirse; Güzel karşılığı da yalan sayarsa; biz onu zora sokarız.”²⁸⁷

Şairin delil olarak zikrettiği ayette dört zıt öge birbiriyle karşılaştırılmıştır. Ayette yer alan karşıt ögeler sırasıyla عَسْرَى ّ - يُسْرَى , كَذَّبَ - صَدَّق , اسْتَغْنَى - اتَّقَى , بَخِلَ - أَعْطَى lafızlarıdır. İbn Hicce'nin mukâbele sanatına dair beyti şu şekildedir:²⁸⁸ [Basîf]

قَابَلْتُهُمْ بِالرِّضَا وَالسَّلَامِ مُنْشَرِحًا وَلَوْأُ غَضَابًا فَيَا حَرْبِي لِعَيْظِهِمْ

Onları hoşnutluk ve barışla sevinerek karşıladım. Onlar ise [bana] kızgınlıkları sebebiyle öfkelenerek sırt döndüler.

Şair, burada dört zıt öge arasında mukâbele yapılmıştır. Bunlar sırasıyla -قابلتها- لافızlarıdır. -الرضا-السلم, -الحرب-الغضب, -الرضا, ولوا-منشرحا

3.8. İltifât

Sözlükte “bakışlarını çevirmek, yönelmek, dönmek” gibi manalara gelmektedir.²⁸⁹ Bedî‘ terimi olarak ise mânevî güzelleştiricilerden olup mütekellimin bir manayı alıp ardından bu manada şüphe olduğunu, birinin bu manayı reddettiğini veya sebebi hakkında soru sorduğunu zannederek şüpheyi ortadan kaldırmak, pekiştirmek veya sözün sebebini ifade etmek için tekrardan ilk söylediği söze dönmesidir.²⁹⁰ İltifât sanatı, gâibten muhâtaba (üçüncü şahıstan ikinci şahsa), gâibten mütekellime (üçüncü şahıstan birinci şahsa), muhâtabtan gâibe (ikinci şahıstan üçüncü şahsa), mütekellimden gâibe (birinci şahıstan üçüncü şahsa), mütekellimden muhâtaba (birinci şahıstan ikinci şahsa), mâziden muzâriye, muzâriden mâziye, mâziden emre

²⁸⁷ el-Leyl 92/5-10

²⁸⁸ el-Hamevî, *Hizânetü'l-edeb ve gâyetü'l-ereb*, 1/137.

²⁸⁹ er-Râzî, *Muhtâru's-sihâh*, 283.

²⁹⁰ Ca'fer, *Naqdu's-şi'r*, 150.

olacak şekilde meydana gelebilir.²⁹¹ Bu sayede, hitaba farklılık ve renk katılmış olmakla birlikte; dinleyici, hitabı daha büyük bir dikkatle dinler.²⁹² İbn Hicce'nin ilgili beyti şöyledir:²⁹³ [Basîf]

وَمَا أَرُونِي التُّفَاتَا عِنْدَ نَفْرَتِهِمْ وَأَنْتَ يَا ظِيَّيْ أَدْرَى بِالتُّفَاتِهِمْ

Çekip giderken bana dönüp göz ucuyla bile bakmadılar. Ve sen ey ceylan! Onların bakışlarını benden daha iyi bilirsin.

Şair, gâibten muhataba dönerek iltifat sanatını icra etmiştir. Beyte bakıldığında nesib bölümünün devam ettiği anlaşılmakta ve şairin kabilesinin onu terk etmesinden duyduğu derin üzüntü hissedilmektedir.

3.9. İftinân

Sözlükte “söz içinde konudan konuya, türden türe geçmek” anlamına gelir.²⁹⁴ Bedî‘ terimi olarak ise mânevî güzelleştiricilerden olup şairin bir veya daha fazla beyitte nesib-hamase, medih-hicâ, tebrik-taziye gibi birbirine zıt iki temayı getirmesidir.²⁹⁵ İbn Hicce, Antera b. Şeddâd’ın muallakasından bir beyit nakletmiş ve onun bu beyitte nesib ve hamâse sanatlarını bir arada kullandığını açıklamıştır. Söz konusu beyit şu şekildedir:²⁹⁶ [Kâmil]

إِن تُغْدِي دُونِي الْقِنَاعَ فَإِنِّي طَبُّ بِأَخِي الْفَارِسِ الْمَسْتَلِيمِ

*[Ey sevgili] eğer karşımda peçeyi indirirsen [yüzünü örtersen], bilesin ki, ben zırhlı atlıları yakalamada ustayım.*²⁹⁷

²⁹¹ el-Hamevî, *Hizânetü'l-edebe ve gâyetü'l-erebe*, 1/141-143; İsmail Durmuş, “İltifât- TDV İslâm Ansiklopedisi”, *TDV İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2000), 22/152-153.

²⁹² el-Hâşimî, *Cevâhiru'l-belâğa fi'l-me'ânî ve'l-beyân ve'l-bedî'*, 241.

²⁹³ el-Hamevî, *Hizânetü'l-edebe ve gâyetü'l-erebe*, 1/141.

²⁹⁴ İsmail Durmuş, “İftinân”, *TDV İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2000), 21/521.

²⁹⁵ İbn Ebi'l İşba', *Tahrîru't-tahbîr fi şinâ'ati ş-şi'ri ve'n-neşri ve beyâni i'câzi'l-Kur'ân*, 588; el-Hamevî, *Hizânetü'l-edebe ve gâyetü'l-erebe*, 1/145; 'Allân, *el-Bedî' fi'l-Kur'ân envâuhû ve vezâifuhû*, 633.

²⁹⁶ el-Hâşimî et-Tebrîzî, *Şerh-u dîvân-ı 'Antera* (Beyrut: Daru'l-Kitâbi'l-'Arabî, 1992), 166.

²⁹⁷ Ali Eminoglu, *Şekil ve Muhteva yönünden el-Mu'allakatu's-seb'* (Konya: Selçuk Üniversitesi, Yüksek Lisans, 2010), 71.

Bu beytin ilk şatırı nesîb, ikinci şatırı hamaset teması üzere nazmedilmiştir. Birbirine zıt bu iki temanın aynı beyitte yer alması iftinân sanatını doğurmuştur. İbn Hicce, Abdullah b. Hemmâm es-Sulûkî (öl. 100/718)'den şu iki beyti nakletmiştir:²⁹⁸

[Basît]

إِصْبِرْ يَزِيدُ فَقَدْ فَارَقْتَ ذَا ثِقَةٍ وَأَشْكُرْ حِبَاءَ الَّذِي بِالْمُلْكِ أَصْفَاكَ
لَا زُرَّ أَصْبَحَ فِي الْإِسْلَامِ نَعْلَمُهُ كَمَا زُرْتُ وَلَا عُفَى كَعُقْبَاكَ

Güvendiğin kimseyi yitirdin. Sabret Yezîd. Sana bu mülkü [hilafet] verene de şükret.

İslam'da bizim bildiğimiz ne senin uğradığın gibi bir felaket ne de senin [elde ettiğin] netice gibi bir netice vardır.

Rivayete göre Muaviye vefat ettiğinde, Dahhâk b. Kays (öl. 64/684) minbere çıkarak şöyle konuşmuştur:

“Emîru’l-mü’minîn Muaviye, Arapların en soylularından biriydi. İşte bu onun kefeni; biz de onu kefenleyip Rabbiyle baş başa bırakacağız. Öğleden sonra cenazesinde bulunmak isteyenler hazır bulunsun.”

Cenaze namazını Dahhâk b. Kays kıldırdıktan sonra Muaviye'nin oğlu Yezid halifelik makamına geçmiş ancak başlangıçta hiç kimse gidip ona başsağlığı dilememiştir. Daha sonra Abdullah b. Hammâm es-Selûlî Yezid'in huzuruna girerek yukarıda bahsedilen şiiri okumuştur.²⁹⁹ Abdullah b. Hemmâm es-Selûlî, bu beyitlerde taziye ve tebrik temalarını aynı anda kullanmıştır.³⁰⁰ Muaviye'nin ölümünün ardından yerine geçen oğlu Yezid'e yazdığı bu beyitlerde ona taziyesini ifade ederken aynı zamanda onu tebrik etmiştir.³⁰¹

²⁹⁸ el-Ğayrevânî, *el-'Umde fî mehâsini 'ş-şî'r ve âdâbih*, 2/155.

²⁹⁹ Ebû Osmân Amr b. Bahr b. Maĥbûb el-Kinânî el-Câhiz, *el-Beyân ve't-tebyîn* (Beyrut: Dâru ve Mektebetü Hilâl, 1423), 2/90.

³⁰⁰ el-Hamevî, *Ĥizânetü 'l-edeb ve ġâyetü 'l-ereb*, 2/146.

³⁰¹ Emevîler'le birlikte saltanatın başlaması ve hilâfetin babadan oğula geçmesi mersiyelede tâziye ile tebriğin birleşmesine sebep olmuş, hüznün ve sevinç, karamsarlıkla ümit bir arada kullanılmıştır. Bunun ilk örneği, Abdullah b. Hemmâm es-Selûlî'nin mersiyesinde görülmektedir. Detaylı bilgi

İbn Hicce, bu sanatı uzun uzun şerh etmiş, bunun sebebinin iftinan sanatını ilgi çekici ve garip bulması olduğunu dile getirmiştir. Kendi beyti de şöyledir:³⁰² [Basîî]

تَعَزُّي وَأَفْتِنَانِي فِي شَمَائِلِهِمْ أَضْحَى رَثًا لِاصْطِبَارِي بَعْدَ بُعْدِهِمْ

Onlara gazel söylemem ve özlemlerle sıfatlarını sayıp dökmem onlar uzaklaşıp gittikten sonra sabrıma bir ağıda dönüştü.

İbn Hicce, nesib ve tâziyeyi aynı beyitte bir araya getirmiştir. Beytin başında gazel yazdığından bahsetmiş akabinde de bu gazelin bir ağıta dönüştüğünü söylemiştir. Öte yandan şair, sabra ağıt yakmakla da sabrın ölmesinden kinaye yapmıştır. Devamında gelen بَعْدَ بُعْدِهِمْ ifadesi de öncesinde geçen ifadeyi desteklemektedir.

İbn Ebî'l-İsbâ, “*Bedî‘u'l-Kur‘ân*” adlı eserinde “temzîc” adını verdiği bir edebî sanata yer vermiştir. Bu sanat, İbn Hicce’ye kadar olan bedî‘iyyât şairlerinin beyitlerinde yer bulmamıştır. Temzîc ile iftinân sanatı arasında bazı benzerlikler bulunsa da aralarında ince bir fark mevcuttur: İftinân sanatı iki zıt tema içerirken, temzîc sanatı ikiden fazla sanat ve anlamı bir arada barındırır.³⁰³

3.10. İstidrâk

Sözlükte “düzeltmek, telafî etmek” anlamına gelen istidrâk,³⁰⁴ terim olarak mânevî güzelleştiricilerden olup önceki sözden doğan hata veya eksikliği yanlış anlaşılma ihtimalini istisnaya benzer şekilde ortadan kaldıracak bir kısmın istidrâk

için bk. M. Faruk Toprak, “Mersiye”, *TDV İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2004), 29/215.

³⁰² el-Hamevî, *Hizânetü'l-edeb ve gâyetü'l-ereb*, 1/145.

³⁰³ İbn Ebî'l-İşba', *Bedî‘u'l-Kur‘ân*, 2/246; el-Hamevî, *Hizânetü'l-edeb ve gâyetü'l-ereb*, 1/152.

³⁰⁴ İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, 10/421.

harfi لَكِنْ getirilerek söylenmesidir.³⁰⁵ Fakat istidrâk sanatının meydana gelmesi için sözün nükteli olması şarttır.³⁰⁶

İbn Hicce, hocası Mevşîlî'nin ilgili beytinin yapısı itibariyle sıkıntılarla dolu olduğunu söylemiştir. Mevşîlî'nin söz konusu beyti şu şekildedir.³⁰⁷ [Basî]t]

فَكَمْ حَمِيَتْ بِالِاسْتِدْرَاكِ دَا أَسْفِ لَكِنْ عَلَى الْمُشْتَهَى وَالْبُرَى مِنْ سَقْمِي

Kendimi düzeltmem konusunda [bana] üzülene nice defa kızdım. Ancak benim kızdığım şey bunu istemesi ve hastalığımдан şifa bulmamdı.

İbn Hicce beyti geniş bir biçimde yorumlamaya gerek olmadığı kanaatini ortaya koymuştur. İbn Hicce'nin ilgili beyti şöyledir.³⁰⁸ [Basî]t]

قَالُوا نَرَى لَكَ لَحْمًا بَعْدَ فُرْقَتِنَا فُقُلْتُ مُسْتَدْرَكًا لَكِنْ عَلَى وَضَمِّ

Bizden ayrılıktan sonra “Sende et [kilo, dolgunluk] görüyoruz [şişmanlamışsın].” dediler. Ben de düzelterek “Ama bu [gördüğünüz] parçalanmış ettir.” dedim.

Bu beyitte şair, kendisi hakkında söylenen “Bizden ayrılıktan sonra sende et [kilo, dolgunluk] görüyoruz [şişmanlamışsın] sözüne “Ama bu [gördüğünüz] parçalanmış ettir.” diyerek yanlış anlaşılmayı engellemek üzere istidrâk sanatını yerine getirmiştir.

³⁰⁵ Aydın, *Arap Dili Belagatında Bedî' İlmi ve Sanatları*, 155; Dereli, *Arap Edebiyatında Bedîyye Geleneği ve Suyûtî'nin Nazmu'l Bedî Adlı Eseri*, 146; İsmail Durmuş, “İstidrâk”, *TDV İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2001), 23/329.

³⁰⁶ İbn Ebi'l İşba', *Tahrîru't-tahbîr fî şnâ'ati's-şi'ri ve'n-neşri ve beyâni i'câzi'l-Kur'ân*, 331; el-Hillî, *Şerhu'l-kâfiyetü'l-bedi'iyye fî 'ulûmi'l-belâga ve mehâsini'l-bedi'*, 110; es-Suyûtî, *Nazmu'l-bedi' fî medhi hayri-şefi'*, 84; Durmuş, “İstidrâk”, 23/329.

³⁰⁷ Ali b. el-Huseyn b. Ali b. Ebîbekr İzzeddîn el-Mevşîlî, *Bedî'iyyet-u-İzzeddîn el-Mevşîlî (Bedî'iyyâtu-ğams fî medhi'n-nebiyyi muhtâr ve's-şahâbeti'l-kirâm içerisinde)* (Mısır: Matba'atu'l-Maarif, 1897), 16.

³⁰⁸ el-Hamevî, *Hizânetü'l-edeb ve gâyetü'l-ereb*, 1/153.

3.11. eṭ-Ṭayy-u ve'n-neṣr

Önce iki veya daha fazla öge ayrı ayrı ya da icmâlen zikredilir. Bu sanatın tayy kısmıdır. Daha sonra her bir ögeyle alakalı başka ögeler getirilir. Bu da sanatın neṣr kısmıdır. Birinci bölümdeki hangi ögenin ikinci bölümdeki hangi ögeyi karşıladığı okuyucuya bırakılır.³⁰⁹ İbn İbn Hicce'nin ilgili beyti şöyledir:³¹⁰ [Basîṭ]

وَالطَّيُّ وَالنَّشْرُ وَالتَّغْيِيرُ مَعَ قِصْرِ لِلظَّهْرِ وَالْعَظْمِ وَالْأَحْوَالِ وَالْهَمَمِ

Sırtım büküldü. Kemiklerim ortaya çıktı. Himmetlerimin azalmasıyla ahvalim değişti.

İlk şatırda yer alan الطَّيُّ (bükülme) lafzı النَّشْرُ (ortaya çıkma) lafzına; النَّشْرُ (ortaya çıkma) lafzına; الْعَظْمُ (kemik) lafzına; التَّغْيِيرُ مَعَ قِصْرِ (azalmasıyla meydana gelen değişim) lafzı الْأَحْوَالِ وَالْهَمَمِ (ahvâl ve himmetler) lafzına karşılık gelmektedir.

3.12. Ṭıbâk

Asmaî (öl. 216/831), muṭâbakatın sözlük anlamını, dört ayaklı hayvanların arka ayaklarını ön ayaklarını attıkları yere koymaları olarak tanımlamıştır.³¹¹ Bu terim bedî' ilminde sözde veya beyitte ister isim ister fiil olsun iki zıt ifadenin bir arada zikredilmesi olarak ifade edilir. Siyah-beyaz, gece-gündüz lafızları gibi.³¹² Renklerde muṭâbakat sadece siyah ve beyaz arasındadır.³¹³

³⁰⁹ es-Sekkâkî, *Mifṭhû'l-'ulûm*, 425; el-Ḳazvînî, *el-İdâh fî 'ulûmi'l-belâğa el-me'ânî ve'l-beyân ve'l-bedî'*, 366; el-Ḥamevî, *Ḥizânetü'l-edeb ve gâyetü'l-ereb*, 1/155; Aydın, *Arap Dili Belagatında Bedî' İlmî ve Sanatları*, 79.

³¹⁰ el-Ḥamevî, *Ḥizânetü'l-edeb ve gâyetü'l-ereb*, 1/155.

³¹¹ el-Ḳayrevânî, *el-'Umde fî meḥâsini's-şî'r ve âdâbih*, 2/6; el-Ḥamevî, *Ḥizânetü'l-edeb ve gâyetü'l-ereb*, 1/161.

³¹² es-Sekkâkî, *Mifṭhû'l-'ulûm*, 423; İbn Ebi'l İṣba', *Tahrîru't-taḥbîr fî şinâ'ati's-şî'ri ve'n-neṣri ve beyâni i'câzi'l-Kur'ân*, 111; el-Ḳazvînî, *el-İdâh fî 'ulûmi'l-belâğa el-me'ânî ve'l-beyân ve'l-bedî'*, 348.

³¹³ el-Ḥamevî, *Ḥizânetü'l-edeb ve gâyetü'l-ereb*, 1/161.

İbn Ebî'l İsbâ, tezâtı hakiki ve mecaz lafızlarla kurulması bakımından ikiye ayırmış; hakiki lafızlarla kurulan tezata tıbak, mecazi lafızlarla kurulan tezata tekâfu demiştir.³¹⁴ İbn Hicce, hakiki muţâbakat için Kur'ân'dan وَأَنَّهُ هُوَ أَضْحَكَ وَأَبْكَى وَأَنَّهُ هُوَ أَمَاتٌ وَأَحْيَا “Sizi güldüren de de ağlatan da O'dur. Öldüren de dirilten de O.”³¹⁵ ayetini nakletmiştir. Bu ayette أَضْحَكَ ve أَبْكَى ile أَمَاتٌ ve أَحْيَا lafızları arasında hakiki tıbak vardır. İbn Hicce tekâfu' için şu beyti nakletmiştir:³¹⁶ [Tavîl]

إِذَا نَحْنُ سِرْنَا بَيْنَ شَرْقٍ وَمَغْرِبٍ تَحْرَكُ يَغْطَانُ الْكُتْرَابِ وَنَائِمُهُ

Biz doğu ve batı arasında yürüdüğümüzde uyanık ve uyuyan toprak hareket eder.

Bu beyitte uyanıklık ve uyuma hali mecaz yoluyla toprağa nispet edilmiştir. Dolayısıyla tekâfu meydana gelmiştir. İbn Hicce'nin ilgili beyti şöyledir:³¹⁷ [Basîl]

بِوَحْشَةٍ بَدَّلُوا أَنْسِي وَقَدْ حَفَضُوا قَدْرِي وَزَادُوا عَلْوًا فِي طِبَاقِهِمْ

*Cana yakın oluşumu yabanilikle değiştirip değerimi düşürdüler. Böylece kendi yanlarında yüceliğimi arttırdılar.*³¹⁸

İbn Hicce'nin bu beytinde وَحْشَةٍ ile أَنْسِي ve حَفَضُوا ile عَلْوٌ lafızları arasında zıtlık söz konusudur.

3.13. Nezâhe

Nezâhe, hicivle alakalı bir üslûp olup, yergide aşırıya kaçmamak ve nazik bir tavır takınmaktır. Şair, hicve konu olan kişiyi çirkin ve bayağı lafızlarla hicvetmek

³¹⁴ İbn Ebî'l İsbâ', *Tahrîru 't-tahbîr fi şinâ'ati 'ş-şi'ri ve 'n-neşri ve beyâni i 'câzi 'l-Kur'ân*, 111.

³¹⁵ en-Necm 53/43-44.

³¹⁶ el-Hamevî, *Hizânetü 'l-edeb ve gâyetü 'l-ereb*, 1/163.

³¹⁷ el-Hamevî, *Hizânetü 'l-edeb ve gâyetü 'l-ereb*, 1/161.

³¹⁸ Uşşakî, *Terceme-i Hizânetü 'l Edeb: İzahlı ve Örneklî Belagat Terimleri Sözlüğü*, 102.

yerine latif bir üslûpla duygularını ifade eder.³¹⁹ İbn Hicce, kendisinin dışında bu türe bedî'yyesinde yer verenin sadece Safiyyuddîn el-Ĥillî olduğunu belirtir.³²⁰ İbn Hicce'nin ilgili beyti şöyledir:³²¹ [Basît]

نَزَّهْتُ لَفْظِي عَنْ فُحْشِي وَقُلْتُ هُمْ عَرَبٌ وَفِي حَيِّهِمْ يَا عُرْبَةَ الدِّمِيمِ

Sözümü edepsizlikten [çirkinlikten] arındırdım da şöyle dedim Ey kötülüklerden uzak duran kişi! Onlar Arap'tır. Onların mahallelerinde öyle olmak gerekir.

İbn Hicce, bu beytin tekellüften uzak olduğunu belirtmiş ve ilim ehli tarafından anlaşılacağını söylemekle yetinmiştir.³²²

3.14. Tahyîr

Sözlükte “seçim imkânı sunmak” anlamına gelmektedir.³²³ Bedî' terimi olarak ise şairin farklı kafiyelere müsait bir beyit getirmesidir. Mümkün olan kafiyeler içerisinde seçilen kafiye şairin güzel bir tercih yaptığının gösterir.³²⁴ Bu sanata dair İbn Hicce'nin beyti şöyledir:³²⁵ [Basît]

تَحَيَّرُوا لِي سَمَاعَ الْعَدَلِ وَانْتَرَعُوا قَلْبِي وَزَادُوا نُحُولِي مِثُّ مَنْ سَقَمِي

*Benim için azarı dinlemeyi seçtiler. Kalbimi söküp çıkardılar. Zayıflığımı arttırdılar. Ben de hastalığımdan öldüm.*³²⁶

³¹⁹ İbn Ebi'l İşba', *Tahrîru't-tahbîr fi şinâ'ati's-şi'ri ve'n-neşri ve beyâni i'câzi'l-Kur'ân*, 584; İbn Ebi'l-İşba', *Bedî'u'l-Kur'ân*, 2/292; el-Ĥamevî, *Ĥizânetü'l-edeb ve gâyetü'l-ereb*, 1/177.

³²⁰ el-Ĥamevî, *Ĥizânetü'l-edeb ve gâyetü'l-ereb*, 1/177.

³²¹ el-Ĥamevî, *Ĥizânetü'l-edeb ve gâyetü'l-ereb*, 1/177.

³²² el-Ĥamevî, *Ĥizânetü'l-edeb ve gâyetü'l-ereb*, 1/179.

³²³ Vankulu, *Vankulu Lugati*, 1/750.

³²⁴ İbn Ebi'l İşba', *Tahrîru't-tahbîr fi şinâ'ati's-şi'ri ve'n-neşri ve beyâni i'câzi'l-Kur'ân*, 527; İbn Ebi'l-İşba', *Bedî'u'l-Kur'ân*, 2/233; Allân, *el-Bedî' fi'l-Kur'ân envâuhû ve vezâifuhû*, 582.

³²⁵ el-Ĥamevî, *Ĥizânetü'l-edeb ve gâyetü'l-ereb*, 1/180.

³²⁶ Uşşakî, *Terceme-i Hizânetü'l Edeb: İzahlı ve Örneklî Belagat Terimleri Sözlüğü*, 104.

Bu beyitte *العذل* ifadesine *الأمم* ifadesine *قلبي وانتزعوا* ifadesine *وزادوا نحولي* ifadesine *سقمي* lafzı kafiye bakımından uygun düşmektedir. Şair bu kafiyeler arasından *سقمي* ifadesini kafiye olarak tayin etmiştir.³²⁷

3.15. İbhâm

İbhâm, sözlükte “karanlık, belirsizlik ve başparmak” gibi manalarına gelmektedir.³²⁸ Bedî‘ terimi olarak "ibhâm", mânevî güzelleştirici sanatlar arasında yer almakta olup konuşmacının, iki zıt anlamı da çağrıştıracak şekilde belirsiz bir ifade kullanmasıdır. Bu tür bir söylemde, hangi anlamın kastedildiğini belirlemeye yarayacak açık bir ipucu bulunmaz. Dahası, konuşmacı bu belirsizliği giderecek herhangi bir açıklama yapmaz; aksine, her iki anlam arasında kararsızlık oluşturarak muğlaklığı bilinçli bir şekilde sürdürmeyi amaçlamaktadır.³²⁹ Ayrıca tevcîh sanatında kullanılan sözün olumlu/olumsuz, övgü/yeri anlamlarının bir arada bulunduğu bir üslûp söz konusu olup ifadeyi anlamak okuyucuya bırakılmaktadır. İbn Esîr (öl. 637/1239) ibhâm sanatının Kur’ân’da kullanılan oldukça yaygın bir üslûp olduğunu dile getirmiştir.³³⁰ İbn Hicce’nin beyti şöyledir:³³¹ [Basît]

زَادَ إِهْمَامَ عَدْلِي عَادِلِي وَدَجَا لَيْلِي فَهَلْ مِنْ بَيْمِي يَشْتَفِي أَلْمِي

Beni azarlayan kişi, sitemimi daha da belirsiz hâle getirdi [belirsizliğini arttırdı] ve gecem karanlığa gömüldü. Kara gece benim acımı dindirebilir mi ki?

Şair bu beytinde *اللَّيْلِ* ile *بَيْمِي* arasında ibhâm sanatı yapmıştır. Şaire göre *بَيْمِي* kelimesi hem “gecenin karanlığı” hem de “azarlayan kimse” anlamlarını taşıyabilir;

³²⁷ el-Ḥamevî, *Ḥizânetü'l-edeb ve gâyetü'l-ereb*, 1/181.

³²⁸ İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, 12/57.

³²⁹ İbn Ebi'l İşba', *Tahrîru't-taḥbîr fî şinâ'ati 'ş-şî'ri ve 'n-neşri ve beyâni i 'câzi'l-Kur'ân*, 596; el-Ḥamevî, *Ḥizânetü'l-edeb ve gâyetü'l-ereb*, 1/182; 'Allân, *el-Bedî' fî'l-Kur'ân envâuhû ve vezâifuhû*, 182.

³³⁰ 'Allân, *el-Bedî' fî'l-Kur'ân envâuhû ve vezâifuhû*, 285.

³³¹ el-Ḥamevî, *Ḥizânetü'l-edeb ve gâyetü'l-ereb*, 1/182.

ancak anlamlardan birini tercih etmeyi gerektirecek bir karineye beyitte yer verilmemiştir.³³²

3.16. İrsâlü'l-meşel

İrsâlü'l-meşel, irsâl ve meşel lafızlarının bir araya gelerek oluşturduğu isim tamlamasıdır. Meşel, atasözü, irsâl de ifâl kalıbından masdar, gönderme, yollama manalarına gelmektedir. İkisi birlikte “atasözü gönderme” demektir.³³³ Bir bedî‘ terimi olarak ise şâirin ifadeyi açıklamak ve pekiştirmek amacıyla atasözü, vecize vb. getirmesidir.³³⁴ İbn Hicce’nin bu sanata dair beyti şöyledir.³³⁵ [Basîf]

كَمْ تَمَثَّلْتُ إِذْ أَرْحَوَا شُعُورَهُمْ وَقُلْتُ بِاللَّهِ حَلُّوا الرِّقَصَ فِي الظُّلْمِ

Saçlarını saldıklarında onları ne çok hayal ettim ve dedim ki: “Allah aşkına bırakın karanlıkta yapılan dansı.”

İbn Hicce, beytinde الرِّقَصَ فِي الظُّلْمِ diye ifade edilen bir atasözü getirmiştir. Bu atasözü yaygın bir kullanıma sahip olup faydasız fiiller üzerine söylenmektedir.³³⁶

3.17. Tehekküm

Tehekküm, sözlük anlamı itibariyle “büyüklenmek, azarlamak, öfkelenmek, kuyunun çökmesi” demektir. Terim anlamı olarak ise korkutma anlamında müjdeleme, tehdîd anlamında vaat, alay (istihzâ) anlamında övgü lafzı getirmektir.³³⁷

İbn Hicce, tehekküm sanatında Hîllî’ye muarazada bulunmuş, onun beytinde istihzaya, korkutma anlamında müjdelemeye, tehdîd anlamında vaade dair herhangi

³³² el-Ḥamevî, *Ḥizânetü'l-edeb ve gâyetü'l-ereb*, 1/188.

³³³ Aydın, *Arap Dili Belagatında Bedî‘ İlmi ve Sanatları*, 210.

³³⁴ es-Seyyid Ali Şadrudî b. Ma’sûm el-Medenî İbn Ma’sûm, *Envâru'r-rebî‘ fî envâ'i'l-bedî‘*, thk. Şâkir Hâdî Şukr (en-Necefî'l-Eşref: Maṭba'atu'n-Nu'mân, 1968), 2/59; 'Allân, *el-Bedî‘ fî'l-Kur'ân envâuhû ve vezâifuhû*, 287; Aydın, *Arap Dili Belagatında Bedî‘ İlmi ve Sanatları*, 210.

³³⁵ el-Ḥamevî, *Ḥizânetü'l-edeb ve gâyetü'l-ereb*, 1/189.

³³⁶ el-Ḥamevî, *Ḥizânetü'l-edeb ve gâyetü'l-ereb*, 1/220.

³³⁷ İbn Ebi'l İşba', *Tahrîru't-tahbîr fî şinâ'ati's-şi'ri ve'n-neşri ve beyâni i'câzi'l-Kur'ân*, 568; el-Hîllî, *Şerhu'l-kâfiyetü'l-bedî'iyye fî ulûmi'l-belâga ve meḥâsinu'l-bedî‘*, 88; el-Ḥamevî, *Ḥizânetü'l-edeb ve gâyetü'l-ereb*, 1/221.

bir işarete rastlamadığını ifade etmiştir.³³⁸ Hillî'nin söz konusu beyti şu şekildedir:³³⁹

[Basîf]

مَحْضَتْ لِي التُّصْحَ إِحْسَانًا إِلَيَّ بِلَا غِيْشٍ وَقَلَّدْتَنِي الْإِنْعَامَ فَاحْتَكِمِ

Kandırmadan bana iyilik yaptın. Samimice öğüt verdin ve nimetler bahşettin. Hüküm senindir.

İbn Hicce'nin ilgili beyti şöyledir:³⁴⁰ [Basîf]

دَلَّ الْعَدُوُّ بِهَيْمٍ وَجَدًا فُقُلْتُ لَهُ مَهْكُمًا أَنْتَ دُوٌّ عَزَّ وَدُوٌّ شَمِيمٌ

Azarlayan onlara karşı bir tutkuya kapılıp zillete düştü. Ben de ona alayla şöyle dedim: “Sen izzet sahibi ve onurlu birisin.”

İbn Hicce, bu beytinde دُوٌّ عَزَّ ve دُوٌّ شَمِيمٌ diyerek medih lafızlarını kullanmak suretiyle muhatabıyla alay etmiştir.³⁴¹

3.18. Mürâca‘a

Mürâca‘a, “gözden geçirmek, geri dönmek tekrarlamak” manalarına gelmektedir.³⁴² Bedî‘ terimi olarak ise şairin bir veya birden fazla beyitte yahutta bir sözde kendisinin bir başkasıyla arasında geçen, kulağa hoş gelen latif ve veciz lafızlarla gerçekleşen bir diyalogu hikâyeleştirmesine denir.³⁴³ Râzî, bu sanat için “es-suâl ve’l-cevâb” tabirini kullanmıştır.³⁴⁴

³³⁸ el-Hamevî, *Hizânetü’l-edeb ve gâyetü’l-ereb*, 1/223.

³³⁹ el-Hillî, *Şerhu’l-kâfiyetü’l-bedi’iyye fi’l-‘ulûmi’l-belâga ve mehâsini’l-bedi’*, 88.

³⁴⁰ el-Hamevî, *Hizânetü’l-edeb ve gâyetü’l-ereb*, 1/223.

³⁴¹ el-Hamevî, *Hizânetü’l-edeb ve gâyetü’l-ereb*, 1/223; ‘Avvâd, *el-‘Iqdu’l-bedi’ fi’fenni’l-bedi’*, 107.

³⁴² er-Râzî, *Muhtâru’s-şihâh*, 118.

³⁴³ İbn Ebi’l-İşba‘, *Tahrîru’t-tahbîr fi şinâ’ati’s-şi’ri ve’n-neşri ve beyâni i’câzi’l-Kur’ân*, 590; İbn Ebi’l-İşba‘, *Bedî’u’l-Kur’ân*, 2/300; ‘Allân, *el-Bedî’ fi’l-Kur’ân envâuhû ve vezâifuhû*, 283.

³⁴⁴ Fahrüddîn Muhammed b. Ömer b. Hüseyin er-Râzî, *Nihâyetü’l-icâz fi dirâyeti’l-i’câz*, thk. Nasrullah Hacimüftüoğlu (Beyrut: Dâru Şâdir, 2004), 177; ‘Allân, *el-Bedî’ fi’l-Kur’ân envâuhû ve vezâifuhû*, 282.

İbn Hicce'ye göre mürâca'a tekrar edilmezse yani soru cevap şeklinde gerçekleşen diyalog birden fazla kez tekrar etmezse okuyucunun kalbinde bir hoşluk bırakmadığı gibi kendine verilen isimle de uyumlu olmaz. İbn Hicce bu durum üzerinden Mevşîlî'nin beytini eleştirmiş, onun murâca'a sanatını sadece bir defa uygulamasını yeterli bulmamıştır.³⁴⁵ Mevşîlî'nin söz konusu beyti şu şekildedir:³⁴⁶ [Basît]

رَاجَعْتُ فِي الْقَوْلِ إِذْ أَطَلُّتُ سَلْوَهُمْ قَالَ أَسْأَلُهُمْ قُلْتُ سَمِعِي عَنْكَ فِي صَمِّمِ

*Söz hakkında mürâca'atta bulundum. Zira onların tesellilerini serbest bıraktım. Sen, “onları unut.” dedin. Ben de “Kulağım senin söylediğine sağırdır.” dedim.*³⁴⁷

Mevşîlî'nin beytinde mürâca'a sanatı, aczu'l-beyt kısmında قال-قُلْتُ (dedi-dedim) şeklinde gerçekleşen diyalogda karşımıza çıkmaktadır. İbn Hicce'nin beyti ise şu şekildedir.³⁴⁸ [Basît]

قَالَ اصْطَبِرْ قُلْتُ صَبْرِي مَا يُرَاجِعُنِي قَالَ اخْتَمِلْ قُلْتُ مَنْ يَفْوَى لِصَدِّهِمْ

Dedi: “Sabret.” Dedim ki: “Sabır artık bana uğramıyor.” Dedi: “Tahammül et.” Dedim ki: “Onların yüz çevirişine kim dayanabilir ki?”

Beyitte mürâca'a sanatı gereğince dedi-dedim şeklinde diyalog gerçekleşmiştir. Beyit şairin bir önceki beytinin devamı niteliğindedir. İbn Hicce bu beyti azarlayan kimseye hitaben nazmetmiştir.³⁴⁹ Bu beyitte şair, kabilesinin onu terk etmesinden duyduğu üzüntüye karşı tahammül etmekte ne denli zorluk çektiğini oldukça anlaşılır bir üslûpla dile getirmiştir.

³⁴⁵ el-Hamevî, *Hizânetü'l-edeb ve gâyetü'l-ereb*, 1/226.

³⁴⁶ İzzeddîn el-Mevşîlî, *Bedî'iyet-u-İzzeddîn el-Mevşîlî (Bedî'iyâtü-ğams fî medhi'n-nebiyyi muhtâr ve's-şahâbeti'l-kirâm içerisinde)*, 16.

³⁴⁷ Uşşakî, *Terceme-i Hizânetü'l Edeb: İzahlı ve Örnekli Belagat Terimleri Sözlüğü*, 115.

³⁴⁸ el-Hamevî, *Hizânetü'l-edeb ve gâyetü'l-ereb*, 1/226.

³⁴⁹ el-Hamevî, *Hizânetü'l-edeb ve gâyetü'l-ereb*, 1/226.

3.19. Tevşîh

Sözlükte “süsleme, kuşandırma, mücevher gerdanlık takma” anlamlarına gelir.³⁵⁰ Bedî‘ terimi olarak ise mânevî güzelleştiricilerden olup sözün başındaki mananın sonuna delalet etmesi olarak tanımlanır. Kudâme b. C‘afer bu sanatı i‘tilâfu‘l kâfiye başlığı altında zikretmiştir. Ebû Hilâl el-Askerî ise bu sanatın isimlendirmesinin “tebyîn” şeklinde olmasının daha muhtemel olduğundan bahsetmiştir.³⁵¹ Tevşîh ve taşdır sanatları arasında fark vardır. Bu fark taşdırin delalet ettiği şeyin lafzî tevşîhin ise mânevî olmasıdır.³⁵² Tevşîh sanatı ile temkîn sanatı arasındaki fark şudur: Tevşîhte kafiyeden önce mutlaka kafiyeyle işaret eden bir anlamın gelmesi gerekirken, temkîn sanatında böyle bir zorunluluk yoktur.³⁵³ İbn Hicce, er-Râi en-Nümeyrî (ö. 97/716 [?])’ye ait bir beyti delil getirmiştir.³⁵⁴ [Vâfir]

فَإِنَّ وُزْنَ الْحَصَى وَوَزْنَتْ قَوْمِي وَجَدْتُ حَصَى ضَرِيَّتِهِمْ رَزِينًا

Şayet taşların tartılsa ve sen de kavmimi tartsan onların karakter taşlarının ağır olduğunu görürsün.

Şairin sadru‘l beytte وزن fiiline yer vermesi kafiyenin رزين ifadesiyle biteceğine bir işarettir. İbn Hicce’nin bu sanata dair kaleme aldığı beyit şöyledir:³⁵⁵ [Basît]

تَوْشِيحُهُمْ بِمَلَا تِلْكَ الشُّعُورِ إِذَا لَفُوهُ طَيًّا يُعْرِفُنَا بِنَشْرِهِمْ

Onların bir toplulukta şiir söylemeleri, şu duyguları [bize hissettirir ki] onlar bir şeyi sarıp dürünce biz onu [tekrardan] yayacaklarını biliriz.

³⁵⁰ İbn Manzûr, *Lisânu‘l-Arab*, 2/632; er-Râzi, *Muhtâru‘s-şihâh*, 339.

³⁵¹ Ca‘fer, *Naḫdu‘ş-şi‘r*, 167; el-‘Askerî, *Kitâbu‘ş-şinâ‘ateyn: el-Kitâbe ve‘ş-şi‘ru*, 382; İbn Ebi‘l-İşba‘, *Tahrîru‘l-tahbîr fî şinâ‘ati‘ş-şi‘ri ve‘n-neşri ve beyâni i‘câzi‘l-Kur‘ân*, 228; el-Hillî, *Şerhu‘l-kâfiyeti‘l-bedi‘iyye fî ‘ulûmi‘l-belâga ve meḥâsini‘l-bedi‘*, 74; el-Hamevî, *Hiżânetü‘l-edeb ve gâyetü‘l-ereb*, 1/227.

³⁵² el-Hamevî, *Hiżânetü‘l-edeb ve gâyetü‘l-ereb*, 1/228.

³⁵³ el-Hamevî, *Hiżânetü‘l-edeb ve gâyetü‘l-ereb*, 1/228.

³⁵⁴ el-Hamevî, *Hiżânetü‘l-edeb ve gâyetü‘l-ereb*, 1/227.

³⁵⁵ el-Hamevî, *Hiżânetü‘l-edeb ve gâyetü‘l-ereb*, 1/227.

Aczu'l beyt kısmında şairin طيا لفوه ifadelerine yer vermesi, dinleyenin zihninde kafiye'nin بنشرهم olarak geleceği fikrini doğurur. Zira burada leff-u neşr veya tayy-u neşr olarak bilinen bedî'î sanata bir işaret vardır.³⁵⁶

3.20. Teşâbuhu'l-eṭrâf

Teşâbuhu'l-eṭrâf, isim tamlaması olup “ tarafların birbirine benzemesi” anlamına gelmektedir.³⁵⁷ İstilahta ise mânevî güzelleştiricilerden olup şairin beytin başında geçen kafiye lafzını sonraki mısranın başında tekrar etmesidir. Teşâbuhu'l-eṭrâf, tesbîğ olarak da adlandırılır. İbn Ebi'l-İşba' ise bu isimlendirmenin uygun olmadığı gerekçesiyle bu sanatı “teşâbuhu'l-eṭrâf” olarak isimlendirmiştir.³⁵⁸

Teşâbuhu'l-eṭrâf, lafzî ve mânevî olmak üzere ikiye ayrılır. Lafzî teşâbuhu'l-eṭrâf da kendi içinde ikiye ayrılır. İlki mütekellimin birinci mısranın veya cümle'nin sonunda geçen kelimeyi, ikinci mısranın veya cümle'nin başında kullanmasıdır. İkincisi ise şairin, her beyitte kâfiye olan sözcüğü devamındaki beytin başında tekrar etmesi şeklinde gerçekleşir. Mânevî teşâbuhu'l-eṭrâf ise mütekellimin sözünü mana bakımından başlangıcına uygun bir biçimde sonlandırmasıdır.³⁵⁹

İbn Hicce, bu sanatın altında bahsedilecek uzun bir konu olmadığını sadece muarazada bulunmak için bu sanata kasidesinde yer verdiğini ifade etmiştir. İbn Hicce'nin beyti şu şekildedir.³⁶⁰ [Basîṭ]

شَاخَتْ أَطْرَافَ أَقْوَالِي فَإِنَّ أَهْمَ إِلَى كُلِّ وَادٍ فِي صِفَاتِهِم

³⁵⁶ el-Hamevî, *Hizânetü'l-edeb ve gâyetü'l-ereb*, 1/229; 'Avvâd, *el-'Ikdu'l-bedî' fi fenni'l-bedî'*, 111.

³⁵⁷ Aydın, *Arap Dili Belagatında Bedî' İlmi ve Sanatları*, 145.

³⁵⁸ İbn Ebi'l-İşba', *Tahrîru't-tahbîr fi şinâ'ati's-şi'ri ve'n-neşri ve beyâni i'câzi'l-Kur'ân*, 520; el-Hillî, *Şerhu'l-kâfiyetü'l-bedî'iyye fi ulûmi'l-belâga ve mehâsinu'l-bedî'*, 107; el-Hamevî, *Hizânetü'l-edeb ve gâyetü'l-ereb*, 1/230.

³⁵⁹ Nablûsî, *Nefahâtu'l-ezhâr 'alâ nesemâti'l-eshâr fi şerhi'n-nebiyyi'l-muhtâr*, 309-310; el-Hâşimî, *Cevâhiru'l-belâga fi'l-me'ânî ve'l-beyân ve'l-bedî'*, 384-385; Aydın, *Arap Dili Belagatında Bedî' İlmi ve Sanatları*, 145.

³⁶⁰ el-Hamevî, *Hizânetü'l-edeb ve gâyetü'l-ereb*, 1/230.

Sözümün uçlarını [başlarını] birbirine benzettim. Eğer yanılırsam onların vasıflarını anlatırken her vadiye [her yöne] saparım.

İbn Hicce, ilk şatırın sonunda zikrettiği *أهم* lafzını diğer şatırın başında tekrar etmiştir.

3.21. Teğâyûr

Sözlükte “farklılık göstermek, farklılaşmak” manalarına gelmektedir.³⁶¹ İstilahta ise mânevî güzelleştiricilerden olup şairin yerdiği şeyi övmesi ya da övdüğü şeyi yermesi olarak tanımlanır.³⁶² İbn Hicce’nin beyti şu şekildedir:³⁶³ [Basîf]

أَعَايِرُ النَّاسِ فِي حُبِّ الرَّقِيبِ فَمُدُّ أَرَاهُ أَبْسُطُ آمَالِي بِفُرْجِهِم

Yolu gözlenen [sevgiliyi] sevme konusunda insanları kıskanıyorum. Ne zaman onu başkalarına yakın görsem umutlarımı onların yakınlığına bağlarım.

Bu beyitte şair, rakibi yerme konusunda insanlardan ayrıldığını ve rakibini sevdiğini dile getirmek suretiyle teğâyûr sanatını icra etmiştir. Zira normal şartlarda rakip sevilmez.

3.22. Tezyîl

Sözlükte, “uzatmak” manasına gelmektedir.³⁶⁴ İstilahta ise anlam bakımından tamamlanmış cümleyi tekit etmek için peşinden bir cümle getirmektir. Tezyîl sanatı ikiye ayrılır. İlki, ilk anlamın üzerine bir ziyadede bulunmadan sözü pekiştirmek için gelir. İkincisi ise mütekellimin sözü pekiştirmek için özlü söz getirmesidir. Bu özlü söz tek başına kullanılabilme özelliğine sahiptir. Tezyîlin bu türü bedî‘iyyât şairlerinin

³⁶¹ Vankulu, *Vankulu Lugati*, 1/874.

³⁶² el-‘Askerî, *Kitâbu’ş-şinâ’ateyn: el-Kitâbe ve’ş-şi’ru*, 427; İbn Ebi’l İşba‘, *Tahrîru’t-tahbîr fi şinâ’ati’ş-şi’ri ve’n-neşri ve beyâni i câzi’l-Kur’ân*, 277; İbn Ma’sûm, *Envâru’r-rebî‘ fi envâ’i’l-bedî‘*, 2/371.

³⁶³ el-Hamevî, *Hizânetü’l-edeb ve gâyetü’l-ereb*, 1/232.

³⁶⁴ İn’âm Fevval ‘Akkâvî, *Mu‘cemu’l-mufaşşal fi ‘ulûmi’l-belâga el-bedî‘ ve’l-beyân ve’l-me‘ânî* (Beyrut: Darü’l Kutubi’l İlmîyye, 1996), 300.

beyitlerini nazmederken tercih ettikleri yoldur.³⁶⁵ Kur’ân-ı Kerîm’de tezyîl sanatına örnek olarak şu ayet zikredilebilir: إِنَّ اللَّهَ اشْتَرَى مِنَ الْمُؤْمِنِينَ أَنْفُسَهُمْ وَأَمْوَالَهُمْ بِأَنْ لَهُمُ الْجَنَّةَ يُقَاتِلُونَ فِي سَبِيلِ اللَّهِ فَيَقْتُلُونَ وَيُقْتَلُونَ وَعْدًا عَلَيْهِ حَقًّا فِي التَّوْرَةِ وَالْإِنْجِيلِ وَالْقُرْآنِ وَمَنْ أَوْفَى بِعَهْدِهِ مِنَ اللَّهِ فَاسْتَبْشِرُوا بِبَيْعِكُمُ الَّذِي بَايَعْتُمْ بِهِ وَذَلِكَ هُوَ الْقَوْلُ الْعَظِيمُ *“Allah kendi yolunda savaştan öldüren ve ölen müminlerin canlarını ve mallarını cennet karşılığında satın almış, onlara cenneti vaad etmiştir. Bu, Tevrat’ta İncil’de ve Kur’ân’da Allah’ın kendi üzerine borç olarak bildirdiği bir vaattir. Vaadinde Allah’tan daha sağlam kim durabilir. Ey Müminler! Yaptığınız bu alışverişten dolayı sevinin. İşte asıl büyük başarı ve mutluluk budur.”*³⁶⁶

İbn Hicce bu ayette iki tane tezyîl olduğunu ifade etmiştir. İlki, ayette tamamlanmış cümle وَمَنْ أَوْفَى بِعَهْدِهِ مِنَ اللَّهِ حَقًّا ifadesiyle tekit edilmiştir. İkincisi ise وَبِئْسَ مَا كَانُوا يَفْعَلُونَ sözüyle yapılmıştır. İbn Hicce’nin bu sanata dair beyti şöyledir:³⁶⁷ [Basîl]

وَاللَّهِ مَا طَالَ تَدْبِيرُ اللَّقَاءِ بِهِمْ يَا عَادِيَّ وَكَفَى بِاللَّهِ فِي الْقَسَمِ

*Allah’a yemin olsun ki, onlarla yeniden bir araya gelmenin süresine ekleme yapılması bana uzun gelmedi. Ey beni kınayan! Yemin etmede Allah kâfidir.*³⁶⁸

İbn Hicce burada بِاللَّهِ الْقَسَمِ ifadesiyle daha önce manası tamamlanmış olan bir cümleyi pekiştirmiştir.

3.23. Tefvîf

Sözlükte “beyaz desenli elbise” anlamına gelen الثوب المفوف ifadesinden türemiştir.³⁶⁹ İstilahta ise mânevî güzelleştiricilerden olup mütekellimin veya şairin bir

³⁶⁵ İbn Ebi’l İşba‘, *Tahrîru’t-tahbîr fî şinâ’ati’s-şî’ri ve’n-neşri ve beyânî i’câzi’l-Kur’ân*, 387; el-Ĥamevî, *Ĥizânetü’l-edeb ve gâyetü’l-ereb*, , 1/245; es-Seyyid Ali Şadrudđın b. Ma’sûm el-Medenî İbn Ma’sûm, *Envâru’r-rebi’ fî envâ’i’l-bedî’*, thk. Şâkir Hâdî Şukr (en-Necefü’l-Eşref: Maţba’atu’n-Nu’mân, 1969), 3/39.

³⁶⁶ et-Tevbe 9/111

³⁶⁷ el-Ĥamevî, *Ĥizânetü’l-edeb ve gâyetü’l-ereb*, 1/245.

³⁶⁸ Uşşakî, *Terceme-i Ĥizânetü’l-Edeb: İzahlı ve Örneklî Belâgat Terimleri Sözlüğü*, 118.

³⁶⁹ el-Ĥamevî, *Ĥizânetü’l-edeb ve gâyetü’l-ereb*, 1/249.

metin içerisinde vezin olarak eş değer fakat medih, zem, gazel vb. kapsamı birbirinden bağımsız ifadeleri ardışık ve dengeli bir biçimde bir araya getirmesidir. Cümleler uzun, orta ve kısa uzunlukta olabilir. Fakat en güzel, en belîğ ve aynı zamanda yöntem bakımından en zor olan kısa tutulmuş cümlelerdir.³⁷⁰ İbn Hicce'nin ilgili sanatı şu şekildedir:³⁷¹ [Basîf]

حَسْبُنَا أَلِنْ إِحْزَنْ أَمْنَعِ اعْطِ أَيْنًا فَوَيْفَ أَجْدَ وَشَّرَّ رَقِيقَ شَدَّ حُبَّ لَمْ

Kaba ya da yumuşak ol. Hüznlen ya da sevin. Alıkoy ya da lütfet. Vefalı ol ya da kötü davran. Sev ya da kına.

Şair bu beyitte birbiriyle aynı vezinde olan farklı cümleleri bir arada zikretmek suretiyle tefvîf sanatını icra etmiştir. Ayrıca şair tarafından tefvîf sanatı, tıbak sanatı ile sunularak beytin güzelliği artırılmıştır.

3.24. Muvârebe

İbn Hicce, muvârebe lafzının اِرْبُ den türediğini ve ihtiyaç manasına geldiğini belirtmiştir.³⁷² Başka bir görüşe göre “ر” kesralı ise “bozulmak” anlamına gelmektedir. Öte yandan İbn Mansûr, muvârebe lafzının اِرْبُ kökünden türediğini ve deha, kurnazlık manasına geldiğini ifade etmiştir.³⁷³ İstilahta ise lafzî güzelleştiricilerden olup şairin veya edibin sözünde belli değişiklikler yapmak suretiyle alacağı tepkileri bertaraf etmek anlamındaki edebi sanattır. Bu değişiklikler hareke, noktalama, harf, kelime ve i'râb değişikliği şeklinde olabilmektedir.³⁷⁴

³⁷⁰ İbn Ebi'l İşba', *Tahrîru't-tahbîr fî şinâ'ati's-şî'ri ve'n-nesri ve beyâni i'câzi'l-Kur'ân*, 260-261; el-Hamevî, *Hizânetü'l-edeb ve gâyetü'l-ereb*, 1/249; el-Medenî, *Envâru'r-rebî' fî envâi'l-bedî'*, 2/308.

³⁷¹ el-Hamevî, *Hizânetü'l-edeb ve gâyetü'l-ereb*, 1/249.

³⁷² el-Hamevî, *Hizânetü'l-edeb ve gâyetü'l-ereb*, 1/251.

³⁷³ er-Râzî, *Muhtâru's-şihâh*, 16.

³⁷⁴ İbn Ebi'l İşba', *Tahrîru't-tahbîr fî şinâ'ati's-şî'ri ve'n-nesri ve beyâni i'câzi'l-Kur'ân*, 249; el-Hillî, *Şerhu'l-kâfiyetü'l-bedî'iyye fî ulûmi'l-belâğa ve mehâsinu'l-bedî'*, 83; el-Hamevî, *Hizânetü'l-edeb ve gâyetü'l-ereb*, 1/251; es-Suyûtî, *Naẓmu'l-bedî' fî medhi hayri-şefî'*, 66.

İbn Hicce, bu beyitte Mevşilî'nin beytine muarazada bulunmuştur. Mevşilî'nin beytinin muvârebe sanatını yerine getirme konusunda eksiksiz olduğunu fakat muvârebe sanatı gerçekleşmeden önceki halinin latif bir mana içermediğini belirtmiştir.³⁷⁵ Mevşilî'nin ilgili beyti şu şekildedir:³⁷⁶ [Basî]t]

لَأَنْتَ أَفْتَحُ ذَهَنًا فِي مُوَارَبَةٍ وَبِالتَّعْطُلِ مَنْسُوبٌ إِلَى الْبَعِيعِ

Muhakkak aldatarak alt etmede zekâsı en keskin olansın ve akletmede nimetlere nispet edilesin.

Şair, harflerin yerlerini değiştirmek suretiyle muvârebe sanatını yerine getirmiştir. Muvârebe gereği أَفْتَحُ lafzı daha çirkin manasına gelen, ismi tafdil kalıbında أَفْبَحُ lafzına, تَعْطُلُ lafzı gafil avlanmak anlamına gelen تَعْفُلُ lafzına, نَعَمُ lafzı deve anlamına gelen نَعْمُ lafzına dönüşmüştür. Beytin muvârebe sanatı uygulandıktan sonraki hali şu şekildedir.³⁷⁷ [Basî]t]

لَأَنْتَ أَفْبَحُ ذَهَنًا فِي مُوَارَبَةٍ وَبِالتَّعْفُلِ مَنْسُوبٌ إِلَى النَّعَمِ

Muhakkak aldatarak alt etmede zekâsı en berbat olansın ve gafil avlanmada deveye nispet edilesin.

İbn Hicce'ye gelince o, muvârebe sanatını ortaya koyduğu beytinde önceki beyitlerde geçen العاذل (azarlayan)'e olan hitabını sürdürmektedir. O, beytinde geçen محبوب lafzını مجنون lafzına, توارب lafzını توازن lafzına dönüştürmüştür. İbn Hicce'nin beyti şöyledir:³⁷⁸ [Basî]t]

يَا عَازِلِي أَنْتَ مَحْبُوبٌ لَدَيَّ فَلَا تُوَارِبُ الْعَقْلَ مِنِّي وَاسْتَفِيدَ حِكْمِي

³⁷⁵ el-Hamevî, *Hizânetü 'l-edeb ve gâyetü 'l-ereb*, 1/252.

³⁷⁶ İzzeddîn el-Mevşilî, *Bedî'iyet-u-İzzeddîn el-Mevşilî (Bedî'iyâtü-ğams fi medhi'n-nebiyyi muhtâr ve 'ş-şahâbeti 'l-kirâm içerisinde)*, 17.

³⁷⁷ el-Hamevî, *Hizânetü 'l-edeb ve gâyetü 'l-ereb*, 1/252.

³⁷⁸ el-Hamevî, *Hizânetü 'l-edeb ve gâyetü 'l-ereb*, 1/251.

Ey beni azarlayan! Sen benim nezdimde sevimlisin. Bu sebeple aklımı karıştırma. Hikmetlerimden istifade et.

Beytin muvârebe sanatını uyguladıktan sonraki hali ise şu şekildedir:³⁷⁹ [Basî]t]

يَا عَاذِلِي أَنْتَ مَجْنُونٌ لَدَيَّ فَلَا تُوَارِئُ الْعَقْلَ مِنِّي وَأَسْتَفِدُّ حِكْمِي

Ey beni azarlayan! Sen benim nezdimde bir delisin. Aklımın dengesiyle oynama. Hikmetlerimden istifade et.

Böylelikle beyit medih üslubundan hiciv üslubuna geçiş yapmıştır.³⁸⁰

3.25. Kelâmu'l-câmî'

Şairin darb-ı meşel niteliğinde hikmet ve nasihat içeren bir beyit getirmesidir.³⁸¹ İbn Hicce, Mevşilî'nin beytine muarazada bulunmuş, beytinin birinci ve ikinci şatırları arasında uyum olmadığını dile getirmiştir.³⁸² Mevşilî'nin beyti şöyledir:³⁸³ [Basî]t]

كَلَامُهُ جَامِعٌ وَصَفَ الْكَمَالَ كَمَا يُهَيِّجُ الشَّوْقَ أَنْوَاعًا مِنْ الرِّيمِ

Onun sözü mükemmelliği kapsıyor. Tıpkı özlemin türlü arzuları uyandırdığı gibi.

İbn Hicce'nin ilgili beyti şöyledir:³⁸⁴ [Basî]t]

جَمَعَ الْكَلَامَ إِذَا لَمْ تُغْنِ حِكْمَتُهُ وَجُودُهُ عِنْدَ أَهْلِ الدَّوْقِ كَالْعَدَمِ

³⁷⁹ el-Hamevî, *Hizânetü'l-ered ve gâyetü'l-ered*, 1/252.

³⁸⁰ el-Hamevî, *Hizânetü'l-ered ve gâyetü'l-ered*, 1/252; 'Avvâd, *el-'Ikdu'l-bedi' fi fenni'l-bedi'*, 123.

³⁸¹ el-Hamevî, *Hizânetü'l-ered ve gâyetü'l-ered*, 1/253; es-Suyûtî, *Nazmu'l-bedi' fi medhi hayri-şefi'*, 108.

³⁸² el-Hamevî, *Hizânetü'l-ered ve gâyetü'l-ered*, 1/253.

³⁸³ İzzeddîn el-Mevşilî, *Bedi'iyet-u-İzzeddîn el-Mevşilî (Bedi'iyâtü-ğams fi medhi'n-nebiyyi muhtâr ve's-şahâbeti'l-kirâm içerisinde)*, 17.

³⁸⁴ el-Hamevî, *Hizânetü'l-ered ve gâyetü'l-ered*, 1/253.

Çok söz etmek [konuşmak] hikmet içermediğinde zevk ehli nazarında varlığı yokluk gibidir.

İbn Hicce, beytinde Mevşîlî'nin beytine latif bir göndermede bulunmuş, onun beytinde darb-ı meşel hüviyetinde bir hikmet bulunmadığını ifade etmiştir.³⁸⁵

3.26. Münâkaza

Sözlükte “çelişmek, zıt olmak, uyuşmamak” gibi manalara gelmektedir.³⁸⁶ Bedî' terimi olarak ise mânevî güzelleştiricilerden olup mütekellimin şartı, biri mümkün biri imkânsız olan iki zıt şeye bağlamasıdır. Mütekellimin muradı imkânsız olandır. Zahirde mütekellim kendisiyle çelişiyor gibi görünür. Çünkü bir şeyin meydana gelmesini mümkün ve imkânsız olanın gerçekleşmesine bağlamıştır.³⁸⁷ İbn Hicce, Nâbiğa'dan şu beyti delil getirmiştir:³⁸⁸ [Vâfir]

وَإِنَّكَ سَوْفَ تَحْكُمُ أَوْ تُبَاهِي إِذَا مَا شَبَّتَ أَوْ شَابَ الْعُرَابُ

Muhakkak ki sen hüküm verecek ve övüneceksin. Yaşlandığında veya karganın tüyleri ağardığında.

Nâbiğa, muhatabın hükmünün gerçekleşmesini iki hususa bağlamıştır. Bunlardan ilki muhatabın yaşlanmasıdır ki bu mümkündür. Diğeri de karganın tüylerinin ağarmasıdır ve bu da imkânsız bir durumdur. Şairin muradı, imkânsız olan yani karganın tüylerinin ağarmasıdır. Çünkü karganın tüyleri hiçbir zaman ağarmaz. Şairin bu beyitte söylemek istediği şey muhatabın hiçbir zaman hükmeden biri olamayacağıdır.³⁸⁹ İbn Hicce'nin beyti şöyledir:³⁹⁰ [Basîf]

إِلَيَّ أَنْاقِضُهُمْ إِنْ أَرْمَعُوا وَنَاوَا وَجَرَّ نَمْلٌ ثَبِيرًا إِتْرَ عَيْسِهِم

³⁸⁵ el-Ḥamevî, *Ḥizânetü'l-edebe ve gâyetü'l-ereb*, 1/253.

³⁸⁶ İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, 7/242.

³⁸⁷ İbn Ebi'l İşba', *Tahrîru't-tahbîr fi şinâ'ati ş-şi'ri ve'n-neşri ve beyâni i'câzi'l-Kur'an*, 607; İbn Ebi'l-İşba', *Bedî'u'l-Kur'an*, 2/323; İbn Ma'sûm, *Envâru'r-rebi' fi envâ'i'l-bedî'*, 2/367.

³⁸⁸ el-Ḥamevî, *Ḥizânetü'l-edebe ve gâyetü'l-ereb*, 1/255.

³⁸⁹ el-Ḥamevî, *Ḥizânetü'l-edebe ve gâyetü'l-ereb*, 1/255.

³⁹⁰ el-Ḥamevî, *Ḥizânetü'l-edebe ve gâyetü'l-ereb*, 1/255.

Onlar niyetlenip benden uzak dururlarsa ve bir karınca bir dağı develerinin peşi sıra sürüklerse ben de onlara verdiğim sözümde durmayacağım.

Bu beyitte şair şartını biri mümkün diğeri imkânsız iki şeye bağlamıştır.³⁹¹ Şairin şart koştuğu ilk şey mümkün ikincisi imkânsızdır. Şairin muradı imkânsız olandır. Zira bir karıncanın dağı develerinin peşi sıra çekmesi imkânsızdır. Böylece şair münâkaza sanatını yerine getirmiştir.

3.27. Taşdır (Raddu'l-'acz ale'ş-şadr)

Sözlük anlamı itibariyle şadr, sözün başını; acz ise sözün son kısmını ifade etmektedir.³⁹² Terkip olarak sözün başında gelen kelimenin sonda tekrar etmesidir. Taşdırın kelime anlamı ise “öne almak” demektir. Bedî' terimi olarak ise lafzî güzelleştiricilerden olup beyit veya fıkra sonundaki kelimenin aynısının veya benzerinin başta tekrar edilmesi anlamına gelmektedir.³⁹³

İbn Mu'tez, bu sanatı üç kısma ayırmıştır: İlki beytin son kelimesinin sadru'l beytin son kelimesi ile aynı olması, ikincisi beytin son kelimesinin sadru'l beytin ilk kelimesi ile aynı olması, üçüncüsü ise beytin son kelimesinin sadru'l beytin herhangi bir yerinde bulunan kelimeyle aynı olmasıdır.³⁹⁴ Tekrarlanan kelimeler dört şekilde olabilmektedir: Yazılış ve manaları aynı (mükerrer) lafızlar, yazılışları aynı, anlamları farklı (mütecânis/eşsesli) lafızlar, aynı kökten(müştak) lafızlar, kökleri birbirine yakın (şibh-i iştikâk) lafızlar.³⁹⁵

Ḳudâme, taşdır sanatıyla ilgili başka bir tür daha getirmiş ve bunu “tebdîl” olarak adlandırmıştır. Tanımını ise öndeki cümle veya terkinin öğelerinin yerlerini

³⁹¹ el-Hamevî, *Ḥizânetü'l-edeb ve gâyetü'l-ereb*, 1/256.

³⁹² er-Râzî, *Muhtâru's-şihâh*, 174-200.

³⁹³ es-Sekkâkî, *Mifthû'l-'ulûm*, 430; İbn Ebi'l-İşba', *Bedî'u'l-Kur'an*, 2/36; İbnü'n-Nâzım, *el-Mişbâh fi'l-meânî ve'l-beyân ve'l-bedî'*, 165; el-Ḳazvîni, *el-İdâh fi 'ulûmi'l-belâga el-me'ânî ve'l-beyân ve'l-bedî'*, 399; Mer'î b. Yûsuf b. el-Hanbelî, *el-Ḳavlu'l-bedî' fi 'ilmi'l-bedî'*, thk. Muhammed Ali eş-Şâmil (Riyad: Dâru kunûz-u İşbilîye li'n-neşri ve't-tevzî', 2004), 81; el-Merâgî, *'Ulûmu'l-belâga el-beyân ve'l-me'ânî ve'l-bedî'*, 358; Huseyn, *Fennu'l-bedî'*, 123.

³⁹⁴ İbnü'l Mu'tez, *Kitâbu'l-bedî'*, 62.

³⁹⁵ Bulut, *Belâgat Terimleri Sözlüğü*, 415.

değiştirerek ikinci bir cümle yahut terkip elde etmek olarak yapmıştır. Örneğin: أَشْكُرُ
 لِمَنْ أَنْعَمَ عَلَيْكَ وَأَنْعَمَ عَلَيَّ مِنْ شَكَرِكَ “Sana ihsanda bulunan kimseye teşekkür ederim, sana
 teşekkür eden kimseye ihsan ederim ” demek gibi.³⁹⁶

Bedî‘iyyât şairleri, şiirlerinde taşdîr sanatını İbn Mu‘tez’in tasnifinin ikinci maddesine göre nazmetmişlerdir. İbn Hicce’nin ilgili beyti şöyledir:³⁹⁷ [Basîf]

أَمْ أَصْرَحُ بِتَصْدِيرِ الْمَدِيحِ هُمْ أَمْ أَهْدِدُ أَمْ أَصِيرُ أَمْ أَمْ

*Onlara övgü düzeni ilk elden açığa vurmadım mı? Tehdit etmedim mi?
 Sabretmedim mi? Azarlanmadım mı?*

Bu beytin şadru’l-beyt ve aczu’l-beyt kısımlarının başında tekrar eden اَمْ lafzıyla taşdîr sanatı meydana gelmiştir.

3.28. el-Ğavl bi’l-mûceb (Üslûbu’l-ğakîm)

el-Ğavl bi’l-mûceb, gereğine uygun olarak söz söylemek demektir.³⁹⁸ Terim anlamı itibariyle mânevî güzelleştiricilerden olup görünüşte umum ifade eden bir sıfatı daha sonra tahsis etmek veya hükmü gerektirecek sıfatı mütekellimin kullandığı kullanım şeklinin dışında kullanmak olarak tanımlanır. İbn Ebi’l-İşba‘ ise şu şekilde izah etmiştir: Ğavl bi’l-mûceb, mütekellimin sözünü muhataba göre söylemesi, muhatabın da onun sözlerine her bir kelimesini kastederek ifade ettiği anlamın tam tersi bir anlam yüklemesidir.³⁹⁹

Ğazvîni, *el-İdâh* adlı eserinde bu sanatı iki kısma ayırmıştır. İlki başkasının sözünde bulunan ve kendisinde bir hükmün ortaya konduğu şeyden kinaye olarak yapılan bir sıfatı, dinleyicinin bu hükmün kendisi için olumlu veya olumsuz olduğuyula ilgilenmeksizin söz konusu sıfatı başka biri için geçerli olduğunu ifade etmesidir.

³⁹⁶ el-Hamevî, *Ğizânetü’l-edeb ve ğâyetü’l-ereb*, 1/257.

³⁹⁷ el-Hamevî, *Ğizânetü’l-edeb ve ğâyetü’l-ereb*, 1/257.

³⁹⁸ Aydın, *Arap Dili Belagatında Bedî‘ İlmi ve Sanatları*, 135.

³⁹⁹ İbn Ebi’l-İşba‘, *Tahrîru’t-tahbîr fi şinâ’ati ş-şi’ri ve’n-neşri ve beyâni i’câzi’l-Kur’ân*, 599.

İkincisi başka birinin sözünde bulunan bir lafzın, o sözün müte'allakını zikretmek suretiyle, söz sahibinin maksadının tersine bir manaya gelecek şekilde ifade edilmesidir.⁴⁰⁰ Bedî'ıyyât şairleri bahsi geçen ikinci türe göre şiirlerini nazmetmişlerdir. Bazı âlimler el-Kavl bi'l-müceb sanatını istidrâk olarak isimlendirseler de bu iki sanat arasında fark vardır. Bu fark istidrâk sanatında لكن lafzının olmasıdır. Zira el-Kavl bi'l-müceb sanatında bu lafza gerek yoktur.⁴⁰¹ İbn Hicce'nin ilgili beyti şöyledir:⁴⁰² [Basît]

قَوْلِي لَهُ مُوجِبٌ إِذْ قَالَ أَشَقَقَهُمْ تَسَلَّ قُلْتُ بِنَارِي يَوْمَ فَقَدِهِمْ

Onun hakkında sözüm olumludur. Çünkü onların en şefkatlisi “Teselli bul!” dedi. Ben de “Onları kaybettiğim gün [içimde] yanan ateşle mi?” dedim.

Şairin burada تسلَّ (teselli bul) emriyle asıl kastettiği şey سلُّ yani unutmaktır. Şair, beytin devamında يوم فقدهم بناري ifadesi ile تسلَّ ifadesi arasında bir bağ kurmuş, تسلَّ sözünü ilk kastettiği anlamın tersi bir anlama taşımıştır. Nitekim şair, teselli bulmanın unutarak değil, sevgililerden ayrılmanın ateşini sürekli hatırlayarak olacağını ifade etmiştir.

3.29. el-Hecvu fî ma'razî'l-medh

el-Hecvu fî ma'razî'l-medh, mütekellimin zahirinde övgü, iç yüzü itibariyle yergi ifade eden lafızlar kullanarak birini hicvetmesidir.⁴⁰³ Bu sanat ilk kez İbn Ebi'l-İşba' tarafından ortaya konmuştur.⁴⁰⁴ İbn Hicce'nin ilgili beyti şöyledir:⁴⁰⁵ [Basît]

وَكَمْ بِمَعْرُضٍ مَدْحٍ قَدْ هَجَوْتُهُمْ وَقُلْتُ سُدْتُمْ بِحَمَلِ الضَّيْمِ وَالتَّهْمِ

⁴⁰⁰ el-Ğazvîni, *el-İdâh fî 'ulûmi 'l-belâğa el-me'âni ve 'l-beyân ve 'l-bedî'*, 391.

⁴⁰¹ el-Ğamevî, *Ğizânetü 'l-edeb ve ğâyetü 'l-ereb*, 1/261.

⁴⁰² el-Ğamevî, *Ğizânetü 'l-edeb ve ğâyetü 'l-ereb*, 1/260.

⁴⁰³ İbn Ebi'l-İşba', *Tahrîru 't-tahbîr fî şinâ'ati 'ş-şi'ri ve 'n-neşri ve beyâni i 'câzi 'l-Kur'ân*, 550.

⁴⁰⁴ el-Ğamevî, *Ğizânetü 'l-edeb ve ğâyetü 'l-ereb*, 1/263.

⁴⁰⁵ el-Ğamevî, *Ğizânetü 'l-edeb ve ğâyetü 'l-ereb*, 1/263.

Nice övgü görüntülü sözlerle onları hicvettim. “Zulmü ve töhmeti taşımada üstün oldunuz.” dedim.

Bu beyitte şairin *سُدُّمُ بِحَمْلِ الضَّيْمِ وَالنَّهْمِ* sözü, dışarıdan bakıldığında hoşgörü gibi görünse de iç yüzünde güçsüzlük anlamı barındırmaktadır. Dolayısıyla övgü gibi görünen bu ifadeler aslında içinde yergi barındırmaktadır.⁴⁰⁶

3.30. İstisnâ

Sözlükte “dürmek, kıvırıp bükme, ayırıp uzaklaştırmak, ikinci olmak” gibi anlamlara gelmektedir.⁴⁰⁷ Bedî‘ terime olarak ise mânevî güzelleştiricilerden olup lugavî ve sînâî olmak üzere ikiye ayrılmaktadır. Lugavî istisnâ; azı, çoktan istisnâ tutmaktır. Nahiv âlimleri, bu başlığı kendi içinde çeşitli dallara ayırıp incelemiştir. Sînâî ise çoğun hükmünden azın çıkarılmasından sonra istisnâ anlamından daha fazla bir anlam ifade eden istisnâdır.⁴⁰⁸ İstisnânın bu türüne te’kîdü’l-medh bimâ yüşbihü’z-zem ve te’kîdü’z-zem bimâ yüşbihü’l-medh de denir.⁴⁰⁹ Bedî‘iyyât şairleri bu sanata dair beyitlerini sînâî istisnâ olacak şekilde kaleme almışlardır. İstisnâ başlığı altında İbn Ebi’l-İşba’ın “istisnâ-i haşr” olarak adlandırdığı bir tür daha vardır. Bu tür, çoğun hükmünden azın çıkarılmadığı istisnâ türüdür.⁴¹⁰ İbn Hicce’nin bu sanata dair beyti şöyledir:⁴¹¹ [Basî]t]

عَفْتُ الْفُدُودَ فَلَمْ أَسْتَنْ بِعَدَهُمْ إِلَّا مَعَاظِفَ أَعْصَانٍ بِدِي سَلِمِ

[Güzellerin] endamından yüz çevirdim. Onlardan sonra Zî Selem’deki dalların kıvrımları hariç hiçbir şeyi istisna etmedim [hiçbir şeye meyletmedim].

⁴⁰⁶ el-Ĥamevî, *Ĥizânetü’l-edeb ve gâyetü’l-ereb*, 1/264; ‘Avvâd, *el-’Ikdü’l-bedi’ fi fenni’l-bedi’*, 133.

⁴⁰⁷ İsmail Durmuş, “İstisna” (İstanbul: TDV Yayınları, 2001), 23/388.

⁴⁰⁸ İbn Ebi’l-İşba’, *Tahrîru’t-tahbîr fi şinâ’ati’ş-şi’ri ve’n-neşri ve beyâni i’câzi’l-Kur’ân*, 333; el-Ĥamevî, *Ĥizânetü’l-edeb ve gâyetü’l-ereb*, 1/265.

⁴⁰⁹ Bulut, *Belâgat Terimleri Sözlüğü*, 256.

⁴¹⁰ İbn Ebi’l-İşba’, *Tahrîru’t-tahbîr fi şinâ’ati’ş-şi’ri ve’n-neşri ve beyâni i’câzi’l-Kur’ân*, 337.

⁴¹¹ el-Ĥamevî, *Ĥizânetü’l-edeb ve gâyetü’l-ereb*, 1/265.

Şairin ifadeleri istiṣnâ sanatı açısından değerlendirildiğinde çoktan azın istiṣnâsına örnek oluşturduğu görülmektedir. Şair, çoğul olan القُدود (vücutlar, endamlar) ifadesiyle genel bir kitleyi (güzelleri) kapsamlı biçimde reddetmiş, ardından إلا معاطف أغصانٍ (yalnızca ağaç dallarının kıvrımları) diyerek bu genelden tekil bir istiṣnâ yapmıştır.

3.31. Teşrî'

Sözlükte “düzeltmek, kanun koymak” anlamlarına gelir. Bedî' terimi olarak ise lafzî güzelleştiricilerden olup şairin beyti, her biri üzerinde durulduğunda anlamlı olacak iki kafiye üzerine kurmasıdır. İbn Ebi'l-İşba' bu sanatı “tev'em” olarak isimlendirmiştir.⁴¹² İbn Hicce'nin ilgili beyti şöyledir:⁴¹³ [Basîṭ]

طَابَ الْإِقَا لَدَّ تَشْرِيعِ الشُّعُورِ لَنَا عَلَى النَّقَا فَتَعَمَّنَا فِي ظِلَالِهِمْ

Bizim için buluşmak hoş, bizim için saflık üzere duyguları düzeltmek güzel oldu. Böylece onların gölgelerinde nimetlendik.

Şair bu beytinde طَابَ الْإِقَا عَلَى النَّقَا kısmında menhûku'r recezden bir beyit, لَدَّ تَشْرِيعِ الشُّعُورِ لَنَا kısmında ise medîd bahrinden bir beyit olmak üzere bir beyitten iki beyit ortaya çıkarmıştır.

3.32. Tetmîm

Sözlükte “nihayete erdirme, tamamlama” gibi anlamlara gelen tetmîm,⁴¹⁴ istilahta meânî ilminin bir terimi olup şiir ve nesirde maksadın tersine bir intiba uyandırmayan, bir nükte sebebiyle cümlelerin aslî öğelerinden olmayan bir ögenin söze ilave edilmesidir. Bu öğeler mef'ûl, hâl, temyiz gibi öğelerdir.⁴¹⁵ Tetmîm, lafzî ve

⁴¹² İbn Ebi'l-İşba', *Tahrîru 't-tahbîr fi şınâ'ati 'ş-şî'ri ve 'n-neşri ve beyâni i 'câzi'l-Kur'ân*, 522.

⁴¹³ el-Hamevî, *Hızanetu 'l-edeb ve ğâyetu 'l-ereb*, 1/268.

⁴¹⁴ Akkâvî, *Mu'cemu'l mufaşşal fi ulûmu'l belâga el-bedî' ve 'l-bey'ân ve 'l-me'ânî*, 284.

⁴¹⁵ el-Ķayrevânî, *el-'Umde fi mehâsini 'ş-şî'r ve âdâbih*, 2/50; Bulut, *Belâgat Terimleri Sözlüğü*, 545-546.

mânevî olmak üzere iki türdür. Lafzî tetmîm, vezin uygunluğunu gerçekleştirmek için kullanılırken mânevî tetmîm, manayı güzelleştirmek ve pekiştirmek gibi amaçlarla icra edilir. Lafzî tetmîmin yalnızca vezni uydurmak için kullanılması, haşve yol açacağı gerekçesiyle söz kusuru sayılmıştır.⁴¹⁶ Ayrıca belirtmek gerekir ki tetmîm olan lafzın cümleden çıkarılması sözde eksikliğe sebebiyet verir.⁴¹⁷ Bu sanat daha önce “et-Temâm” olarak bilinirken Hâtîmî tarafından “et-tetmîm” diye isimlendirilmiş ve bu isimle anılır hale gelmiştir. İbn Mu‘tez ise bu sanatı “i‘tirâz” olarak adlandırmıştır. el-Askerî, et-Tetmîm ve et-Tekmîl sanatlarını birlikte değerlendirmiştir.⁴¹⁸ İbn Hicce’nin ilgili beyti şöyledir:⁴¹⁹ [Basî]t]

بِكُلِّ بَدْرِ بَلِيلِ الشَّعْرِ يَحْسُدُهُ بَدْرُ السَّمَاءِ عَلَى التَّتْمِيمِ فِي الظُّلْمِ

Gökteki ay, şair gecesinde her dolunayı karanlıkta tam [dolunay] olduğu için kıskanır.

Bu beyitte şair üç yerde tetmîm sanatını işlemiştir. İlki بَلِيلِ الشَّعْرِ ifadesi, ikincisi عَلَى ifadesi, üçüncüsü ise فِي الظُّلْمِ ifadesinde yer almaktadır. Ayrıca beytin aczu’l-beyt kısmında yer alan التَّتْمِيمِ lafzıyla da sanatın adı tevriye yoluyla zikredilmiştir.

3.33. Tecâhul’u-‘ârîf

Tecâhul’u-‘ârîf, lafzen bilinen şeyin bilmezden gelinmesi olarak tanımlanır. Bedî‘ terimi olarak ise mütekellimin birbirine uyumlu iki şey arasındaki güçlü benzerliğin kendinde müşebbeh ve müşebbeh bih arasında karışıklık meydana getirdiği zannını uyandırmak amacıyla bildiği bir konu hakkında bilmiyormuş gibi davranıp muhatapta hayret uyandırmasına tecâhül-ü ârîf denir.⁴²⁰ Sekkâkî, konuyu bedî‘ ilminde incelemiş ve örnekleri Kur’ân-ı Kerîm’de de bulunduğu için tecâhül

⁴¹⁶ İbn Ebi’l İşba‘, *Tahrîru t-tahbîr fi şinâ‘ati ş-şi‘ri ve n-neşri ve beyâni i‘câzi l-Kur’ân*, 127-129.

⁴¹⁷ Bulut, *Belâgat Terimleri Sözlüğü*, 546.

⁴¹⁸ el-‘Askerî, *Kitâbu ş-şinâ‘ateyn: el-Kitâbe ve ş-şi‘ru*, 389; Aydın, *Arap Dili Belâgatında Bedî‘ İlmi ve Sanatları*, 181.

⁴¹⁹ el-Hamevî, *Hizânetü l-edeb ve gâyetü l-ereb*, 1/272.

⁴²⁰ el-Hamevî, *Hizânetü l-edeb ve gâyetü l-ereb*, 1/275.

kelimesini edebe aykırı görerek bu türü “sevku’l-ma’lûm mesâka ğayrihî” (bilinenin bilinmiyormuş gibi sunulması) isimlendirmiştir.⁴²¹ İbn Hicce’nin ilgili beyti şöyledir:⁴²² [Basîf]

وَأَفْتَرَّ عَجَبًا جَاهِلْنَا بِمَعْرِفَةِ قُلْنَا أَتَبْرُقُ بَدَا أَم تَعْرُ مُبْتَسِمٌ

Kendini beğenerek sırttı. Bildiğimiz halde bilmezden geldik. Dedik ki: “Şimşek mi görünen yoksa tebessüm eden ön diş mi?”

Bu beyitte şair, *تَعْرُ مُبْتَسِمٌ* ifadesiyle tecâhül-i ârif sanatını ortaya koymuştur. Bu beyitte tecâhül’u-‘ârif, teşbîh üzerine inşa edilmiştir. Ayrıca teşbîh, mübalağa bildirmektedir. Şair, bir önceki beyitte zikrettiği mecazi bedir ifadesine göndermede bulunmuştur. Onun gülümsediğinde ön dişlerinin görünmesi ve yüzünün nuru, âşık kimseyi sarsmıştır.⁴²³

3.34. İktifâ

İktifa, sözlükte “yetinmek, kanaat etmek” manasına gelmektedir.⁴²⁴ Bedî‘ terimi olarak lafzî güzelleştiricilerden olan iktifâ, şairin beytin diğer lafızlarının kendisine delalet ettiği kelimeyi beyitten atmasıdır. Bu, kelimenin tamamının ya da bir kısmının atılmasıyla gerçekleşir. Dolayısıyla şair, mananın tamamının anlaşılması için zihninde bilinen şeyle yetinir.⁴²⁵ Bu sanatı edebiyat terimi olarak kullanan ilk âlim, İbn Reşîk el-Ğayrevânî’dir.⁴²⁶

⁴²¹ es-Sekkâkî, *Mifihû’-‘ulûm*, 427; Aydın, *Arap Dili Belâgatında Bedî’ İlmi ve Sanatları*, 147.

⁴²² el-Hamevî, *Hizânetü’l-edeb ve ğâyetü’l-ereb*, 1/275.

⁴²³ ‘Avvâd, *el-‘İkdu’l-bedî’ fî fenni’l-bedî’*, 144.

⁴²⁴ er-Râzî, *Muhtâru’s-sihâh*, 271.

⁴²⁵ el-Hillî, *Şerhu’l-kâfiyetü’l-bedî’iyye fî ulûmi’l-belâga ve mehâsini’l-bedî’*, 105; el-Hamevî, *Hizânetü’l-edeb ve ğâyetü’l-ereb*, 1/282.

⁴²⁶ İsmail Durmuş, “İhtibâk”, *TDV İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2000), 21/553.

İbn Hicce, bu babta Hillî'nin beytine getirdiği eleştirisinde onun bu beyti nasıl güzel bulduğuna şaşırdığını ifade etmiş, beytinin zayıf olduğunu ileri sürmüştür.⁴²⁷ Hillî'nin söz konusu beyti şöyledir:⁴²⁸ [Basîf]

قَالُوا أَلَمْ تَدْرِ أَنَّ الْحُبَّ غَايَتُهُ سَلَبُ الْخَوَاطِرِ وَالْأَبَابِ قُلْتُ لَمْ

“Aşkın amacının gönülleri ve akılları talan etmek olduğunu anlamadın mı?” dediler. Ben de dedim ki: “Hayır, anlamadım.”

Hillî, beytinde أَدْرٍ لَمْ demek yerine لَمْ diyerek iktifa sanatını yerine getirmiştir.

İbn Hicce'nin ilgili beyti şöyledir:⁴²⁹ [Basîf]

لَمَّا اكْتَفَى حُدُّهُ الْقَائِنِ بِحُمْرَتِهِ قَالَ الْعَوَازِلُ بُعْضًا إِنَّهُ لَدَمِي

Sevgilinin yanağı kızıl renkli olduğunda kıskanç kimse kıskançlığından ötürü “O kızılık, benim kanımdır.” dedi.

İbn Hicce, iktifâ sanatını yerine getirirken tevriyeye başvurmuştur. Bu beyitte yanağın kırmızılığı arttığında kıskanan kimse, zahirde buğz ederek o kızılık benim kanımdır demiştir.⁴³⁰ Fakat şairin asıl anlatmak istediği دَمٌ değil دَمِيمٌ'dir. Yani şairin burada kastı, kan değil çirkinlik olup kınayıcılar haset ettikleri sevgilinin yanağının kırmızılığında kendi çirkinliklerini görmüşlerdir. Özetle şair, م harfini hazf ederek iktifa sanatını ve aynı zamanda da tevriye sanatını yerine getirmiştir.⁴³¹

⁴²⁷ el-Ḥamevî, *Ḥizânetü'l-edeb ve gâyetü'l-ereb*, 1/290.

⁴²⁸ el-Hillî, *Şerhu'l-kâfiyetü'l-bedî'iyye fî ulûmi'l-belâga ve meḥâsini'l-bedî'*, 105.

⁴²⁹ el-Ḥamevî, *Ḥizânetü'l-edeb ve gâyetü'l-ereb*, 1/282.

⁴³⁰ el-Ḥamevî, *Ḥizânetü'l-edeb ve gâyetü'l-ereb*, 1/291.

⁴³¹ 'Avvâd, *el-'Ikdu'l-bedî' fî fenni'l-bedî'*, 148.

3.35. Mürâ'ât-ı nazîr

Murâ'at, “dikkate almak, gözetmek” manalarına gelmektedir.⁴³² Nazîr ise “eş, benzer” manalarına gelmektedir.⁴³³ İkisi birlikte bir tamlama olup “benzer şeyleri gözetmek” manasına gelmektedir. Bedî' terimi olarak ise şair veya nesir yazarının anlamca uygun olan kelimelerin –aralarında zıtlık bulunmamak koşuluyla- bir arada zikretmesidir. Aralarında zıtlık bulunmamasının şart koşulması tıbak ile karışmaması içindir.⁴³⁴ Kelimelerin arasındaki uyum lafzın manaya, lafzın lafza veya mananın manaya uyumu şeklinde olabilir. Mürâ'ât-ı nazîr sanatı için tenâsüb, münâsebet, tevâfuk, tevfiik, telfik, muâhât, i'tilâf tabirleri de kullanılmaktadır.⁴³⁵ İbn Hicce, bu sanata ilişkin Iraklı şair es-Selâmî (öl.1003)'nin beytini örnek olarak getirmiştir.⁴³⁶

[Kâmil]

والنَّقْعُ ثَوْبٌ بِالسَّيُوفِ مُطَرَّرٌ وَالْأَرْضُ فُرْشٌ بِالْحِيَادِ مُحْمَلٌ

Kılıçların üzerindeki toz taneleri, nakışlı bir elbisedir ve yeryüzü, güzelliklerle dolu bir yataktır.

Şair bu beyitte ثَوْبٌ (elbise) kelimesi ile مُطَرَّرٌ (nakışlı) kelimeleri, فُرْشٌ (yatak) kelimesi ile مُحْمَلٌ (dolu) kelimesi arasında bir münasebet kurmuştur. İbn Hicce'nin beytine gelince o da şöyledir:⁴³⁷ [Basîl]

ذَكَرْتُ نَظْمَ اللَّالِي وَالْحَبَابِ لَهُ رَاعِي النَّظِيرِ بِتَعْرِ مِنْهُ مُنْتَضِمٌ

Muntazam bir şekilde dizilmiş ön dişlere olan benzerliğini gözeterek inci dizilerini ve tanelerini zikrettim.

⁴³² er-Râzî, *Muhtâru 's-sihâh*, 125.

⁴³³ er-Râzî, *Muhtâru 's-sihâh*, 313.

⁴³⁴ es-Sekkâkî, *Mifihû 'l-'ulûm*, 424; el-Şazvînî, *el-İdâh fî 'ulûmi 'l-belâga el-me'ânî ve 'l-beyân ve 'l-bedî'*, 355.

⁴³⁵ el-Hamevî, *Hiżânetü 'l-edeb ve gâyetü 'l-ereb*, 2/292; el-Hanbelî, *el-Kavlü 'l-bedî' fî 'ilmi 'l-bedî'*, 124.

⁴³⁶ el-Hamevî, *Hiżânetü 'l-edeb ve gâyetü 'l-ereb*, 1/293.

⁴³⁷ el-Hamevî, *Hiżânetü 'l-edeb ve gâyetü 'l-ereb*, 1/292.

Bu beyitte şair, الحباب نظم, اللآلي ve نظم النغر arasında bir münasebet tesis etmiştir. Ayrıca inci taneleri ve dişlerin yan yana muntazam bir şekilde sıralanmış oluşu, güzel bir teşbih örneğidir.

3.36. Temşil

Sözlükte “temsil etmek, sembolize etmek” gibi manalara gelmektedir.⁴³⁸ Bedi‘ terimi olaraksa mütekellimin bir lafzı o lafza delalet eden ve ona en yakın lafızla değil de ona en uzak olan eş anlamlısı bir lafızla ifade etmesidir.⁴³⁹ Kudâme b. Ca‘fer temşil sanatını “i’tilâfu’l lafz maa’l-ma’nâ” altında zikretmiştir.⁴⁴⁰ İbn Hicce’nin ilgili beyti şöyledir:⁴⁴¹ [Basît]

وَقُلْتُ رَدْفَكَ مَوْجَ كَيْيَ أُمَّتِلَهُ بِالْمَوْجِ قَالَ قَدْ اسْتَسَمَّنْتَ دَا وَرَمَ

“Arka tarafını dalgalı yap ki onu dalgaya benzeteyim.” dedim. Dedi ki: “Sen beni şişman sanmışsın [görünüşe aldanma].”

İbn Hicce, müşebbeh ve müşebbeh bihi yakın tutmak için teşbih edatını hazfetmiş, kişinin ردفك ile موج arasında bir benzerlik inşa ederek temsil sanatını icra etmiştir.

3.37. Tevcîh

Sözlükte “yönelme, yöneltme, doğrultma, gitme” gibi manalara gelmektedir.⁴⁴² Istilahta ise mânevî güzelleştiricilerden olup sözü hem olumlu hem olumsuz manaya

⁴³⁸ er-Râzî, *Muhtâru’s-sihâh*, 290.

⁴³⁹ Ca‘fer, *Naqdu’s-şi’r*, 159-160; İbn Ebi’l İşba‘, *Tahrîru’t-tahbîr fi şinâ’ati’s-şi’ri ve’n-nesri ve beyâni i’câzi’l-Kur’ân*, 214; el-Hamevî, *Hiżânetü’l-edeb ve gâyetü’l-ereb*, 1/298; el-Hanbelî, *el-Kavlü’l-bedî’ fi ‘ulmi’l-bedî’*, 191.

⁴⁴⁰ Ca‘fer, *Naqdu’s-şi’r*, 159; İbn Ebi’l İşba‘, *Tahrîru’t-tahbîr fi şinâ’ati’s-şi’ri ve’n-nesri ve beyâni i’câzi’l-Kur’ân*, 214; el-Hamevî, *Hiżânetü’l-edeb ve gâyetü’l-ereb*, 1/298.

⁴⁴¹ el-Hamevî, *Hiżânetü’l-edeb ve gâyetü’l-ereb*, 1/298.

⁴⁴² ‘Akkâvî, *Mu‘cemu’l-mufaşşal fi ‘ulûmi’l-belâğa el-bedî’ ve’l-beyân ve’l-me‘ânî*, 444.

gelecek şekilde söyleyip, övgü mü yoksa yergi mi kastettiğini okuyucuya bırakmaktır.⁴⁴³

Tevcîh, tevriye ile karıştırılabilmektedir. Fakat tevcîhin tevriyeden farkı bulunmaktadır. Bu farklar şunlardır:⁴⁴⁴

-Tevriye, yalnızca tek kelimedede meydana gelirken, tevcîh, cümle ya da terkiplerde olabilmektedir.⁴⁴⁵

-Tevriyede lafzın uzak manası kastedilirken, tevcîhte her iki mana da ihtimal dâhilindedir.⁴⁴⁶

İbn Hicce'nin tevcîhe dair beyti şöyledir:⁴⁴⁷ [Basîl]

وَأَسْوَدُ الْخَالِ فِي نُعْمَانَ وَجَنَّتِهِ لِي مُنْزِرٌ مِنْهُ بِالتَّوْجِيهِ لِلْعَدَمِ

Gül rengi yanağındaki siyah ben, beni yokluğa götüren bir uyarıcıdır.

Şair bu beyitte Nu'mân, Münzîr ve Esved özel isimleri ile tevcîhte bulunmuştur. Bu isimlere bakınca Nu'mân'dan kasıt, Nu'mân b. Münzîr, Münzîr'den kasıt, Nu'mân'ın babası, Esved'den kasıt da Nu'man'ın kardeşi el-Melikü'l-Esved'dir. Tevcîh sanatıyla ortaya konan bu yaklaşım, beyitteki kelimelerin hem günlük anlamlarıyla (ben, yanak, haberci) hem de özel isim olarak tarihsel çağrışımlarıyla birlikte okunduğunu göstermektedir. Böylece beyitte “ben” hem yüz güzelliğiyle ilgili bir unsur, hem de el-Meliku'l-Esved'e bir işaret; “Nu'mân” hem “gül yanak”, hem de “Nu'mân b. Münzir”; “Münzir” ise hem “uyarıcı”, hem de “Nu'mân'ın babası” gibi çok katmanlı bir okumaya imkan sağlamıştır.⁴⁴⁸

⁴⁴³ el-Ğazvîni, *el-İdâh fî 'ulûmi'l-belâga el-me'ânî ve'l-beyân ve'l-bedî'*, 387; Bulut, *Belâgat Terimleri Sözlüğü*, 547-548.

⁴⁴⁴ Bulut, *Belâgat Terimleri Sözlüğü*, 548.

⁴⁴⁵ Bulut, *Belâgat Terimleri Sözlüğü*, 548.

⁴⁴⁶ Bulut, *Belâgat Terimleri Sözlüğü*, 548.

⁴⁴⁷ el-Ğamevî, *Ğizânetü'l-edeb ve ğâyetü'l-ereb*, 1/301.

⁴⁴⁸ el-Ğamevî, *Ğizânetü'l-edeb ve ğâyetü'l-ereb*, 1/315.

3.38. ‘İtabu’l mer’i nefsehû

Kişinin kendisini kınaması olarak tanımlanan bu sanat, İbn Mu‘tez’in bedî‘î sanatlara dâhil ettiği bir sanattır. İbn Mu‘tez, lüzûm-u mâ lâ yelzem başlığı altında zikretmiş ve “i‘nâtu’ş-şâir-i nefsehû fi’l-ķavâfi” olarak adlandırmıştır.⁴⁴⁹ İbn Hicce, bu sanatı sadece diğer şairlere muarazada bulunmak için bedî‘iyyesine dâhil ettiğini, içerisinde büyük bir anlam barındırmadığını belirtmiştir. Ayrıca bedî‘ âlimlerinin çoğu, bu sanatı önemsememişlerdir.⁴⁵⁰ İbn Hicce’nin beyti şöyledir:⁴⁵¹ [Basît]

يا نَفْسُ دُوقِي عَتَابِي فَدَا دَنَا أَجَلِي
مَنِّي وَمَ تَقْطَعِي آمَالَ وَصَلِيهِمْ

Ey nefsim! Sitemimi tat! Benim ecelim yaklaştı. Onlara ulaşma umutlarımı kesmedin

Şair, bu beyitte kendisine sitemde bulunarak aslında şunları söylemek istemiştir: Ey nefsim, beni sevdanın ateşiyle yakıp yıktın; öyle ki ölümle baş başa kalacak hale geldim (ölüme o denli yaklaştım). O hâlde neye umut ediyorsun? Benden sevgi ve kavuşma bekliyorsun? Artık, bu dermansız hastalıktan ve dertten kalan ömrüm, o umutları gerçekleştirecek kadar yeterli değil.⁴⁵² Böylelikle beyit şairin kendisine olan serzeniş ve kınamasını barındırdığı için ‘ıtabu’l meri nefsehû sanatı meydana gelmiştir.

3.39. Kâsem

Sözlükte “yemin etmek” manasına gelmektedir.⁴⁵³ İstılahta şairin herhangi bir şey üzerine yemin etmeyi amaçlaması ve övgü, yergi, övünme, ta‘zîm, gazel, acıma

⁴⁴⁹ el-Ĥillî, *Şerhu’l-ķâfiyetü’l-bedî‘iyye fi’l-‘ulûmi’l-belâga ve meĥâsini’l-bedî‘*, 81.

⁴⁵⁰ el-Ĥamevî, *Ĥizânetü’l-edeb ve ġâyetü’l-ereb*, 1/317.

⁴⁵¹ el-Ĥamevî, *Ĥizânetü’l-edeb ve ġâyetü’l-ereb*, 1/317.

⁴⁵² ‘Avvâd, *el-‘İķdu’l-bedî‘ fi fenni’l-bedî‘*, 155.

⁴⁵³ er-Râzî, *Muĥtâru’s-şihâh*, 253.

vb. ifade eden bir şey üzerine yemin etmesidir.⁴⁵⁴ İbn Hicce'nin beyti şöyledir:⁴⁵⁵
[Basît]

بَرِّئْتُ مِنْ أَدْبِي وَالْعِزُّ مِنْ شَيْبِي إِنَّ لَمْ أَبْرَ بِنَائِي عَنْهُمْ فَسَمِي

Eğer onlardan uzak kalma yeminimi tutmazsam asâlet benim mizacım olduğu halde edebimden berî [uzak] olayım.

Bu beyitte العِزُّ مِنْ شَيْبِي ifadesinde fahr (övünme) üslûbu söz konusudur. Beytin sonunda yer alan فَسَمِي ifadesiyle de sanatın ismi zikredilmiş ve kafiye sağlanmıştır.⁴⁵⁶

3.40. Hüsnu't-tahalluş

Hüsnu't-tahalluş, “güzel” manasına gelen حُسْن, “ayrılma, kurtulma” anlamlarına gelen تَخَلُّص isimlerinin birleşmesiyle oluşan bir isim tamlaması olup güzel geçiş manasına gelmektedir.⁴⁵⁷ İstilahta ise mâhir bir şairin bir konudan memdûhunu övdüğü diğer konuya güzel bir şekilde, okuyucuya hissettirmeden geçiş yapmasıdır. Bu şairin nesib, gazel, fahr, bahçe tasviri, atlal (yıkıntı tasviri) vb. temalardan medih, hiciv, savaş tasviri vb. başka bir temaya geçişi şeklinde olabilmektedir. Bu geçiş bir beyitle veya birbirini takip eden iki beyitle olabilir. Fakat en güzel geçiş gazelden medihe olan geçiştir.⁴⁵⁸

⁴⁵⁴ İbn Ebi'l İşba', *Tahrîru't-tahbîr fî şinâ'ati's-şî'ri ve'n-neşri ve beyâni i'câzi'l-Kur'ân*, 327; İbnu'n-Nâzım, *el-Mişbâh fî'l-meânî ve'l-beyân ve'l-bedî'*, 262-263; el-Hamevî, *Hizânetü'l-edeb ve gâyetü'l-ereb*, 1/319.

⁴⁵⁵ el-Hamevî, *Hizânetü'l-edeb ve gâyetü'l-ereb*, 1/319.

⁴⁵⁶ el-Hamevî, *Hizânetü'l-edeb ve gâyetü'l-ereb*, 1/325.

⁴⁵⁷ er-Râzî, *Muhtâru's-sihâh*, 73-94.

⁴⁵⁸ İbn Ebi'l İşba', *Tahrîru't-tahbîr fî şinâ'ati's-şî'ri ve'n-neşri ve beyâni i'câzi'l-Kur'ân*, 433; İbnu'n-Nâzım, *el-Mişbâh fî'l-meânî ve'l-beyân ve'l-bedî'*, 271; el-Hamevî, *Hizânetü'l-edeb ve gâyetü'l-ereb*, 1/326.

Ḥusnu't tahallus ile istiṭrâd sanatı arasında farklar vardır. Bu farklar istitratta sözü kesip, ilk konuya geri dönmek şartken ḥusnu't tahallusta bu şart yoktur.⁴⁵⁹ İbn Hicce'nin ilgili beyti şöyledir:⁴⁶⁰ [Basît]

وَمَنْ عَدَا قِسْمَهُ التَّشْبِيبِ فِي عَزَلٍ حُسْنُ التَّخْلِصِ بِالْمُخْتَارِ مِنْ قِسْمِي

Kasidesinin teşbib bölümü gazel tarzında olan kimsenin tahallus güzelliği, benim bölümümde Seçkin [Hz. Peygamber] ile gerçekleşti.

Bu beyitte şair, gazel temasından medih temasına geçiş yapmıştır. Dolayısıyla bu beyitte ḥusnu't tahallusta bulunması gereken bütün şartları yerine getirmiştir.

3.41. İttirâd

Sözlükte “akmak, suyun sürekli akması, birbirini takip etmek” gibi manalara gelmektedir.⁴⁶¹ Bedî‘ terimi olarak ise mânevî güzelleştiricilerden olup şairin övdüğü kimseyi, babasını ve dedesini doğum sırasına göre insicam ve akıcılık içerisinde zikretmesidir.⁴⁶² Şafîyyuddîn el-Ḥillî, ise bu tanıma memdûhun lakabını, künyesini, kabilesini ve sıfatını da eklemiştir.⁴⁶³ Bu sanatın bu isimle anılmasının sebebi zikredilen unsurların uyum içerisinde adeta suyun yatağında akması gibi akıcı olmasıdır.⁴⁶⁴ Ne zaman ki beytin inşasında bir yapmacıklık ve zorlama meydana gelirse ittirâd sanatı gerçekleşmez.⁴⁶⁵

İbn Hicce'nin ilgili beyti şöyledir:⁴⁶⁶ [Basît]

مُحَمَّدُ بْنُ الدَّبِيحِينَ الْأَمِينُ أَبُو الْبَثُولِ حَيْرِ نِي فِي أَطْرَادِهِمْ

⁴⁵⁹ el-Ḥamevî, *Ḥizânetü'l-edebe ve gâyetü'l-erebe*, 1/226.

⁴⁶⁰ el-Ḥamevî, *Ḥizânetü'l-edebe ve gâyetü'l-erebe*, 1/326.

⁴⁶¹ er-Râzî, *Muhtâru's-şihâh*, 189.

⁴⁶² el-Ḳayrevânî, *el-'Umde fi meḥâsini's-şî'r ve âdâbih*, 2/82; İbn Ebi'l İşba', *Tahrîru't-tahbîr fi şinâ'ati's-şî'ri ve'n-neşri ve beyânî i câzi'l-Kur'ân*, 352; İbnü'n-Nâzım, *el-Mişbâh fi'l-meânî ve'l-beyân ve'l-bedî'*, 180-181; el-Ḳazvînî, *el-İdâh fi 'ulûmi'l-belâga el-me'ânî ve'l-beyân ve'l-bedî'*, 392; el-Ḥamevî, *Ḥizânetü'l-edebe ve gâyetü'l-erebe*, 1/348.

⁴⁶³ el-Ḥillî, *Şerhu'l-kâfiyetü'l-bedî'iyye fi 'ulûmi'l-belâga ve meḥâsini'l-bedî'*, 132.

⁴⁶⁴ el-Ḳazvînî, *el-İdâh fi 'ulûmi'l-belâga el-me'ânî ve'l-beyân ve'l-bedî'*, 392.

⁴⁶⁵ el-Ḥamevî, *Ḥizânetü'l-edebe ve gâyetü'l-erebe*, 1/348.

⁴⁶⁶ el-Ḥamevî, *Ḥizânetü'l-edebe ve gâyetü'l-erebe*, 1/348.

İki kurbanlığın oğlu ve Betül [Hz. Fatıma]’ün babası olan güvenilir Muhammed (s.a.v), onların sırası içinde [soyunda] nebilerin en hayırlısıdır.

Peygamber’e övgüsüne başlayan şair, burada memdûhu Hz. Muhammed’in büyük dedesi İsmail ve babası Abdullah (öl. 571)’ı iki kurbanlık olarak zikretmiştir. Şair tarafından peygamberin dedesi Abdülmuttalib’in oğlu Abdullah’ı Allah’a kurban etmek istemesine ve Hz. İbrahim’in Allah’tan oğlu İsmail’i kurban etme emri almasına işaret edilmiştir.⁴⁶⁷ Şair, beytin devamında “Betül” lakabıyla bilinen Hz. Fatıma’yı zikretmiştir.

3.42. ‘Aks

Sözlükte “ters çevirmek, dönüştürmek” manalarına gelmektedir.⁴⁶⁸ Terim anlamı olarak ise mânevî güzelleştiricilerden olup bir kelime veya cümlenin başını sona, sonunu başa almak suretiyle yeni bir cümle oluşturmaya ‘aks denir. Bazı belâgat âlimleri, ‘aks sanatını “tebdîl” adıyla anmıştır.⁴⁶⁹ İbn Hicce, bu bağlamda Endelûsî’nin şu beytini delil olarak zikretmiş ancak söz konusu beytin nükte içermediğini belirtmiştir. Bu beyit şöyledir:⁴⁷⁰ [Basît]

فاتبع رجال السرى في البئد واسر له سرى الرجال ذوي الألباب والهيم

Gece boyunca çöllerde yürüyen adamlara tabi ol. Akıl sahibi ve yüce gönüllü adamların yürümesiyle yürü.

Beytin ilk şatırındaki رجال السرى ikinci şatırda سرى الرجال olarak yer değiştirmiştir.

Bu değişimin neticesinde ‘aks sanatı meydana gelmiştir. İbn Hicce’nin bu sanata dair beyti şöyledir:⁴⁷¹ [Basît]

عَيْنُ الْكَمَالِ كَمَالُ الْعَيْنِ رُؤْيُهُ يَا عَكْسَ طَرْفٍ مِنَ الْكُفَّارِ عَنْهُ عَمِي

⁴⁶⁷ Ömer Faruk Harman, “İsmâil”, *TDV İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2001), 23/77.

⁴⁶⁸ er-Râzî, *Muhtâru’s-şihâh*, 216; İbn Manzûr, *Lisânu’l-‘Arab*, 6/144.

⁴⁶⁹ el-‘Askerî, *Kitâbu’s-şinâ’ateyn: el-Kitâbe ve’s-şi’ru*, 371; Munkiz, *el-Bedî’ fi nakdi’s-şi’r*, 46; el-Ḥamevî, *Ḥizânetü’l-edeb ve gâyetü’l-ereb*, 1/351.

⁴⁷⁰ el-Endelûsî, *el-Ḥulletü’s-siyerâ fi medhi hayri’l-verâ*, 70.

⁴⁷¹ el-Ḥamevî, *Ḥizânetü’l-edeb ve gâyetü’l-ereb*, 1/351.

Kemalin özü, gözün kemalidir onu görmek. Ey onun nurunu göremeyip kör olmuş kâfir bakışlarının tam zıddı olan bakış!

Şair, beytin sadru'l beyt kısmında عَيْنُ الْكَمَالِ كَمَالُ الْعَيْنِ ifadelerinde كَمَالٌ ve عَيْنٌ lafızlarını yer değiştirerek 'aks sanatını icra etmiştir.

3.43. Terdîd

Sözlükte “sözü vb. şeyleri tekrarlamak” anlamına gelmektedir.⁴⁷² Bedî' ilminde ise bir beyitte bir lafzı farklı manalara gelecek şekilde tekrarlamayı ifade eder.⁴⁷³ Bu sanata bazı belâgat âlimleri “taşdır” olarak adlandırmıştır.⁴⁷⁴

İbn Ebi'l-İşba', terdîd ve tekrâr sanatı arasında fark olduğunu şöyle açıklamıştır: Beyitte tekrar edilen kelime eğer fazladan bir anlam kazandırmıyor ve ikinci kullanım birincisinin aynısıysa bu tekrâr sanatıdır. Ama şair, beyitte bir kelimeyi tekrar ediyor ve bu tekrar ilkinden farklı bir anlam taşıyorsa, bu terdîd sanatıdır. Bu bakış açısıyla, terdîd sanatının tekrâr sanatına göre bir üstünlüğü olduğu kabul edilir.⁴⁷⁵ İbn Hicce'nin ilgili beyti şöyledir:⁴⁷⁶ [Basîl]

أَبْدَى الْبَدِيعِ لَهُ الْوَصْفَ الْبَدِيعِ وَفِي نَظْمِ الْبَدِيعِ حَلًّا تَزْدِيدُهُ بِفَعْمِي

el-Bedî'[Allah] onda en mükemmel vasfı ortaya çıkardı. Bedî'iyât nazmederken ağızımla [onun ismini] tekrar etmek ne hoş.

Beyitte geçen الْبَدِيعِ ifadesinin ilki Allah'ın isimlerinden biriyken beytin devamındaki الْوَصْفَ kelimesinin sıfatı olarak gelen الْبَدِيعِ “eşsiz” manasında kullanılmıştır. نظم الْبَدِيعِ ifadesinde yer alan الْبَدِيعِ lafzı da bedî'iyâta işaret etmektedir.

⁴⁷² er-Râzî, *Muhtârü's-sihâh*, 121.

⁴⁷³ el-Kayrevânî, *el-'Umde fî mehâsini's-şî'r ve âdâbih*, 2/333.

⁴⁷⁴ Munķiz, *el-Bedî' fî nakdi's-şî'r*, 51.

⁴⁷⁵ İbn Ebi'l İşba', *Tahrîru't-tahbîr fî sinâ'ati's-şî'ri ve'n-neşri ve beyâni i'câzi'l-Kur'an*, 254-255.

⁴⁷⁶ el-Hamevî, *Hizânetü'l-edeb ve gâyetü'l-ereb*, 1/356.

3.44. Tekrâr

Sözlükte “yinelemek, tekrarlamak” demektir.⁴⁷⁷ İstilah olarak bir me‘ânî terimi olup şairin bir sözü hem lafzen hem mânâ bakımından aynı olacak şekilde tekrar etmesidir. Bunu yapmadaki amaç beyitte yer alan medih, zem, korkutma, uyarma, kınama gibi manaları te’kîd etmektir.⁴⁷⁸ İbn Hicce’nin ilgili beyti şöyledir:⁴⁷⁹ [Basît]

كَزَّرْتُ مَدْحِي حَلَا فِي الزَّائِدِ الْكَرِيمِ ابْنِ الزَّائِدِ الْكَرِيمِ

Övgümü tekrarladım. Asaletin ziyadesi makbuldür. Asaleti ziyade olanın oğlu, asaleti ziyade olanın oğlu.

Beyitte *ابن الزائد الكرم* ifadesinin tekrar etmesi ve mana olarak da değişmemesi *tekrâr* sanatını doğurmuştur. İbn Hicce, Hillî ve Mevşilî ile beyitlerinin yapı itibariyle birbirine benzediği için üçünün de neredeyse aynı beyit gibi olduğunu söylemiştir. Fakat İbn Hicce’ye göre kendisi bedî‘iyyesinde tekrar sanatını Mevşilî’den daha tatlı bir dille yerine getirmiştir.

3.45. el-Mezhebu'l-keîâmî

el-Mezhebu'l-keîâmî sıfat tamlaması olup kelimine ait yol manasına gelen bir tabirdir.⁴⁸⁰ Bedî‘ ilminde ise mânevî güzelleştiricilerden olup konuşmacının iddiasını doğrulamak ve karşı tarafın iddiasını lağvetmek için kelimine nispet edilen kati bir delil getirmesidir.⁴⁸¹ İbn Hicce’nin bu sanata dair delillerinden biri Mevşilî’nin şu beytidir:⁴⁸² [Basît]

⁴⁷⁷ er-Râzî, *Muhtârü’s-şihâh*, 268; İbn Manzûr, *Lisânu’l-‘Arab*, 5/135.

⁴⁷⁸ İbn Ebi’l İşba‘, *Tahrîru’t-tahbîr fî şinâ‘ati’ş-şî‘ri ve’n-neşri ve beyâni i‘câzi’l-Kur‘ân*, 375; el-Ĥamevî, *Ĥizânetü’l-edeb ve gâyetü’l-ereb*, 1/357.

⁴⁷⁹ el-Ĥamevî, *Ĥizânetü’l-edeb ve gâyetü’l-ereb*, 1/357.

⁴⁸⁰ Aydın, *Arap Dili Belagatında Bedî‘ İlmi ve Sanatları*, 116.

⁴⁸¹ İbnu’l Mu‘tez, *Kitâbu’l-bedî‘*, 69; İbn Ebi’l İşba‘, *Tahrîru’t-tahbîr fî şinâ‘ati’ş-şî‘ri ve’n-neşri ve beyâni i‘câzi’l-Kur‘ân*, 119; İbnu’n-Nâzım, *el-Mişbâh fî’l-meânî ve’l-beyân ve’l-bedî‘*, 206; el-Ĥillî, *Şerhu’l-kâfiyetü’l-bedî‘iyye fî ‘ulûmi’l-belâğa ve mehâsini’l-bedî‘*, 137; el-Ĥamevî, *Ĥizânetü’l-edeb ve gâyetü’l-ereb*, 1/359.

⁴⁸² İzzeddîn el-Mevşilî, *Bedî‘iyyet-u-İzzeddîn el-Mevşilî (Bedî‘iyyâtu-ĥams fî medhi’n-nebiyyi muhtâr ve’ş-şahâbeti’l-kirâm içerisinde)*, 17.

بِمَذْهَبٍ مِنْ كَلَامِ اللَّهِ يَنْسُخُ شَرِّ عَ الْأَوَّلِينَ بِبُشْرَى مِنْ كَلَامِهِمْ

Allah'ın kalamından alınan bir yolla [öğretiyle], öncekilerin şeriatını onların sözlerinden gelen bir müjdeyle nesheder.

Mevşilî, Allah'ın kalamı ile Kurân'ı kastetmektedir. *هم* ifadesindeki zamiri, *الأولين* (geçmiş ümmetler) sözüne dönmektedir. Burada Mevşilî'nin getirdiği kati delili İbn Hicce, geçmiş ümmetlerin kutsal kitaplarındaki (İncil ve Tevrat) müjdenin ve Kur'ân-ı Kerîm'in yolunun geçmiş ümmetlerin şeriatını ortadan kaldırması olarak açıklamıştır. Zira Kuran'ın gelişiyile diğer kitapların hükmü ortadan kalkmıştır.⁴⁸³ İbn Hicce'nin ilgili beyti şöyledir:⁴⁸⁴ [Basît]

وَمَذْهَبِي فِي كَلَامِي أَنَّ بَعَثْتَهُ لَوْ لَمْ تَكُنْ مَا تَمَيَّزْنَا عَلَى الْأُمَمِ

Sözümde izlediğim yolum [inancım], onun gönderilmesidir. Şayet sen olmasaydın, [diğer] milletlerden farkımız olmazdı.

İbn Hicce, kendi beytinde *لو* şart edatı aracılığıyla kalamcılarının metodu olan şartlı kıyası kullanmış,⁴⁸⁵ İslam ümmetinin diğer ümmetlerden farklı olmasını Hz. Peygamber'in gelişine bağlamıştır. Bu beyitte şair, Hz. Muhammed'in gönderilişini, İslam toplumu için en büyük ayrıcalık vesilesi olarak ele almıştır.

3.46. Münâsebet

Sözlükte “uygunluk” anlamına gelmektedir.⁴⁸⁶ *lafzî* ve *mânevî* olmak üzere iki türdür. *Mânevî* münasebet, mütekellimin lafız uygunluğuna bakmadan sözü bir manaya gelecek şekilde başlatması ve ardından başladığı manaya uygun bir sözle

⁴⁸³ el-Hamevî, *Hizânetü'l-edeb ve gâyetü'l-ereb*, 1/360.

⁴⁸⁴ el-Hamevî, *Hizânetü'l-edeb ve gâyetü'l-ereb*, 1/359.

⁴⁸⁵ Şartlı kıyas konusu hakkında detaylı bilgi için bk. Mahmut Kaya, “Önerme”, *TDV İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2007), 34/84-85.

⁴⁸⁶ er-Râzî, *Muhtârü's-şihâh*, 309.

ifadeyi tamamlamasıdır.⁴⁸⁷ Lafzî münasebet ise kafiyeli yahut kafiyesiz vezinli sözleri bir arada zikretmektir. Lafzî münasebet, tâm ve ğayr-ı tâm olmak üzere ikiye ayrılır. Tâ münâsebette hem vezin hem kafiye uyumu söz konusudur. Ğayr-ı tâ münasebette sadece vezin uyumu vardır.⁴⁸⁸ İbn Hicce'nin bu sanata ilişkin beyti şöyledir:⁴⁸⁹ [Basî]t]

فَعِلْمُهُ وَافِرٌ وَالزُّهْدُ نَاسِبُهُ وَحِلْمُهُ ظَاهِرٌ عَنِ كِبَالِ مُجْتَرِمٍ

Onun ilmi boldur. Zühd ise ona yakışmıştır. Yumuşaklığı ise her günahkâr karşısında apaçık ortadadır.

İbn Hicce, bu beyitte lafzî ve mânevî münasebete aynı anda yer vermiştir. Lafzî münâsebet وَافِرٌ فَعِلْمُهُ ifadesi ile وَحِلْمُهُ ظَاهِرٌ ifadesi arasında lafzî münâsebet vardır. Çünkü وَحِلْمُهُ ile وَافِرٌ ifadesi arasında vezin ve kafiye yönünden tam bir uyum vardır. Mânevî münasebete gelince حِلْمٌ (yumuşak huyluluk) ve مُجْتَرِمٌ (suçlu) lafızları arasında anlam bakımından bir münasebet söz konusudur.

3.47. Tevşî‘

Sözlükte “makaraya dolamak” manasına gelmektedir.⁴⁹⁰ İstilahta ise lafzî güzelleştiricilerden olup şair veya nesir yazarının sözün son kısmında tesniye bir isim getirip, ardından bu tesniye ismi birbirine atfedilmiş iki müfred isim getirerek açıklamasıdır.⁴⁹¹ Şairin tevşî‘ sanatına dair beyti şöyledir:⁴⁹² [Basî]t]

وَوَشَّعَ الْعَدْلُ مِنْهُ الْأَرْضَ فَاتَّشَحَّتْ بِحُلَّةِ الْأَمْجَدَيْنِ الْعَهْدِ وَالذِّمَمِ

⁴⁸⁷ İbn Ebi'l İşba‘, *Tahrîru't-taḥbîr fî şinâ'ati's-şî'ri ve'n-neşri ve beyâni i'câzi'l-Kur'ân*, 363.

⁴⁸⁸ İbn Ebi'l İşba‘, *Tahrîru't-taḥbîr fî şinâ'ati's-şî'ri ve'n-neşri ve beyâni i'câzi'l-Kur'ân*, 366.

⁴⁸⁹ el-Hamevî, *Hizânetü'l-edeb ve ğâyetü'l-ereb*, 1/361.

⁴⁹⁰ İbn Manzûr, *Lisânu'l-'Arab*, 8/394.

⁴⁹¹ İbn Ebi'l İşba‘, *Tahrîru't-taḥbîr fî şinâ'ati's-şî'ri ve'n-neşri ve beyâni i'câzi'l-Kur'ân*, 316; el-Hamevî, *Hizânetü'l-edeb ve ğâyetü'l-ereb*, 1/366; es-Suyûtî, *Naẓmu'l-bedî' fî medḥi ḥayri-şefî'*, 163.

⁴⁹² el-Hamevî, *Hizânetü'l-edeb ve ğâyetü'l-ereb*, 1/366.

Onun adaleti yeryüzünü sardı da yeryüzü sadakat ve himaye olan en şerefli iki şeyle büründü.

İbn Hicce, *العهد والدمم* tesniye ismini getirmiş ardından bu tesniye ismi birbirine atfedilmiş müfred iki isimle açıklamıştır.

3.48. Tekmîl

Sözlükte “eksigi tamamlamak, kemale erdirmek” anlamlarına gelmektedir.⁴⁹³ İstılahta ise mânevî güzelleştiricilerden olup şair veya mütekellimin medih, zem, vasıf vb. konularda tam mana ortaya koyduktan sonra bu manayı yetersiz gördüğü gerekçesiyle manayı tamamlamak üzere başka bir mana getirmesidir.⁴⁹⁴

İbn Ebi'l-İşba‘ bu sanatı “tekmîl” olarak adlandırmış ve şöyle tarif etmiştir: Tekmîl, şairin medih yahutta başka bir şiir türü kaleme alıp ardından kaleme aldığı bu şiirde bir noksanlık hissedip eklemelerde bulunmasıdır.⁴⁹⁵

İbn Hicce, bu kısımda Hîllî ve Mevşîlî’yi birbiriyle kıyaslamış, Mevşîlî’nin beytinin mükemmele daha yakın olduğunu ve tekmîl sanatının bariz olduğunu ifade etmiştir. Hîllî’nin beytini mükemmel kılacak bir nükte getirmediğini dile getirmiştir.⁴⁹⁶ Hîllî’nin beyti:⁴⁹⁷ [Basît]

نَفْسٌ مُؤَيَّدَةٌ بِالْحَقِّ تَعَضُّدُهَا عِنَايَةٌ صَدَرَتْ عَنْ بَارِي النَّسَمِ

[O] hakla desteklenen bir kişidir ki, onu ruhları yaratandan sâdır olan bir inayet desteklemektedir.

Mevşîlî’nin beyti ise şöyledir:⁴⁹⁸ [Basît]

⁴⁹³ er-Râzî, *Muhtâru’s-sihâh*, 273.

⁴⁹⁴ el-Hîllî, *Şerhu’l-kâfiyetü’l-bedî’iyye fi ‘ulûmi’l-belâga ve mehâsini’l-bedî’*, 142; el-Hamevî, *Hizânetü’l-edeb ve gâyetü’l-ereb*, 1/368.

⁴⁹⁵ İbn Ebi’l-İşba‘, *Tahrîru’t-tahbîr fi şimâ’ati’s-şi’ri ve’n-neşri ve beyâni i’câzi’l-Kur’ân*, 357.

⁴⁹⁶ el-Hamevî, *Hizânetü’l-edeb ve gâyetü’l-ereb*, 1/371.

⁴⁹⁷ el-Hîllî, *Şerhu’l-kâfiyetü’l-bedî’iyye fi ‘ulûmi’l-belâga ve mehâsini’l-bedî’*, 142.

⁴⁹⁸ İzzeddîn el-Mevşîlî, *Bedî’iyyet-u-İzzeddîn el-Mevşîlî (Bedî’iyyâtu-ğams fi medhi’n-nebiyyi muhtâr ve’s-şahâbeti’l-kirâm içerisinde)*, 18.

تَمَّتْ حَاسِنُهُ وَاللَّهُ كَمَلَهُ فَقَدَرَهُ فِي الْوَرَى فِي غَايَةِ الْعِظَمِ

Onun güzellikleri tamamlandı. Allah, onu kem le erdirdi. Onun insanlar nezdindeki kıymeti son derece büyüktür.

İbn Hicce'nin tekm l sanatına dair beyti şöyledir:⁴⁹⁹ [Bas t]

آدَابُهُ تَمَّتْ لَا نَقْصَ يَدْخُلُهَا وَالْوَجْهَ تَكْمِيلُهُ فِي غَايَةِ الْعِظَمِ

Onun ahl kı tamamlanmış ve ona hiçbir eksiklik karışmamıştır. Yüzünün kem li ise son derece yücedir.

Bu beyit, لَا نَقْصَ يَدْخُلُهَا ifadesi olmadan da tamdır ancak bu ifadeyle anlam pekişmiştir.

3.49. Tefr k

Sözlükte ‘‘ayırarak, parçalamak’’ manalarına gelmektedir.⁵⁰⁰ Bedi‘ terimi olarak ise m nev  güzelleştiricilerden olup şairin veya nesir yazarının aynı türden olan lafzı getirip daha sonra aralarında farklılık meydana getirmesidir.⁵⁰¹ Cem sanatının zıddıdır.⁵⁰²

İbn Hicce, bu babta hem Hill  hem de Mevşil 'nin beyitlerini beğendiğini dile getirmiş, her ikisinin beyitlerinin de peygamberi öven ifadelerle dolu olduğunu ifade etmiştir. Ayrıca Mevşil 'nin beytinin insicam ve suhuletinden övgüyle söz etmiştir.⁵⁰³ Hill 'nin beyti şöyledir:⁵⁰⁴ [Bas t]

فَجُودٌ كَفِيهِ مَمْ نُفْلِعُ سَحَائِبُهُ عَنِ الْعِبَادِ وَجُودُ السُّحْبِ مَمْ يَدُمُ

⁴⁹⁹ el-Hamev , *Hiz net 'l-edeb ve g yet 'l-ereb*, 1/368.

⁵⁰⁰ İbn Manz r, *Lis nu'l-'Arab*, 10/300.

⁵⁰¹ es-Sekk k , *Mifth 'l-'ul m*, 425; el-Hamev , *Hiz net 'l-edeb ve g yet 'l-ereb*, 1/372; ‘At k, *‘Ilmu'l-bedi‘*, 156.

⁵⁰² el-Hamev , *Hiz net 'l-edeb ve g yet 'l-ereb*, 1/372; ‘At k, *‘Ilmu'l-bedi‘*, 156; İsmail Durmuş, ‘‘Tefr k’’, *TDV İsl m Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2011), 40/275.

⁵⁰³ el-Hamev , *Hiz net 'l-edeb ve g yet 'l-ereb*, 1/273.

⁵⁰⁴ el-Hill , *şerhu'l-k fiyet 'l-bedi'iyye fi 'ul mi'l-bel ga ve meh sini'l-bedi‘*, 167.

Bulutların cömertliği sürekli olmadığı halde [Hz. Peygamber'in] ellerinin cömertliğinin bulutları kullar üzerinden ayrılmadı.

Mevşilî'nin beyti ise şöyledir:⁵⁰⁵ [Basît]

قَالُوا هُوَ الْبَحْرُ وَالتَّفْرِيقُ بَيْنَهُمَا إِذْ ذَاكَ عَمَّ وَهَذَا فَارِحُ الْعَمِّ

Onlar, “O denizdir.” dediler. Fakat aralarında fark vardır. Zira bu [biri] kederdir. Bu [diğeri] ise kederleri gideren.

İbn Hicce'nin ilgili sanata ilişkin nazmettiği beyti ise şöyledir:⁵⁰⁶ [Basît]

قَالُوا هُوَ الْبَدْرُ وَالتَّفْرِيقُ يَظْهَرُ لِي فِي ذَاكَ نَقْصٌ وَهَذَا كَامِلُ الشَّيْمِ

Onlar “O dolunaydır.” dediler. Fakat aralarındaki fark bana göre açıktır. Bunda [dolunayda] bir eksiklik var. Bunun [Hz. Peygamber'in] ise mizacı tamdır.

İbn Hicce, beytinde Hz. Peygamber ile ayı karanlıkları aydınlatmak hususunda cem etmiş, ardından mükemmellik niteliği üzerinden tefrîkte bulunmuştur. Ayın nakıs, Hz. Peygamber'in ise mükemmel olduğunu belirtmiştir.⁵⁰⁷

3.50. Taştîr

Sözlük anlamı itibariyle “ikiye bölmek” anlamına gelmektedir.⁵⁰⁸ Bedî‘ terimi olarak lafzî güzelleştiricilerden olan taştîr sanatı, şairin beytini iki şatra (kısım) ayırdığı ve her bir şatrın kafiye harfinin diğerinden farklı olduğu sanattır.⁵⁰⁹

İbn Hicce, Endelûsî'nin bu sanat hakkında beyit kaleme almadığını dile getirmiş ardından keşke ben de onlardan olsaydım demiştir. Zira İbn Hicce bu sanatın

⁵⁰⁵ İzzeddîn el-Mevşilî, *Bedî‘iyyet-u-İzzeddîn el-Mevşilî (Bedî‘iyyâtu-ğams fî medhi'n-nebiyyi muhtâr ve 'ş-şahâbeti'l-kirâm içerisinde)*, 18.

⁵⁰⁶ el-Hamevî, *Hizânetü'l-edeb ve gâyetü'l-ereb*, 1/372.

⁵⁰⁷ ‘Avvâd, *el-‘İkdu'l-bedî‘ fî fenni'l-bedî‘*, 180.

⁵⁰⁸ er-Râzî, *Muhtâru's-şihâh*, 165.

⁵⁰⁹ İbn Ebi'l İşba‘, *Tahrîru't-tahbîr fî şinâ'ati's-şi'ri ve'n-neşri ve beyâni i'câzi'l-Kur'ân*, 308; İbnü'n-Nâzım, *el-Mişbâh fî'l-meânî ve'l-beyân ve'l-bedî‘*, 167; el-Hillî, *Şerhu'l-kâfiyyetü'l-bedî‘iyye fî 'ulûmi'l-belâğa ve mehâsini'l-bedî‘*, 189; el-Hamevî, *Hizânetü'l-edeb ve gâyetü'l-ereb*, 1/374.

altında uzun uzun anlatılacak bir yönünün olmadığını, kendisinin bu sanatı sadece muâraza için bedî'iyyesine dâhil ettiğini belirtmektedir.⁵¹⁰

Hillî'nin kasidelerinde bu sanata çok yer verdiğini söyleyen şair, “Bir gün bile kasidelerimden bir beyte bu sanatı dâhil edeyim diye aklıma gelmedi.” diyerek aslında bu sanatın nitelik bakımından diğer sanatlara denk olmadığını bir kez daha dile getirmiştir.⁵¹¹ Hillî'nin beyti şöyledir:⁵¹² [Basît]

بِكَلِّ مُتَّصِرٍ لِلْفُتْحِ مُنْتَظِرٍ وَكَلِّ مُعْتَرِمٍ بِالْحَقِّ مُلْتَزِمٍ

Zafer için bekleyen her muzafferle hakka sarılan ve hak üzere kararlı olan herkesle...

İlk şatırda kafiye'nin revî harfi "ر", ikinci şatırda kafiye'nin revî harfi "م" dir. İki şatırın da kafiye harfleri farklı olduğu için taşîr sanatı meydana gelmiştir. İbn Hicce'nin beyti:⁵¹³ [Basît]

وَأَنْشَقَّ مِنْ أَدَبٍ لَهُ بَلَا كَذِبٍ شَطْرَيْنِ فِي قِسْمٍ تَشْطِيرٍ مُلْتَزِمٍ

*Ona karşı edepten ikiye bölündü (dolunay). Yalan yok. Ayrılabilir iki parçaya.*⁵¹⁴

Şair, bu beytinde “şakk-u sadr” hadisesine işaret ederek peygamberi övmüştür.⁵¹⁵

3.51. Teşbîh

Sözlükte “benzetmek, bağdaştırmak” gibi anlamlara gelmektedir.⁵¹⁶ gelen teşbîh, belâgat ilminin alt disiplini olan beyân ilmine ait bir terimdir. Teşbîh, terim

⁵¹⁰ el-Hamevî, *Hizânetü'l-edebe ve gâyetü'l-ereb*, 1/374.

⁵¹¹ el-Hamevî, *Hizânetü'l-edebe ve gâyetü'l-ereb*, 1/375.

⁵¹² el-Hillî, *Şerhu'l-kâfiyetü'l-bedi'yye fi 'ulümi'l-belâga ve mehâsini'l-bedi'*, 189.

⁵¹³ el-Hamevî, *Hizânetü'l-edebe ve gâyetü'l-ereb*, 1/374.

⁵¹⁴ Uşşakî, *Terceme-i Hizânetü'l-edebe: İzahlı ve Örneklî Belâgat Terimleri Sözlüğü*, 169.

⁵¹⁵ el-Hamevî, *Hizânetü'l-edebe ve gâyetü'l-ereb*, 1/375.

⁵¹⁶ er-Râzî, *Muhtâru's-şihâh*, 161.

olarak bir veya daha fazla şey arasında, bir veya daha fazla özelliği paylaşmalarını sağlamak amacıyla teşbîh edatlarından birini kullanarak yapılan benzetme eylemidir. Teşbîhte bazen iki şeyin tamamen farklı olduğu durumlarda bile, ortak bir yön bulunarak benzetme yapılabilir. Bu durumda teşbîh, her iki şeyin sahip olduğu bir sıfat üzerinden kurulur. Eğer bu sıfat, her ikisinde de açık bir şekilde mevcutsa, o zaman teşbîh kolaylaşır. Aksi takdirde teşbîh yapmak zorlaşır. Bu nedenle, benzetilen iki şey arasında yer alan sıfatlar ne kadar çoksa teşbîh o kadar güçlü olur.⁵¹⁷ Teşbîhte benzerlik tamamen özdeş olma durumu değildir.⁵¹⁸ Teşbîhe konu olan özelliğin benzetilende benzeyenden daha üstün olması şartı vardır.⁵¹⁹ Teşbihin dört unsuru olup bu unsurlar şunlardır: Müşebbeh (benzeyen), müşebbeh bih (benzetilen), vech-u şebeh, teşbih edatı.⁵²⁰ Ancak teşbih sanatı, teşbih edatı olmaksızın da yapılabilir.⁵²¹ Teşbih sanatı, ifadede teşbih unsurlarının varlığına göre şekil değiştirir. İbn Hicce, teşbih sanatına dair İbn Haccâc'ın şu beytini delil olarak getirmiştir:⁵²² [Kâmil]

هذِي الْمَجْرَةُ وَالنُّجُومُ كَأَنَّهَا نَهْرٌ تَدْفُقُ فِي حَدِيدَةٍ نَرْجِسٍ

Bu samanyolu ve yıldızlar, sanki nergis bahçesinde akan bir nehir gibi.

İbn Hicce, İbn Mu'tez'in divanından da şu şiiri zikretmiştir:⁵²³ [Tavîl]

يَجُولُ حَبَابُ الْمَاءِ فِي جَنَابَاتِهَا كَمَا جَالَ دَمْعٌ فَوْقَ حَدِيدٍ مُورِدٍ

Suyun kabarcıkları, onun derinliklerinde dolaşır. Tıpkı kırmızı yanaklar üzerinde dolaşan gözyaşları gibi.

İbn Hicce'nin teşbih sanatına dair beyti ise şöyledir:⁵²⁴ [Basîl]

⁵¹⁷ Ca'fer, *Naqdu 'ş-şi'r*, 124; Yusuf Sami Samancı, *Arap Şairlerden Mencek Paşa El-Yusuflî ve Şiiri* (Konya: Necmettin Erbakan Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora, 2017), 368.

⁵¹⁸ İbnu'n-Nâzım, *el-Mişbâh fi'l-meânî ve'l-beyân ve'l-bedî'*, 104.

⁵¹⁹ Bulut, *Belâgat Terimleri Sözlüğü*, 518.

⁵²⁰ el-Hamevî, *Hiżânetü'l-edeb ve gâyetü'l-ereb*, 1/376.

⁵²¹ el-Askerî, *Kitâbu's-şinâ'ateyn: el-Kitâbe ve 'ş-şi'ru*, 239.

⁵²² el-Hamevî, *Hiżânetü'l-edeb ve gâyetü'l-ereb*, 1/379.

⁵²³ el-Hamevî, *Hiżânetü'l-edeb ve gâyetü'l-ereb*, 1/382.

⁵²⁴ el-Hamevî, *Hiżânetü'l-edeb ve gâyetü'l-ereb*, 1/376.

وَالْبَدْرُ فِي التَّمِّ كَالْعُرْجُونِ صَارَ لَهُ فُقُلٌ هُمَّ يُتْرَكُوا تَشْبِيهًا بَدْرِهِمْ

Ay dolunay olunca kurumuş hurma dalına döner. Öyleyse onlara söyle de onu [Hz. Peygamber’i] kendi dolunaylarına benzetmeyi bıraksınlar.

Yâsîn suresi 39. ayette de zikredildiğine göre ayın durumu her gün değişmekte olup birinci gün hilal iken 14. gün dolunay haline gelmektedir. Daha sonra yavaş yavaş küçülerek eski haline geri dönmektedir. Ayın gökyüzünde gerçekleştirdiği bu döngüsü kurumuş hurma dalını andırmaktadır.⁵²⁵ Dolayısıyla şair, Yâsîn suresinin bu ayetinden hareketle beytinde ayın yıl içerisindeki dönüşümüne işaret etmiştir. Beyitte, Hz. Peygamber’in dolunaya benzetilmesi eleştirilmekte ve bunun terk edilmesi gerektiği vurgulanmaktadır. Buradaki eleştirinin dayanağı ise dolunayın değişken ve geçici bir hâl oluşudur. Bu nedenle, Hz. Peygamber’in yüceliği ve güzelliği gibi daimî ve eksiksiz olan bir hakikatin, geçici bir oluşla (dolunayla) kıyaslanması, o yüceliğe haksızlık olur. Bahsi geçen Yâsîn suresi 39. ayet şöyledir: وَالْقَمَرَ قَدَرْنَا مَنْزِلَ حَتَّىٰ عَادَ كَالْعُرْجُونِ: “Biz ay için de konaklar (yörüngeler) tayin ettik; sonunda o, ince, kuru bir hurma dalı haline gelir.”⁵²⁶

Beyitte geçen ك teşbih edatı, البدر müşebbeh, العرجون müşebbeh bihtir.

3.52. et-Teşbih bi’t-telmîh

Telmîh, “bir şeye işaret etmek, üstü kapalı söylemek” manalarına gelmektedir.⁵²⁷ İstilahta ise mânevî güzelleştiricilerden olup şairin veya nesir yazarının

⁵²⁵ Ebu’l A’lâ Mevdûdî, *Tefhîmu’l Kur’ân Kur’ân’ın Anlamı ve Tefsîri* (İstanbul: İnsan Yayınları, ts.), 4/585.

⁵²⁶ Yâsîn 36/39.

⁵²⁷ ‘Akkâvî, *Mu‘cemu’l-mufaşşal fî ‘ulûmi’l-belâga el-bedi’ ve’l-beyân ve’l-me‘ânî*, 422; Aydın, *Arap Dili Belagatında Bedî’ İlmi ve Sanatları*, 222.

şiiir veya nesirde meşhur bir kıssaya, bir atasözüne veya bir şiire işaret etmesidir.⁵²⁸ İbn Hicce'nin ilgili beyti şu şekildedir:⁵²⁹ [Basîl]

وَرَدَّ شَمْسَ الضُّحَى لِلْقَوْمِ خَاضِعَةً مَا لِيُوشَعَ تَلْمِيحٌ بِرُكْبِهِم

Kuşluk güneşini kavmine boyun eğmiş hâlde geri çevirdi. Onların kervanında Yuşa'nın bir iması da yoktu.

Şairin beytinde, Tevrat'ın Yeşu Kitabı'nın 12. bölümünde geçen Yûşa'nın seslenişine bir telmîh vardır. İlgili bölümde şöyle denir: “Dur, ey güneş, Givon üzerinde ve ay, sen de Ayalon Vadisi'nde.”⁵³⁰

İbn Hicce, bu beyitte Ebû Temmâm'ın şu iki beytine işaret etmektedir:⁵³¹ [Tavîl]

فَرَدَّتْ عَلَيْنَا الشَّمْسُ وَاللَّيْلُ رَاغِمٌ بِشَمْسٍ هُمْ مِنْ جَانِبِ الْخُدْرِ تَطْلُعُ
فَوَاللَّهِ مَا أَذْرِي أَأَحْلَامُ نَائِمٌ أَلَمْتُ بِنَا أَمَّ كَانَ فِي الرُّكْبِ يُوشَعُ

Gece istemese de güneş bize geri döndürüldü ki o güneş onların çadırları yanından doğmakta.

Bizim başımıza gelen uyuyan birinin gördüğü bir düş hali mi? Yoksa kafilde Yûşa' (a.s.) mı vardı? Vallahi bilmiyorum.

Güneşin tevakkuf etmesi (batmasının gecikmesi) hadisesi, tarih boyunca yalnızca iki şahsiyet hakkında rivayet edilmiştir. Bunlardan ilki, Benî İsrail peygamberlerinden Hz. Yûşa' b. Nûn, ikincisi ise Hz. Muhammed (s.a.v.)'dir. Rivayetlere göre, Hz. Yûşa', azgın ve zalim bir toplulukla (el-Cebbârûn) savaşırken, gün batımıyla birlikte cumartesi gününe girileceği endişesine kapılmıştır. Zira Tevrat

⁵²⁸ er-Râzî, *Nihâyetü'l-îcâz fî dirâyeti'l-i'câz*, 173; el-Hillî, *Şerhu'l-kâfiyetü'l-bedî'iyye fî 'ulûmi'l-belâga ve mehâsini'l-bedî'*, 327; el-Hamevî, *Hizânetü'l-edeb ve gâyetü'l-ereb*, 1/400; Abdullah Esat Bağcı, *Ebu'l-Bahr el-Hattî ve Şiirleri*, ed. Muhammet Tasa (Konya: Palet Yayınları, 2024), 232.

⁵²⁹ el-Hamevî, *Hizânetü'l-edeb ve gâyetü'l-ereb*, 1/400.

⁵³⁰ “Yeşu 10:12” (Erişim 27 Mayıs 2025).

⁵³¹ el-Hamevî, *Hizânetü'l-edeb ve gâyetü'l-ereb*, 1/408.

şeriatına göre cumartesi günü savaşmak helâl sayılmamıştır. Bu sebeple Allah'a dua etmiş, duası kabul olunmuş ve güneşin batışı ertelenerek savaşın tamamlanmasına imkân sağlanmıştır.⁵³²

3.53. Teşbîh-u şey'eyn bi şey'eyn

Teşbîh-u şey'eyn bi şey'eyn, ıstılahta şairin dört şeyi birbirine karşılık gelecek şekilde kullanması ve her bir müşebbehin müşebbeh bihin yerine geçmesini sağlamasıdır.⁵³³ İbn Hicce'nin bu sanata dair beyti şöyledir:⁵³⁴ [Basîl]

شَيْئَانِ قَدْ أَشْبَهَا شَيْئَيْنِ فِيهِ لَنَا تَبَسُّمٌ وَعَطَا كَالْبَرْقِ فِي الدَّيْمِ

İki şey var ki, ondaki iki şey bize benzer göründü. Tebessüm ve ihsan hafif yağmurdaki şimşek gibidir.

Şair, bu beyitte leff-u neşr ve teşbih sanatını birleştirmiştir. تَبَسُّمٌ (tebessüm) ve عَطَا (ihsan) ifadeleri arasında bir benzerlik tahsis edilmiştir. Devamında البرق (şimşek) ve الديمة (sakin yağan yağmur) lafızları arasında bir benzerlik söz konusudur. Ayrıca البرق ve الديمة ifadeleri arasında mürâ'ât-ı nazîr sanatı gerçekleşmiştir. Çünkü البرق ve الديمة kelimeleri arasında mana bakımından bir münasebet söz konusudur.

3.54. İnsicâm

İnsicâm, sözlük anlamı itibariyle “gözyaşının akması” demektir.⁵³⁵ Bedî' terimi olarak ise lafzî güzelleştiricilerden olup sözün dizilişinin sade, anlaşılır olması, lafızlarının tatlı, yumuşak olması ve kulağa hoş gelmesidir.⁵³⁶ İnsicâm hem nazım hem de nesirde meydana gelir. Nesirde insicâm, insicâmın kuvvetini arttırmayı

⁵³² Ebû Bekr Ahmed b. el-Hüseyn b. Alî el-Beyhaqî, *Delâ'ilü'n-nübüvve ve ma'rifetü ahlâli şâhibi's-şerî'a*, thk. Abdülmü'tî Kal'acî (Beyrut: Daru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1985), 404.

⁵³³ el-Hamevî, *Hizânetü'l-edeb ve gâyetü'l-ereb*, 1/409.

⁵³⁴ el-Hamevî, *Hizânetü'l-edeb ve gâyetü'l-ereb*, 1/409.

⁵³⁵ er-Râzî, *Muhtâru's-şihâh*, 143.

⁵³⁶ İbn Ebi'l İşba', *Tahrîru't-tahbîr fi şinâ'ati's-şi'ri ve'n-neşri ve beyâni i'câzi'l-Kur'ân*, 429; el-Hamevî, *Hizânetü'l-edeb ve gâyetü'l-ereb*, 1/411.

amaçlamaksızın genellikle cümlelerin vezinli gelmesi şeklinde olur. Nesirde insicâm için verilecek en güzel örnekler, Kur’ân-ı Kerim’in ayetleridir. Kur’ân-ı Kerîm’deki bu vezinli gelme durumu ise kasıtlı gerçekleşen bir durum değildir.⁵³⁷ Nesirde İnsicâma örnek mahiyetinde birkaç ayet örneği şunlardır: قَاتِلُوهُمْ يُعَذِّبُهُمُ اللَّهُ بِأَيْدِيكُمْ وَيُخْرِجُهُمْ فَاتِلُوهُمْ وَيَنْصُرْكُمْ عَلَيْهِمْ وَيَشْفِ صُدُورَ قَوْمٍ مُؤْمِنِينَ “O halde onlarla savaşın. Böylece Allah, onları sizin elinizle cezalandıracak ve rezil-rüsva edecek. Size de onlara karşı yardım edip zafer lütfedecek ve müminlerin gönüllerini ferahlatacaktır.”⁵³⁸ Bu ayet aruzun vâfir bahrinde gelmiş bir ayettir.⁵³⁹ وَإِلَهُ يَهْدِي مَنْ يَشَاءُ إِلَى صِرَاطٍ مُسْتَقِيمٍ “İşte Allah, dilediğine doğru yolu böyle gösterir.”⁵⁴⁰ Bu ayet aruzun kâmil bahrinde gelmiştir.⁵⁴¹ نَبِيِّ عِبَادِي “(Rasûlüm!) Haber ver kullarıma: Ben Gafûr’um; tevbe eden kullarımı bağışlarım, Rahîm’im; onlara karşı daima şefkatli ve merhametliyim.”⁵⁴² Bu ayet aruzun müctes bahrinde gelmiştir.⁵⁴³

İnsicâm sanatına dair İbn Hicce, çok sayıda şiir örneği vermiştir. Bunlardan biri Abbâs b. Aḥnef’e (öl. 192/808) ait şu beyittir:⁵⁴⁴ [Kâmil]

لَوْلَا مَحَبَّتُكُمْ لَمَّا عَاتَبْتُكُمْ عِنْدِي كَبَعُ النَّاسِ

Sevginiz olmasaydı sizi azarlamazdım ve siz de benim için diğer insanlar gibi olurdunuz.

İnsicâma dair bir diğer beyit ise Buḥturî’ye (öl. 284/897) ait şu beyittir:⁵⁴⁵ [Basît]

⁵³⁷ el-Ḥamevî, *Ḥizânetü’l-edeb ve gâyetü’l-ereb*, 1/411.

⁵³⁸ et-Tevbe 9/14.

⁵³⁹ el-Ḥamevî, *Ḥizânetü’l-edeb ve gâyetü’l-ereb*, 1/412.

⁵⁴⁰ el-Bakara 2/213.

⁵⁴¹ el-Ḥamevî, *Ḥizânetü’l-edeb ve gâyetü’l-ereb*, 1/412.

⁵⁴² el-Hicr 15/49.

⁵⁴³ el-Ḥamevî, *Ḥizânetü’l-edeb ve gâyetü’l-ereb*, 1/414.

⁵⁴⁴ el-Ḥamevî, *Ḥizânetü’l-edeb ve gâyetü’l-ereb*, 1/420.

⁵⁴⁵ el-Ḥamevî, *Ḥizânetü’l-edeb ve gâyetü’l-ereb*, 1/420.

طَافَ الْهَوَى بَيْنَ خَلْقِ اللَّهِ كُلِّهِمْ حَتَّى إِذَا مَرَّ بِي مِنْ بَيْنِهِمْ وَقَفَا

Aşk, Allah'ın bütün kulları arasında dolandı durdu; ta ki benim yanımdan geçerken durup kalana dek.

İbn Hicce'nin bu sanata dair beyti şöyledir.⁵⁴⁶ [Basît]

لَهُ انْسِجَامٌ فِي دُمُوعِي فِي مَدَائِحِهِ بِاللَّهِ شَيْفٌ بِهَا يَا طَيِّبَ النَّعْمِ

Ona yapılan methiyelerde gözyaşlarımın insicâmı onadır. Allah aşkına, ey güzel sadâlı, ona kulak ver!

3.55. Tafşîl

Tafşîl, sözlükte “ayırarak, sınıflandırmak, bölümlere ayırmak, detaylara girmek, açıklamak” gibi manalara gelmektedir.⁵⁴⁷ Bedî‘ terimi olarak ise şairin daha önce kaleme aldığı beytin bir kısmını başka bir beytinin başı veya sonunda zikretmesidir. İbn Hicce'nin ilgili beyti şu şekildedir.⁵⁴⁸ [Basît]

وَإِنْ ذَكَرْتُ زَمَانًا ضَاعَ مِنْ عُمْرِي فِي غَيْرِ تَفْصِيلِ مَدَحِ صِحْتُ يَا نَدْمِي

Ne zaman anarsam ömrümden gider. Ayrıntıya girmeden pişmanlığımı haykırdım.

İbn Hicce'nin daha önceden kaleme aldığı ve bu beyitte bir kısmına yer verdiği beyit ise şudur:⁵⁴⁹ [Basît]

وَإِنْ ذَكَرْتُ زَمَانًا ضَاعَ مِنْ عُمْرِي وَلَمْ أَهَاجِرْ إِلَيْهِ صِحْتُ يَا أَسَفًا

Eğer ömrümden boşa geçen bir zamanı hatırlarsam ve ona [Hz. Peygamber'e] doğru göç etmemişsem [yönelmemişsem] “Ah, ne yazık!” diye feryat ederim.

⁵⁴⁶ el-Hamevî, *Hizânetü'l-edebe ve gâyetü'l-ereb*, 1/411.

⁵⁴⁷ er-Râzî, *Muhtâru's-sihâh*, 240.

⁵⁴⁸ el-Hamevî, *Hizânetü'l-edebe ve gâyetü'l-ereb*, 1/471.

⁵⁴⁹ el-Hamevî, *Hizânetü'l-edebe ve gâyetü'l-ereb*, 1/472.

Şair, bu beytin ilk şatırını bedî'iyyesinin ilk şatırında aynen kullanmıştır. Beytin yorumuna gelinecek olursa bu beyitte şair, geçmişte boşa geçmiş zamanını hatırlayarak o zamana geri dönme arzusunu dile getirmekte ve bu fırsatın kaçmış olmasından duyduğu pişmanlığı aktarmaktadır.

3.56. Nevâdir

نادرۃ kelimesinin çoğulu olan nevâdir, “az, ender bulunan, ilginç kelime” manasına gelmektedir.⁵⁵⁰ Bedî' terimi olarak ise mânevî güzelleştiricilerden olup şairin beytinde az kullanımından dolayı garip karşılanan bir kelimeyi geçirmesidir. Kudâme b. Ca'fer'e göre kelimenin daha önce hiç kullanılmamış olması gerekmez.⁵⁵¹

İbn Ebî'l İşba' tarafından ise şairin, bolca kullanılan meşhur manayı garabet ifade edecek şekilde beytinde yer vermesidir.⁵⁵² İbn Hicce'nin ilgili beyti şöyledir:⁵⁵³

[Basîf]

نَوَادِرُ الْمَدْحِ فِي أَوْصَافِهِ نَشِئْتُ مِنْهُ الصَّبَا فَاتْتَنَا وَهِيَ فِي شَمِّمِ

Ona vasıfları hakkındaki ender övgüleri ulaştıran saba rüzgârı, ondan güzel kokular aldığı için büyüklendi.

Şair, bu beyitte شَمِّمِ lafzını الصَّبَا lafzıyla ilişkilendirmiştir. شَمِّمِ “büyüklenme, kibir” manasına, الصَّبَا ise “saba rüzgârı” manasına gelmektedir ve bu iki kelimenin birbiriyle ilişkilendirilmesi garabet içeren bir kullanımdır.⁵⁵⁴

⁵⁵⁰ Aydın, *Arap Dili Belâgatında Bedî' İlmi ve Sanatları*, 282.

⁵⁵¹ el-Ĥamevî, *Ĥizânetü 'l-edeb ve gâyetü 'l-ereb*, 2/5.

⁵⁵² İbn Ebî'l İşba', *Tahrîru 't-tahbîr fî şinâ'ati 'ş-şî'ri ve 'n-neşri ve beyâni i'câzi 'l-Kur'ân*, 506; Aydın, *Arap Dili Belagatında Bedî' İlmi ve Sanatları*, 282.

⁵⁵³ el-Ĥamevî, *Ĥizânetü 'l-edeb ve gâyetü 'l-ereb*, 2/5.

⁵⁵⁴ el-Ĥamevî, *Ĥizânetü 'l-edeb ve gâyetü 'l-ereb*, 2/6.

3.57. Mübâlağa

Mübâlağa, “gayretini son noktaya kadar harcamak” anlamına gelmektedir.⁵⁵⁵ Bedî‘ terimi olarak ise mânevî güzelleştiricilerden olup bir vasfın kuvvet veya zayıflık bakımından imkânsız yahutta gerçeklikten uzak bir dereceye ulaştığının iddia edilmesi olarak tanımlanmaktadır. Sanatın mübâlağa olarak isimlendirilmesi Kudâme’ye nisbet edilmiştir. İbn Mu‘tez ise bu sanatı “el-ifrâṭ fi’ş-şıfat” olarak isimlendirmiştir.⁵⁵⁶ Belâğat âlimleri tarafından iğrâḳ ve ğuluv sanatlarını aynı olarak kabul edilirken İbn Hicce, bu sanatlar arasında bariz farklar olduğunu zikretmiştir. Mübâlağa, gerçekleşmesi aklen ve âdeten mümkün olan bir şeyi nitelerken aşırıya kaçmaktır. İğrâḳ, bahsedilen özelliğin aklen mümkün olup âdeten mümkün olmamasıdır. Ğuluv ise nitelenen şeyin gerçekleşmesinin aklen ve âdeten imkânsız olmasıdır.⁵⁵⁷ İbn Hicce’nin ilgili sanatı şu şekildedir.⁵⁵⁸ [Basîṭ]

بَالِغٌ وَقُلٌّ كَمَّ جَلَى بِالنُّورِ لَيْلٍ وَعَى
وَالشُّهُبُ قَدْ رَمَدَتْ مِنْ عَثِيرِ الدُّهَمِ

Mübâlağa et ve de ki: Nice savaş gecelerini [Hz. Peygamber] nuruyla aydınlattı. Ordu ise siyah atların [nallarının] tozlarıyla kül rengi oldu. [parlaklığını yitirdi.]

Şair bu beytin ilk şatırında “Savaş gecesi [Hz. Peygamber’in] ışığıyla ne kadar da parlak.” diyerek mübâlağa yapmış, ikinci şatırda ise Ordu ise siyah atların [nallarının] tozlarıyla kül rengi oldu. [parlaklığını yitirdi.] diyerek önceki mübâlağanın üzerine ziyadede bulunmuştur.⁵⁵⁹

3.58. İğrâḳ

Sözlükte “batırmak, suda boğmak” gibi manalara gelmektedir.⁵⁶⁰ İstilahta ise mânevî güzelleştiricilerden olup aklen mümkün olup âdeten mümkün olmayan bir şeyi

⁵⁵⁵ ‘Akkâvî, *Mu‘cemu’l-mufaşşal fi’ulûmi’l-belâğa el-bedî‘ ve’l-beyân ve’l-me’ânî*, 636.

⁵⁵⁶ İbnü’l Mu‘tez, *Kitâbu’l-bedî‘*, 85.

⁵⁵⁷ el-Hamevî, *Ḥizânetü’l-edeb ve ğâyetü’l-ereb*, 2/10.

⁵⁵⁸ el-Hamevî, *Ḥizânetü’l-edeb ve ğâyetü’l-ereb*, 2/9.

⁵⁵⁹ el-Hamevî, *Ḥizânetü’l-edeb ve ğâyetü’l-ereb*, 2/13.

⁵⁶⁰ er-Râzî, *Muhtâru’s-şihâh*, 226.

nitelemde aşırıya kaçmaktır.⁵⁶¹ İbn Hicce, bu babta Mütenebbî'nin şu şiiri delil getirmiştir:⁵⁶² [Tavîl]

وَلَوْ أَنَّ مَا بِي مِنْ جَوَىٰ وَصَبَابَةٍ عَلَىٰ جَمَلٍ لَّمْ يَبْقَ فِي النَّارِ كَافِرٌ

Eğer bende bulunan bu aşk ve tutku bir deve de olsaydı cehennemde tek bir kâfir bile kalmazdı.

Şair, aşkın ve özlemin şiddetinin bedende yol açtığı tahribatı bir deve mecazı üzerinden anlatırken, bu mecazı rastgele seçmemiş; bilakis Kur'an-ı Kerîm'de geçen bir âyete son derece ince bir göndermede bulunmuştur. Kur'an'da “Onlara gök kapıları açılmaz ve deve iğne deliğinden geçmedikçe cennete giremezler”⁵⁶³ buyrulmuş, kâfirlerin cennete girmesi imkânsız bir duruma benzetilmiştir. Şair ise, aşkının yakıcılığıyla bir deveyi bile inceltip yok denecek hâle getireceğini, hatta onu iğne deliğinden geçirecek kadar narinleştireceğini ifade etmektedir. Böylece Kur'an'da belirtilen mutlak imkânsızlık, şairin tahayyülünde aşka yüklenen kudret sayesinde ortadan kalkmıştır. Deve, iğne deliğinden geçince artık kâfirler için cennet yolu açılmış ve böylece cehennemde tek bir kâfir bile kalmamıştır. İbn Hicce'nin ilgili beyti ise şöyledir:⁵⁶⁴ [Basîl]

لَوْ شَاءَ إِعْرَاقَ مَنْ نَاوَاهُ مَدَّ لَهُ فِي الْبَرِّ بَحْرًا بِمَوْجٍ فِيهِ مُلْتَطِمٌ

Eğer dileyseydi kendisine düşmanlık eden kimseyi boğmak için kara üzerinde dahi dalgaları birbirine çarpan bir deniz yaratırdı.

3.59. Ğuluv

Ğuluv, “aşırıya gitmek, haddi aşmak” manalarına gelmektedir.⁵⁶⁵ İstilahta ise aklen ve âdeten reddedilen bir şeyi nitelemde aşırıya gitmektir. Ğuluv, maqbûl ve

⁵⁶¹ el-Hillî, *Şerhu'l-kâfiyetü'l-bedî'iyye fi 'ulûmi'l-belâğa ve mehâsini'l-bedî'*, 150; el-Hamevî, *Hiżânetü'l-edeb ve gâyetü'l-ereb*, 2/14.

⁵⁶² el-Hamevî, *Hiżânetü'l-edeb ve gâyetü'l-ereb*, 2/16.

⁵⁶³ el-A'râf 7/40.

⁵⁶⁴ el-Hamevî, *Hiżânetü'l-edeb ve gâyetü'l-ereb*, 2/14.

⁵⁶⁵ er-Râzî, *Muhtâru's-şihâh*, 229.

merdûd olmak üzere iki kısma ayrılır. Maqbûl gûlûv, yaklaştırma edatları ile hakikate yaklaştıran gûlûvdur. Bunun dışında kalanlar ise merdûd gûlûv kapsamına girmektedir.⁵⁶⁶ İbn Hicce'nin ilgili beyti şöyledir:⁵⁶⁷ [Basî]t]

بِلا غُلُوٍّ إِلَى السَّبْعِ الطَّبَاقِ سَرَى وَعَادَ وَاللَّيْلُ لَمْ يَجْفَأْ بِصُبْحِهِمْ

Mübâlağa olmaksızın yedi tabakayı aştı ve gece onların sabahlarından ürkmemişken [sabah olmadan] döndü.

Şair, bu beyitte Hz. Peygamber'in mucizelerinden olan isrâ' ve mi'râc olayına işaret etmektedir. İslam kaynaklarında Hz. Peygamberin Mescid-i Haram'dan Mescid-i Aksâ'ya yolculuk yapması İsrâ', oradan da yedi kat göğü aşarak Allah'ın katına yükselmesi mi'râc olarak geçmektedir. Bu mucizeye işaret etmek suretiyle Hz. Peygamber'e olan övgüsünü yerine getirmiştir. İbn Hicce'ye göre beyitte geçen bu türden bir nitelemenin muhatabı eğer peygamber dışında biri olsaydı, bu ne aklen ne de âdeten mümkün olurdu. Zira böyle bir kudretin peygamber dışındaki bir şahsa nispet edilmesi ise açık bir küfür anlamı taşır. Dolayısıyla, böylesi bir vasıflandırma, hem aklen hem de âdeten yalnızca Hz. Peygamber'e mahsus kılınabilir.

3.60. İ'tilâfu'l-ma'nâ ma'a'l-ma'nâ

Mânevî güzelleştiricilerden olan bu sanat iki türdür. İlki, sözün birinin uyumlu, diğlerinin ise zıt iki manayı kapsaması ve sözde her ikisinin de uyum içerisinde bir araya gelmesidir. İkincisi ise sözün birbirine uyumlu iki manayı kapsaması olarak tanımlanır.⁵⁶⁸ İbn Hicce'nin ilgili beyti şöyledir:⁵⁶⁹ [Basî]t]

سَهْلٌ شَدِيدٌ لَهُ بِالْمَعْنَيْنِ بَدَا تَأَلَّفَ فِي الْعَطَا وَ الدِّينِ لِلْعَظْمِ

⁵⁶⁶ el-Hillî, *Şerhu'l-kâfiyetü'l-bedî'iyye fi 'ulûmi'l-belâga ve mehâsini'l-bedî'*, 150; el-Hamevî, *Hzânetü'l-edeb ve gâyetü'l-ereb*, 2/18.

⁵⁶⁷ el-Hamevî, *Hzânetü'l-edeb ve gâyetü'l-ereb*, 2/18.

⁵⁶⁸ el-Hamevî, *Hzânetü'l-edeb ve gâyetü'l-ereb*, 2/23.

⁵⁶⁹ el-Hamevî, *Hzânetü'l-edeb ve gâyetü'l-ereb*, 2/23.

Onda bulunan yumuşaklık ve sertlik, iki anlamıyla tezahür etmiştir. Cömertlikte ve dinde yüceliğe yaraşır bir uyum içindedir.

Şair bu beyti ikinci tanıma göre kaleme almıştır. Yani şiirdeki sözler birbiriyle uyum içerisindedir. سهولة النبي (Hz. Peygamber'in yalınlığı) lafzı ile العطا (ihsanı) lafzı birbiriyle uyumlu, شدة النبي (Hz. Peygamber'in gücü) lafzı ile de الدين (din) lafzı azamet bakımından birbiriyle uyumlu lafızlardır. Zira burada din yani İslam ile Hz. Peygamber'in ortak noktaları azamet özelliğidir. Ayrıca şair, bu beyitte مُحَمَّدٌ رَسُولُ اللَّهِ olanlar da kâfirlere karşı sert, kendi aralarında merhametlidirler.”⁵⁷⁰ ayetinden ilham almıştır.⁵⁷¹

3.61. Nefyu'ş-şey' bi îcâbihî

Sözlük anlamı itibariyle “bir şeyi olumsuzuyla nefyetmek yani olumsuz kılmak” manasına gelmektedir.⁵⁷² İstilahta ise mânevî güzelleştiricilerden olup mütekellimin sözün zahirinde bir şeyi olumlayıp ve o şeyin sebebini mecazen nefyetmesi olarak tanımlanır.⁵⁷³ Şairin ilgili beyti şöyledir:⁵⁷⁴ [Basît]

لا يَنْتَفِي الْحَيْرُ مِنْ إِيْجَابِهِ أَبَدًا وَلَا يَشِينُ الْعَطَا بِالْمِنَّ وَالسَّامِ

O, bir şeyi vermeyi kabul ettiğinde bu iyilik asla ortadan kalkmaz. İhsanı ise ne başa kakmayla ne de biktirmekle lekelenir.

Şair, bu beyitte Hz. Peygamber'in bir ihsanda bulunmaya razı oluşunun o ihsanın barındırdığı değeri düşürmediğini ifade etmektedir. İhsanda bulunduktan sonra

⁵⁷⁰ el-Fetih 48/29

⁵⁷¹ el-Hamevî, *Hiżânetü 'l-edeb ve gâyetü 'l-ereb*, 2/25.

⁵⁷² Aydın, *Arap Dili Belâgatında Bedî' İlmi ve Sanatları*, 133.

⁵⁷³ el-Hamevî, *Hiżânetü 'l-edeb ve gâyetü 'l-ereb*, 2/26; Dereli, *Osmanlı Dönemi Şairlerinden Aişe el-Bâûniyye ve Peygamber Methiyeleri*, 197.

⁵⁷⁴ el-Hamevî, *Hiżânetü 'l-edeb ve gâyetü 'l-ereb*, 2/26.

da bunu başa kakma, bıkkınlık gösterme gibi tutumlarla değersizleştirmedeğini ifade etmektedir. Böylece nefyu's-şey' bi-îcâbihî sanatı meydana gelmiştir.

İbn Hicce bu beytin gayet anlaşılır olduğunu başka bir beyit getirerek ifade etmiş ve şerhi sonlandırmıştır. Bu beyit şöyledir:⁵⁷⁵ [Basî]t]

وَقَدْ ظَهَرْتُ فَلَا تَخْفَى عَلَى أَحَدٍ إِلَّا عَلَى أُمَّمِهِ لَا يَعْرِفُ الْقَمَرَا

Artık sen, apaçık ortaya çıktın. Ne var ki sen ayı tanımayacak âmâ birine gizli kalman dışında hiç kimseye gizli kalmazsın.

3.62. İğâl

İğâl, “hızlı yürümek” anlamına gelmektedir.⁵⁷⁶ İstilahta ise mânevî güzelleştiricilerden olup mütekellim veya şairin beytin veya sözün anlamı tamamlandığı halde söze zarif bir ifade eklemesidir.⁵⁷⁷

İğâl ile tetmîm arasındaki fark ise şudur: İğâlde anlam tamamken ziyadede bulunulur, tetmîmde ise anlamın tamamlanmaya ihtiyacı vardır. Tetmîm olan kısım cümleden atıldığında eksiklik meydana gelirken iğâlde herhangi bir eksiklik olmaz.⁵⁷⁸ İbn Hicce'nin bu sanata dair beyti şöyledir:⁵⁷⁹ [Basî]t]

لِلجُودِ فِي السَّيْرِ إِيعَالٌ إِلَيْهِ وَكَمْ حَبَا الْأَنَامِ بَوَدَّ عَيْرٍ مُنْصَرِمٍ

Cömertliğin hızla ona doğru gidişi vardır ve o, nice insanlara sonu gelmeyen bir sevgiyle ihsanda bulunmuştur.

⁵⁷⁵ el-Ḥamevî, *Ḥizânetü'l-edebe ve gâyetü'l-ereb*, 2/28.

⁵⁷⁶ el-Ḥamevî, *Ḥizânetü'l-edebe ve gâyetü'l-ereb*, 2/29.

⁵⁷⁷ İbn Ebi'l İşba', *Tahrîru't-taḥbîr fî şinâ'ati's-şî'ri ve'n-neşri ve beyâni i'câzi'l-Kur'ân*, 232; el-Ḥamevî, *Ḥizânetü'l-edebe ve gâyetü'l-ereb*, 2/29; Dereli, *Arap Edebiyatında Bedî'iyye Geleneği ve Suyûtî'nin Nazmu'l-Bedî' Adh Eseri*, 167.

⁵⁷⁸ el-Ḥamevî, *Ḥizânetü'l-edebe ve gâyetü'l-ereb*, 2/29-30.

⁵⁷⁹ el-Ḥamevî, *Ḥizânetü'l-edebe ve gâyetü'l-ereb*, 2/29.

Bu beyit aslında حَبَا الْأَنَامِ بِوَدِّ (İnsanlar sevgi sebebiyle süründü) ifadesiyle son bulmaktadır. Ancak şair عَيْرٍ مُنْصَرِمٍ (geçip gitmeyen) ifadesini ekleyerek Hz. Peygamber'e duyduğu sevgiye işaret etmiş ve mübâlagada bulunmuştur.

3.63. Tehzîb ve't-te'dîb

Tehzîb ve te'dîb “düzeltmek, eğitmek” manalarına gelmektedir.⁵⁸⁰ İstilahta ise mânevî güzelleştiricilerden olup şiiri ya da nesri ortaya koyduktan sonra düzeltmek ve gerekli değişiklikleri yapmak için tekrardan gözden geçirmektir. Bu sanat tehzîb ve't-te'dîb ya da sadece tehzîb şeklinde anılır.⁵⁸¹

Câhiliye devri şairlerinden ve Muallaka sahiplerinden biri olan Züheyr b. Ebî Sülmâ, güzellikleriyle meşhur kasideler kaleme almıştır. Hakkında nakledilen rivayetlere göre, bir kasideyi dört ayda yazar, ardından dört ay boyunca üzerinde düzeltmeler yapar, kalan dört ayda ise şiirini kabilesinin ileri gelen âlimlerine sunarak onların görüşlerine arz ederdi. Başka bir rivayete göreyse, bir kasideyi bir ayda yazdığı, kalan on bir ay boyunca ise üzerinde tashih ve tahsin çalışmalarıyla meşgul olduğu aktarılmaktadır.⁵⁸² İbn Hicce'nin ilgili beyti şudur:⁵⁸³ [Basî]]

تَهْدِيبُ تَأْدِيبِهِ قَدْ زَادَهُ عِظْمًا فِي مَهْدِهِ وَهُوَ طِفْلٌ عَيْرٌ مُنْقَطِمٌ

Onun beşikte süttten kesilmemiş bir çocukken edebini terbiye etmesi onun yüceliğini arttırmıştır.

Şair, bu beyitte peygamberin edebinin Allah tarafından en güzel biçimde tamamlanmış olmasını dile getirerek peygamberi övmüştür. Ayrıca ifadeler birbiriyle son derece insicâm içerisindedir ve manada herhangi bir eksiklik söz konusu değildir. Böylece tehzîb ve't-te'dîb sanatı meydana gelmiştir. Diğer taraftan şair, bu beyitte tehzîb ve't-te'dîb sanatları dışında dokuz tane daha sanat olduğunu ifade etmiştir. Bu

⁵⁸⁰ İbn Manzûr, *Lisânu'l-'Arab*, 1/206-782.

⁵⁸¹ İbn Ebî'l İşba', *Tahrîru't-tahbîr fî şinâ'ati's-şi'ri ve'n-nesri ve beyâni i'câzi'l-Kur'ân*, 401; el-Ĥamevî, *Ĥizânetü'l-edeb ve gâyetü'l-ereb*, 2/33; Bulut, *Belâgat Terimleri Sözlüğü*, 484.

⁵⁸² el-Ĥamevî, *Ĥizânetü'l-edeb ve gâyetü'l-ereb*, 2/33.

⁵⁸³ el-Ĥamevî, *Ĥizânetü'l-edeb ve gâyetü'l-ereb*, 2/33.

sanatlar; insicâm, suhûlet, tevriye, tetmîm, tekmîl, temkîn, îgâl, i'tilâf, mübâlağa sanatlarıdır.⁵⁸⁴

3.64. Mâ lâ yestahîlu bi'l-in'ikâs

Bir grup âlim, bu sanatı “el-maqlûb ve'l-müstevî” olarak isimlendirmiştir. Sekkâkî, “maqlûbu'l-küll” olarak Hârîrî ise “*Makâme*” adlı eserinde “mâ lâ yestahîlu bi'l-in'ikâs” olarak tanımlamıştır. Bu sanat, ıstılahta lafzî güzelleştiricilerden olup beyti veya şatır ters çevirmektir. Beyit ya da şatır tersten okuyunca ilkiyle aynı okuma gerçekleşir.⁵⁸⁵ İbn Hicce'nin ilgili beyti şöyledir:⁵⁸⁶ [Basîf]

بَحْرٌ وَدُوٌّ أَدَبٌ بَدَا وَدُوٌّ رَحِبٌ مَّ يَسْتَجِلُّ بِأَنْعِكَاسٍ ثَابِتٌ الْقَدَمِ

Edep sahibi ve cömert bir deniz göründü. Tersine dönmesi imkânsızdır. [O] Sözünde durandır.

Bu beytin şadru'l beyt kısmı baştan ve sondan okunduğunda aynı lafız ve mana ortaya çıkmaktadır. Böylelikle şair, son derece ahenkli bir beyit ortaya koymuş mâ lâ yestahîlu bi'l-in'ikâs sanatını icra etmiştir.

3.65. Tevriye

Tevriye, sözlük anlamı itibariyle “bir şeyi saklamak, gizlemek, örtmek” gibi manalar taşımaktadır.⁵⁸⁷ Bedî' terimi olarak ise mânevî güzelleştiricilerdendir. Mütekellim tarafından kullanılan bir kelime, hem gerçek hem de mecaz anlam taşıyan iki farklı anlam içerir. Bu iki anlamdan biri, açık ve belirgin bir delille yakın olanı, diğeri ise gizli ve dolaylı bir delille uzak olanı ifade eder. Mütekellimin amacı ise, genellikle bu iki anlamdan daha uzak olan anlamdır. Bu durum, tevriye sanatını doğurur.⁵⁸⁸ Bazı belâğat âlimleri tevriye sanatını, îhâm olarak isimlendirmiştir. Bu

⁵⁸⁴ el-Hamevî, *Hizânetü'l-edeb ve gâyetü'l-ereb*, 2/36.

⁵⁸⁵ el-Hamevî, *Hizânetü'l-edeb ve gâyetü'l-ereb*, 2/37.

⁵⁸⁶ el-Hamevî, *Hizânetü'l-edeb ve gâyetü'l-ereb*, 2/37.

⁵⁸⁷ er-Râzî, *Muhtârü's-sihâh*, 337.

⁵⁸⁸ es-Sekkâkî, *Mifhîhü'l-'ulûm*, 427; İbn Ebi'l İşba', *Tahrîru't-tahbîr fi şinâ'ati's-şi'ri ve'n-neşri ve beyâni i'câzi'l-Kur'an*, 268; el-Ğazvînî, *el-İdâh fi 'ulûmi'l-belâğa el-me'ânî ve'l-beyân ve'l-bedî'*,

isimlendirmeye gitmelerinin sebebi okuyucuya yakın anlamı vehmettirmesidir.⁵⁸⁹ Ayrıca tevcîh, taḥyîr, muğâlata-i mâneviyye olarak da isimlendirilir.⁵⁹⁰ Tevriye sanatının müverrâ bih (yakın anlam) ve müverrâ anḥ (uzak anlam) olmak üzere iki unsuru vardır.⁵⁹¹ İbn Hicce'nin tevriye sanatına dair nazmettiği beyti şöyledir:⁵⁹²
[Basîṭ]

أَوْصَافُهُ الْعُرُّ قَدْ حَلَّتْ بِتَوْرِيَّةٍ جِيدِي وَعَقْدَ لِسَانِي بَعْدَ ذَا وَقَمِي

Onun olağanüstü [görkemli] sıfatları, gizlice boynumu sardı. Dilimin bağına çözdü ve daha sonra ağzımı tatlandırdı.

Bu beyitte حَلَّتْ fiilinin yakın anlamı حَلَّى fiilinden “donatmak, sarmak”, uzak anlamı ise iki şekildedir. Bunlar, حَلَّى fiilinden “tatlandırmak” ve حَلَّ fiilinden “çözmek” anlamlarıdır. Burada جِيدِ kelimesi, yakın anlam olan “donatmak, sarmak” ile ilgili; وَعَقْدَ ifadesi, uzak anlamlardan “çözmek” ile ilgili; قَمْ kelimesi, ise yine uzak anlamlardan “tatlandırmak” ile ilgilidir.⁵⁹³

Tevriye sanatının mücerred, muraşşah, mübeyyen ve müheyye olmak üzere dört çeşidi vardır.⁵⁹⁴ Bunlar:

-Tevriye-i mücerrede: Yakın veya uzak anlamla ilgili herhangi bir hususun ifade edilmediği tevriyedir.⁵⁹⁵

364; el-Hillî, *Şerḥu 'l-kâfiyetü 'l-bedî' iyye fi 'ulûmi 'l-belâga ve meḥâsini 'l-bedî'*, 135; el-Ḥamevî, *Ḥizânetü 'l-edeb ve gâyetü 'l-ereb*, 2/40.

⁵⁸⁹ er-Râzî, *Nihâyetü 'l-icâz fi dirâyeti 'l-i 'câz*, 175; es-Sekkâkî, *Mifḥû 'l-'ulûm*, 427.

⁵⁹⁰ el-Ḥamevî, *Ḥizânetü 'l-edeb ve gâyetü 'l-ereb*, 2006, 2/40; Selçuk Pekparlatır, *Osmanlı Dönemi Şairlerinden Yûsuf el-Esîr ve Şiiri* (Konya: Palet Yayınları, 2019), 176; Bulut, *Belâgat Terimleri Sözlüğü*, 551.

⁵⁹¹ Bulut, *Belâgat Terimleri Sözlüğü*, 551.

⁵⁹² el-Ḥamevî, *Ḥizânetü 'l-edeb ve gâyetü 'l-ereb*, 2/40.

⁵⁹³ 'Avvâd, *el-'Ikdu 'l-bedî' fi fenni 'l-bedî'*, 212.

⁵⁹⁴ el-Ḥamevî, *Ḥizânetü 'l-edeb ve gâyetü 'l-ereb*, 2/245.

⁵⁹⁵ el-Ḥamevî, *Ḥizânetü 'l-edeb ve gâyetü 'l-ereb*, 2/245.

İbn Hicce, tevriyenin bu türüyle alakalı olarak Kâdî ‘İyâz (öl. 544/1149)’ın şu beytini delil getirmiştir:⁵⁹⁶ [Basîl]

كَأَنَّ نَيْسَانَ أَهْدَى مِنْ مَلَابِسِهِ لِشَهْرِ كَانُونَ أَنْوَاعًا مِنْ الْخُلَلِ
أَوْ الْعَزَالَةَ مِنْ طُولِ الْمَدَى حَرَفَتْ فَمَا تُفَرِّقُ بَيْنَ الْجَدْيِ وَالْحَمَلِ

*Nisan ayı, sanki giysilerinden ocak ayına çeşit çeşit giysiler hediye etmiş gibi.
Ya da ceylan, uzun zaman geçince bunamış, oğlak ile koçu ayırt edemez olmuş.*

Bu beyitte meydana gelen tevriye, tevriye-i mücerrededir. Şair, الْعَزَالَةَ (ceylan) kelimesinden önce veya sonra, ceylanın uzun boynu, çabuk ürkmesi ve siyah gözleri gibi ona özgü özelliklerinden ya da aynı kelimenin güneş anlamı alındığında parıltısı, doğumu ve batımı gibi ona atfedilen özelliklerden hiçbirini zikretmemiştir. Ya da الجدي (oğlak ve koç) kelimelerinin birer hayvan mı yoksa burç mu olduklarına dair bir işaret yoktur. Bu kelimelerin yakın veya uzak anlamlarına dair bir kayıt olmadığından tevriye-i mücerrede meydana gelmiştir.

-Tevriye-i muraşşaha: Yakın anlamla ilgili bir hususun ifade edildiği tevriyedir. Tevriyeli lafza işaret eden karine bu lafızdan önce de sonra da gelebilir.⁵⁹⁷ İbn Hicce, şairin şu iki beytini zikretmiştir:⁵⁹⁸ [Serî‘]

مُنْذُ هِمَّتْ مِنْ وَجْدِي فِي خَالِهَا وَمَنْ أَصِيلٌ مِنْهُ إِلَى اللَّئِمِ
قَالَتْ قَفُوا وَاسْتَمِعُوا مَا جَرَى خَالِي قَدْ هَامَ بِي عَمِّي

*Ben, onun benindeki sevdıyla tuttuğumdan beri onu öpmeye ulaşamadım.
Dedi ki: “Durun ve olup biteni dinleyin! Benim benime herkes tutkundur.”*

⁵⁹⁶ el-Ḥamevî, *Ḥizânetü’l-edeb ve gâyetü’l-ereb*, 2/246.

⁵⁹⁷ el-Ḥamevî, *Ḥizânetü’l-edeb ve gâyetü’l-ereb*, 2/247.

⁵⁹⁸ el-Ḥamevî, *Ḥizânetü’l-edeb ve gâyetü’l-ereb*, 2/248.

Bu beyitte tevriyeli kelime حَال olup yakın anlamı dayı, uzak anlamı vücutta bulunan ben demektir. Bu kelimenin yakın anlamını çağrıştıran عَمَّ kelimesi gelmiştir. Bu kelimenin yakın anlamı, amca uzak anlamı ise herkes şeklindedir. Yakın anlama işaret eden bir lafız gelmesi sebebiyle tevriye-i muraşşaha meydana gelmiştir.

-Tevriye-i mübeyyene: Uzak anlamla ilgili bir hususun ifade edildiği tevriyedir. Bu kelime, tevriyeli ifadeden önce ya da sonra gelebilir.⁵⁹⁹ Şairin tevriyenin bu türüne dair verdiği örnek şöyledir:⁶⁰⁰ [Serî‘]

قَالُوا أَمَا فِي جِلْقِ نُزْهَةً تُنْسِيكَ مَنْ أَنْتَ بِهِ مُعْرِى
يا عاذلي دُونَكَ مِنْ لِحْظِهِ سَهْمًا وَمِنْ عَارِضِهِ سَطْرًا

*Dediler ki: “Cillek’te âşık olduğun kişiyi sana unutturan bir yer yok mu ki?”
Ey beni kınayan kişi! Bakışını Sehm bölgesinin, yanağını Satr bölgesinin yerine say.*

Burada tevriye, سَهْمًا ve سَطْرًا kelimeleri üzerindedir. Bu iki kelimenin uzak anlamları, Şam’da bulunan meşhur iki gezinti mekânının isimleridir. Yakın anlamları, ok ve yanak çizgisidir. Bu iki kelimededen önce نُزْهَةً kelimesinin geçmesi, gezinti mekânı olduklarını açıklamaktadır. Şairin kastettiği mana da budur.

-Tevriye-i müheyye’e: İki anlamlı bir lafızdan önce veya sonra bulunan kelimeye bağlı olarak var olan tevriyedir.⁶⁰¹

‘Amr b. Ebî Rebîa’ el-Mahzûmî (öl. 93/711-12)’nin şu beyti tevriye-i müheyye’e için örnek teşkil etmektedir:⁶⁰² [Hafîf]

أَيُّهَا الْمُنْكَحُ الثَّرِيَا سَهْبِيَا عَمْرِكَ اللَّهُ كَيْفَ يَلْتَقِيَانِ

⁵⁹⁹ el-Hamevî, *Hizânetü’l-edeb ve gâyetü’l-ereb*, 2/248.

⁶⁰⁰ el-Hamevî, *Hizânetü’l-edeb ve gâyetü’l-ereb*, 2006, 2/249.

⁶⁰¹ el-Hamevî, *Hizânetü’l-edeb ve gâyetü’l-ereb*, 2/249.

⁶⁰² el-Hamevî, *Hizânetü’l-edeb ve gâyetü’l-ereb*, 2/250-251.

هِيَ شَامِيَّةٌ إِذَا مَا اسْتَقَلَّتْ وَسُهَيْلٌ إِذَا إِسْتَقَلَّ يَمَانِ

Ey Süreyyâ ve Süheyl'i nikâhlayan! Allah sana ömür versin. Bu ikisi nasıl bir araya gelir?

O tek başına bir Şamlı, Süheyl de tek başına bir Yemenliyken...

Bu beyitte الثُّرَيَّا ve سُهَيْلًا tevriyeli kelimeler olup Süreyyâ kelimesinin yakın anlamı Süreyya yıldızı, uzak anlamı ise Süreyyâ bnt. Ali b. Abdullah b. el-Ĥâriş b. Ümeyye el- Eşğar'dır. Şairin kastettiği mana da budur. Süheyl kelimesine gelince yakın anlamı Süheyl yıldızı olup uzak anlamı ise Süheyl b. Abdurrahman b. 'Avf'tır. Yemenli meşhur bir şahsiyet olduğu söylenir. Şairin kastettiği anlam da budur. Şair buradaki Süheyl ve Süreyyâ kelimeleri iki yıldızı akla getirecek şekilde zikretmiştir. Zira Süreyyâ bir Kuzey Yıldızı, Süheyl de Güney Yıldızı'dır. İkinci beyitte gelen Şamlı ve Yemenli ifadesi de yıldız anlamını desteklemektedir. Çünkü haritada Şam kuzeyde Yemen güneyde konumlanmaktadır. Tevriyenin karinesi ise المنكحُ ifadesidir.⁶⁰³ Bu şiirin kaleme alınış amacı olarak şunlar düşünülebilir: Beyitte geçen şahıs isimleri arasında gerek fiziki yapı gerekse toplumsal itibara dayalı bir denklik bulunmamasına dikkat çekmek olabilir. Zira Süreyya, yaşadığı dönemde zarafeti ve güzelliğiyle temayüz etmiş bir kadın olarak ön plana çıkarken, Süheyl, onun tam zıddı bir imaj çizmektedir. Ayrıca biri Yemenli, diğeri ise Şamlı olmakla, yalnızca estetik bakımdan değil, coğrafi ve kültürel açıdan da zıt kutupları temsil etmektedirler.

3.66. Müşâkele

Müşâkele, sözlükte “benzemek, birbirine uymak” gibi anlamlara gelmektedir.⁶⁰⁴ Mümâşele kelimesi ile eş anlamlıdır.⁶⁰⁵ Bedî' terimi olarak ise mânevî güzelleştiricilerden olup bir anlamı kendi lafzıyla değil söz arasında geçmiş başka bir

⁶⁰³ Aydın, *Arap Dili Belâgatında Bedî' İlmi ve Sanatları*, 57-58.

⁶⁰⁴ er-Râzî, *Muhtâru 's-şihâh*, 168.

⁶⁰⁵ el-Ĥamevî, *Ĥizânetü 'l-edeb ve gâyetü 'l-ereb*, 2/254.

lafızla ifade etmektir.⁶⁰⁶ Daha açık bir ifadeyle aynı kelimeyi önce bir anlamda daha sonraki tekrarında ise başka anlama gelecek şekilde kullanmaktır.⁶⁰⁷ İbn Hicce'nin konu ile alakalı beyti şöyledir:⁶⁰⁸ [Basîf]

مَنْ اعْتَدَى فَبِعُدْوَانٍ يُشَاكِلُهُ لِحِكْمَةٍ هُوَ فِيهَا خَيْرٌ مُنْتَقِمٍ

Kim saldırırsa benzer bir şekilde ona karşılık vardır. Hikmet gereği O, bu konuda en hayırlı intikam alandır.

Hz. Peygamber'e övgüsünü sürdüren şair, bu beyitte Bakara suresi 194. ayetten iktibasta bulunmuştur. Beyitte اعْتَدَى fiili “saldırmak” kullanıldığı için devamında müşâkele gereği مُعَاقِبَةٌ “ceza, karşılık” yerine عُدْوَانٍ ceza, karşılık” ifadesi kullanılmıştır. Böylece şair, müşâkele sanatını icra etmiştir.⁶⁰⁹

3.67. el-Cem‘ ma‘a’t-taksîm

Mânevî güzelleştiricilerden olan el-Cem‘ maa’t-taksîm, şairin çeşitli şeyleri tek bir hüküm altında topladıktan sonra her birini ayrı hükümlere bağlayarak taksîm etmesidir. Daha açık ifadeyle iki veya daha fazla şeyi önce cem edip daha sonra ayırmasıdır.⁶¹⁰ İbn Hicce'nin ilgili beyti şöyledir:⁶¹¹ [Basîf]

جَمْعُ الْأَعَادِي بِتَفْسِيمٍ يُفْرِقُهُ فَالْحَيُّ لِلْأَسْرِ وَالْأَمْوَاتُ لِلضَّرَمِ

Düşmanların toplanması, onları dağıtan bir taksîmledir. Böylece canlılar esarete, ölüler ise yanmaya [gider].

⁶⁰⁶ es-Sekkâkî, *Mifihû 'l-'ulûm*, 464; İbnu'n-Nâzım, *el-Mişbâh fi'l-meânî ve'l-beyân ve'l-bedî'*, 196; el-Kazvînî, *el-İdâh fi 'ulûmi'l-belâga el-me'ânî ve'l-beyân ve'l-bedî'*, 360; el-Hamevî, *Hizânetü'l-edeb ve gâyetü'l-ereb*, 2/254; Bulut, *Belâgat Terimleri Sözlüğü*, 388.

⁶⁰⁷ Bulut, *Belâgat Terimleri Sözlüğü*, 388.

⁶⁰⁸ el-Hamevî, *Hizânetü'l-edeb ve gâyetü'l-ereb*, 2/254.

⁶⁰⁹ 'Avvâd, *el-'İkdu'l-bedî' fi fenni'l-bedî'*, 214.

⁶¹⁰ er-Râzî, *Nihâyetü'l-îcâz fi dirâyeti'l-i'câz*, 178; es-Sekkâkî, *Mifihû 'l-'ulûm*, 426; Şâ'duddîn Mes'ûd et-Teftâzânî, *el-Muṭavvel şerhu telhîşu miftâhi'l-'ulûm*, thk. Abdullhamîd Hindâvî (Beyrut: Dâru'l Kutubi'l-'İlmiyye, 1971), 658; el-Hamevî, *Hizânetü'l-edeb ve gâyetü'l-ereb*, 2/256; Aydın, *Arap Dili Belagatında Bedî' İlmi ve Sanatları*, 94.

⁶¹¹ el-Hamevî, *Hizânetü'l-edeb ve gâyetü'l-ereb*, 2/256.

Bu beyitte şair, düşmanları daha önce dağıtılacak olmaları hükmüne bağlamış, sonra da “*Canlılar esarete, ölüler ise yanmaya.*” diyerek taksîme gitmiştir. Böylece el-cem‘ ma‘a‘t-taksîm sanatı meydana gelmiştir.

3.68. el-Cem‘ ma‘a‘t-tefrîk

Mânevî güzelleştiricilerden olup şairin iki şeyi önce cem‘ edip sonra tefrîk yapmasıdır. Daha açık bir ifadeyle aralarındaki farklılıkları ortaya koyarak ikisinin birbirinden farklı şeyler olduğunu ifade etmektir.⁶¹² İbn Hicce'nin ilgili beyti şöyledir:⁶¹³ [Basît]

سَنَاهُ كَالْبَرْقِ إِنَّ أَبْدُوا ظَلَامَ وَعَى وَالْعَزْمُ كَالْبَرْقِ فِي تَفْرِيقِ جَمْعِهِمْ

Savaş karanlığını izhar ettiklerinde onun parıltısı şimşek gibidir. Azmi ise düşman topluluklarını dağıtmada şimşek gibidir.

Şair, bu beyitte Hz. Peygamber'in سَنَاهُ (yüzünün parıltısı), الْعَزْمُ (gayret) vasıflarını şimşeğe benzeterek cem ettikten sonra أَبْدُوا ظَلَامَ وَعَى (*Savaş karanlığını izhar ettiklerinde*), تَفْرِيقِ جَمْعِهِمْ (*düşman topluluklarını dağıtmada*) yönlerini zikrederek aralarındaki farklılığı ortaya koymuştur. Böylece el-cem‘ ma‘a‘t-tefrîk sanatı meydana gelmiştir.

3.69. İşâret

Sözlükte “işaret etmek, değinmek”⁶¹⁴ manalarına gelen işaret, bedî‘ terimi olarak mânevî güzelleştiricilerden olup az lafzın îmâ ve işaret yoluyla çok manaya

⁶¹² er-Râzî, *Nihâyetü'l-îcâz fî dirâyeti'l-i'câz*, 78; es-Sekkâkî, *Mifthû'l-'ulûm*, 426; el-Hamevî, *Hzânnetü'l-edeb ve gâyetü'l-ereb*, 2/256.

⁶¹³ el-Hamevî, *Hzânnetü'l-edeb ve gâyetü'l-ereb*, 2/257.

⁶¹⁴ er-Râzî, *Muhtâru's-şihâh*, 170.

delelet etmesidir. İşaret dille ve elle olmak üzere iki şekilde gerçekleşir. Dil ile yapılan işarete tıpkı el ile yapılan işaret gibi çok söze ihtiyaç duyulmaz.⁶¹⁵

Şair burada “*Su çekildi.*”⁶¹⁶ ayetini delil getirmiştir. Allah-u Teâlâ buradaki iki lafızla yeryüzü ve gökyüzünün sularının çekilmesine işaret etmiştir. Bu ayet Nuh (a.s.)’a tabi olanların onunla gemiye binip kurtuluşa ermelerini anlatmaktadır. Gemi, yeterince suyu aldıktan sonra Allah’ın yeryüzüne sularını çekmesini ve gökyüzüne de sularını tutmasını emretmiştir. Böylece Allah’ın hükmü yerine gelmiş inananlar selamete çıkmıştır.⁶¹⁷ İbn Hicce’nin ilgili beyti şöyledir:⁶¹⁸
[Basît]

وَمِنْ إِشَارَتِهِ فِي الْحَرْبِ كَمَ فِهِمَ الِ أَنْصَارُ مَعَىٰ بِهِ فَأَرُوا بِنَصْرِهِم

Onun savaştağı işaretinden nice anlamlar ortaya çıktı. Ensar da onları kavradı ve onun yardımıyla başarı sağladılar.

Şair, bu beyitte Hz. Peygamber’in katıldığı gazvelerde sergilediğı üstün liderlik vasfını, beden diliyle ordusunu yönlendirmesini ve bu sayede zafer kazandırmasını övgüyle dile getirmiştir.

3.70. Tevlîd

Sözlükte “doğurtmak, meydana getirmek” manalarına gelmektedir.⁶¹⁹ Bedî‘ terimi olaraksa mânevî güzelleştiricilerden olup lafzî ve mânevî olmak üzere ikiye ayrılır. Lafzî tevlîd, şairin başka bir şairin beytini lafzen aynı, mana olarak farklı anlama gelecek şekilde kendi beytine dâhil etmesidir. Bu tür seriğât olarak kabul edilmiş ve eleştirilmiştir. Mânevî tevlîd, şairin beğendiğı bir manayı, şiirinde kullanma ihtiyacı duyduğunda o manadan başka bir mana türetmek suretiyle beytinde yer

⁶¹⁵ Ca’fer, *Nağdu’ş-şî’r*, 154; el-‘Askerî, *Kitâbu’ş-şinâ’ateyn: el-Kitâbe ve’ş-şî’ru*, 348; el-Kayrevânî, *el-‘Umde fi meğâsini’ş-şî’r ve âdâbih*, 2/302; el-Hillî, *Şerhu’l-kâfiyetü’l-bedî’iyye fi ‘ulûmi’l-belâga ve meğâsini’l-bedî’*, 160; el-Hamevî, *Hiğânetü’l-edeb ve gâyetü’l-ereb*, 2/259.

⁶¹⁶ Hûd 11/44.

⁶¹⁷ Hûd 11/44. Ayet Tefsiri - Diyanet İşleri Başkanlığı” (Erişim 29 Mayıs 2025).

⁶¹⁸ el-Hamevî, *Hiğânetü’l-edeb ve gâyetü’l-ereb*, 2/259.

⁶¹⁹ Vankulu, *Vankulu Lugati*, 1/641.

vermesidir. Bu daha güzel olup bu sanatın icrasındaki amaç da budur. Tevlîd sanatının serikât, intihâl, tazmin, iktibâs, naqil gibi türlerle de ilgisi vardır.⁶²⁰

İbn Hicce'nin tevlîd sanatını ortaya koyduğu beyti şöyledir:⁶²¹ [Basît]

تَوَلَّدُوا نُصْرَتَهُمُ يَبْدُو بِطَلْعَتِهِ مَا السَّبْعَةُ الشُّهُبُ مَا تَوَلَّدُوا رَمْلِهِمُ

Zaferlerinin doğuşu onun zuhuruyla belirir. Ne yedi yıldızda ne de kumların doğurduğundadır [bu zafer].

Şair, bu beyitte zaferin asıl kaynağının Hz. Peygamber'in varlığı olduğunu vurgular. Onun görünmesiyle zaferin gerçekleştiğini, yıldızlara ve gezegenlere bakarak geleceği tahmin etmeye çalışan müneccimlerin sözlerinin ise geçersiz ve güvenilmez kaldığını ifade eder. Çünkü Hz. Peygamber'in zuhuru, gaybî bilgiye dayandığını iddia eden tüm kehanetleri hükümsüz bırakacak bir güçtedir. Öyle ki, savaş meydanında atların nallarından havalanan tozlar bile Peygamber'in varlığı karşısında etkisiz kalır. İbn Hicce, bu beyti Ebu Temmâm'ın şu beytinden esinlenerek inşâd etmiştir:⁶²² [Basît]

وَالنَّصْرُ مِنْ شُهُبِ الْأَرْمَاحِ لَامِعَةً بَيْنَ الْحَمِيسِ عَلَا فِي السَّبْعَةِ الشُّهُبِ

Zafer, parlayan mızrak uçlarıyla orduların arasında yedi yıldız gibi yükselmiştir.

Şair, bu beyitte zaferi, savaşın en hararetli anında orduların birbirine şiddetle çarpışması sonucu kılıçlardan çıkan kıvılcım ve parıltılara benzetmiştir.

⁶²⁰ İbn Ebi'l İşba', *Tahrîru't-taḥbîr fî şinâ'ati ş-şi'ri ve'n-neşri ve beyâni i'câzi'l-Kur'ân*, 494; el-Ḥamevî, *Ḥizânetü'l-edeb ve gâyetü'l-ereb*, 2/261; Dereli, *Osmanlı Dönemi Şairlerinden Âişe el-Bâûniyye ve Peygamber Methiyeleri*, 178.

⁶²¹ el-Ḥamevî, *Ḥizânetü'l-edeb ve gâyetü'l-ereb*, 2/261.

⁶²² el-Ḥamevî, *Ḥizânetü'l-edeb ve gâyetü'l-ereb*, 2/263.

3.71. Kinâye

Kinâye, “ima etmek, laf arasında değinmek, bir şey söyleyip başka bir şey kastetmek, üstü kapalı söylemek” gibi manalara gelmektedir.⁶²³ Istılahta ise belâğatın alt disiplini olan beyân ilmine ait bir sanat olup bir sözü gerçek anlamına gelebilecek şekilde fakat gerçek anlamının dışında kullanmaktır.⁶²⁴ Beyân âlimleri bu sanatı irdâf sanatıyla aynı olarak değerlendirmiştir.⁶²⁵

Ayet-i kerimede *كَأَنَّهُنَّ بَيْضٌ مَكُونٌ* “Sanki onlar örtülüp saklanmış yumurta gibidirler.”⁶²⁶ Allah Teâlâ, hür kadınların nazikliğine dikkat çekmek için *بَيْضٌ مَكُونٌ* “Saklanmış yumurta” benzetmesini yapmıştır. Arap toplumu, nazikliği ve yumuşaklığından dolayı kadını yumurtaya benzetmiştir. Bu ayet müfessirler tarafından çeşitli şekillerde yorumlanmış olmasına rağmen en doğrusu Hz. Ümmü Seleme’den rivayet edilen şu hadistir: Rasulullah'a bu ayetin anlamı sorulduğunda o şöyle demiştir: Bunlar yumurtanın kabuğu ile içi arasındaki zar kadar nazik ve yumuşak olacaktırlar. Dolayısıyla Allah Teâlâ, kadınların nazik yaratılışından kinayede bulunmuştur.⁶²⁷ İbn Hicce’nin ilgili beyti şu şekildedir:⁶²⁸ [Basî]t]

قَالُوا طَوِيلٌ نِجَادِ السَّيْفِ قُلْتُ وَكَمْ
لِنَارِهِ أَلْسُنٌ تَكْبِي عَنِ الْكَرَمِ

Dediler: “Kılıcının bağı pek uzun!” Ben de dedim ki: “Nice ateşin dilleri vardır ki, onun cömertliğini kinayeli biçimde anlatır!”

Bu beytin ilk şatırında yer alan *طَوِيلٌ نِجَادِ السَّيْفِ* “Kılıcının bağı pek uzun!” ile boy uzunluğundan, ikinci şatırında yer alan *لِنَارِهِ أَلْسُنٌ* “Nice ateşin dilleri vardır” ya da başka

⁶²³ er-Râzî, *Muhtâru’s-sihâh*, 274.

⁶²⁴ Sa’duddîn et-Teftâzânî, *Muhtâşaru’l-meânî* (Kum: Dâru’l Fikr, 1411), 257; Bulut, *Belâgat Terimleri Sözlüğü*, 300; Eminoglu, *Şekil ve Muhteva yönünden el-Mu’allakatu’s-seb’*, 71.

⁶²⁵ el-Hamevî, *Hiżânetü’l-edeb ve gâyetü’l-ereb*, 2/264.

⁶²⁶ eş-Şâffât 37/49

⁶²⁷ Mevdûdî, *Tefhîmu’l Kur’ân Kur’ân’ın Anlamı ve Tefsiri*, 5/21.

⁶²⁸ el-Hamevî, *Hiżânetü’l-edeb ve gâyetü’l-ereb*, 2/264.

bir ifadeyle ألسن النار “Ateşin dili” ifadesiyle de çok misafirperver olmak ve çok ikram sever olmaktan kinaye vardır.⁶²⁹

3.72. Cem‘

Sözlükte “derlemek, toplamak, bir araya getirmek” manasına gelmektedir.⁶³⁰ Bedî‘ terimi olarak mânevî güzelleştiricilerden olup mütekellimin iki veya daha fazla unsuru tek bir hüküm altında toplamasıdır.⁶³¹ İbn Hicce Ebu’l-Atâhiye’den şu şiiri delil olarak getirmiştir:⁶³² [Recez]

إِنَّ الشَّبَابَ وَالْفِرَاعَ وَالْحِدَّةَ مُفْسَدَةٌ لِلْمَرْءِ أَيِّ مُفْسَدَةٍ

Gençlik, boş vakit ve yenilik... İnsanı bozacak ne büyük bir ayıptır.

Şair; gençlik, boş vakit ve yenilik unsurlarını ayıp olma hükmü altında bir araya getirmiştir. Böylece cem‘ sanatı gerçekleşmiştir. İbn Hicce’nin cem‘ sanatına dair kaleme aldığı beyti şöyledir:⁶³³ [Basît]

آدَائِهِ وَعَطَايَاهُ وَرَأْفَتُهُ سَجِيَّةٌ ضَمَّنَ جَمْعَ فِيهِ مُلْتَمِمْ

Onun ahlakı, ihsanları ve merhameti onda birbirine uygun bir şekilde bir araya getirilmiş özelliklerdir.

İbn Hicce, bu beyitte peygamberin ahlakı, ihsanları ve merhametini peygamberin yaratılış özellikleri olma hükmü altında toplamış ve cem‘ sanatını yerine getirmiştir.

⁶²⁹ el-Hamevî, *Hizânetü’l-edeb ve gâyetü’l-ereb*, 2/266.

⁶³⁰ İbn Manzûr, *Lisânu’l-‘Arab*, 8/53.

⁶³¹ es-Sekkâkî, *Mifhû’l-‘ulûm*, 425; İbnu’n-Nâzım, *el-Mişbâh fi’l-meânî ve’l-beyân ve’l-bedi’*, 247; el-Kazvînî, *el-İdâh fi’ulûmi’l-belâga el-me’ânî ve’l-beyân ve’l-bedi’*, 368; el-Hillî, *Şerhu’l-kâfiyetü’l-bedi’iyye fi’ulûmi’l-belâga ve mehâsini’l-bedi’*, 166; Bahâüddîn Sübkî, *Arûsü’l-efrâh fi şerhi telhîsi’l-miftâh*, thk. Abdulhamîd Hindâvî (Beyrut: el-Mektebetü’l-‘Asriyye, 2003), 251; el-Hamevî, *Hizânetü’l-edeb ve gâyetü’l-ereb*, 2/267.

⁶³² el-Hamevî, *Hizânetü’l-edeb ve gâyetü’l-ereb*, 2/267.

⁶³³ el-Hamevî, *Hizânetü’l-edeb ve gâyetü’l-ereb*, 2/267.

3.73. es-Selb ve'l-îcâb

İbn Hicce, İbn Ebi'l-İşba‘'nın “*Tahrîru't-tahbîr*” adlı eserinde bu sanatı kendisinin ortaya koyduğu bir sanat olduğunu belirttiğini ifade etmiş, ancak Ebû Hilâl el-Askerî'nin bu sanata dair güzel bir tanım yaptığını belirtmiştir.⁶³⁴ el-Askerî'nin tanımını şöyledir: Mütakellimin sözünü bir açıdan olumlu, başka bir açıdan olumsuz olan bir şey üzerine bina etmesidir.⁶³⁵ İbn Ebi'l-İşba‘'nın tanımını ise şöyledir: Methedenin bir sıfatı methettiği kimseye tahsis etmesi ve diğer insanları bu sıfatın dışında bırakmasıdır.⁶³⁶ İbn Hicce'nin ilgili beyti şu şekildedir.⁶³⁷ [Basî]t]

إِجَابَةٌ بِالْعَطَايَا لَيْسَ يَسْأَلُهُ وَيَسْأَلُ الْمَنْ مِنْهُ سَلَبٌ مُحْتَشِمٌ

İhsanlara icabet etmekten sakınmaz. Kendisinden sadır olacak başa kakmayı, utanan bir kişinin sakınması gibi sakınır.

Şair bu beyti لَيْسَ يَسْأَلُهُ olumsuz, يَسْأَلُ olumlu ifade üzerine inşa etmiştir.

Böylece es-Selb ve'l-îcâb sanatı meydana gelmiştir.

3.74. Taqsîm

Taqsîm, sözlükte “bir şeyi bölmek parçalara ayırmak, taksîm etmek” gibi manalara gelmektedir.⁶³⁸ Bedî‘ terimi olaraksa mânevî güzelleştiricilerden olup mütakellimin iki veya daha fazla kısma sahip bir şeyi zikredip ardından her bir kısmın özelliklerine değinmesidir.⁶³⁹

Taqsîm sanatı, üç şekilde gerçekleşmektedir. İlki birden fazla şeyi zikredip ardından her bir özelliğin kime ait olduğunu belirtmek suretiyle yapılan taqsîm,

⁶³⁴ el-Hamevî, *Hizânetü'l-edeb ve gâyetü'l-ereb*, 2/268.

⁶³⁵ el-Askerî, *Kitâbu's-şınâ'ateyn: el-Kitâbe ve's-şiru*, 405.

⁶³⁶ İbn Ebi'l-İşba‘, *Tahrîru't-tahbîr fî şınâ'ati's-şiri ve'n-neşri ve beyâni i'câzi'l-Kur'ân*, 593.

⁶³⁷ el-Hamevî, *Hizânetü'l-edeb ve gâyetü'l-ereb*, 2/268.

⁶³⁸ 'Akkâvî, *Mu'cemu'l-mufaşşal fî 'ulûmi'l-belâga el-bedî' ve'l-beyân ve'l-me'ânî*, 412; İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, 12/478.

⁶³⁹ es-Sekkâkî, *Miftûhü'l-'ulûm*, 425; el-Kazvînî, *el-Îdâh fî 'ulûmi'l-belâga el-me'ânî ve'l-beyân ve'l-bedî'*, 369.

ikincisi bir şeyin kısımlarını zikredip beraberinde ona ait durumları zikretmek suretiyle yapılan taḫsîm, üçüncüsü ise bir şeyin bütün kısımlarını dile getirerek yapılan taḫsîmdir.⁶⁴⁰

Taḫsîm sanatı, leff-u neşr sanatıyla benzerlik arz ederken aralarındaki fark şudur: Leff-u neşr sanatında hangi özelliğin kime ait olduğunu anlamak okuyucuya bırakılırken taḫsîm sanatının birinci kısmında hangi özelliğin kime ait olduğu açıkça ya da işaret etme yoluyla belirtilir.⁶⁴¹ İbn Hicce'nin bu sanata dair beyti şöyledir:⁶⁴²
[Basîṭ]

هُدَاهُ تَقْسِيمُهُ حَالِي بِهِ صَلَحَتْ حَيًّا وَمَيِّتًا وَمَبْعُوثًا مَعَ الْأُمَمِ

Onun hidayeti, halimi onun hidayetine uygun şekilde taksîm etmesidir. Yaşarken, ölürlen ve ümmetlerle haşredilirken.

Şair, bu beyitte yaşam, ölüm ve yeniden dirilme olmak üzere insanın geçtiği ve geçeceği aşamaları sırasıyla zikretmiştir. Bu taḫsîmin unsurlarının dördüncüsü yoktur.⁶⁴³

3.75. İcâz

Sözlük anlamı “sözü kısaltmak, kısa ve öz olmak” manalarına gelmektedir.⁶⁴⁴ İcaz sanatı, belâğatın alt disiplini olan meânî ilmine ait bir terim olup maksadı, daha az lafızla ifade etmektir.⁶⁴⁵ İcâz-ı kaşr ve icâz-ı ḥazf olmak üzere ikiye ayrılır. İcâz-ı kaşr, cümlede ḥazf yapmadan az sözle çok şey anlatmaktır.⁶⁴⁶ İcâz-ı ḥazf ise maksadın

⁶⁴⁰ Bulut, *Belâgat Terimleri Sözlüğü*, 446.

⁶⁴¹ Aydın, *Arap Dili Belâgatında Bedî' İlmi ve Sanatları*, 90.

⁶⁴² el-Ḥamevî, *Ḥizânetü'l-edeb ve gâyetü'l-ereb*, 2/270.

⁶⁴³ el-Ḥamevî, *Ḥizânetü'l-edeb ve gâyetü'l-ereb*, 2/273.

⁶⁴⁴ İbn Manzûr, *Lisânu'l-'Arab*, 5/427.

⁶⁴⁵ el-Ḳayrevânî, *el-'Umde fî meḥâsini'ş-şî'r ve âdâbih*, 1/250.

⁶⁴⁶ el-Ḳazvînî, *el-İdâh fî 'ulûmi'l-belâğa el-me'ânî ve'l-beyân ve'l-bedî'*, 184; el-Ḥamevî, *Ḥizânetü'l-edeb ve gâyetü'l-ereb*, 2/274.

sözden bazı lafızları hazfederek (düşürerek) ifade edilmesidir.⁶⁴⁷ İbn Hicce, bu sanata dair şu beyti delil getirmiştir:⁶⁴⁸ [Meczû'l-Kâmil]

وَرَأَيْتِ زَوْجَكَ فِي الْوَعَى مُتَقَلِّدًا سَيْفًا وَرُحًا

Ve sen, savaş meydanında kocanı gördün. Kılıç ve mızrak kuşanmış halde.

Şair, bu beyitte رُحًا (mızrak) lafzından önce مُتَقَلِّدًا (tutarak) lafzını hazfederek îcâz sanatını yerine getirmiştir.⁶⁴⁹ İbn Hicce'nin beyti ise şöyledir:⁶⁵⁰ [Basîf]

أَوْجَزُ وَسَلْ أَوَّلَ الْأُبْيَاتِ عَنْ مَدْحٍ فِيهِ وَسَلْ مَكَّةَ يَا قَاصِدَ الْحَرَمِ

Ey Mescid-i haram'a yönelen kimse! Veciz konuş! Kendisini methettiğin beyitlerin başlarını sor! Mekke'yi sor!

وسل أول الأبيات (Onda) kelimesindeki zamir, Hz. Peygamber'e dönmektedir. (İlk beyitlere sor!) ifadesinde geçen veciz anlatım, insanlar için kurulan ilk ev olan Beytullah'a (Kâbe'ye) bir işaretir. İkinci veciz anlatım ise وسل مكة (Mekke'ye sor!) sözünde yer alır. Burada asıl kastedilen "Mekke halkına sor"dur. Yani "ehli" (halkı) ifadesi hazfedilmiştir. Böylece îcâz-ı kaşr meydana gelmiştir.

3.76. Müşâreket

Müşâreket, sözlükte "ortak olmak" manasına gelmektedir.⁶⁵¹ Bedî' terimi olarak ise mânevî güzelleştiricilerden olup şairin beytinde asli ve fer'î manaya gelecek müşterek bir lafız getirip, okuyucunun zihninde kastetmediği manayı uyandırdıktan sonra, beytin sonunda gerçekten söylemek istediği manayı vurgulayan bir şey getirmesidir. İştirak sanatı kendi içinde lafzî ve mânevî olmak üzere ikiye ayrılır. Her

⁶⁴⁷ el-Ğazvinî, *el-Îdâh fi 'ulûmi 'l-belâğa el-me'ânî ve 'l-beyân ve 'l-bedi'*, 187; el-Hamevî, *Ĥizânetü 'l-edeb ve ġâyetü 'l-ereb*, 2/274.

⁶⁴⁸ el-Hamevî, *Ĥizânetü 'l-edeb ve ġâyetü 'l-ereb*, 2/274.

⁶⁴⁹ el-Hamevî, *Ĥizânetü 'l-edeb ve ġâyetü 'l-ereb*, 2/274.

⁶⁵⁰ el-Hamevî, *Ĥizânetü 'l-edeb ve ġâyetü 'l-ereb*, 2/274.

⁶⁵¹ İbn Manzûr, *Lisânu 'l-'Arab*, 10/448.

ikisi de kusurlu (mu'ib), kusursuz (ğayr-ı mu'ib) ve güzel (hasen) şeklinde üç gruba ayrılır.⁶⁵²

Müşâreket sanatı ile tevhîm sanatı arasında bir benzerlik olmasının yanında farklar vardır. Müşâreket yalnızca ortak lafızlarla olurken tevhîm, ortak lafızlarla olabileceği gibi tahrîf, taşhîf veya tezyîl gibi bir şeyle de olabilir. Müşâreket sanatı ile îzâh sanatı arasında da fark vardır. Bu fark şudur: Îzâh sadece manalara has iken müşâreket lafızlarda meydana gelir.⁶⁵³ İbn Hicce'nin ilgili beyti şöyledir:⁶⁵⁴ [Basî]t]

بالحجر ساد فلا ندُّ بُشَارِكُهُ حَجْرَ الْكِتَابِ الْمَبِينِ الْوَاضِحِ الْقَمِيمِ

Hicr ile üstün geldi. O yüzden [bu üstünlükte] ona ortak olabilecek bir denk yok. Bu hicr apaçık anlaşılır kitabın Hicr suresidir.

Şairin bu beyitte zikrettiği hicr kelimesi, okuyanın zihninde akıl manasını uyandırmış fakat beytin devamında hicr kelimesini حَجْرَ الْكِتَابِ olarak tekrardan zikretmiştir. Bu tekrarı peygamberin mucizelerine işaret eden Hicr suresini kastetmektedir. Dolayısıyla şair, okuyucunun zihninde hicr kelimesiyle yarattığı vehmi, hicr kelimesinin ikinci tekrarıyla gidermiştir.⁶⁵⁵

3.77. Taşrî'

Taşrî', sözlükte "kapı kanadı" anlamındaki mısra' kelimesinden türemiştir.⁶⁵⁶ Bedî' terimi olaraksa lafzî güzelleştiricilerden olup şairin bir beytin ilk kısmının son kelimesinin, son kısmının son kelimesiyle vezin, kafiye ve i'râb bakımından eşit olacak şekilde kaleme almasıdır.⁶⁵⁷ Taşrî' sanatının husnu'l-ibtidâ için kasidenin matla

⁶⁵² İbn Ebi'l İşba', *Tahrîru't-tahbîr fi şinâ'ati ş-şi'ri ve'n-neşri ve beyâni i'câzi'l-Kur'ân*, 339.

⁶⁵³ el-Ĥamevî, *Ĥizânetü'l-edeb ve gâyetü'l-ereb*, 2/276.

⁶⁵⁴ el-Ĥamevî, *Ĥizânetü'l-edeb ve gâyetü'l-ereb*, 2/276.

⁶⁵⁵ el-Ĥamevî, *Ĥizânetü'l-edeb ve gâyetü'l-ereb*, 2/277.

⁶⁵⁶ İbn Manzûr, *Lisânu'l-'Arab*, 8/199; Aydın, *Arap Dili Belâgatında Bedî' İlmi ve Sanatları*, 371.

⁶⁵⁷ el-Ĥillî, *Şerhu'l-kâfiyetü'l-bedî'iyye fi 'ulûmi'l-belâga ve meĥâsini'l-bedî'*, 188; el-Ĥamevî, *Ĥizânetü'l-edeb ve gâyetü'l-ereb*, 2/278.

bölümünde kullanılması daha uygundur. Kasidenin ortasında yer alması ise kulak tırmalayıcı olabilmektedir.⁶⁵⁸ İbn Hicce'nin bu sanata dair beyti şöyledir:⁶⁵⁹ [Basî]t]

تَصْرِيعُ أَبْوَابِ عَدْنِ يَوْمَ بَعْتِهِمْ يَلْقَاهُ بِالْفَتْحِ قَبْلَ النَّاسِ كُلِّهِمْ

Adn [cenneti] kapılarının kanadı, diriltilecekleri gün bütün insanlardan önce açılarak onu karşılayacaktır.

Şairin bu beytin ilk kısmının sonu ile son kısmın sonunu vezin, kafiye ve î'râb bakımından aynı olacak şekilde getirmesi taşrî' sanatını meydana getirmiştir. Ayrıca şair, تصْرِيعُ lafzıyla hem sanatın adını beyitte ifade etmek için tevriye sanatını ve devamında أَبْوَابِ ve الْفَتْحِ lafızlarının yer almasıyla da terşîh sanatını icra etmiştir. Daha açık ifadeyle تصْرِيعُ lafzı, sonrasında gelen أَبْوَابِ ve الْفَتْحِ lafızlarının gelmesini beslemektedir.⁶⁶⁰

3.78. İ'tirâz

İ'tirâz, sözlükte "karşı koymak" manasına gelmektedir.⁶⁶¹ İstilahta ise meânî ilmine ait bir sanat olup iki kelime arasında mütakellimin amaçladığı manayı güçlendiren ve kendisi olmadan anlamın eksik kaldığı bir cümle getirmesidir.⁶⁶² İ'tirâz cümlesi fiil-fail, fiil-mef'ûl, mübteda-haber ve sıfat-mevşûf arsında gelebilir.⁶⁶³ İ'tirâz cümlesi; tenzih, ta'zîm, dua, uyarı, taşvîr, te'kîd, övgü vb. gayeler için gelir.⁶⁶⁴

Ayette Allah Teâlâ şöyle buyurmuştur: فَإِن لَّمْ تَفْعَلُوا وَلَنْ تَفْعَلُوا فَاتَّقُوا النَّارَ الَّتِي وَقُودُهَا النَّاسُ

وَالْحِجَارَةُ أُعِدَّتْ لِلْكَافِرِينَ "Eğer bunu yapamazsanız -ki hiçbir zaman yapamayacaksınız-

⁶⁵⁸ el-Hamevî, *Hizânetü'l-edeb ve gâyetü'l-ereb*, 2/278; Bulut, *Belâgat Terimleri Sözlüğü*, 460.

⁶⁵⁹ el-Hamevî, *Hizânetü'l-edeb ve gâyetü'l-ereb*, 2/278.

⁶⁶⁰ el-Hamevî, *Hizânetü'l-edeb ve gâyetü'l-ereb*, 2/278.

⁶⁶¹ İbn Manzûr, *Lisânu'l-'Arab*, 7/167.

⁶⁶² el-'Askerî, *Kitâbu's-ş-şinâ'ateyn: el-Kitâbe ve's-şi'ru*, 394; er-Râzî, *Nihâyetü'l-icâz fî dirâyeti'l-icâz*, 172; el-Hamevî, *Hizânetü'l-edeb ve gâyetü'l-ereb*, 2/279.

⁶⁶³ Bulut, *Belâgat Terimleri Sözlüğü*, 269.

⁶⁶⁴ Bulut, *Belâgat Terimleri Sözlüğü*, 270-272.

yakıtı insanlar ve taşlar olan inkârcılar için hazırlanmış ateşten sakının.”⁶⁶⁵ Allah-u Teâlâ bu ayette iki cümle arasında i‘tirâz cümlesi olarak وَلَنْ تَفْعَلُوا (ki asla yapamayacaksınız) cümlesini getirmiştir. Bu cümle Kur’ân inkârcılarının Kur’ân’ın bir benzerini getirme konusunda aciz olduklarını vurgulamak için gelmiştir.⁶⁶⁶ İbn Hicce, Mevşilî’nin i‘tirâz sanatına dair şu beytini delil olarak getirmiştir.⁶⁶⁷ [Basî]t]

فَلَا اِعْتِرَاضَ عَلَيْنَا فِي السُّؤَالِ بِهِ اَعْنِي الرَّسُولَ لِكَيْ نَنْجُو مِنْ الضَّرْمِ

Yanmaktan kurtulmamız için onunla –yani peygamberle- [onun aracılığıyla Allah’tan] istemeye bize hiçbir engel yoktur.

Mevşilî, أعني الرسول (Peygamberi kastediyorum) cümlesiyle به ifadesinde yer alan muttasıl zamire açıklık getirmiştir. İbn Hicce, Mevşilî’nin bu sanatı yerine getirmek için أعنى فلان şeklinde bir üslûp tercih etmesini zayıf bir ifade şekli olarak değerlendirmiştir. İbn Hicce’nin beyti şu şekildedir:⁶⁶⁸ [Basî]t]

فَلَا اِعْتِرَاضَ عَلَيْنَا فِي مُحَبَّتِهِ وَهُوَ الشَّفِيعُ وَمَنْ يَرْجُوهُ يُعْتَصِمُ

Onu sevmeye bize hiçbir engel yoktur. Ki O, şefaattçidir. Kim onu arzularsa ona sığınsın.

İbn Hicce, bu beyitte وَهُوَ الشَّفِيعُ (Ki O, şefaattçidir.) diyerek iki cümle arasına peygambere yaptığı övgüyü güçlendiren bir ara cümle getirmiştir.⁶⁶⁹

3.79. Rucû‘

Rucû‘, sözlükte “geri dönmek” manasına gelir.⁶⁷⁰ Bedî‘ terimi olarak ise mânevî güzelleştiricilerden olup sevinç, üzüntü, hayret, tehdit, alay, tahsis vb. bir

⁶⁶⁵ el-Bakara 2/24

⁶⁶⁶ Bulut, *Belâgat Terimleri Sözlüğü*, 272.

⁶⁶⁷ el-Hamevî, *Hizânetü’l-edeb ve gâyetü’l-ereb*, 2/279.

⁶⁶⁸ el-Hamevî, *Hizânetü’l-edeb ve gâyetü’l-ereb*, 2/279.

⁶⁶⁹ el-Hamevî, *Hizânetü’l-edeb ve gâyetü’l-ereb*, 2/280.

⁶⁷⁰ er-Râzî, *Muhtâru’s-şihâh*, 118.

nükteye dayanarak önceki sözden dönmeye denir.⁶⁷¹ Bu sanatı istidrâk olarak adlandıran âlimler de olmuştur fakat İbn Hicce, bu adlandırmanın doğru olmadığını ifade eder. İbn Hicce'ye göre rucû' sanatı ile selb ve'l-îcâb sanatı arasında bir fark yoktur.⁶⁷² İbn Hicce'nin ilgili beyti şöyledir:⁶⁷³ [Basîf]

وَمَا لَنَا مِنْ رُجُوعٍ عَنْ جَمَاهُ بَلَى لَنَا رُجُوعٌ عَنِ الْأَوْطَانِ وَالْحُسَمِ

Onun [Hz. Peygamber'in] himayesinden bize dönüş yoktur. Elbette ki bizim dönüşümüz vatanlardan ve hizmetkârlardandır.

Şair, bu beyitte rucû' sanatından ziyade selb ve'l-îcâb sanatına uygun bir beyit ortaya koymuştur. Çünkü beytin ilk kısmında Hz. Peygamber'in himayesinden dönmeyi nefyetmiş, beytin devamında “*bizim dönüşümüz (başka) yurtlardan ve yanımızdaki adamlardandır*” diyerek de dönüşün olacağını tasdik etmiştir.⁶⁷⁴

3.80. Tertîb

Tertîb, sözlükte “sabitlemek” anlamına gelmektedir.⁶⁷⁵ Istilahta bedî' sanatların mânevî güzelleştiricilerinden olup şairin nitelediği bir şey hakkındaki çeşitli özellikleri bir veya birden fazla beyitte tabîi yaratılış sırasına riayet ederek zikretmesidir.⁶⁷⁶ Şair, bu saydığı özelliklere zihninde olan yahut somut var olan bir şeyi eklemeyiz. Bu sanatı ilk kez Tifâşî ortaya koymuştur.⁶⁷⁷

⁶⁷¹ İbnu'l Mu'tez, *Kitâbu'l-bedî'*, 74; el-'Askerî, *Kitâbu's-sınâ'ateyn: el-Kitâbe ve's-şi'ru*, 395; el-Kazvîni, *el-İdâh fî 'ulûmi'l-belâğa el-me'ânî ve'l-beyân ve'l-bedî'*, 364; el-Hillî, *Şerhu'l-kâfiyetü'l-bedî'iyye fî 'ulûmi'l-belâğa ve mehâsini'l-bedî'*, 331; el-Hamevî, *Hizânetü'l-edeb ve gâyetü'l-ereb*, 2/281; Bulut, *Belâgat Terimleri Sözlüğü*, 425.

⁶⁷² el-Hamevî, *Hizânetü'l-edeb ve gâyetü'l-ereb*, 2/281; es-Seyyid Ali Sadruddîn b. Ma'sûm el-Medenî İbn Ma'sûm, *Envâru'r-rebî' fî envâ'i'l-bedî'*, thk. Şâkir Hâdî Şukr (en-Necefî'l-Eşref: Maṭba'atu'n-Nu'mân, 1969), 6/357.

⁶⁷³ el-Hamevî, *Hizânetü'l-edeb ve gâyetü'l-ereb*, 2/281.

⁶⁷⁴ 'Avvâd, *el-'Ikdu'l-bedî' fî fenni'l-bedî'*, 236.

⁶⁷⁵ 'Akkâvî, *Mu'cemu'l-mufaşşal fî 'ulûmi'l-belâğa el-bedî' ve'l-beyân ve'l-me'ânî*, 301.

⁶⁷⁶ el-Hillî, *Şerhu'l-kâfiyetü'l-bedî'iyye fî ulûmi'l-belâğa ve mehâsini'l-bedî'*, 210; el-Hamevî, *Hizânetü'l-edeb ve gâyetü'l-ereb*, 2/283; Aydın, *Arap Dili Belâgatında Bedî' İlmi ve Sanatları*, 245.

⁶⁷⁷ el-Hillî, *Şerhu'l-kâfiyeti'l-bedî'iyye fî ulûmi'l-belâğa ve mehâsini'l-bedî'*, 210; el-Hamevî, *Hizânetü'l-edeb ve gâyetü'l-ereb*, 1/283.

İbn Hicce, bu babta Mevşilî'nin beytine eleştiride bulunmuş, onun beytinde zikrettiği vasıfların Tifâşî'nin zikrettiği kurallara uygun olmadığını dile getirmiştir.⁶⁷⁸ Çünkü cinler insanlardan önce yaratılmıştır. Bunun delili de Kur'ân'ın ayetlerindedir. Kur'ân'da Allah, *“Hani biz meleklerle, “Âdem'e secde edin” demiştik; İblîs'ten başka hepsi hemen secde ettiler. O cinlerdendi, rabbinin emrinden dışarı çıktı.”*⁶⁷⁹ şeklinde buyurmuştur. Mevşilî'nin beyti:⁶⁸⁰ [Basît]

له الملائكُ والإنسانُ أجمعُهُم والجِئُ والوحشُ في الترتيبِ كالخدم

Melekler, insanlar, cinler ve vahşi hayvanların hepsi tıpkı hizmetçi gibi bir düzen içindedir.

Mevşilî, melekler, insanlar, cinler ve vahşi hayvanları arka arkaya sıralayarak tertîb sanatını icra etmiştir. İbn Hicce'nin beyti de şu şekildedir:⁶⁸¹ [Basît]

تُرتَّبُ الحيواناتُ السَّلامُ له والتَّبتُ حتى جمادُ الصَّحرِ في الأكم

Hayvanlar ona selâm tertip ettiler. Bitkiler ve hatta tepelerdeki cansız taşlar bile.

İbn Hicce, beytinde hayvan, bitki ve taş olmak üzere üç tane farklı yaratılmışın adını zikretmiş, bunları nitelik bakımından yukarıdan aşağı doğru sıralamıştır.⁶⁸² Ayrıca İbn Hicce, şöyle bir açıklama getirmiştir:

“Şayet biz uyuyan bir varlık dersek cansız varlıklar dışarıda kalır. Çünkü onlar uyumazlar. Uyuyan ve hareket eden bir varlık dediğimizde hareket etme özelliğinden dolayı bitkiler dışarıda kalır. Uyuyan, hareket eden ve konuşan bir varlıktan

⁶⁷⁸ el-Ḥamevî, *Ḥizânetü'l-edebe ve gâyetü'l-ereb*, 1/283.

⁶⁷⁹ el-Kehf 18/50

⁶⁸⁰ İzzeddîn el-Mevşilî, *Bedî'iyet-u-İzzeddîn el-Mevşilî (Bedî'iyâtü-ḥams fi medhi'n-nebiyyi muḥtâr ve ş-şahâbeti'l-kirâm içerisinde)*, 19.

⁶⁸¹ el-Ḥamevî, *Ḥizânetü'l-edebe ve gâyetü'l-ereb*, 2/283.

⁶⁸² 'Avvâd, *el-İkdu'l-bedî' fi fenni'l-bedî'*, 238; el-Ḥamevî, *Ḥizânetü'l-edebe ve gâyetü'l-ereb*, 1/284.

bahsedersek de konuşma özelliği sebebiyle hayvanlar bu kategorinin dışında kalmış olur. Geriye bu özelliklerin tamamını taşıyan insan kalır.”⁶⁸³

3.81. İştikâk

Sözlükte “türemek” anlamına gelmektedir.⁶⁸⁴ Bedî‘ terimi olarak ise mânevî güzelleştiricilerden olup mütekellimin alem (özel) bir isimden medih, hiciv, vb. bir amaçla bir mana türetmesidir. Bu sanatı ilk kez ortaya koyan Ebû Hilâl el-Askerî’dir. Sanatı *Kitâbü’ş-şınâ’ateyn* adlı eserinde tanımlamıştır.⁶⁸⁵

Çazvînî “*Telhîşü’l-miftâh*”ında ve “*el-İzâh*”ında, Şihabeddîn Mahmûd da “*Husnu’t-tevessül*”ünde, Endelûsî, “*Bedî’iyyetu’l-‘umyân*” adlı kasidesinde bu sanata yer vermemiştir. Benzer şekilde diğer bedî’iyyât şairleri de bu sanatı icra etmemiştir.⁶⁸⁶ Bu sanatı İbn Hicce dışında icra eden yalnızca Mevşilî ve Hillî’dir. İbn Hicce’nin ilgili beyti şöyledir:⁶⁸⁷ [Basît]

مُحَمَّدٌ أَحْمَدُ الْمُحْمَدُ مَبْعَثُهُ كُلُّ مَنْ الْحَمْدِ تَبْيِينُ اشْتِقَاقِهِمْ

Övülmüş olan [Mahmûd] Muhammed ve Ahmed’in [isimlerinin] hepsinin kaynağı, köklerinin izahı olan hamd kelimesidir.

Şair, bu beyitte محمد, أحمد ve her ikisinin de sıfatı olan المحمود kelimeleri الحمد kelimesinden türemiştir. Bu beyitteki Hz. Peygamber’e olan övgü son derece açıktır.⁶⁸⁸

3.82. İttifâk

Sözlükte “uyuşmak, anlaşmak, uyumlu olmak” anlamlarına gelmektedir.⁶⁸⁹ Bedî‘ terimi olarak ise mânevî güzelleştiricilerden olup şairin daha önce işittiği veya

⁶⁸³ el-Hamevî, *Hizânetü’l-edeb ve gâyetü’l-ereb*, 1/284.

⁶⁸⁴ Aydın, *Arap Dili Belâgatında Bedî’ İlmi ve Sanatları*, 305.

⁶⁸⁵ Şafiyuddîn el-Hillî, *Şerhu’l-kâfiyetü’l-bedi’iyye fi ulûmi’l-belâga ve mehâsini’l-bedi’*, 187; el-Hamevî, *Hizânetü’l-edeb ve gâyetü’l-ereb*, 2/285.

⁶⁸⁶ el-Hamevî, *Hizânetü’l-edeb ve gâyetü’l-ereb*, 2/285.

⁶⁸⁷ el-Hamevî, *Hizânetü’l-edeb ve gâyetü’l-ereb*, 2/285.

⁶⁸⁸ el-Hamevî, *Hizânetü’l-edeb ve gâyetü’l-ereb*, 2/287.

⁶⁸⁹ ‘Akkâvî, *Mu‘cemu’l-mufaşşal fi ‘ulûmi’l-belâga el-bedi’ ve ‘l-beyân ve ‘l-me‘ânî*, 26.

şahit olduğu bir olaya dair isimlere rastlaması ve bu rastlantının etkisi üzerine şiirini nazmetmesidir⁶⁹⁰. Bu sanata dair Mevşîlî'nin beyti şöyledir:⁶⁹¹ [Basît]

مُحَمَّدٌ وَاسْمُهُ بِالِاتِّفَاقِ لَهُ وَصْفٌ يُشَاكِلُهُ فِي اسْمِهِ الْعَلَمُ

Muhammed'in üzerinde ittifak edilmiş olan adı, bir sıfattır ve isminde ona uygun alamet vardır.

Bu beyitte şair, Peygamber'in övülen kimse sıfatı ile ismi arasında ittifak sanatını icra etmiştir. Zira kelime anlamı itibariyle ism-i mef'ûl kalıbından olup “övülen, övgüye layık” anlamlarını taşımaktadır. Yani Hz. Muhammed (s.a.v.)'in adı, onun övülen, saygın bir kişilik olmasıyla örtüşmektedir. Bu ifadeyle, Hz. Muhammed (s.a.v.)'in ismi ve kişiliği arasındaki uyum vurgulanmıştır. İbn Hicce'nin ittifâk sanatına dair beyti şöyledir:⁶⁹² [Basît]

وَوَصَفُهُ لِأَنَّهُ قَدْ جَاءَ تَسْمِيَةً فَإِنَّهُ حَسَنٌ حَسَبَ اتِّفَاقِهِمْ

Onun oğlunun vasfı isim olagelmıştır. Muhakkak ki o, ittifaklarına göre hasendir [güzelidir].

İbn Hicce, burada Hz. Peygamber'in torunu Hz. Hasan'ın isminin kelime anlamından yararlanarak Hz. Hasan'ı övmüştür. Hasan ismi, sıfat-ı müşebbehe vezninden olup “güzel, hoş, kusursuz” anlamlarına gelmektedir. Bu isim sayesinde Hasan (a.s.)'in ismi ve dış görünüşü arasında bir uyum meydana gelmiştir.

3.83. İbdâ‘

İbdâ‘, sözlükte “yaratmak, icat etmek, benzersiz bir şey ortaya koymak” gibi anlamlara gelmektedir.⁶⁹³ Bedî‘ terimi olarak ise mânevî güzelleştiricilerden olup

⁶⁹⁰ İbn Ebi'l İşba‘, *Tahrîru't-taḥbîr fî şinâ'ati's-şi'ri ve'n-neşri ve beyâni i'câzi'l-Kur'ân*, 503; el-Ḥamevî, *Ḥizânetü'l-edeb ve gâyetü'l-ereb*, 2006, 2/287; Nablûsî, *Nefahâtu'l-ezhâr 'alâ nesemâti'l-eshâr fî şerhi'n-nebiyyi'l-muhtâr*, 218; el-Ḥanbelî, *el-Ḳavlu'l-bedî' fî 'ilmi'l-bedî'*, 164; 'Akkâvî, *Mu'cemu'l-mufaşşal fî 'ulûmi'l-belâga el-bedî' ve'l-beyân ve'l-me'ânî*, 26.

⁶⁹¹ İzzeddîn el-Mevşîlî, *Bedî'iyet-u-İzzeddîn el-Mevşîlî (Bedî'iyâtu-ḥams fî medhi'n-nebiyyi muhtâr ve's-şahâbeti'l-kirâm içerisinde)*, 19.

⁶⁹² el-Ḥamevî, *Ḥizânetü'l-edeb ve gâyetü'l-ereb*, 2/287.

⁶⁹³ er-Râzî, *Muhtâru's-şihâh*, 30.

şiiirde bir beytin veya nesirde bir bölümün yahut anlamlı bir cümleinin birden fazla bedî'î sanat ihtiva etmesidir. Dolayısıyla bir beyitte ya da metin parçasında geçen kelime veya cümle sayısına oranla birden fazla bedî'î sanat kullanılmasıdır. Kimi zaman bir tek kelime içinde iki veya daha fazla bedî'î sanatı bulunabilir. Şayet her kelime bu niteliğe sahip değilse ibdâ' sanatı meydana gelmez.⁶⁹⁴ İbn Hicce'nin ilgili beyti şu şekildedir:⁶⁹⁵ [Basît]

إِبْدَاعٌ أَحْلَاقِهِ إِبْدَاعٌ خَالِقِهِ فِي زُحُوفِ الشِّعْرِ فَاسْجَعُ بِهَا وَهَم

Ahlakının benzersizliği onu yaratanın emanetidir. Şiirin süsünde onunla [ahlakıyla] secî' yap ve [onu] delicesine sev.

Şairin bu beytinde şu güzelleştiriciler vardır:⁶⁹⁶

Birinci şatır (kısım):

Tevriye: إِبْدَاعٌ lafzında beyitte geçen sanatın ismine işaret olduğu için tevriye sanatı meydana gelmiştir.

el-Cinasu't-taşhîf: إِبْدَاعٌ ve إِيدَاعٌ lafızlarının yazılışları aynı fakat harflerin noktalamaları farklı olması sebebiyle cinasu't-taşhîf meydana gelmiştir.

el-Cinasu'l-muṭlaḳ: أَحْلَاقٌ ve خَالِقٌ lafızları aynı kökten türedikleri için bu iki lafız arasında cinasu'l-muṭlaḳ meydana gelmiştir.

Tarşî': إِبْدَاعٌ ve إِيدَاعٌ, أَحْلَاقِهِ ve خَالِقِهِ arasında vezin ve kafiye uyumu gerçekleştiği için tarşî' sanatı meydana gelmiştir.

⁶⁹⁴ İbn Ebi'l İşba', *Tahrîru't-tahbîr fi şinâ'ati's-şi'ri ve'n-neşri ve beyâni i'câzi'l-Kur'ân*, 611; Nablûsî, *Nefahâtu'l-ezhâr 'alâ nesemâti'l-esḥâr fi şerhi'n-nebiyyi'l-muḥtâr*, 212; 'Avvâd, *el-İḳdu'l-bedî' fi fenni'l-bedî'*, 242; el-Hamevî, *Hiżânetü'l-edeb ve gâyetü'l-ereb*, 2/289; el-Hâşimî, *Cevâhiru'l-belâğa fi'l-me'ânî ve'l-beyân ve'l-bedî'*, 383; Yavuz, *Saḫyüddîn el-Hillî'nin el-Kâfiyetü'l-Bedîyyesi*, 113-114.

⁶⁹⁵ el-Hamevî, *Hiżânetü'l-edeb ve gâyetü'l-ereb*, 2/289.

⁶⁹⁶ el-Hamevî, *Hiżânetü'l-edeb ve gâyetü'l-ereb*, 2/289.

Mümâşele: إِبْدَاعٌ ve إِبْدَاعٌ lafızları vezin yönünden aynı olmaları sebebiyle mümâşele sanatı gerçekleşmiştir.

Secî': إِبْدَاعٌ ve إِبْدَاعٌ lafızları arasında secî' sanatı meydana gelmiştir.

İ'tilâfu'l-ma'nâ ma'a'l-ma'nâ: "Ahlakının benzersizliği" ifadesi ile "onu yaratmanın emanetidir." ifadesi mana yönünden birbiriyle uyumlu olduğu için i'tilâfu'l-ma'nâ maa'l-ma'nâ sanatı meydana gelmiştir.

Suhûlet: Kelimelerin yerli yerinde kullanılmış olması, ifadelerin akıcılığı ve kolay oluşu suhûlet sanatını doğurmuştur.

İkinci şatır (kısm):

Tevriye: سَجَعٌ filinin yakın anlamı kuş ötüşü, uzak anlamı ise kafiyeli söz söylemek demektir. Burada "secî'li konuşmak" anlamı ile gelmiştir.

Mürâ'ât-ı nazîr: شعر ve اسجع lafızları anlamca birbirine uygun lafızlardır.

İnsicâm: İfadeyi meydana getiren lafızların dizilişi ahenkli ve kulağa hoş gelmektedir. Beyitte bu bağlamda inscâmdan da söz edilebilir.

3.84. Mümâşele

Mümâşele, "benzeşme" anlamına gelmektedir.⁶⁹⁷ Bedî' terimi olarak ise lafzî güzelleştiricilerden olup sözün lafızlarından tamamı veya bir kısmının yalnızca vezin bakımından birbiriyle uyuşmasıdır.⁶⁹⁸ Mümâşele ve münâsebet sanatları arasında benzerlik olmasının yanında fark vardır. Bu fark, mümâşele sanatında birbiriyle

⁶⁹⁷ İbn Manzûr, *Lisânu'l-'Arab*, 11/610.

⁶⁹⁸ İbn Ebi'l İşba', *Tahrîru't-tahbîr fî şinâ'ati's-şi'ri ve'n-neşri ve beyâni i'câzi'l-Kur'ân*, 297; el-İllî, *Şerhu'l-kâfiyetü'l-bedî'iyye fî 'ulûmi'l-belâğa ve mehâsini'l-bedî'*, 195; el-Ĥamevî, *Ĥizânetü'l-edeb ve gâyetü'l-ereb*, 2/291; Bulut, *Belâgat Terimleri Sözlüğü*, 353.

uyumlu kelimeler peş peşe gelirken münâsebet sanatında ise peş peşe gelmesi gibi bir şart yoktur.⁶⁹⁹ İbn Hicce'nin ilgili beyti şöyledir: [Basît]

فَالْحَيُّرُ مَائِلَةٌ وَالْعَفْوُ جَاوِزَةٌ وَالْعَدْلُ جَانِسَةٌ فِي الْحُكْمِ وَالْحِكْمِ

İyilik ona benzedi. Bağışlama ona komşu oldu. Adalet ise hüküm ve hikmetlerde onunla aynı cinsten oldu.

Şair, bu beyitte Hz. Peygamber'in iyiliğini, bağışlayıcı tavrını ve adaletini zikrederek Hz. Peygamber'e övgüsünü sürdürmüştür. Mümâsele sanatı ise الْحَيُّرُ الْعَفْوُ ve الْعَدْلُ, مَائِلَةٌ ve جَانِسَةٌ lafızları arasında gerçekleşmiştir.

3.85. Hâşru'l-cüz'î ve ilhâkîhî bi'l-küllî

Lafzen “cüz'îyi zikredip, küllîye bağlamak” manasına gelen bu sanat, bedî' terimi olarak mânevî güzelleştiricilerden olup mütekellimin, çeşitli nevîlerin ve cinslerin kısımlarını hasrettikten sonra herhangi bir tür ta'zîm (yüceltme) maksadıyla bir cins yapmasıdır.⁷⁰⁰ İbn Hicce'nin ilgili beyti şöyledir:⁷⁰¹ [Basît]

أَلْحَقُّ بِحَضْرٍ جَمِيعِ الْأَنْبِيَاءِ بِهِ فَالْجُزْءُ يُلْحَقُ بِالْكُلِّيِّ لِلْعَظْمِ

Tüm peygamberlerin onda toplandığını kabul et! Zira yücelikte parça bütününe birleştirilir.

Şair, bu beytinde Hz. Peygamber'i nübüvvet konusunda küllî olarak, diğer peygamberleri de bütünün bir parçası olarak zikretmiştir.⁷⁰² Bunu yapmasındaki amaç Hz. Peygamber'in yüceliği üzerinden mübâlağa yaparak medihte bulunmaktır. Böylece diğer peygamberlerde görülen bütün üstün vasıfların Hz. Muhammed'in

⁶⁹⁹ el-Hamevî, *Hizânetü'l-edeb ve gâyetü'l-ereb*, 2006, 2/291; es-Seyyid Ali Şadrudîn b. Ma'sûm el-Medenî İbn Ma'sûm, *Envâru'r-rebî' fî envâ'i'l-bedî'*, thk. Şâkir Hâdî Şukr (en-Necefî'l-Eşref: Maṭba'atu'n-Nu'mân, 1969), 5/179.

⁷⁰⁰ Aydın, *Arap Dili Belâgatında Bedî' İlmi ve Sanatları*, 301.

⁷⁰¹ el-Hamevî, *Hizânetü'l-edeb ve gâyetü'l-ereb*, 2/293.

⁷⁰² el-Hamevî, *Hizânetü'l-edeb ve gâyetü'l-ereb*, 2/294; 'Avvâd, *el-'Iḳdu'l-bedî' fî fenni'l-bedî'*, 244.

zâtında, tek bedende bir araya geldiğini ifade ederek Hz. Peygamber'in övgüsünü tamamlamıştır.⁷⁰³

3.86. Ferâid

*فَرِيدَةٌ kelimesinin çoğulu olan ferâid kelimesi, “kıymetli mücevher, büyük inci” anlamlarına gelmektedir.⁷⁰⁴ Bedî‘ terimi olarak ise mânevî güzelleştiricilerden olup şairin veya nesir yazarının Araplar’ın sözlerinden fasih bir sözü, gerdanlıktaki mücevher gibi eşsiz bir şekilde söz içinde zikretmesidir. Bu söz cümleden atıldığında onun yerine geçebilecek bir lafız yoktur. Bu da mütekellimin kelimadaki fesâhatini gösterir.⁷⁰⁵ Bu sanat İbn Ebi'l-İşba‘ tarafından ortaya konmuş bir sanattır.⁷⁰⁶ Ayrıca bu sanat, belâgat değil fesâhata has bir sanattır. İbn Hicce, Antera b. Şeddâd’ın muallağasından bir beyti delil olarak zikretmiştir. Bu beyit şöyledir:⁷⁰⁷ [Kâmil]

يا دارَ عَبَلَةَ بِالْجَوَاءِ تَكَلَّمِي وَعَمِي صَبَاحاً دَارَ عَبَلَةَ وَأَسْلَمِي

*el-Civa ilindeki Able'nin yurdu! Konuş, Sabahın hayrolsun ey Able'nin yurdu!
Esen ol.*

صَبَاحاً وَعَمِي ibaresi ferâidden olup cümleden çıkarıldığı zaman yerini tutacak başka bir ifade yoktur. Ebû Zer'den rivayetle bir gün Hz. Peygamber'e “Hayırlı sabahlar” (عَمِ صَبَاحاً) dedi. Bunun üzerine Hz. Peygamber şöyle buyurdu: “Muhakkak ki Allah ondan daha hayırlı olanı benim için değiştirdi.” Ebu Zer o nedir? diye sordu. Peygamber, “es-Selâm” diye cevap verdi.⁷⁰⁸ İbn Hicce'nin ilgili beyti şöyledir:⁷⁰⁹ [Basîl]

⁷⁰³ el-Hamevî, *Hiżânetü'l-edebe ve gâyetü'l-erebe*, 2/294.

⁷⁰⁴ er-Râzî, *Muhtâru's-şihâh*, 236.

⁷⁰⁵ el-Medenî, *Envâru'r-rebî' fî envâi'l-bedî'*, 6/416.

⁷⁰⁶ Tevfik Rüştü Topuzoğlu, “Ferâid”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, ts., 360-361.

⁷⁰⁷ Ebû Abdillâh Hüseyin b. Ahmed ez-Zevzenî, *Şerhu'l-mu'allağâti's-seb'* (Dâru ihyâi't-turâsi'l-Arabî, 2002), 245.

⁷⁰⁸ el-Hamevî, *Hiżânetü'l-edebe ve gâyetü'l-erebe*, 2/295.

⁷⁰⁹ el-Hamevî, *Hiżânetü'l-edebe ve gâyetü'l-erebe*, 2006, 2/295.

وَشِمٌّ وَمِیْضَ وَبُرُوقٍ مِنْ فَرَائِدِهِ وَأَنْظَمَ حَنَانِيكَ عَمْدًا غَيْرَ مُنْفَصِمٍ

Kıymetli mücevherlerden oluşan şimşeklerin ışıltısına bak! Merhametini kopmayan bir gerdanlık gibi diz.

Şairin bu beytinde ferâidden sayılan üç kelime yer almaktadır. Bunlar: شِمٌّ (şimşeğe bak), حَنَانِيكَ (merhametlerin), مُنْفَصِمٍ (kopan). Emir kipte gelen شِمٌّ, fiilinin mazisi شَامٌ'dır. Bu üç kelime beyitten çıkarıldığında yerlerine geçebilecek bir başka kelime yoktur. Anlam itibarıyla şimşeğe bakmaktan kasıt şimşeğin çaktığı buluta bakmak ve yağmurun nereden yağacağını görmek demektir.⁷¹⁰ حَنَانِيْنَ, rahmet, şefkat manalarına gelmektedir. *“Ayrıca ona katımızdan şefkatli bir yürek ve temiz bir yaratılış lütfetmiştik. O, emir ve yasaklarımız konusunda duyarlı ve bilinçli bir kimseydi.”*⁷¹¹ İbn Cerir'in Said b. Cübeyr'den rivayet ettiğine göre, Said b. Cübeyr'e Allah'ın şu sözü sorulmuş; O da İbn Abbâs'tan (r.a) rivayet ederek şöyle demiştir: İbn Abbâs, bu soruya cevap vermemiştir. İbn Cerir, İkrime (r.a.)'ın tarikinden İbn Abbâs'tan (r.a) rivayet etmiş ve bu âyetin tefsiri hakkında şöyle demiştir: İbn Abbâs, “Vallahi ben حَنَانٌ kelimesinin anlamını bilmiyorum” demiştir.⁷¹² Araplar, “حَنَانِكَ يَا رَبِّ وَحَنَانِيكَ يَا رَبِّ” derler; bu, tekil ve tesniye olarak "Yâ Rabb, rahmetini talep ederim" anlamına gelmektedir.⁷¹³ مُنْفَصِمٍ, kelimesi انْفَصَمَ fiilinden ism-i faildir. Âyette فَكَّدِ اسْتَمْسَكَ بِالْعُرْوَةِ الْوُثْقَى لَا انْفِصَامَ لَهَا *“Kopmak bilmeyen sapasağlam bir kulpa yapışmıştır.”*⁷¹⁴ şeklinde “kopmak” manasında gelmiştir.⁷¹⁵

⁷¹⁰ er-Râzî, *Muhtâru's-sihâh*, 171.

⁷¹¹ Meryem 19/13.

⁷¹² Celâluddîn Suyûtî, *el-İtkân fî 'ulûmi'l-Kur'ân*, thk. Muhammed Ebu'l-Fazl İbrahim (Hey'etü'l-Mısrıyye'l-âmmetü li'l-küttâb, 1974), 2/4.

⁷¹³ er-Râzî, *Muhtâru's-sihâh*, 83.

⁷¹⁴ el-Bakara 2/256

⁷¹⁵ er-Râzî, *Muhtâru's-sihâh*, 240.

3.87. Terşîh

Sözlükte “büyütmek, yetiştirmek, ehil hale getirmek” gibi manalara gelmektedir.⁷¹⁶ Ayrıca “dişi geyiğin yeni doğan yavrusunu yalayarak temizlemesi” anlamına da gelmektedir.⁷¹⁷ İstilahta ise mânevî güzelleştiricilerden olup mütekellimin herhangi bir edebi güzelleştiriciye uygun düşmeyen bir kelime zikredip ardından bu kelimeyi besleyip ehil kılacak başka bir kelime getirmesidir.⁷¹⁸

Tevriye sanatıyla benzerlik arz eden terşîh sanatının tevriyeden farkı iki şekildedir. İlki tevriyenin terşîhe ihtiyaç duymayan “tevriye-i mücerrede” diye adlandırılan bir türü vardır. İkincisi ise terşîh yalnızca tevriyeye özgü değildir bilakis istiâre, tıbak vb. sanatların da terşîh yönü bulunmaktadır.⁷¹⁹

İbn Hicce'nin terşih sanatını icra ettiği beyti şöyledir:⁷²⁰ [Basîl]

يس زَادَتْ عَلَى لُقْمَانَ حِكْمَتَهُ وَبَانَ تَرْشِيحُهُ فِي نُونٍ وَالْقَلَمِ

Yasîn, Lokman'ın hikmetinden üstün oldu. Onun ayrıcalığı nûn ve kalemlerle göründü.

Bu beyitte şair, لُقْمَانَ lafzıyla يس lafzına, وَالْقَلَمِ نُونٍ lafızlarıyla da لُقْمَانَ lafzına terşîhte bulunmuştur. Ayrıca يس lafzı Hz. Peygamber'in isimlerinden biri olduğu için tevriye sanatı doğmuştur.⁷²¹

⁷¹⁶ er-Râzî, *Muhtâru's-sihâh*, 122.

⁷¹⁷ İbn Manzûr, *Lisânu'l-'Arab*, 2/449.

⁷¹⁸ İbn Ebi'l İşba', *Tahrîru't-tahbîr fî şinâ'ati's-şî'ri ve'n-neşri ve beyâni i'câzi'l-Kur'ân*, 271; el-Hillî, *Şerhu'l-kâfiyetü'l-bedî'iyye fî 'ulûmi'l-belâga ve mehâsini'l-bedî'*, 164; el-Hamevî, *Hzânetü'l-edeb ve gâyetü'l-ereb*, 2/297.

⁷¹⁹ el-Hamevî, *Hzânetü'l-edeb ve gâyetü'l-ereb*, 2/297.

⁷²⁰ el-Hamevî, *Hzânetü'l-edeb ve gâyetü'l-ereb*, 2/297.

⁷²¹ el-Hamevî, *Hzânetü'l-edeb ve gâyetü'l-ereb*, 2/298.

3.88. ‘Unvân

Sözlükte “başlık” anlamına gelen ‘unvân,⁷²² mütekellimin vâsf, fahr, medih, hiciv, azarlama vb. amaçlarla söze başlayıp daha sonra o amacını tamamlamak için geçmiş hikâyelere, haberlere işaret eden lafızlar getirmesidir.⁷²³ İbn Hicce’nin ilgili beyti şöyledir:⁷²⁴ [Basîf]

بِهِ الْعَصَا أُمِّرَتْ عِزًّا لِصَاحِبِهَا مُوسَى وَكَمْ قَدْ مَحَتْ عُنْوَانَ سِحْرِهِمْ

Asâ, onun sayesinde sahibine meyve verdi. Musa’nın asası onların sihirlerinin nice şöhretini sildi.

Şair bu beytinin gayet anlaşılır olduğunu dile getirerek şerh etmemiştir. Şair, bu beyitte Musâ (a.s)’ın sihirbazlarla olan karşılaşmasıyla ilgili kıssaya işaret etmiştir. Musa (a.s)’ın sihirbazlarla olan mücadelesini anlatan kıssası Kur’ân’da farklı yerlerde geçmektedir. Bu kıssanın geçtiği ayetlerden bazıları; Ârâf suresi 112-126, Yunus 77-81. ayetleridir. Ayrıca beyitte geçen مَحَتْ (sildi) fiili, devamında gelen عُنْوَانَ (işaret) lafzına hazırlık yaparak terşih sanatını doğurmuştur.

3.89. Teshîm

Sözlük anlamı itibariyle الْبُرْدُ الْمُحَطَّطُ (çizgili elbise) ifadesinden türemiş olup “bir elbiseyi çizgili yapmak” manasına gelmektedir.⁷²⁵ Terim olarak ise mânevî güzelleştiricilerden olup şairin şiirinden bir beyti, önceden belirleyip zihninde hazırladığı bir kafiye üzerine inşa etmesidir. Yani, beytin ilk dizesini (şadru’l beyt)

⁷²² er-Râzî, *Muhtâru’s-sihâh*, 220.

⁷²³ İbn Ebi’l İşba‘, *Tahrîru’t-tahbîr fî şinâ’ati’s-şî’ri ve’n-neşri ve beyâni i’câzi’l-Kur’ân*, 553; Aydın, *Arap Dili Belâgatında Bedî’ İlmi ve Sanatları*, 292.

⁷²⁴ el-Hamevî, *Hzânetü’l-edeb ve gâyetü’l-ereb*, 2/299.

⁷²⁵ er-Râzî, *Muhtâru’s-sihâh*, 156.

okuduğunda, ikinci dizede (aczu'l beyt) gelecek olan kafiye dinleyici önceden kestirebilir.⁷²⁶ Buhturî'nin şu şiirinde olduğu gibi:⁷²⁷ [Tavîl]

فَلَيْسَ الَّذِي قَدْ حَلَّلْتَهُ بِمُحَلَّلٍ . وَلَيْسَ الَّذِي حَرَّمْتَهُ بِحَرَامٍ

Onun helâl kıldığı şey helâl değil; haram kıldığı şey de haram değildir.

Beytin ilk dizesinin فَلَيْسَ الَّذِي قَدْ حَلَّلْتَهُ بِمُحَلَّلٍ oluşu kafiyenin حَرَامٍ kelimesi ile biteceğine işaret etmektedir. İbn Hicce'nin beyti şöyledir:⁷²⁸ [Basîf]

كَذَا الْخَلِيلُ بِتَسْهِيمِ الدُّعَاءِ بِهِ أَصَابَهُمْ وَنَجَّى مِنْ حَرِّ نَارِهِمْ

İşte Halil [İbrahim] de, ona yapılan dua payesi sayesinde onlara [azap] isabet ettirdi ve o, onların ateşinin sıcakından kurtuldu.

Beytin ilk kısmında Halîl diyerek lakabı “Halîlullah” olan Hz. İbrahim ve الدعاء kelimesiyle de onun Allah'a duası kastedilmektedir. İbrâhim (a.s.)'in kıssası Kur'ân'da şöyle geçmektedir: قَالَوا حَرِّقُوهُ وَانصُرُوا الْهَيْكَلُ الَّذِي كُنْتُمْ فاعِلِينَ فُلْنَا يَا نَارُ كُونِي بَرْدًا وَسَلَامًا عَلَىٰ نَارِهِمْ *“Onlar: "Bir şey yaparsanız, onu yakın da tanrılarınıza yardım edin" dediler. Biz: "Ey ateş! İbrahim'e karşı serin ve esenlik ol" dedik. Ona bir tuzak kurmak istediler, fakat biz kendilerini daha fazla hüsrana uğrattık.”*⁷²⁹ Allah Teâlâ bu ayetlerde, Hz. İbrahim'in kavmi tarafından putları kırdığı için nasıl cezalandırılmak istendiğini anlatır. Kavmi, ona en ağır cezayı vermek için onu yakmayı teklif eder. Ancak Allah, ateşe "serin ve selamet ol" emrini vererek İbrahim'i korur.⁷³⁰ Ayetlerden hareketle de beytin ikinci kısmında kafiyenin نَارِهِمْ

⁷²⁶ Ziyâuddîn İbnu'l-Esîr, *el-Meşelü's-sâ'ir fi edebi'l-kâtib ve's-şâ'ir*, thk. Ahmed el-Hûfî - Bedevî Tabâne (Kahire: Dâru'n-Nahdâti'l Mısır, ts.), 1/206.

⁷²⁷ el-Hamevî, *Hiżânetü'l-edeb ve gâyetü'l-ereb*, 2/302.

⁷²⁸ el-Hamevî, *Hiżânetü'l-edeb ve gâyetü'l-ereb*, 2/301.

⁷²⁹ el-Enbiyâ 21/68-70.

⁷³⁰ Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr eţ-Taberî, *Câmi'u'l-beyân 'an te'vîli âyi'l-Kur'ân*, ts., 18/464.

şeklinde olması okuyucu tarafından tahmin edilebilir. Bu da teshîm sanatını doğurmuştur.

3.90. Taṭrîz

Taṭrîz, sözlükte “kıyafeti süslemek” manasına gelmektedir.⁷³¹ Bu sanatı ilk kez edebî sanat olarak zikreden Ebû Hilâl el-Askerî’dir.⁷³² Bedî‘ terimi olarak ise lafzî güzelleştiricilerden olup şiirde peş peşe gelen beyitlerde aynı vezinde gelen kelimelerin bulunmasıdır.⁷³³ Bu tanım Ebû Hilâl el-Askerî’nin tanımıdır. İbn Ebi’l-İşba‘’nın taṭrîz sanatı tanımı ise şöyledir: Sözün başının veya beytin ilk mısrasının anlamları farklı üç veya daha fazla isim içermesi, son kısmında veya beytin ikinci mısrasında ise üç veya daha fazla defa tekrar edilen ve birbirinin aynı olan sıfatlar getirmesidir. Görüldüğü üzere taṭrîz sanatı hakkında âlimlerin yaklaşımları birbirinden farklıdır. Öte yandan Ebû Hilâl el-Askerî’nin taṭrîz dediği sanata İbn Ebi’l-İşba‘, tevşî‘ demiştir. İbn Hicce, bu sanatı bedî‘iyyesinde şöyle işlemiştir:⁷³⁴ [Basîṭ]

شَمَلِي بَطْرِينِ مَدْحِي فِيهِ مُنْتَظِمٌ يَا طَيْبٌ مُنْتَظِمٌ يَا طَيْبٌ مُنْتَظِمٌ

Bütünlüğüm onun hakkındaki övgümün süsü ile muntazamdır. Ey düzeni iyi olan! Ey düzeni güzel olan!

Hiz. Peygamber’in eşsiz kişiliğini överek övgüsünü sürdüren şair, beytin son kısmında يَا طَيْبٌ مُنْتَظِمٌ ifadesini tekrarlamak suretiyle taṭrîz sanatını icra etmiştir. Ayrıca şairin bu beyti, tevriye, leff-u neşr, terşîh, istiâre, mürâ‘ât-ı nazîr, suhulet, insicâm, el-cinâsu’t-tam sanatlarını da içermektedir. Dolayısıyla bu durum ibdâ‘ sanatını doğurmuştur.

⁷³¹ İbn Manzûr, *Lisânu’l-‘Arab*, 5/368.

⁷³² Halim Öznurhan, “Taṭrîz”, *TDV İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2011), 40/173.

⁷³³ el-‘Askerî, *Kitâbu’ş-şinâ‘ateyn: el-Kitâbe ve’ş-şi’ru*, 425.

⁷³⁴ el-Hamevî, *Hizânetü’l-edeb ve gâyetü’l-ereb*, 2/303.

3.91. Tenkît

Tenkî, “nükteli söz söylemek” manasına gelmektedir.⁷³⁵ Bedî‘ terimi olarak ise mânevî güzelleştiricilerden olup mütekellimin bir nükte sebebiyle bir şeyi zikretmeyi amaçlaması ve bu nüktenin yerine geçecek başka bir şey zikretmemesidir. Şayet zikrederse ifadede kusur meydana gelir.⁷³⁶ İbn Hicce’nin beyti şu şekildedir:⁷³⁷ [Basî]t]

وَأَلُّ الْبَحْرِ آلٌ إِنَّ يُقْسِنُ بِنَدَى كُفُوفِهِمْ فَأَفْهَمُوا تَنَكُّيْتِ مَدْحِهِمْ

Onun âl ve akrabası [soyu], eğer çiğ tanesi ölçü alınacaksa cömertlikleri denizin bizzat kendisi gibidir. Ellerin [ikram ve bağış bakımından] derecesiyle karşılaştırılınca bunu anlarsınız. Artık onların övgüsündeki ince nükteyi idrak edin!

Şairin bu beytinde نَدَى kelimesinde tenkit sanatı meydana gelmiştir. Şair bu kelimeyle الْبَحْرِ kelimesi arasında mukayese yapmıştır. نَدَى burada طَلْ kelimesi ile eş anlamlı olup “çiğ tanesi” manasına gelmektedir. Şair bu kelimeyi السَّحَا (cömertlik) anlamında kullanmıştır. Bakıldığında ailenin cömertliği yanında deniz tıpkı bir serap gibidir. Yani şair, övülen kimselerin cömertliğinin ne kadar büyük olduğuna dikkat çekmiştir. Burada نَدَى kelimesi yerine أَهْآرٌ (nehirler) ya da جَدَاوِلٌ (dereler) kelimeleri de kullanılabilirdi ancak bu sefer nükte ortadan kalkardı.⁷³⁸

3.92. İrdâf

İrdâf, “takip etmek, izlemek” gibi anlamlara gelmektedir.⁷³⁹ İstilahta ise bedî‘ ilminin mânevî güzelleştiricilerinden olup mütekellimin bir anlamı amaçlayıp o anlamla alakalı lafzı kullanmayıp aynı anlama gelecek eş anlamlı, başka bir kelimeyi

⁷³⁵ İbn Ma’sûm, *Envâru’r-rebî‘ fî envâ’i’l-bedî‘*, 5/353.

⁷³⁶ İbn Ebî’l İşba’, *Tahrîru’t-tahbîr fî şinâ’ati’s-şî’ri ve’n-neşri ve beyâni i’câzi’l-Kur’ân*, 499; el-Ĥamevî, *Ĥizânetü’l-edeb ve gâyetü’l-ereb*, 2/305.

⁷³⁷ el-Ĥamevî, *Ĥizânetü’l-edeb ve gâyetü’l-ereb*, 2/305.

⁷³⁸ el-Ĥamevî, *Ĥizânetü’l-edeb ve gâyetü’l-ereb*, 2/306.

⁷³⁹ İbn Manzûr, *Lisânu’l-‘Arab*, 9/115.

kullanmasıdır.⁷⁴⁰ Kudâme, bu sanatı aynı isimle i'tilâfu'l-lafz ma'a'l-ma'nâ başlığı altında tarif etmiştir. Bu sanata aynı zamanda tetbî' de denmektedir. Ancak Kudâme, Hâtimî (öl. 388/998), Rummânî (ö. 384/994) gibi Bedî' ilminin önde gelenleri irdâf ile kinâye arasındaki farkın açık olduğunu ifade etmişlerdir. İbn Hicce de “Şayet iki sanat da aynıysa ikisini birden kullanmak yerine, bunlardan birini kullanmak gerekirdi.” demiştir. İrdâf ve kinâye arasındaki fark şöyledir: Kinâye, lâzımdan melzûma intikal etmeksizin kelimeyi redifiyle değiştirmekten ibarettir. İrdâf ise, zikredilenden terk edilene intikaldir.⁷⁴¹ İbn Hicce'nin ilgili beyti şöyledir: [Basîf]

وَفِي الْوَعَى رَادُّوْا لُسْنَ الْقَنَا سَكْنَا مِنْ الْعِدَا فِي مَحَلِّ التُّطْقِي بِالْكَلِمِ

Ve savařta, dūřmanlara karřı sōz sōyleme yerinde mızrakların diliyle sūkūnet buldular.

şair, önceki beyitte Peygamberin Ehl-i beytinin cōmertlięinden sōz etmişti. Burada ise onların cesur kişiler olduklarını savaşta ağızla konuşmak yerine mızraklarla konuştuklarını yani savaştıklarını vurgulamıştır. Dolayısıyla Ehl-i beytin hem cōmert hem de cesur özelliklere sahip olduğunu dile getirmiştir. Sanatın icrası açısından ise مَحَلِّ التُّطْقِي (telaffuz yeri) ifadesi ile kastettiği mana الفَم (ağız) kelimesidir. şair, böylece irdâf sanatını yerine getirmiştir.

3.93. İdâ'

Ezdâd (bir kelimenin iki zıt anlamı barındırması) fiillerden olup aynı anda “emanet bırakmak ve emanet almak” anlamlarına gelmektedir.⁷⁴² Bedî' terimi olarak ise mânevî güzelleştiricilerden olup şairin başka bir şairin şiirinden yarım beyit veya daha azını alıp beytine katmasıdır. şair yaptığı bu alıntıyı kendi şiirine öyle ustalıkla yerleştirmelidir ki işiten kişi bu şiirin tamamının tek bir kalemden çıktığını zannetsin.

⁷⁴⁰ Ca'fer, *Naħdu'ş-şi'r*, 157; el-'Askerî, *Kitâbu'ş-şinâ'ateyn: el-Kitâbe ve'ş-şi'ru*, 350; İbn Ebi'l İşba', *Tahrîru't-tahbîr fi şinâ'ati'ş-şi'ri ve'n-neşri ve beyâni i'câzi'l-Kur'ân*, 207; el-Hamevî, *Ĥizânetü'l-edeb ve ģâyetü'l-ereb*, 2006, 2/307.

⁷⁴¹ el-Hamevî, *Ĥizânetü'l-edeb ve ģâyetü'l-ereb*, 2/307; Aydın, *Arap Dili Belâğatında Bedî' İlmi ve Sanatları*, 305.

⁷⁴² 'Akkâvî, *Mu'cemu'l-mufaşsal fi 'ulûmi'l-belâğa el-bedî' ve'l-beyân ve'l-me'ânî*, 247.

En güzel îdâ‘ şekli ise tazminde bulunan şairin, mısrayı aldığı şairden farklı anlama gelecek şekilde kullanmasıdır. Şair, bunu beytin baş kısmını (şadru’l-beyt), son kısmı ile (aczu’l-beyt) yer değiştirerek gerçekleştirir.⁷⁴³

Îdâ‘ sanatını tazmîn sanatı ile aynı kabul edenler olmuştur. Ancak bu iki sanat birbirinden farklıdır. Îdâ‘ sanatı şiirde ve nesirde, şiirle; tazmin sanatı ise şiirde ve nesirde nesirle meydana gelir.⁷⁴⁴ İbn Hicce, delil olarak Endelûsî’nin şu beytini zikretmiştir:⁷⁴⁵ [Basî]t]

وَأَسْمَحُ بِنَفْسِكَ وَأَبْدُلُ فِي زِيَارَتِهِ كَرَائِمَ الْمَالِ مِنْ خَيْلٍ وَمِنْ نَعِيمٍ

Kendini feda et. Onu ziyaret etmek için at ve deve gibi değerli mallarını sarf et.

Endelûsî, bu beytinde eş-Şerîf er-Razî’nin (öl. 406/1015) beytinin ikinci kısmını almış ve kendi beytinin ikinci kısmı yapmıştır. eş-Şerîf er-Razî’nin beytinin ilk kısmı “ماضٍ مِنَ الْعَيْشِ لَوْ يُفْدَى بِذَلِكَ لَهُ” ifadesidir. Söz konusu beyit şöyledir:⁷⁴⁶ [Basî]t]

مَاضٍ مِنَ الْعَيْشِ لَوْ يُفْدَى بِذَلِكَ لَهُ كَرَائِمَ الْمَالِ مِنْ خَيْلٍ وَمِنْ نَعِيمٍ

Geçip gitmiş bir hayat ki, eğer feda edilecek olsaydı onun için at ve deve gibi değerli malları bağışlardım.

İbn Hicce’nin îdâ‘ sanatına dair beyti şu şekildedir:⁷⁴⁷ [Basî]t]

وَأَوْدَعُوا لِلثَّرَى أَجْسَامَهُمْ فَشَكَّتْ شَكْوَى الْجَرِيحِ إِلَى الْعِقْبَانِ وَالرَّحِمِ

Toprağa bedenlerini bıraktılar da yaralı bir kimsenin kartallara ve akbabalara yakarışı gibi bedenleri acı çekti.

⁷⁴³ el-Ḥamevî, *Ḥizânetü’l-edebe ve gâyetü’l-ereb*, 2/309.

⁷⁴⁴ İbn Ebi’l İşba‘, *Tahrîru’t-tahbîr fi şinâ’ati’s-şî’ri ve’n-neşri ve beyâni i’câzi’l-Kur’ân*, 142; Aydın, *Arap Dili Belâgatında Bedî‘ İlmi ve Sanatları*, 264.

⁷⁴⁵ el-Endelûsî, *el-Hulletü’s-siyerâ fi medḥi ḥayri’l-verâ*, 167.

⁷⁴⁶ el-Ḥamevî, *Ḥizânetü’l-edebe ve gâyetü’l-ereb*, 2/334.

⁷⁴⁷ el-Ḥamevî, *Ḥizânetü’l-edebe ve gâyetü’l-ereb*, 2/309.

İbn Hicce, bu beytinin ikinci kısmını Mütenebbî'nin şu beytinin ikinci satrından almıştır:⁷⁴⁸ [Basîf]

وَلَا تَشْكُ إِلَى خَلْقٍ فَتُشْمِتُهُ شَكْوَى الْجَرِيحِ إِلَى الْعِقْبَانِ وَالرَّحِمِ

Bir yaratılmışı şikâyetinde bulunma, çünkü onun diline düşmüş olursun, (bu da) yaralının kartal ve akbabaya şikâyet etmesi gibidir.

3.94. Tevhîm

Sözlükte “vehmettirmek, şüphelendirmek”⁷⁴⁹ gelen tevhîm, ıstılahta mânevî güzelleştiricilerden olup mütekellimin başka bir kelimeye taşhîf, tahtîf, i‘râb, mana veya iştirâk hatalarının olduğu zannına kaptırarak bir kelime getirmesidir.⁷⁵⁰ İbn Hicce'nin ilgili beyti şöyledir:⁷⁵¹ [Basîf]

وَالْبَعْضُ مَاتُوا مِنَ التَّوْهِيمِ وَأَطْرَحُوا وَالسُّمْرُ قَدْ قَبَّلَتْهُمْ عِنْدَ مَوْتِهِمْ

Kimileri vehimden [kuruntudan, hayalden] öldü de yere serildiler. Onlar can verirken mızraklar da onları öptü.

Şairin bu beytinde okuyanı vehme düşüren kelimeler السُّمْرُ ve قَبَّلَتْهُمْ kelimeleridir. Okuyucu مَاتُوا fiilini okuduğunda akabinde gelen السُّمْرُ kelimesinin bir kadın vasfı olduğu vehmine kapılabilir. Zira السُّمْرُ kelimesi esmer kadın anlamına gelmektedir. قَبَّلَتْهُمْ fiili de جَهَةَ الْقِبْلَةِ إِلَى أَدَارَتِهِمْ (onları kible yönüne doğru çevirdi) olarak anlaşılabilir. Ancak şairin bu isimden kastı الرِّمَاحُ (mızraklar), fiilden kastı ise الطَّعْنُ فِي

⁷⁴⁸ İbn Ma'sûm, *Envâru'r-rebî' fî envâ'i'l-bedî'*, 6/84.

⁷⁴⁹ er-Râzî, *Muhtâru's-sihâh*, 346.

⁷⁵⁰ İbn Ma'sûm, *Envâru'r-rebî' fî envâ'i'l-bedî'*, 6/35; el-Hillî, *Şerhu'l-kâfiyetü'l-bedî'iyye fî 'ulûmi'l-belâğa ve mehâsini'l-bedî'*, 228.

⁷⁵¹ el-Hamevî, *Hizânetü'l-edeb ve gâyetü'l-ereb*, 2/335.

الأفواه (ağızlara saplanan mızrak darbeleri)'dir. Böylece tevhih sanatı meydana gelmiştir.

3.95. İlgâz

Sözlükte “anlamı anlaşılmaz hale getirmek, bilmece gibi konuşmak” manalarına gelmektedir.⁷⁵² İstilahta ise bedî‘ ilminin mânevî güzelleştiricilerinden olup mütakellimin görünüşte başka anlama gelen, örtük anlamı ise mütakellimin kastına işaret eden ifadeler getirmesidir.⁷⁵³ İbn M‘aşûm “*Envâru’r-rebî‘*” adlı eserinde bu sanatı, mütakellimin maksadını anlaşılmaz hale getirdiği, dinleyenin ancak dikkatle incelediğinde fark edeceği bir söz getirmesi olarak tanımlamıştır.⁷⁵⁴ İlgâz sanatı aynı zamanda muhâcât ve ta‘miye olarak da adlandırılmıştır.⁷⁵⁵ İbn Hicce’nin bu bâbta nazm ettiği beyti şöyledir:⁷⁵⁶ [Basîf]

وَكُلُّ مَا أَلْعَزُوهُ حَلَّةٌ لَسِينٌ مُذْ طَالَ تَعْقِيدُهُ أُرْزَى بِفَهْمِهِمْ

Ne zaman bir bilmece ortaya atsalar onu bir keskin uç çözerdi. Sözleri ne kadar düğümlü hale gelse de o anlayışlarıyla alay ederdi.

Şairin burada ilgâzda bulunduğu ifade الرُّمْحُ’dur. الرُّمْحُ kelimesinde bulmacanın varlığını لَسِينٌ kelimesiyle birlikte düşünülebilir. Diğer taraftan şair, لَسِينٌ kelimesinde tevriye yapmıştır. Zira لَسِينٌ kelimesinin yakın anlamı “fasih konuşan kimse”⁷⁵⁷ uzak anlamı ise “bir şeyin sivri ucu”dur.⁷⁵⁸ İki ifade beraber düşünüldüğünde “mızrağın

⁷⁵² İbn Manzûr, *Lisânu’l-‘Arab*, 5/405.

⁷⁵³ İbn Ebi’l İşba‘, *Tahrîru’t-tahbîr fi şinâ’ati’s-şi’ri ve’n-neşri ve beyâni i’câzi’l-Kur’ân*, 579; İbn Hicce el-Hamevî, *Hzânetü’l-edeb ve gâyetü’l-ereb*, 2/337.

⁷⁵⁴ İbn Ma’sûm, *Envâru’r-rebî‘ fi envâ’i’l-bedî‘*, 6/40.

⁷⁵⁵ İbn Ebi’l İşba‘, *Tahrîru’t-tahbîr fi şinâ’ati’s-şi’ri ve’n-neşri ve beyâni i’câzi’l-Kur’ân*, 579; İbn Hicce el-Hamevî, *Hzânetü’l-edeb ve gâyetü’l-ereb*, 2/337.

⁷⁵⁶ el-Hamevî, *Hzânetü’l-edeb ve gâyetü’l-ereb*, 2/337.

⁷⁵⁷ İbn Manzûr, *Lisânu’l-‘Arab*, 13/386.

⁷⁵⁸ el-Hamevî, *Hzânetü’l-edeb ve gâyetü’l-ereb*, 2/355.

sivri ucu” anlamı görünmektedir. Mızrağın sivri ucu, keskin bir dile benzer. Kötü ve düşüncesizce kullanılan bir dil, dinleyeni incitebilir ve ona zarar verebilir.

3.96. Selâmetu'l-ihtirâ‘

Selâmetu'l-ihtirâ‘, izâfet tamlaması olup “buluşun sağlamlığı, tam olması” gibi manalara gelmektedir. Bedî‘ terimi olarak ise mânevî güzelleştiricilerden olup şairin kendinden önce hiç kimsenin söylemediği yeni bir anlam yaratmasıdır.⁷⁵⁹ İbn Hicce’nin ilgili beyti şudur:⁷⁶⁰ [Basît]

وَقَدُّهُ بِأَخْزَاعٍ سَلَامٍ أَلِفٌ يَبْدُو بِتَرْوَيْسِهِ مِنْ رَأْسِ كُلِّ كَمِي

Mızrağının boyu kusursuz yaratılışıyla elife benzer. Her zırhlının başından [arkasından] onu başı [çentiği] görünür.

Bu beyitte savaşta zırhlı askerin kuşandığı mızrağının ucu, başının arkasından elif harfinin üst ucundaki çıkıntı gibi belirir.⁷⁶¹ Böylece asker karşıdan bakıldığında elif harfi gibi dimdik bir görüntü sergiler. Böylece şairin daha önce hiç kimsenin kullanmadığı özgün bir metafor (mecaz) bulması selâmetu'l-ihtirâ‘ sanatını doğurmuştur.

3.97. Tefsîr

Tefsîr, “açıklamak, izah etme” gibi anlamalara gelir.⁷⁶² İstilahta ise bedî‘ ilminin mânevî güzelleştiriciler sınıfından olup mütekellim veya şairin bir beyitte açıklama olmadan anlaşılmayan bir mana getirmesidir. Bu açıklama, son beyitte veya -açıklamaya ihtiyaç olan kelime beytin başındaysa- beytin kalan kısmında olabilir.

⁷⁵⁹ el-Ğayrevânî, *el-‘Umde fi mehâsini ‘ş-şî‘r ve âdâbih*, 2/262; Munkiz, *el-Bedî‘ fi nakdi ‘ş-şî‘r*, 132; İbn Ebi'l İşba‘, *Tahrîru ‘t-tahbîr fi şinâ‘ati ‘ş-şî‘ri ve ‘n-nesri ve beyâni i ‘câzi ‘l-Kur‘ân*, 471; el-Ğamevî, *Ğizânetü ‘l-edeb ve ğâyetü ‘l-ereb*, 2/356.

⁷⁶⁰ el-Ğamevî, *Ğizânetü ‘l-edeb ve ğâyetü ‘l-ereb*, 2/356.

⁷⁶¹ ‘Avvâd, *el-‘İkdu ‘l-bedî‘ fi fenni ‘l-bedî‘*, 268.

⁷⁶² er-Râzî, *Muhtâru ‘s-şihâh*, 239.

Tefsîr sanatı; şart, şart manası taşıyan bir ifade, câr-mecrûr, haberi tefsir cümlesi olan mübtedadan sonra gerçekleşir.⁷⁶³

İbn Hicce, bu babta وَاللَّهُ خَلَقَ كُلَّ دَابَّةٍ مِنْ مَاءٍ فَمِنْهُمْ مَنْ يَمْشِي عَلَى بَطْنِهِ وَمِنْهُمْ مَنْ يَمْشِي عَلَى رِجْلَيْنِ وَمِنْهُمْ مَنْ يَمْشِي عَلَى أَرْبَعٍ يَخْلُقُ اللَّهُ مَا يَشَاءُ إِنَّ اللَّهَ عَلَى كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ yaratmıştır. Bu canlılardan bir kısmı karınları üstünde sürünür, bir kısmı iki ayağı üstünde yürür. Diğer bir kısmı da dört ayak üstünde yürür. Allah dilediğini dilediği şekilde yaratır. Çünkü onun her şeyi yaratmaya gücü yeter.”⁷⁶⁴ ayetini delil getirmiştir. İlk önce yüksek cinsi zikretmiş, ardından bu yüksek cinse dair açıklama getirmiştir. Bu ayette Allah Teâlâ'nın كُلَّ دَابَّةٍ ifadesi sudan (nutfeden) yaratılmış olan bütün yaratıkları içine almaktadır. فَمِنْهُمْ ifadesindeki muttasıl هُمْ zamiri insan topluluğunu, dört ayaklı hayvanları ve diğer canlıları kastetmektedir. مِنْ harf-i cerinden sonra Allah Teâlâ sudan yarattığı canlıların tek tek neler olduğunu açıklamıştır.⁷⁶⁵ İbn Hicce'nin tefsir sanatına dair nazmettiği beyti ise şöyledir:⁷⁶⁶ [Basît]

وَصَحْبُهُ بِالْوُجُوهِ الْبَيْضِ يَوْمَ وَعَى كَمْ فَسَّرُوا مِنْ بُدُورٍ فِي دُجَى الظُّلْمِ

Savaş günü onun [peygamberin] dostları, beyaz yüzleriyle nice kez karanlık gecelerde dolunayı ortaya çıkardılar.

Şair, beytin ilk kısmındaki (şadru'l-beytteki) kapalılığı, beytin ikinci bölümünde (aczu'l-beytte) açıklamıştır.

⁷⁶³ Munķiz, *el-Bedi' fî nakdi 'ş-şî'r*, 132; İbn Ebi'l İşba', *Tahrîru't-tahbîr fî şinâ'ati 'ş-şî'ri ve 'n-neşri ve beyâni i'câzi'l-Kur'ân*, 471; el-Hamevî, *Hizânetü'l-edeb ve gâyetü'l-ereb*, 2006, 2/356.

⁷⁶⁴ en-Nûr 24/ 45.

⁷⁶⁵ Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr et-Taberî, *Câmi'u'l-beyân an te'vîli âyi'l-Kur'ân*, thk. Abdullah b. Abdulmuhsîn et-Türkî (Kahire: Dâru Hicr, 2001), 19/339-340.

⁷⁶⁶ el-Hamevî, *Hizânetü'l-edeb ve gâyetü'l-ereb*, 2/363.

3.98. Ḥusnu'l-ittibâ‘

Bir izafet tamlaması olan ḥusnu'l-ittibâ‘, “güzel bir şekilde takip etme” anlamına gelmektedir. Bir bedî‘ terimi olarak mânevî güzelleştiricilerden olup mütakellimin başkasının bulduğu bir anlamı getirip ona tabi olması olarak tanımlanır. Sonradan gelen şair, önceki şairin şiiri üzerine o şiirin lafzını veya veznini kısaltarak, kafiyesini güzelleştirerek, eksikliğini gidererek, tam olanı mükemmel hale getirerek veya bedî‘î güzelleştiricilerden biriyle süsleyerek o şiir üzerinde hak sahibi olması gerekir.⁷⁶⁷ İbn Hicce’nin bu sanata dair beyti şu şekildedir:⁷⁶⁸ [Basîf]

دِكْرَاهُ يُطْرِقُهُمْ وَالسَّيْفُ يَنْهَلُ مِنْ أَجْسَامِهِمْ لَمْ يَشْنِ حُسْنَ اتِّبَاعِهِمْ

Kılıç bedenlerinden kan yudumlarken onun [Muhammed’in] hatırası onları coşturur. Bu durum onların [Hz. Peygamber’e] güzel bağlılığına halel getirmemiştir.

Şair, bu beytinde Şerefuddîn b. Fârız (ö. 632/1235)’in beytine Ḥusnu’l-ittibâ‘ da bulunmuştur. Onun şiiri de şöyledir:⁷⁶⁹ [Tavîl]

فَلِي دِكْرُهَا يَخْلُو عَلَى كُلِّ صَيْعَةٍ وَلَوْ مَرَجُوهُ غَدَّيَ بِحِصَامِ

Azarlamamı düşmanlıkla karıştırırsalar bile onu anmak, bana her üslûptan daha tatlıdır.

İbn Hicce’nin Şerefuddîn b. Fârız’ın beytine eklediği kısım لَمْ يَشْنِ حُسْنَ اتِّبَاعِهِمْ ve أَجْسَامِهِمْ kısımlarıdır. وَالسَّيْفُ يَنْهَلُ مِنْ أَجْسَامِهِمْ ifadesi de يَخْلُو ifadesi üzerine ziyadedir.

Bakıldığı zaman kılıçların dili düşmanca konuşan dilden daha etkilidir. Yani ashabı kılıç darbeleri, düşmanca konuşan bir dilin darbesinden daha çok coşturur. Savaşın

⁷⁶⁷ İbn Ebi’l İşba‘, *Tahrîru’t-tahbîr fi şinâ’ati’s-şi’ri ve’n-neşri ve beyâni i’câzi’l-Kur’ân*, 475; Akkâvî, *Mu’cemu’l-mufaşşal fi ‘ulûmi’l-belâga el-bedî‘ ve’l-beyân ve’l-me’ânî*, 533; el-Hamevî, *Ḥizânetü’l-edeb ve gâyetü’l-ereb*, 2/366; Nablûsî, *Nefahâtu’l-ezhâr ‘alâ nesemâti’l-eshâr fi şerhi’n-nebiyyi’l-muhtâr*, 222.

⁷⁶⁸ el-Hamevî, *Ḥizânetü’l-edeb ve gâyetü’l-ereb*, 2/366.

⁷⁶⁹ el-Hamevî, *Ḥizânetü’l-edeb ve gâyetü’l-ereb*, 2/372.

şiddeti ve insanların ölmesi sahabenin peygambere tâbi oluşlarına herhangi bir zarar vermemiştir.⁷⁷⁰

3.99. Muvârede

Muvârede, sözlükte “birlikte gelmek” anlamına gelmektedir.⁷⁷¹ İstılahta ise iki şairin aynı beyitte veya beytin bir kısmında lafız ve mana yönünden benzerlik arz etmeleridir. Şayet şairlerden biri diğerinden şairlik hususunda daha üstteyse beyti ilk önce onun yazdığı hükmü verilir. İbn Ebî'l İşba' bunun aksine de şahit olduğunu ifade etmiştir. Yani aynı dönemde yaşamamış iki şairin beyitleri arasında benzerlik de gerçekleşebilir.⁷⁷²

İbn Hicce'nin bu beyti'nin bir kısmı Mütenebbî'nin daha önce nazmettiği beytinde yer almaktadır. Mütenebbî'nin bahsi geçen beyti şöyledir:⁷⁷³ [Vâfir]

كَأَنَّ الْهَامَّ فِي الْهَيْجَا عَيْونَ وَقَدْ طَبِعَتْ سُبُوفُكَ مِنْ زُقَادِ

Sanki savaştaki başlar, [uyanık, çakmak çakmak bakan] gözler gibidir. Senin kılıçların da uykudan yeni kalkmış gibidir [dinç ve hazır].

İbn Hicce'nin beyti de şöyledir:⁷⁷⁴ [Basîf]

كَأَمَّا الْهَامَّ أَخْدَاقُ مُسَهَّدَةٌ وَنَوْمُهَا وَارِدَتْهُ فِي سُبُوفِهِمْ

Sanki başlar uykusuz kalmış birer gözbebeğidir ve onların uykusu, kılıçlarının ucuna gelmiştir [kılıçlarıyla uyutulacaktır].

⁷⁷⁰ el-Ḥamevî, *Ḥizânetü 'l-edeb ve ğâyetü 'l-ereb*, 2/372.

⁷⁷¹ Mecduddîn Ebû Ṭâhîr Muhammed b. Y'aqûb Fîrûzâbâdî, *Ḳamûsu 'l muḥîṭ*, thk. Muhammed Naîm 'Irksûsî (Beyrut: Muessesetu'riseleti lit-ṭibâati ve'n-neşri ve't-tevzî', 1426), 325.

⁷⁷² İbn Ebî'l İşba', *Tahrîru 't-taḥbîr fî şinâ'ati 'ş-şi'ri ve'n-neşri ve beyâni i 'câzi 'l-Kur'ân*, 400; el-Ḥamevî, *Ḥizânetü 'l-edeb ve ğâyetü 'l-ereb*, 2/373.

⁷⁷³ Ebu'l-Alâ' Ahmed b. Abdillâh b. Süleymân el-Ma'arrî, *Mu'cizu Ahmed (Şerḥu li-Divâni 'l-Mütenebbî)*, ts., 72.

⁷⁷⁴ el-Ḥamevî, *Ḥizânetü 'l-edeb ve ğâyetü 'l-ereb*, 2/373.

3.100. İzâh

İzâh, “açıklamak, izah etmek” gibi anlamlara gelir.⁷⁷⁵ Bedî‘ terimi olarak ise mütekellimin ilk başta dışarıdan bakıldığında muğlak veya anlaşılmaz gelen bir ifade kullanıp sonrasında aynı ifadeyi açıklayarak, başlangıçtaki anlaşmazlığı gidermesidir.⁷⁷⁶ İbn Hicce’nin ilgili beyti şöyledir:⁷⁷⁷ [Basî]t]

هَذَا وَتَزَادُ إِضَاحًا مَخَافَتَهُمْ فِي كُلِّ مُعْتَرِكٍ مِنْ بَطْشِ رَبِّهِمْ

İşte, her savaş meydanında rablerinin gücünden dolayı korkuları açıkça artıyor.

Sahabeye övgüsüne devam eden şair onların üstün cesaretlerini mübâlağa ederek dile getirmiştir. Beyitte geçen *هَذَا وَتَزَادُ إِضَاحًا مَخَافَتَهُمْ* (*İşte, her savaş meydanında korkuları açıkça artıyor.*) ifadesinde bir anlaşılmazlık meydana gelmiş olup devamındaki *مِنْ بَطْشِ رَبِّهِمْ* (*Rablerinin gücünden dolayı*) ifadesiyle de şair bu karışıklığı gidermiştir. Zira *مِنْ بَطْشِ رَبِّهِمْ* ifadesi olmasa okuyucu, sahabenin korkusunu yanlış yorumlayıp bu korkunun zayıflık ya da düşmandan duyulan basit bir korku olarak algılayabilirdi. Ancak aksine bu korku, Allah'ın azametini ve kudretine karşı derin bir saygıyı içermektedir.

3.101. Hısnu'n-nesak

Nesak, sözlükte “dişlerin düzgün olması, dizme, düzenleme” gibi mânâlara gelmektedir.⁷⁷⁸ Hısn kelimesiyle birlikte isim tamlaması olup “üslûp güzelliği” anlamına gelmektedir. Bedî‘ terimi olarak ise mütekellimin, nesirde sözleri, şiirde ise beyitleri ahenkli bir üslûpla arka arkaya sıralamasıdır. Öyle ki şiirden bir beyit,

⁷⁷⁵ er-Râzî, *Muhtâru's-sihâh*, 341.

⁷⁷⁶ İbn Ebi'l İşba', *Tahrîru't-taḥbîr fi şinâ'ati ş-şi'ri ve'n-nesri ve beyâni i'câzi'l-Kur'ân*, 559; el-Ḥamevî, *Ḥizânetü'l-edeb ve gâyetü'l-ereb*, 2/376; İbn Ma'sûm, *Envâru'r-rebî' fi envâ'i'l-bedî'*, 6/31; Akkâvî, *Mu'cemu'l-mufaşşal fi 'ulûmi'l-belâğa el-bedî' ve'l-beyân ve'l-me'ânî*, 248.

⁷⁷⁷ el-Ḥamevî, *Ḥizânetü'l-edeb ve gâyetü'l-ereb*, 2/376.

⁷⁷⁸ er-Râzî, *Muhtâru's-sihâh*, 309.

nesirden bir cümle çıkarılsa bile anlamda herhangi bir bozulma meydana gelmez.⁷⁷⁹

Bu sanat aynı zamanda tensîk, tensîku's-sıfat, husnu't-tenessuk, tertîb, husnu't-tertîb, husnu'l-irtibât olarak da anılmaktadır.⁷⁸⁰ İbn Hicce'nin bu sanata dair beyti şöyledir:⁷⁸¹

[Basît]

مَنْ دَا يُنَاسِفُهُمْ مَنْ دَا يُطَافُهُمْ مَنْ دَا يُسَافِيهِمْ فِي حَلْبَةِ الْكَرَمِ

Kimdir onlara uyum sağlayan. Kimdir onlara benzeyen. Kimdir onlarla cömertlik yarışına giren.

İbn Hicce, ashabın ne derece cömert olduğunu dile getirmiş, cümleleri birbirini ardına ahenkli olacak şekilde dizmiştir. Bakıldığı zaman cümlelerden biri beyitten çıkartılsa beyitte herhangi bir bozulma meydana gelmemektedir.

3.102. Ta'dîd

Tef'îl kalıbından masdar olan ta'dîd, "saymak" mânâsına gelmektedir.⁷⁸² Bedî' terimi olarak ise mânevî güzelleştiricilerden olup şiirde ve nesirde birbirinden bağımsız isimleri, bir bağlamda düzenli bir şekilde bir araya getirmektir. Eğer bunda izdivâc, cinâs, mutâbakat, mukâbele vb. sanatlar bulunursa son derece güzel olur.⁷⁸³ İbn Hicce'nin şu beytinde ta'dîd sanatı meydana gelmiştir:⁷⁸⁴ [Basît]

تَعْدِيدُ فَضْلِهِمْ بِيَدِي لِسَامِعِهِ عِلْمًا وَدَوَقًا وَشَوْقًا عِنْدَ ذِكْرِهِمْ

⁷⁷⁹ İbn Ebi'l İşba', *Tahrîru't-tahbîr fî şınâ'ati's-şi'ri ve'n-nesri ve beyâni i'câzi'l-Kur'ân*, 425; el-Hillî, *Şerhu'l-kâfiyetü'l-bedi'yye fî 'ulûmi'l-belâga ve mehâsini'l-bedi'*, 249; el-Hamevî, *Hizânetü'l-edeb ve gâyetü'l-ereb*, 2/381.

⁷⁸⁰ el-Hamevî, *Hizânetü'l-edeb ve gâyetü'l-ereb*, 2/381; Akkâvî, *Mu'cemu'l-mufaşşal fî 'ulûmi'l-belâga el-bedi' ve'l-beyân ve'l-me'ânî*, 541; İsmail Durmuş, "Tensîk", *TDV İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2011), 40/465.

⁷⁸¹ el-Hamevî, *Hizânetü'l-edeb ve gâyetü'l-ereb*, 2/381.

⁷⁸² er-Râzî, *Muhtâru's-sihâh*, 202.

⁷⁸³ er-Râzî, *Nihâyetü'l-icâz fî dirâyeti'l-i'câz*, 174; el-Hillî, *Şerhu'l-kâfiyetü'l-bedi'yye fî 'ulûmi'l-belâga ve mehâsini'l-bedi'*, 306; el-Hamevî, *Hizânetü'l-edeb ve gâyetü'l-ereb*, 2006, 2/383; Bulut, *Belâgat Terimleri Sözlüğü*, 441.

⁷⁸⁴ el-Hamevî, *Hizânetü'l-edeb ve gâyetü'l-ereb*, 2/383.

Onların faziletini saymak, onları andığında dinleyende ilmi, zevki ve şevki aşikâr eder.

Bu beytin ikinci kısmında عَلِمًا kelimesine دَوْقًا ve شَوْقًا kelimeleri bağlanmıştır.

Bu beyitte şair, sahabenin öyle üstün, öyle derin faziletlere sahip olduklarını belirtir. Öyle ki bunlar anlatıldığında dinleyicinin içinde ilim, mânevî zevk ve şevk ortaya çıkar.

3.103. Ta'lîl

Tef'îl kalıbından masdar olan ta'lîl “bir kimseyi bir şeyle avutmak, oyalamak” gibi mânâlara gelmektedir.⁷⁸⁵ Bedî' terimi olarak mânevî güzelleştiricilerden olup mütekellimin gerçekleşmiş ya da gerçekleşmesi beklenen bir hükmü zikretmek istemesi ve bu hükmü dile getirmeden önce onun meydana geliş sebebini dile getirmesidir.⁷⁸⁶ Bazı âlimler ise bu sanatı husn-u ta'lîl olarak isimlendirmiş ve şöyle tanımlamıştır: İfadeye hoşluk katmak maksadıyla bir durumu hakiki sebebinin dışında başka hayali bir sebebe bağlamasıdır.⁷⁸⁷ Şayet gerçek sebebe bağlanırsa edebi sanat olmaktan çıkar.⁷⁸⁸ İbn Hicce'nin ilgili beyti şu şekildedir:⁷⁸⁹ [Basîl]

نَعْمَ وَقَدْ طَابَ تَغْلِيلُ النَّسِيمِ لَنَا لِأَنَّهُ مَرَّ بِي آتَارِ تَرْجِيمِ

Evet, usul usul esen nesim rüzgârının avutması, bizi memnun etti. Çünkü o [rüzgâr], topraklarının kalıntılarının içinden geçmiştir.

Şair, sahabeye yönelik övgüsünü bu beyitte de sürdürmektedir. Meltemin yavaşça eserek gönlü avutması, şairi memnun etmiştir. Bu memnuniyetin gerekçesi ise rüzgârın, sahabenin yaşadığı yerlerin toprağından, onların kalıntılarının üzerinden

⁷⁸⁵ er-Râzî, *Muhtâru's-sihâh*, 216.

⁷⁸⁶ İbn Ebi'l İşba', *Tahrîru't-tahbîr fi şinâ'ati's-şi'ri ve'n-nesri ve beyâni i'câzi'l-Kur'an*, 309; el-Hamevî, *Hzânetü'l-edeb ve gâyetü'l-ereb*, 2/384.

⁷⁸⁷ el-Kazvîni, *el-İdâh fi 'ulûmi'l-belâga el-me'ânî ve'l-beyân ve'l-bedî'*, 379.

⁷⁸⁸ İbn Ma'sûm, *Envâru'r-rebî' fi envâ'i'l-bedî'*, 1969, 6/132; Bulut, *Belâgat Terimleri Sözlüğü*, 161-162; İsmail Durmuş, “Hüsn-i ta'lîl”, *TDV İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1999), 19/32.

⁷⁸⁹ el-Hamevî, *Hzânetü'l-edeb ve gâyetü'l-ereb*, 2/384.

geçmesidir. Şairin, meltemin memnun edişini bu duruma bağlaması, beyitte ta‘lil (sebebe bağlama) sanatını meydana getirmiştir.

3.104. Te‘aţţuf

Sözlük anlamı “şefkat göstermek”⁷⁹⁰ olan te‘aţţuf, bir bedî‘ terimi olarak lafzî güzelleştiricilerden olup şairin aynı iki lafzı, biri beytin ilk kısmında diğeri de son kısmında olacak şekilde tekrar etmesidir.⁷⁹¹ Lafızların tekrar etmesi dolayısıyla terdîd sanatına benzemekle birlikte ikisi arasındaki farklar şöyledir: Terdîd sanatında lafızlar aynı mısradaki olurken, te‘aţţuf sanatında her iki lafız ayrı mısralarda, birbirinden uzak olmalıdır. Aralarındaki bir diğerk fark terdîdin tekrar etme imkânı varken, te‘aţţufta böyle bir durum söz konusu değildir. Zikredilmesi gereken diğerk fark ise terdîd, müfred isim, cümle ve harflerde olabiliyorken, te‘aţţuf genelde cümlelerde meydana gelir.⁷⁹² Bu sanata dair Mevşilî’nin beyti şöyledir:⁷⁹³ [Basîl]

تَعَطَّفُوا بِرِضَا أَحِبَّائِهِمْ وَعَلَى أَعْدَائِهِمْ عَطَّفُوا بِالصَّارِمِ الْخَدِيمِ

Sevgililerine gönülden, düşmanlarına ise keskin kılıçla şefkat gösterdiler.

Mevşilî şefkat göstermek anlamına gelen تَعَطَّفُوا ve عَطَّفُوا fiillerini ayrı kısımlarda zikretmek suretiyle te‘aţţuf sanatını yerine getirmiştir. İbn Hicce’nin ilgili beyti şöyledir:⁷⁹⁴ [Basîl]

تَعَطَّفُ الْخَيْرِ كَمَ أَبْدُوا لِمُذْنِبِهِمْ وَالْحَيْرُ مَا زَالَ فِي أَبْوَابِ صَفْحِهِمْ

Kendilerine karşı suç işleyenlere nice kez hayrın şefkatini gösterdiler. Ve hayır hâlâ onların af kapılarındadır.

⁷⁹⁰ er-Râzî, *Muhtârü’s-sihâh*, 212.

⁷⁹¹ el-‘Askerî, *Kitâbu’s-şinâ’ateyn: el-Kitâbe ve’s-şi’ru*, 420.

⁷⁹² İbn Ebi’l İşba‘, *Tahrîru’t-tahbîr fî şinâ’ati’s-şi’ri ve’n-neşri ve beyânî i’câzi’l-Kur’ân*, 257; el-Hamevî, *Hiżânetü’l-edeb ve gâyetü’l-ereb*, 2/386; Halil İbrahim Kaçar, “Terdîd” (TDV Yayınları, 2011), 40/507.

⁷⁹³ İzzeddîn el-Mevşilî, *Bedî’iyyet-u-‘İzzeddîn el-Mevşilî (Bedî’iyyâtu-ğams fî medhi’n-nebiyyi muhtâr ve’s-şahâbeti’l-kirâm içeresinde)*, 20.

⁷⁹⁴ el-Hamevî, *Hiżânetü’l-edeb ve gâyetü’l-ereb*, 2/386.

Bu beyitte şair الحَيْرِ lafzını birinci ve ikinci kısımda tekrar ederek te'atıf sanatını yerine getirmiştir. Sahabe övgüsüne devam eden şair, bu beyitte sahabenin günahkâr kimselere dahi şefkatle yaklaştıklarını dile getirmiştir. Zira Hz. Peygamber ashabına şefkatli olmayı tavsiye etmiştir.

3.105. İstibâ'

İstibâ' sözlükte “birini takip etti” anlamına gelen تَتَّبِعَ الرَّجُلُ ifadesinden istifâl kalıbında masdardır.⁷⁹⁵ Bedî' terimi olarak ise mânevî güzelleştiricilerden olup şairin veya nesir yazarının medih, zem veya başka bir amaçla bir söz söyleyip ardından aynı cinsten başka bir söz eklemesidir.⁷⁹⁶ Bu sanatı Ebû Hilâl el-Askerî “mudâ'af”, İbn Ebî'l-İşba' “ta'lik”, Zencânî (ö. 660/1262 [?]) “müvecceh”, Sekkâkî “istitbâ'” olarak adlandırmıştır.⁷⁹⁷ Bu sanata dair Endelûsî'nin beyti şöyledir.⁷⁹⁸ [Basît]

بَجْرِي دِمَاءِ الْأَعَادِي مِنْ سُبُوفِهِمْ مِثْلَ الْمَوَاهِبِ بَجْرِي مِنْ كُفُوفِهِمْ

Düşmanların kanları, ihsanların avuçlarından aktığı gibi kılıçlarından akar.

Şair bu beyitte methedilen kişileri savaşlardaki cesaretleri ve düşmanlarını yerle yeksan etmeleriyle övmüş ardından bu övgüsüne “ihsanların avuçlarından aktığı gibi” diyerek onların ne kadar cömert ve elleri açık olduklarına dair övgüsünü eklemiştir. İbn Hicce'nin ilgili beyti ise şöyledir:⁷⁹⁹ [Basît]

يَحْمُونَ مُسْتَتْبِعِينَ الْعُقُوفِ إِنَّ ظَفَرُوا وَيَحْفَظُونَ وَفَاهُمْ حَفْظًا دِينِهِمْ

⁷⁹⁵ el-Ḥamevî, *Ḥizânetü 'l-edeb ve gâyetü 'l-ereb*, 2/387.

⁷⁹⁶ el-Askerî, *Kitâbu 'ş-şinâ'ateyn: el-Kitâbe ve 'ş-şiru*, 423; es-Sekkâkî, *Mifthû 'l-'ulûm*, 428; İbn Ebî'l-İşba', *Tahrîru 't-tahbîr fî şinâ'ati 'ş-şiru ve 'n-negri ve beyâni i 'câzi 'l-Kur'ân*, 443; el-Ḳazvînî, *el-İdâh fî 'ulûmi 'l-belâga el-me'ânî ve 'l-beyân ve 'l-bedî'*, 385; et-Teftâzânî, *el-Mutavvel şerhu telhîşu miftâhi 'l-'ulûm*, 676; el-Ḥamevî, *Ḥizânetü 'l-edeb ve gâyetü 'l-ereb*, 2/387; el-Hâşimî, *Cevâhiru 'l-belâga fî 'l-me'ânî ve 'l-beyân ve 'l-bedî'*, 382.

⁷⁹⁷ İbn Ma'sûm, *Envâru 'r-rebî' fî envâ 'i 'l-bedî'*, 6/148.

⁷⁹⁸ el-Endelûsî, *el-Ḥulletü 's-siyerâ fî medhi ḡayri 'l-verâ*, 174.

⁷⁹⁹ el-Ḥamevî, *Ḥizânetü 'l-edeb ve gâyetü 'l-ereb*, 2/387.

Galip gelseler bile affi arzulayanları himaye ederler. Dinlerini korudukları gibi onlara olan vefayı korurlar.

İbn Hicce, bu beytin ilk kısmında sahabenin galip ve muktedir iken dahi eman dileyen düşmanlarına karşı bağışlayıcı olduklarına dikkat çekmiş, beytin ikinci kısmında ise onların vefa ve sadakatli oluşlarına değinmiştir.

3.106. eṭ-Ṭâ‘at ve'l-‘ıŝyân

eṭ-Ṭâ‘at ve'l-‘ıŝyân, mütekellimin bedî‘î sanatlardan birini icra etmek istemesi ancak kullanmaya çalıştığı kelimenin ölçüye uygun düşmemesi üzere yerine vezne uygun olan başka bir kelime kullanması ve bu kelimenin kastı dışında başka bir bedî‘ sanatı ortaya çıkarmasıdır.⁸⁰⁰ Bu sanat, ilk kez Ebu'l-Alâ el-Maarrî (öl. 449/1057) tarafından Mütenebbî'nin beyti üzerinde çalışırken ortaya konmuştur.⁸⁰¹ Mütenebbî'nin söz konusu beyti şöyledir:⁸⁰² [Ṭavîl]

يُرْدُ يَدًا عَنْ تَوْبِهَا وَهُوَ قَادِرٌ وَيَعْصِي أَلْهَوَىٰ فِي طَيْفِهَا وَهُوَ رَاقِدٌ

O, gücü yettiği hâlde elini onun [sevgilinin] elbisesinden geri çeker. Uykudayken rüyasında aşka başkaldırır.

Burada şair قَادِرٌ kelimesini kullanmadan önce مُسْتَيْقِظٌ kelimesini kullanmayı istemiş ancak bu kelime beytin veznine aykırı gelmiştir. Bu sebeple مُسْتَيْقِظٌ kelimesi yerine قَادِرٌ kelimesini kullanmıştır. Fakat bu durumda da tıbak sanatı ortadan kalkmış onun yerine رَاقِدٌ ve قَادِرٌ kelimeleri arasında el-cinasu'l-maqlûb meydana gelmiştir. Böylece eṭ-ṭâ‘at ve'l-‘ıŝyân sanatı gerçekleşmiştir. İbn Hicce'nin bu sanata dair nazmettiği beyti şöyledir:⁸⁰³ [Basîṭ]

⁸⁰⁰ İbn Ebi'l İşba‘, *Tahrîru't-tahbîr fî şinâ‘ati'ş-şi'ri ve'n-neşri ve beyâni i'câzi'l-Kur'ân*, 290; el-Ḥamevî, *Ḥizânetü'l-edeb ve gâyetü'l-ereb*, 2/389.

⁸⁰¹ İbn Ebi'l İşba‘, *Tahrîru't-tahbîr fî şinâ‘ati'ş-şi'ri ve'n-neşri ve beyâni i'câzi'l-Kur'ân*, 290; el-Ḥamevî, *Ḥizânetü'l-edeb ve gâyetü'l-ereb*, 2/389.

⁸⁰² el-Ma'arrî, *Mu'cizu Ahmed (Şerhu li-Divâni'l-Mütenebbî)*, 260.

⁸⁰³ el-Ḥamevî, *Ḥizânetü'l-edeb ve gâyetü'l-ereb*, 2/389.

طَاعَاتُهُمْ تَمْهَرُ الْعِصْيَانَ فَدَرُّهُمْ لَهَ الْعُلُوُّ فَجَانِسُهُ بِمَدْحِهِمْ

Onların itaati, isyanı alt eder. Kıymetleri yücedir. O hâlde sen de onların övgüsüne uygun davran.

3.107. el-Medh-u fi ma'razi'z-zemm

İbn Mu'tez'in ortaya koyduğu bu sanat, belâgat âlimleri tarafından çeşitli şekillerle ifade edilmiştir. İbn Mu'tez ve Kazvîni tarafından "te'kidü'l-medh bimâ yüşbihü'z-zemm", Usâme b. Munkız tarafından "naqlu'l cezli ilâ'r rezl", Müeyyed-Billâh el-Alevî tarafından ise "tevcîh" olarak isimlendirilmiştir. Bazı belâgat âlimleri de istisnâ olarak zikretmiştir. Sanatın tanımı, şairin muhatabı yerecek gibi başlayıp övgüyle devam etmesidir. Burada şairin amacı memduhunun övgüsünde pekiştirme ve mübâlağa yapmaktır. Bu sanat ikiye ayrılır. İlki şöyledir: Öncelikle muhataptan olumsuz bir özellik olumsuzluk edatları kullanılarak kaldırıldıktan sonra, istisnâ edatı getirilerek okuyucuda bir kusurun zikredileceği zannı uyandırılır. Fakat muhatap methedilir. İkincisinde ise muhatap övüldükten sonra bir istisnâ edatı getirilir. Okuyucuda muhatabın yerileceği zannı uyandırılır. Fakat muhatap övülmeye devam edilir.⁸⁰⁴ İbn Hicce'nin beyti bahsedilen iki türün ilki için örnek teşkil etmektedir. Şairin ilgili beyti şöyledir:⁸⁰⁵ [Basît]

فِي مَعْزِضِ الدَّمِّ إِنْ رُمْتَ الْمَدِيحَ فُقُلًا لَا عَيْبَ فِيهِمْ سِوَى إِكْرَامٍ وَفُدِهِمْ

Şayet övgüyü yerer gibi [bir üslûpla] yapmak istersen o halde şöyle de: Onların topluluklarına ikram etmek dışında bir kusurları yoktur.

Şair, sahabenin cömertliğini te'kid ederek ifade etmiştir. لَا عَيْبَ فِيهِمْ (onlarda hiçbir kusur yoktur) diyerek övmüş, سِوَى istisnâ edatıyla devamında okuyucuda sanki bir yergi varmış hissini uyandırdıktan sonra methine devam etmiş ve onları başka bir

⁸⁰⁴ el-Merâgî, 'Ulûmu'l-belâga el-beyân ve'l-me'ânî ve'l-bedî', 342-343; Bulut, *Belâgat Terimleri Sözlüğü*, 485-487.

⁸⁰⁵ el-Hamevî, *Hizânetü'l-edeb ve gâyetü'l-ereb*, 2/391.

özellikleri ile övmüştür. Böylece el-medh-u fî ma'razi'z-zemm sanatı meydana gelmiştir.

3.108. Baş

Sözlükte “yaymak, sermek” gibi anlamlara gelmektedir.⁸⁰⁶ Bedî‘ terimi olarak mânevî güzelleştiricilerden olup mütekellimin az sözle ifade edebilecekken daha fazla kelime kullanıp ifadeyi güzelleştirmesidir. Şayet mütekellim çok kelime kullanarak sözü uzatmasa bu fazlalık meydana gelmeyecektir. Yani o fazladan kelimeler çıkarılsa anlamda bir bozulma olmaz. Bu sanat aynı zamanda î‘câz sanatının zıddı olup, sözün faydasını arttırma şartı taşımaktadır. Bu sanatı ilk kez İbn Ebi'l-İşba‘ ortaya koymuştur.⁸⁰⁷ İbn Hicce bu babta Buhturî'nin şu beytini delil getirmiştir:⁸⁰⁸ [Münserih]

قَدْ نَقَضَ الْعَاشِقُونَ مَا صَنَعَ الـ هَجْرُ بِالْوَأْتِمْ عَلَى وَرَقِهِ

Âşıklar, terkin meydana getirdiği şeyi renkleriyle kâğıda döktüler.

Şair, burada sarı renkteki şebboy çiçeğini tarif etmek için sözü uzatmış terk etmenin âşıkların renklerinin üzerindeki etkisini dile getirmiştir. Burada ayrıca nitelemde idmâc sanatı meydana gelmiştir.⁸⁰⁹ İbn Hicce'nin bu sanata dair nazm ettiği beyti ise şöyledir:⁸¹⁰ [Basîf]

هُمْ مَعَشَرٌ بَسَطُوا جُودًا سَقَاهُ حَيًّا فَأَخْضَرَ الْعَيْشِ فِي أَكْتَابِ أَرْضِهِمْ

Onlar, cömertliği yayan ve canlı kalması için onu sulayan bir topluluktur. Zira hayat, onların topraklarının kuağında yeşermiştir.

⁸⁰⁶ Firûzâbâdî, *Qamûsu'l muhîf*, 559.

⁸⁰⁷ İbn Ebi'l İşba‘, *Tahrîru't-tahbîr fî şinâ'ati's-şi'ri ve'n-neşri ve beyâni i'câzi'l-Kur'ân*, 544; el-Hillî, *Şerhu'l-kâfiyetü'l-bedi'iyye fî 'ulûmi'l-belâga ve mehâsini'l-bedi'*, 237; el-Hamevî, *Hzânetü'l-edeb ve gâyetü'l-ereb*, 2/393.

⁸⁰⁸ el-Hamevî, *Hzânetü'l-edeb ve gâyetü'l-ereb*, 2/393.

⁸⁰⁹ el-Hamevî, *Hzânetü'l-edeb ve gâyetü'l-ereb*, 2/393.

⁸¹⁰ el-Hamevî, *Hzânetü'l-edeb ve gâyetü'l-ereb*, 2/393.

Şair, burada sözün faydasını artırmak amacıyla sözü fazla kelimeler kullanarak ifade etmiştir.⁸¹¹ Şairin burada “onlar cömertti” demesi de anlaşılır ve yeterlidir ancak söze güzellik katmak için çeşitli tasvirlerle başvurmuştur. سَعَاهُ حَيًّا ifadesi cömertliğin sürekli var olması ve canlı olmasını ifade etmek için gelmiştir. فَأَحْضَرُ الْعَيْشِ فِي أَكْتَفِيفِ “Zira hayat, onların topraklarının kucağında yeşermiştir.” ifadesi de önce zikredilen anlamı pekiştirmektedir.

3.109. İttisâ‘

Sözlükte “genişlemek, yayılmak, büyümek” gibi anlamlara gelmektedir.⁸¹² Bedî‘ terimi olarak şairin veya nesir yazarının, söz söylemedeki mâhirligine ve sözün çeşitli mânâlara gelebilme ihtimaline göre hakkında yorumda bulunulabilecek bir söz söylemesidir.⁸¹³ İttisâ‘ sanatı, hem nesir hem şiirde olur.⁸¹⁴ Mevşîlî bu sanatı şu şekilde icrâ etmiştir:⁸¹⁵ [Basît]

بَانَ اتِّسَاعُ الْمَعَالِي فِي الصَّحَابَةِ كَمَا فَارُوقِ ثُمَّ شَهِيدِ الدَّارِ ذِي الْحَرَمِ

Sahabenin şereflerinin büyüklüğü aşîkârdır. Fârûk [Ömer] gibi sonra Zî'l-Harem'deki Şehîdu'd-dâr [Osman] gibi.

Bu beyitte الْفَارُوقِ kelimesi “korkak” mânâsına gelmekle birlikte aynı zamanda Ömer (r.a.)'ın lakabıdır. شَهِيدِ الدَّارِ lafzen “evin şehidi” anlamına gelmekle birlikte aynı

⁸¹¹ ‘Avvâd, *el-‘Ikdu'l-bedî‘ fî fenni'l-bedî‘*, 289.

⁸¹² İbn Manzûr, *Lisânu'l-‘Arab*, 8/392.

⁸¹³ İbn Ebi'l İşba‘, *Tahrîru't-tahbîr fî şinâ'ati ş-şi'ri ve'n-neşri ve beyânî i'câzi'l-Kur'ân*, 454; el-Hamevî, *Hzânnetü'l-edeb ve gâyetü'l-ereb*, 2/395; İbn Ma'sûm, *Envâru'r-rebî‘ fî envâ'i'l-bedî‘*, 6/53; ‘Akkâvî, *Mu‘cemu'l-mufaşşal fî ‘ulûmi'l-belâga el-bedî‘ ve'l-beyân ve'l-me‘ânî*, 24; Bulut, *Belâgat Terimleri Sözlüğü*, 277.

⁸¹⁴ Bulut, *Belâgat Terimleri Sözlüğü*, 277.

⁸¹⁵ İzzeddîn el-Mevşîlî, *Bedî‘iyyet-u-İzzeddîn el-Mevşîlî (Bedî‘iyyâtu-ğams fî medhi'n-nebiyyi muhtâr ve ş-şahâbeti'l-kirâm içerisinde)*, 20.

zamanda Osman (r.a.)'ın lakabıdır. Şair bu ifadeleri kullanarak ittisâ' sanatını yerine getirmiştir. İbn Hicce'nin ilgili beyti ise şu şekildedir:⁸¹⁶ [Basît]

نُورُ الْقَبَائِلِ دُوَ النُّورَيْنِ ثَالِثُهُمْ وَلِلْمَعَالِي اتِّسَاعٌ فِي عَالِيهِمْ

Kabilelerin nuru olan Zünnûreyn [iki nur sahibi Hz. Osman], onların üçüncüsüdür. Ve yücelikler, onların yücesinde [Ali'de] enginlik bulur.

3.110. Cem'ü'l-mu'telif ve'l-muhtelif

Şairin övdüğü iki kimse arasında eşitliğe gitmesi ve methetme hususunda çeşitli mânâlar getirmesi ancak daha sonra memduhlarından birini diğerine tercih etmek amacıyla ötekine yaptığı methe noksanlık getirmeyecek, eşitliğe aykırı bir takım mânâlar eklemesidir.⁸¹⁷ Ebû Hilâl el-Askerî ise bu sanatı, kısa bir sözde uyumlu veya uyumsuz pek çok mânânın toplanması olarak tanımlamıştır.⁸¹⁸ İbn Ebi'l-İşba'ya göre ise bu sanat iki memdûha övgü noktasında eşit davranmaktır.⁸¹⁹

İbn Hicce, Hillî'ye muarazada bulunurken onun bu baptabapta kaleme aldığı beyitte zayıf bir edebî ifade ortaya koyduğunu dile getirmiştir. Zira İbn Hicce'ye göre Hillî, sahabenin değerini düşürmüştür. Beytin ilk şatırında da medh anlaşılmadığını eklemiştir.⁸²⁰ Hillî'nin beyti şöyledir:⁸²¹ [Basît]

هُمْ هُمْ فِي جَمِيعِ الْفَضْلِ مَا عَدِمُوا سِوَى الْإِخَاءِ وَنَصِّ الذِّكْرِ وَالرَّحِمِ

*Onlar (sahabeler), tüm faziletlerde onlar (Ehl-i beyt) gibidirler. Sahabeler, Hz. Peygamber'e kardeş olma, haklarında ayet nazil olma ve Hz. Peygamber'e akraba olma dışında bu faziletlerden yoksun kalmadılar.*⁸²²

⁸¹⁶ el-Hamevî, *Hizânetü'l-edeb ve gâyetü'l-ereb*, 2/394.

⁸¹⁷ es-Suyûtî, *Naẓmu'l-bedi' fi medhi hayri-şefi'*, 187.

⁸¹⁸ el-Askerî, *Kitâbu's-şinâ'ateyn: el-Kitâbe ve 'ş-şi'ru*, 401.

⁸¹⁹ İbn Ebi'l-İşba', *Tahrîru't-tahbîr fi şinâ'ati 'ş-şi'ri ve 'n-neşri ve beyâni i'câzi'l-Kur'an*, 344.

⁸²⁰ el-Hamevî, *Hizânetü'l-edeb ve gâyetü'l-ereb*, 1/396.

⁸²¹ el-Hillî, *Şerhu'l-kâfiyetü'l-bedi'iyye fi 'ulûmi'l-belâga ve meḥâsini'l-bedi'*, 286.

⁸²² Yavuz, *Safiyuddîn el-Hillî'nin el-Kâfiyetü'l-Bediyyesi*, 109.

Nablûsî, “*Nefehâtu'l ezhâr*” adlı eserinde Hîllî'nin beytinde geçen هم هم lafızlarından kastın sahabeler olduğunu, sahabilerin faziletler hususunda eşit olduklarını ancak Hz. Peygamber'le kardeş olma, haklarında ayet inmiş olma ve Hz. Peygamberle akraba olma faziletlerinin sahabeden yalnızca Hz. Ali'ye mahsus özellikler olduğunu belirtmiştir.⁸²³

İbn Hicce, beytinde sahabeye methiyede bulunmuş, beyti hakkında uzun bir açıklamada bulunmamıştır. İbn Hicce'nin beyti şu şekildedir:⁸²⁴ [Basîl]

جَمَعْتُ مُؤْتَلِفًا فِيهِمْ وَمُخْتَلِفًا مَدْحًا وَقَصَّرْتُ عَنْ أَوْصَافِ شَيْخِهِمْ

Onu övmek için farklı konulardaki hususiyetlerini bir araya getirdim. Onların liderlerinin [Ebu Bekir'in] vasıflarını övmeye ise yetersiz kaldım.

İbn Hicce, beytin ilk şatırında bütün sahabelere övgüde bulunmuş ardından ikinci şatırda Hz. Ebû Bekr'i övme noktasında onun diğer sahabilerden üstün olduğunu ifade etmiştir.⁸²⁵

3.111. Ta'rîz

Ta'rîz, sözlükte “bir şeyi açıkça söylememek, kinayede bulunmak” gibi anlamlara gelmektedir. Taşrihin zıddıdır.⁸²⁶ Bedî' terimi olarak ise mânevî güzelleştiricilerden olup mütekellimin bir sözle başka bir anlam ima etmesidir.⁸²⁷ Ta'rîz, bir kinaye türü olmakla birlikte aralarındaki fark şöyledir: Kinaye kelime ve cümlede olabiliyorken ta'rîz sadece cümlelerde meydana gelir. Ek olarak ta'rîzin mânâyâ delaleti kinayeye nazaran daha kapalıdır. Bu şu demektir: Ta'rîzde sözün kastettiği şey sadece lafızla değil, konunun bağlamı ve söylendiği ortamdan anlaşılır.⁸²⁸ İbn Hicce'nin bu sanatı işlediği beyti şöyledir:⁸²⁹ [Basîl]

⁸²³ Nablûsî, *Nefahâtu'l-eshâr 'alâ nesemâti'l-eshâr fi şerhi'n-nebiyyi'l-muhtâr*, 154.

⁸²⁴ el-Hamevî, *Hizânetü'l-edeb ve gâyetü'l-ereb*, 2/395.

⁸²⁵ 'Avvâd, *el-İkdu'l-Bedî' fi fenni'l-Bedî'*, 2291.

⁸²⁶ Vankulu, *Vankulu Lugati*, 1/1198.

⁸²⁷ el-Hamevî, *Hizânetü'l-edeb ve gâyetü'l-ereb*, 1/397.

⁸²⁸ Bulut, *Belâgat Terimleri Sözlüğü*, 456-457.

⁸²⁹ el-Hamevî, *Hizânetü'l-edeb ve gâyetü'l-ereb*, 2/397.

تَعْرِضُ مَدْحَ أَبِي بَكْرٍ يُقَدِّمُنِي فِي سَبْقِ حَلِيَّتِهِمْ مَعَ مَوْصِلِيَّهِمْ

Ebû Bekir'i övmedeki î mâ, beni onların [bedî'ıyyât şairlerinin] Hillî'si ve Mevşilî'si ile yarışta öne geçirdi.

İbn Hicce, bu beyitte diğer bedî'ıyyât şairlerinin Ebû Bekr (r.a.)'i övmeyi ihmal ettiklerini, onlarla yarışta öne geçtim diyerek î mâ yoluyla dile getirmiş ve onlara karşı bir üstünlük iddiasında bulunmuştur.

3.112. Tarşî'

Tarşî', sözlükte "süslemek, bezemek, oluşturmak" gibi mânâlara gelmektedir.⁸³⁰ العقد رصعت ifadesinden (gerdanlığı süsledim) ifadesinden alınmıştır.

Bedî' terimi olarak tarşî', şair veya nesir yazarının, beytin şadru'l-beyt kısmında ya da nesrin bir bölümünde yer alan her bir lafzın karşılığı olarak, 'aczu'l-beyt kısmında veya cümlelerin ikinci bölümünde, aynı vezin ve revîye sahip başka bir lafız getirilmesidir.⁸³¹ İbn Nebîh (öl. ?)'in tarşî' sanatına dair beyti şöyledir:⁸³² [Kâmil]

فَحْرِيقُ جَمْرَةٍ سَيْفِهِ لِلْمُعْتَدِي وَرَحِيقُ خَمْرَةٍ سَيْبِهِ لِلْمُعْتَفِي

Onun kılıcının kor alevi, zalim kimsenindir. Kerem şarabının özü ise iyilik [yardım] isteyen kimsenindir.

Bu beytin iki şatırında şair; vezin, kafiye (revî) ve i'râb yönünden benzer öğeleri sırasıyla getirmiştir. İbn Hicce, İbn Nebîh'in şiirinde dört ögeyi karşılaştırdığını, kendisinin ise bir öge ziyadede bulunarak beş ögeyi karşılaştırdığını belirtmiştir. İbn Hicce'nin ilgili beyti şöyledir:⁸³³ [Basît]

نَعْمَ تَرَصَّعَ شِعْرِي وَاعْتَلَّتْ هَمِي وَكَمْ تَرَفَّعَ قَدْرِي وَأُنْجَلَّتْ عُمِّي

⁸³⁰ er-Râzî, *Muhtâru's-şihâh*, 123.

⁸³¹ es-Sekkâkî, *Mifihû'l-'ulûm*, 431; İbnu'l-Esîr, *el-Meşelü's-sâ'ir fî edebi'l-kâtib ve 'ş-şâ'ir*, 3/278; el-Hillî, *Şerhu'l-kâfiyetü'l-bedî'ıyye fî 'ulûmi'l-belâğa ve mehâsini'l-bedî'*, 190; el-Hamevî, *Hizânetü'l-edeb ve gâyetü'l-ereb*, 2/398.

⁸³² el-Hamevî, *Hizânetü'l-edeb ve gâyetü'l-ereb*, 2/398.

⁸³³ el-Hamevî, *Hizânetü'l-edeb ve gâyetü'l-ereb*, 2/398.

Evet, şiirim süslendi. Gayretlerim yükseldi. Kıymetim ne kadar yükselirse kederim o kadar ortaya çıkar.

3.113. Secî'

Secî, سجع الحمام (güvercin ötüşü) ifadesinden alınmış olup "ötmek" anlamına gelmektedir. İstilahta iki ya da daha fazla ibarede fasıla sonlarının aynı kafiyede veya aynı vezinde ya da her ikisinde de aynı olmasıdır. Sekkâkî, secî' sanatı hakkında "nesirdeki secî' şiirdeki kafiye gibidir." demiştir. Kuran'daki ayet sonlarına secî' denilip denilmemesi hususunda âlimler ihtilaf etmiştir. Âlimlerin bir kısmı caiz görürken bir kısmı uygun bulmamıştır. Ayet sonlarına secî' demeyi uygun bulmayan âlimler beşer kelâmından farklı olması için secî' yerine fasıla demeyi tercih etmişlerdir.⁸³⁴ Secî' sanatı, muṭarref secî', muraşşa' secî', muvâzî secî', muşatṭar secî' olmak üzere dört kısma ayrılır.

Muṭarref secî': İki veya daha fazla fasılanın vezin bakımından farklı, kafiye bakımından aynı olmasıdır. Bu secî' türü bedî' iyyât şairlerinin takip ettiği türdür.⁸³⁵

Muvâzî secî': İki fıkra da bulunan fasılaların vezin ve kafiye yönünden aynı olmasıdır.⁸³⁶

Muraşşa' secî': Şiir veya nesirde lafızların vezin ve kafiye bakımından aynen karşılığı olan lafızlar getirmektir. Bu tür Tarşî olarak da isimlendirilir.⁸³⁷

Muşatṭar secî': Beytin her şatırında diğer şatırdan farklı kafiyeler olmasına muşatṭar secî' denir. Bu tür taştîr olarak da adlandırılır.⁸³⁸

⁸³⁴ es-Sekkâkî, *Mifṭhû'l-'ulûm*, 431; İbn Ebi'l İşba', *Tahrîru't-taḥbîr fi şinâ'ati ş-şi'ri ve'n-neşri ve beyâni i'câzi'l-Kur'ân*, 300; İbnü'n-Nâzım, *el-Mişbâḥ fi'l-meâni ve'l-beyân ve'l-bedî'*, 168-169; el-Ḥamevî, *Ḥizânetü'l-edeb ve gâyetü'l-ereb*, 2006, 2/400.

⁸³⁵ el-Ḥamevî, *Ḥizânetü'l-edeb ve gâyetü'l-ereb*, 2/400.

⁸³⁶ el-Ḥamevî, *Ḥizânetü'l-edeb ve gâyetü'l-ereb*, 2/400.

⁸³⁷ el-Ḥamevî, *Ḥizânetü'l-edeb ve gâyetü'l-ereb*, 2/401; Aydın, *Arap Dili Belagatında Bedî' İlmi ve Sanatları*, 331.

⁸³⁸ el-Ḥamevî, *Ḥizânetü'l-edeb ve gâyetü'l-ereb*, 2/401.

İbn Hicce, Mevşilî'ye muârazada bulunmuş, onun bedî'ıyyât şairlerinin çoğunun takip ettiği secî' türü olan mu'tarref secî' türüne uygun olarak değil, muraşşa' kurallarına uygun olarak beytini nazmettiğini dile getirmiştir. Mevşilî'nin ilk şatırında geçen قاتل, صميم, جمع, مفتحم lafızlarının sırasıyla vezin ve kafiye bakımından mukabilleri قاتل, تنظيم, سجع ve ملترزم lafızlarıdır. Hicce, bu beytin bizzat tarşî' örneği olduğunu bütün lafızların mukabilleri ile vezin ve kafiye bakımından tam bir uyum içinde olduğunu ifade etmiş, bu beyti keşke tarşî' sanatını işlerken nakletseydi diye eleştirisini dile getirmiştir. Zira tarşî' sanatı için verdiği beytin nakıs olduğunu düşünmektedir.⁸³⁹ Mevşilî'nin ilgili beyti şu şekildedir:⁸⁴⁰ [Basî't]

كَمْ قَاتِلٍ بِصَحِيحِ الْجُمُعِ مُفْتَحِمِ وَقَاتِلٍ لِنَظِيمِ السَّجْعِ مُلْتَرِزِمِ

Nice kimseler vardır ki, sağlam derlemelere küstahça saldırır. Ve nice kimseler vardır ki, secî'li şiire kendini adamıştır.

Bu babta İbn Hicce'nin nazm ettiği beyit ise şöyledir:⁸⁴¹ [Basî't]

سَجْعِي وَمُنْتَظِمِي قَدْ أَظْهَرَ حِكْمِي وَصِرْتُ كَأَعْلَمِ فِي الْعَرَبِ وَالْعَجَمِ

Secî'm ve nazmım hikmetimi izhâr etmiştir. Arap ve acem arasında bayrak gibi oldum.

Şatırların sonunda yer alan حَكْمِي ve الْعَجْمِ lafızları arasında secî' münasebeti vardır.

3.114. Tesmî't

Tesmî't, sözlükte "bir şeyi ipe dizmek" mânâsına gelmektedir.⁸⁴² Bedî' terimi olarak lafzî güzelleştiricilerden olup şairin beyti dört kısma ayırıp, bu kısımlardan

⁸³⁹ el-Hamevî, *Hizânetü'l-edeb ve gâyetü'l-ereb*, 2/417-418.

⁸⁴⁰ İzzeddîn el-Mevşilî, *Bedî'ıyyet-u-İzzeddîn el-Mevşilî (Bedî'ıyyâtu-ğams fi medhi'n-nebiyyi muhtâr ve's-şahâbeti'l-kirâm içerisinde)*, 21.

⁸⁴¹ el-Hamevî, *Hizânetü'l-edeb ve gâyetü'l-ereb*, 2/400.

⁸⁴² er-Râzî, *Muhtârü's-şihâh*, 154; Vankulu, *Vankulu Lugati*, 1/1246.

üçünü aynı secî üzerinde inşa edip son kısmın kâfiye harfini ise bu üçünden farklı, kasîdenin ana kafiyesiyle aynı tutmasıdır.⁸⁴³

Tesmît sanatının secî', tefvîf ve tarşî' sanatları ile farkları şu şekildedir: Tesmîtin, seçi'den farkı; beytin kafiyesine uygun olmasının, vezinli olmasının ve sayısının sınırlı olmasının şart olmamasıdır. Tefvîf ile farkı; tesmîtin beytinin kısımları secî'li, tefvîf'in beyti secî'li değildir. Tarşî' ile farkı ise tarşî'nin idmâc edilmiş ve edilmemiş kısımlarda olması, tesmîtin ise sadece idmâc edilmiş kısımlarda olmasıdır.⁸⁴⁴ İbn Hicce'nin ilgili beyti şu şekildedir:⁸⁴⁵ [Basît]

تَسْمِيطُ جَوْهَرِهِ يُلْقَى بِأَجْرِهِ وَرَشْفُ كَوْتَرِهِ يَرْوِي لِكُلِّ ظَمِي

Onun cevherinin süsü, şiir denizlerinde bulunur. Kevserinden bir yudum ise her susamış gönlü doyurur.

Bu beyit dörde bölündüğünde يروي لكل ظمي, ورشف كوتره, يلقي بأجره, تسميط جوهره şeklinde olmaktadır. Bakıldığında ilk üç kısmın secî harfi “ه”dir. Son kısımda ise kasîdenin kafiye harfi olan “م” kafiyesi görülmektedir.

İslâm literatüründe Kevser, Rasûlullah'a ayrılan, bütün cennet ırmaklarının kendisinden doğduğu büyük bir su kaynağını veya nehri ifade etmektedir. Rivayetlere göre Hz. Peygamber, kıyamet günü ümmetiyle Kevser havuzunun başında bir araya gelecek ve ümmetinin çokluğuyla övünecektir.⁸⁴⁶ Şair, bu beyitte Hz. Peygamber'in ümmetinin, ona tahsis edilen Kevser havuzundan su içmesi ve kanmasını tasvir etmiş, Peygamber'in onlara sunmuş olduğu mânevî lütuf ve bereket üzerinden peygamberi övmüştür.

⁸⁴³ İbn Ebi'l İşba', *Tahrîru't-tahbîr fi şinâ'ati ş-şi'ri ve'n-neşri ve beyâni i'câzi'l-Kur'ân*, 295; Bulut, *Belâgat Terimleri Sözlüğü*, 355.

⁸⁴⁴ İbn Ebi'l İşba', *Tahrîru't-tahbîr fi şinâ'ati ş-şi'ri ve'n-neşri ve beyâni i'câzi'l-Kur'ân*, 295; el-Hillî, *Şerhu'l-kâfiyetü'l-bedî'yye fi 'ulûmi'l-belâga ve mehâsini'l-bedî'*, 196-197; el-Hamevî, *Hzânnetü'l-edeb ve gâyetü'l-ereb*, 2/419.

⁸⁴⁵ İbn Hicce el-Hamevî, *Hzânnetü'l-edeb ve gâyetü'l-ereb*, 2/419.

⁸⁴⁶ Mustafa Ertürk, “Havz-ı Kevser”, *TDV İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1997), 16/546.

3.115. İltizâm

İltizam, sözlükte “bağlı olmak, benimsemek, üstlenmek” gibi mânâlara gelmektedir.⁸⁴⁷ İstilahta ise Bedî‘ sanatların lafzî güzelleştiriciler kısmına dâhil olup nesir yazarının nesirde veya şairin kabiliyeti ölçüsünde şiirde kafiye ve secî harfinden önceki bir veya daha fazla harf veya hareketin yahut da her ikisinin de aynı olmasıdır. Fakat edebi bir değer taşıması için yapmacıklıktan uzak olması gerekir.⁸⁴⁸ Ayrıca kafiye ve aruz konuları üzerine yoğunlaşan belâgat âlimleri; beyit, secî‘ ve fâsıla (durak) sonlarına gelen ك، كم، هم، هما، ه gibi muttasıl zamirler ve ة gibi müenneslik alameti olan harfleri kafiye harfi olarak kabul etmezler.⁸⁴⁹ Bu sanat, aynı zamanda lüzûm-u mâ lâ yelzem, i‘nât, tazmin, tazyîk ve teşdîd olarak da anılır.⁸⁵⁰ İbn Hicce’nin ilgili beyti şöyledir:⁸⁵¹ [Basît]

لِلْأَنَّ مَدْحَ رَسُولِ اللَّهِ مُلْتَزِمِي فِيهِ مَدْحُ سِوَاهُ لَيْسَ مِنْ لَزْمِي

Çünkü Rasulullah’ı övmek benim tutduğum şeydir. Onun dışındakini övmek bana gerekmez.

Şair, bu beyitte görüldüğü üzere kafiye harfinden önce iltizam gereği "ز" harfini getirmiştir.

⁸⁴⁷ er-Râzî, *Muhtârü’s-şihâh*, 282; Akkâvî, *Mu‘cemu’l mufaşşal fî ulûmu’l belâga el-Bedî‘ ve’l-bey‘ân ve’l-me‘ânî*, 207.

⁸⁴⁸ İbnu’l-Esîr, *el-Meşelü’s-sâ‘ir fî edebi’l-kâtib ve’s-şâ‘ir*, 1/281; İbn Ebi’l-İşba‘, *Tahrîru’t-tahbîr fî şinâ‘ati’s-şi‘ri ve’n-neşri ve beyâni i‘câzi’l-Kur‘ân*, 517; el-Hamevî, *Hizânetü’l-edeb ve gâyetü’l-ereb*, 2006, 2/421; el-Hanbelî, *el-Kavlu’l-bedî‘ fî ‘ilmi’l-bedî‘*, 93.

⁸⁴⁹ İsmail Durmuş, “Lüzûm-ı Mâ Lâ Yelzem”, *TDV İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2003), 27/262.

⁸⁵⁰ İbn Hicce el-Hamevî, *Hizânetü’l-edeb ve gâyetü’l-ereb*, thk. Şalahaddîn el-Hevvârî (Beirut: el-Mektebetü’l-Asriyye, 2006), 2/421; Ali Bulut, *Belâgat Terimleri Sözlüğü* (İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 2021), 318.

⁸⁵¹ İbn Hicce el-Hamevî, *Hizânetü’l-edeb ve gâyetü’l-ereb*, thk. Şalahaddîn el-Hevvârî (Beirut: el-Mektebetü’l-Asriyye, 2006), 2/421.

3.116. Muzâvece

Muzâvece, sözlükte tek olmanın zıddı olup, eşleşme mânâsına gelmektedir.⁸⁵² Bedî‘ terimi olarak ise mânevî güzelleştiricilerden olup mütekellimin şart ve cezayı bir araya getirip, eşleştirmesidir.⁸⁵³ İbn Hicce’nin sanata dair kaleme aldığı beyti şöyledir:⁸⁵⁴ [Basît]

إِذَا تَزَاجَ دَنْبِي وَأَنْفَرَدْتُ لَهُ بِالْمَدْحِ مَنْ وَنَجَّيَ مِنَ النَّقَمِ

Günahım katlandığında ve övgüyü ona has kıldığımda [bana] ihsanda bulunur ve beni felaketten kurtarır.

Şair bu beyitte iki şart cümlesi ve iki cevap cümlesini bir araya getirmiştir. إِذَا تَزَاجَ دَنْبِي şart cümlesinin cevabı ikinci kısımda yer alan مَنْ بِالْمَدْحِ, وَأَنْفَرَدْتُ لَهُ şart cümlesinin cevabı ise yine ikinci kısımda gelen وَنَجَّيَ مِنَ النَّقَمِ cümlesidir. Böylece müzâvece sanatı meydana gelmiştir. Beyitte, şairin övgüsünü, şefaate erişmenin bir vesilesi olarak gördüğü anlaşılmaktadır. Dolayısıyla burada, methin sadece bir hayranlık ifadesi değil, aynı zamanda ilahi rahmete ulaşma ümidiyle söylenmiş bir niyaz olduğu açıktır.

3.117. Teczi’e

Teczi’e, sözlükte “bölmek, ayırmak” gibi mânâlara gelmektedir.⁸⁵⁵ Bedî‘ terimi olarak ise lafzî güzelleştiricilerden olup mütekellimin tamamını aruzun bölümlerine göre ayırdığı ve her birini parça parça birbirinden farklı olarak secî‘lendirdiği bir beyit getirmesidir. Bu cüzlerden ilki beytin revîsinden farklı,

⁸⁵² Firûzâbâdî, *Kamûsu’l muhît*, 192.

⁸⁵³ el-Ḥamevî, *Ḥizânetü’l-edeb ve gâyetü’l-ereb*, 2/423; ‘Akkâvî, *Mu‘cemu’l-mufaşşal fi ‘ulûmi’l-belâga el-bedî‘ ve’l-beyân ve’l-me‘ânî*, 647; Hüseyn, *Fennu’l-bedî‘*, 63; Bulut, *Belâgat Terimleri Sözlüğü*, 396.

⁸⁵⁴ el-Ḥamevî, *Ḥizânetü’l-edeb ve gâyetü’l-ereb*, 2/423.

⁸⁵⁵ er-Râzî, *Muhtâru’s-şihâh*, 57.

ikincisi beytin revîsiyle aynı gelir.⁸⁵⁶ İbn Hicce'nin teczi'e sanatı için nazmettiği beyit şöyledir:⁸⁵⁷ [Basît]

وَرَيْتُ فِي كَلِمِي جَزَيْتُ مِنْ قَسَمِي أَبَدَيْتُ مِنْ حِكْمِي جَلَيْتُ كَلَّ عَمِي

*Sözümde imada bulundum. Yeminimden [payıma düşenden] bir parça sundum.
Hikmetimi açığa vurdum. Her körlüğü açığa çıkardım.*

Şair burada beyti dörde bölmüş, her bir bölümün ilk revîsi merfu muttasıl zamir olan "ت", ikinci revisi de kasîdenin kafiyesi ile aynı olan "م" harfidir.

3.118. Tecrîd

Tecrîd, sözlük anlamı itibariyle “elbiseyi çıkarmak, soymak, kılıcı kınından çekip çıkarmak” gibi anlamlara gelmektedir. Bedî‘ terimi olarak ise mânevî güzelleştiricilerden olup iki kısma ayrılır. İlki, mübâlağa yapmak amacıyla bir sıfattan başka bir sıfat çekip çıkartmaktır. İkincisi ise kişinin sanki başka birine hitap eder gibi yapıp aslında kendisini kastetmesidir. Burada amaç, övgü, yergi vb. üslûpları pekiştirmektir.⁸⁵⁸

Tecrîd; ب harf-i ceri, birliktelik ifade eden ب harf-i ceri, في harf-i ceri, من haf-i ceri, harf- cersiz ve kinaye yapmak yoluyla da olabilir.⁸⁵⁹ İbn Hicce'nin ilgili beyti şöyledir:⁸⁶⁰ [Basît]

لِي الْمَعَانِي جُنُودٌ فِي الْبَدِيعِ وَقَدْ جَزَدْتُ مِنْهَا لِمَدْحِي فِيهِ كَلَّ كَمِي

⁸⁵⁶ Munkiz, *el-Bedî‘ fî nakdi’s-şi‘r*, 63; İbn Ebi’l İşba‘, *Tahrîru’t-taḥbîr fî şinâ‘ati’s-şi‘ri ve’n-neşri ve beyâni i‘câzi’l-Kur‘ân*, 299; İbnu’n-Nâzım, *el-Mişbâḥ fî l-meânî ve l-beyân ve l-bedî‘*, 70; el-Ḥamevî, *Ḥizânetü l-edeb ve gâyetü l-ereb*, 2006, 2/424.

⁸⁵⁷ el-Ḥamevî, *Ḥizânetü l-edeb ve gâyetü l-ereb*, 2/424.

⁸⁵⁸ el-Ḥamevî, *Ḥizânetü l-edeb ve gâyetü l-ereb*, 2006, 2/425; Nâşiruddîn Muhammed b. Korkmâs, *Zehru’r-rebî‘ fî şevâhidi l-bedî‘*, thk. ‘Arâr Mehdî Es‘âd (Beyrut: Dârü’l-Kutubi’l-İlmiyye, 2007), 182.

⁸⁵⁹ et-Teftâzânî, *Muḥtaşaru l-meânî*, 276-277.

⁸⁶⁰ el-Ḥamevî, *Ḥizânetü l-edeb ve gâyetü l-ereb*, 2/423.

Bana ait anlamlar, bedî' sanatlarında birer asker gibidir. Ben de bunlardan, onu övmek için her kahramanı [en etkili olanları] öne çıkardım.

Şair, bu beyitte anlamlarını bir orduya, söz sanatlarını ise bu ordunun savaş alanındaki kahramanlarına benzetmektedir. Sahip olduğu edebî kudreti, Hz. Peygamber'i övmek için seferber ettiğini söylemekte; en seçkin, en güçlü anlamları (kâmî – savaşçı mecazıyla) öne çıkardığını ifade etmektedir.

3.119. Mecaz

Sözlükte “yol kat etmek” anlamına gelen mecaz, belâğatın alt disiplini olan beyân ilmine ait bir terim olup kelimenin kendi anlamı dışına çıkarılıp, kendi mânâsının anlaşılmasına engel teşkil edecek bir karine (ipucu) ile başka bir anlam kazandırılmasıdır.⁸⁶¹ Mecaz lafzî mecaz ve aklî mecaz olmak üzere ikiye ayrılır. Aklî mecaz, fiilin veya fiil anlamlı kelimenin failinin dışında olan bir isme isnâd edilmesidir. Lugavî mecaz ise lafzın asıl mânâsından alınıp başka mânâda kullanılmasıdır. Lugavî mecaz kendi içerisinde istiâre ve mecaz-ı mürsel olmak üzere ikiye ayrılır. İstiâre, sözün hakiki mânâsı ile mecazi mânâsı arasındaki bağın teşbihe dayanmasıdır. Mecaz-ı mürsel, sözün hakiki mânâsı ile mecazi mânâsı arasındaki bağın teşbih dışında başka bir şeye dayanmasıdır.⁸⁶² İbn Hicce'nin mecaza dair beyti şöyledir:⁸⁶³ [Basîl]

وَهُوَ الْمَجَازُ إِلَى الْجَنَاتِ إِنَّ عَمَرْتُ أَبْيَاتَهُ بِبُؤُولِ سَابِغِ اللَّعْمِ

Eğer beyitleri, bol nimetlerin kapsamlı kabulüyle mamur olursa bu şiir cennetlere açılan bir geçit olur.

3.120. İ'tilâf

İ'tilâf, sözlükte “uyum sağlamak, birlik oluşturmak, birleşmek” gibi anlamlara gelmektedir. İ'tilâf sanatı, dört ayrı başlıkta incelenmektedir. Bu başlıklar i'tilâfu'l lafz

⁸⁶¹ İbnu'n-Nâzım, *el-Mişbâh fi'l-meânî ve'l-beyân ve'l-bedî'*, 122.

⁸⁶² Bulut, *Belâğat Terimleri Sözlüğü*, 325.

⁸⁶³ el-Ḥamevî, *Ḥizânetü'l-edeb ve gâyetü'l-ereb*, 2/426.

ma‘a’l ma‘nâ, i‘tilâfu’l lafz ma‘a’l-vezn, i‘tilâfu’l ma‘nâ ma‘a’l-vezn, i‘tilâfu’l lafz ma‘a’l-lafz şeklindedir. İ‘tilâf sanatının bu türleri aşağıda tek tek ele alınmıştır.

3.120.1. İ‘tilâfu’l-lafz ma‘a’l-ma‘nâ

İ‘tilâfu’l lafz maa’l-ma‘nâ, lafzın murâd edilen mânâyâ uyumlu olması ve mânâyâ uyumlu olmayan lafzın ifadede yer almaması olarak tanımlanır.⁸⁶⁴ Örneğin savaş tasviri varsa sert ifadelerin kullanılması, aşka dair bir anlatım söz konusuysa yumuşak ifadelerin kullanılması gibi.⁸⁶⁵ İbn Hicce’nin bu sanata dair nazmettiği beyti şöyledir:⁸⁶⁶ [Basît]

تَأَلَّفَ اللَّفْظَ وَالْمَعْنَى بِمُدْحَتِهِ وَالْجِسْمَ عِنْدِي بِعَبْرِ الرُّوحِ لَمْ يَقُمْ

Onun övgüsünde lafz ve mânâ birbiriyle uyum içindedir. Bence ruhsuz beden ayakta dik duramaz.

Peygamberi övmeyi sürdüren şairin peygamber övgüsüne uyumlu, latif ifadeler kullanmış olması i‘tilâfu’l lafz ma‘a’l-ma‘nâ sanatını icra ettiğini göstermektedir.

3.120.2. İ‘tilâfu’l-lafz ma‘a’l-vezn

Ḳudâme b. Ca‘fer bu sanatı, “isimlerin ve fiillerin tam ve düzgün bir şekilde, vezinde eksiltmeye veya eklemeye, taḳdîm ve te’ḥire gitmeden inşa edilmiş olmasıdır.” şeklinde açıklamaktadır.⁸⁶⁷ Vezni denkleştirmek için gereksiz kelime eklemek (ḥaşv), kelimedden harf eksiltmek (teslîm) veya kelimeye harf eklemek (teznîb), bazı özel isimlerin morfolojik yapısını değiştirmek (tağyîr) ifadedeki ahengi

⁸⁶⁴ İbn Ebi’l İṣba‘, *Tahrîru’t-tahbîr fî şinâ’ati’ş-şi’ri ve’n-neşri ve beyâni i‘câzi’l-Kur’ân*, 194; el-Ḥamevî, *Ḥizânetü’l-edeb ve gâyetü’l-ereb*, 2/428; İbn Ma’sûm, *Envâru’r-rebî‘ fî envâ’i’l-bedî‘*, 6/217; el-Hâşimî, *Cevâhiru’l-belâga fî ’l-me’ânî ve’l-beyân ve’l-bedî‘*, 381.

⁸⁶⁵ Bulut, *Belâgat Terimleri Sözlüğü*, 264.

⁸⁶⁶ el-Ḥamevî, *Ḥizânetü’l-edeb ve gâyetü’l-ereb*, 2006, 2/428.

⁸⁶⁷ Ca‘fer, *Naḳdu’ş-şi’r*, 165.

bozar. Dolayısıyla i'tilâfa aykırıdır.⁸⁶⁸ İbn Hicce'nin ilgili beyti şu şekildedir:⁸⁶⁹
[Basît]

وَاللَّفْظُ وَالْوَزْنُ فِي أَوْصَافِهِ أَتَّالَفَا فَمَا يَكُونُ مَدِيحِي غَيْرَ مُنْسَجِمٍ

Lafız ve vezin, onun vasıfları hakkında uyum içinde oldu. Zira benim övgüm ahenksiz olmaz.

Hz. Peygamber'e övgüsü devam eden şair, bu beyitte kelimeleri yerinde kullanmış, ta'kidim-te'hîre başvurmamış yani mübteda ve haber olması gereken konumda, kânenin ismi ve haberi de yine olması gereken konumdadır.

3.120.3. İ'tilâfu'l-ma'nâ ma'a'l-vezn

İ'tilâfu'l-ma'nâ ma'a'l-vezn, şiirde mânânın doğru bir şekilde gelmesi, şairin vezin için anlamları dönüştürmemesi ve bozmamasıdır. İbn Hicce'nin ilgili beyti şu şekildedir:⁸⁷⁰ [Basît]

وَالْوَزْنُ صَحَّ مَعَ الْمَعْنَى تَأَلَّفَهُ فِي مَدْحِهِ فَأَتَى بِالذَّرِّ فِي الْكَلِمِ

Vezin, onun övgüsünde ortaya çıkan anlamla ahenk içinde birleşti. Böylece sözlerinde adeta inciler saçtı.

Şairin bu beytinde mânâ ve vezin birbiriyle uyumlu bir şekilde geldiği için İ'tilâfu'l ma'nâ maa'l-vezn sanatı meydana gelmiştir.

3.120.4. İ'tilâfu'l-lafz ma'a'l-lafz

İ'tilâfu'l-lafz maa'l-lafz, sözde çeşitli mânâlara gelmesi uygun olan bir anlam bulunması, bundan dolayı, yerine geçebilecek başka lafızlar olsa dahi onların içinden

⁸⁶⁸ İsmail Durmuş - İskender Pala, "İtilâf", *TDV İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2001), 23/460.

⁸⁶⁹ el-Hamevî, *Hizânetü'l-edebe ve gâyetü'l-ereb*, 2/428.

⁸⁷⁰ el-Hamevî, *Hizânetü'l-edebe ve gâyetü'l-ereb*, 2/430.

mânâ ve söz arasında uyum bulunan lafzın seçilmesidir. İbn Hicce'nin bu sanata dair beyti şöyledir:⁸⁷¹ [Basî]t]

وَاللَّفْظُ بِاللَّفْظِ فِي التَّاسِيسِ مُؤْتَلَفٌ فِي كُلِّ بَيْتٍ بِسُكَّانِ الْبَدِيعِ حُمِي

Lafız, bir kompozisyon içinde diğer lafızla uyumlu bir şekilde birleşmiştir. Her beyit, bedî' sanatlarının sakinleriyle [süsleriyle] korunmuştur.

Şairin bu beyitte تأسيس kelimesi yerine alternatif olarak تركيب kelimesi seçmesi uygundur ancak şair bu beyitte بيت ve سكان kelimelerini kullandığı için تأسيس kelimesini tercih etmiştir. Zira bu lafızlar arasında bir uyum söz konusudur.

3.121. Temkîn

Temkîn, sözlükte “mümkün kılmak, sağlamak” gibi anlamlara gelmektedir.⁸⁷² Bedî' terimi olarak ise mânevî güzelleştiricilerden olup nesir yazarının cümlelerin secî'sini, şairin ise beytin kafiyesini lafız ve mânâ yönünden yerli yerinde, rahatsız edici olmayacak bir şekilde getirmesidir.⁸⁷³ Öyle ki okuyucu sustuğunda dinleyici kafiyeyi zihninde tamamlayabilir olmalıdır. Bu sanat, Kudâme b. Ca'fer'e kadar i'tilâfu'l-kafiye olarak daha sonra gelen âlimler tarafından da temkîn olarak adlandırılmıştır.⁸⁷⁴ Mevşilî'nin konuya dair beyti şu şekildedir:⁸⁷⁵ [Basî]t]

تَمَكِّينُ حُبِّكَ فِي قَلْبِي نَسَحْتُ بِهِ مَحَبَّةَ الْكُلِّ مِنْ عُرْبٍ وَمِنْ عَجْمٍ

Aşkının kalbime yerleşmesiyle Arap ve acemlerin hepsine duyduğum aşkı silip attım.

⁸⁷¹ el-Hamevî, *Hiżânetü'l-edeb ve gâyetü'l-ereb*, 2006, 2/431.

⁸⁷² Ahmed b. Muhammed b. Ali el-Feyyûmî, *Mişbâhu'l münîr fî garîbi's-şerhi'l-kebîr* (Beirut: Mektebetü'l-İlmiyye, ts.), 2/577.

⁸⁷³ İbn Ebi'l İşba', *Tahrîru't-tahbîr fî şinâ'ati's-şi'ri ve'n-neşri ve beyâni i'câzi'l-Kur'an*, 224; el-Hamevî, *Hiżânetü'l-edeb ve gâyetü'l-ereb*, 2/432; 'Akkâvî, *Mu'cemu'l-mufaşşal fî 'ulûmi'l-belâga el-bedî' ve'l-beyân ve'l-me'ânî*, 426; 'Avvâd, *el-Ikdu'l-bedî' fî fenni'l-bedî'*, 310.

⁸⁷⁴ İbn Ebi'l İşba', *Tahrîru't-tahbîr fî şinâ'ati's-şi'ri ve'n-neşri ve beyâni i'câzi'l-Kur'an*, 224.

⁸⁷⁵ İzzeddîn el-Mevşilî, *Bedî'iyyet-u-İzzeddîn el-Mevşilî (Bedî'iyyâtu-ğams fî medhi'n-nebiyyi muhtâr ve's-şahâbeti'l-kirâm içerisinde)*, 21.

Burada da görüldüğü üzere ifadeler yerli yerinde olup okuyucuya rahatsız edecek bir kelime kullanımı söz konusu değildir. İbn Hicce'nin ilgili beyti şöyledir:⁸⁷⁶
[Basîf]

تَمَكِينُ سَقَمِي بَدَا مِنْ خِيفَةٍ حَصَلَتْ لَكِنَّ مَدَائِحَهُ قَدْ أَبْرَأَتْ سَقَمِي

Hastalığının yerleşmiş olması, meydana gelen korkudan belli olmaktadır. Fakat onun övgüleri hastalığıma şifa verdi.

Hz. Peygamber'e övgüsünü sürdüren şair, Hz. Peygamber'i övmenin kendisine iyi geldiğini, hastalığına adeta şifa olduğunu dile getirmiştir. Sanatın icrası hususunda da ifadeler yerli yerinde gelmiş, okuyucu sussa dahi dinleyici zihninde kafiyeyi kendisi getirip beyti tamamlayabilmektedir. Zira hastalığın vücutta yerleşmiş olması devamında iyileşmesini zikretmeyi gerekli kılmıştır.

3.122. **Ḥazf**

Sözlükte “iptal etmek, silmek, atmak, düşürmek, kesmek”⁸⁷⁷ gibi anlamlara gelen hazf, mütekellimin sözünden alfabenin harflerinden bir, iki veya daha fazla harfi veya noktasız veyahut da noktalı harflerin tamamını yahut kelimelerin birinden noktalı yahut da noktasız harflerin tamamını yapmacılığa ve zorlamaya kaçmadan atmasıdır.⁸⁷⁸ İbn Hicce'nin ilgili beyti şöyledir:⁸⁷⁹ [Basîf]

وَقَدْ أَمِنْتُ وَرَأَى الْخَوْفُ مِنْحَذِفًا نَحْوَ الْعَدُوِّ وَمَ أَحْفَرُ وَمَ أَضَمُّ

Emin oldum. Düşmânâ karşı korkum silinerek yok oldu. Ne hakir görüldüm ne de küçümsendim.

İbn Hicce, bu beyitte altı noktalı kelimeleri hazfederek **ḥazf** sanatını icra etmiştir.

⁸⁷⁶ el-Hamevî, *Ḥizânetü 'l-edeb ve gâyetü 'l-ereb*, 2/432.

⁸⁷⁷ er-Râzî, *Muhtâru 's-şihâh*, 69.

⁸⁷⁸ el-Hamevî, *Ḥizânetü 'l-edeb ve gâyetü 'l-ereb*, 2/434.

⁸⁷⁹ el-Hamevî, *Ḥizânetü 'l-edeb ve gâyetü 'l-ereb*, 2/434.

3.123. Tedbîc

Tedbîc, sözlükte “süslemek” mânâsına gelmektedir.⁸⁸⁰ Terim olarak ise şair veya nesir yazarının tevriye ve kinaye kastiyla medih, mersiye, vasıf, hiciv gibi hususlarda çeşitli renkleri bir arada zikretmesidir.⁸⁸¹ İbn Ebi'l-İşba‘, tedbîc sanatını ilk ortaya koyanın kendisi olduğunu ifade etmiştir.⁸⁸² Ancak bu tür, İbn Ebi'l-İşba‘’dan önce belâgatçılar tarafından kinaye, tevriye ve tıbbâk (teżât) sanatları altında zikredilmiştir. Ayrıca renkler asıl anlamları dışında zikredilmelidir.⁸⁸³

Hatîb el-Kazvînî, tedbîc sanatını tıbbâk kapsamında değerlendirmiştir. Fakat siyah ve beyaz dışında kalan renkler arasında tam mânâsıyla bir zıtlık olmadığından tedbîcin ayrı bir sanat olarak ele alınması daha uygun görülmüştür.⁸⁸⁴

İbn Hicce, bu bölümde Mevşîlî’yi, beytini tertip etme biçimi dolayısıyla eleştirmiştir. Özellikle şiirinde kullandığı lafız ve anlam yönünden Hillî’nin beytine olan benzerliği, İbn Hicce tarafından özgünlükten uzak ve edebî bakımdan zayıf bulunarak uygun görülmemiştir.⁸⁸⁵ Mevşîlî’nin söz konusu beyti şu şekildedir:⁸⁸⁶
[Basî]t]

حُضِرُ الْمَرَاعِ حُمْرُ الْبَيْضِ سُودُ رَدَى بَيْضُ النَّانَا فَاسْتَمِعْ تَدْبِيجَ وَصَفِهِمْ

Otlar yeşil, çadırlar kırmızı, giysiler siyah, dişler ak... Şimdi onların tasvirinin süslemesini dinle!

İbn Hicce’nin beyti ise şu şekildedir:⁸⁸⁷ [Basî]t]

⁸⁸⁰ ‘Akkâvî, *Mu‘cemu’l-mufaşşal fî ‘ulûmi’l-belâga el-bedî‘ ve ‘l-beyân ve ‘l-me‘ânî*, 298.

⁸⁸¹ el-Kazvînî, *el-Îdâh fî ‘ulûmi’l-belâga el-me‘ânî ve ‘l-beyân ve ‘l-bedî‘*, 352; İbn Ebi’l-İşba‘, *Tahrîru’l-t-tahbîr fî şinâ‘ati’ş-şî‘ri ve ‘n-neşri ve beyâni i‘câzi’l-Kur‘ân*, 532.

⁸⁸² İbn Ebi’l-İşba‘, *Tahrîru’l-t-tahbîr fî şinâ‘ati’ş-şî‘ri ve ‘n-neşri ve beyâni i‘câzi’l-Kur‘ân*, 532.

⁸⁸³ Bulut, *Belâgat Terimleri Sözlüğü*, 473.

⁸⁸⁴ Bulut, *Belâgat Terimleri Sözlüğü*, 474.

⁸⁸⁵ el-Hamevî, *Hizânetü’l-edeb ve gâyetü’l-ereb*, 2/439.

⁸⁸⁶ İzzeddîn el-Mevşîlî, *Bedî‘iyyet-u-İzzeddîn el-Mevşîlî (Bedî‘iyyâtu-ğams fî medhi’n-nebiyyi muhtâr ve ‘ş-şahâbeti’l-kirâm içerisinde)*, 21.

⁸⁸⁷ el-Hamevî, *Hizânetü’l-edeb ve gâyetü’l-ereb*, 2/438.

وَاحْضَرَّ أَسْوَدُ عَيْشِي حِينَ دَبَّجَهُ بَيَاضُ حَطِّي وَمِنْ زُرْقِ الْعَدَاةِ حُمِّي

Sıkıntılarla kararmış hayatım, yazımın beyazı onu süsleyince yeşerip düşmanların uğursuz bakışlarından korundu.

3.124. İktibâs

İktibâs, sözlük anlamı itibariyle “alıntı yapmak, ilim almak, öğrenmek, ates almak” gibi çeşitli anlamlara gelmektedir.⁸⁸⁸ Istilahta ise bedî‘ ilminin mânevî güzelleştiricilerinden olup mütekellimin sözüne ayet veya hadisten alıntı yaptığına işaret etmeden bir ayetten veya bir hadisten alıntı yapmasıdır. Mütekellim bu alıntılamaı ifadeyi güzelleştirmek ve mânâyı güçlendirmek için yapar. Kur’an’dan yapılan iktibas; makbul, mübâh ve merdûd olmak üzere üçe ayrılır. Hutbe, vaaz, ahitnameler, peygamber methiyeleri vb. türlerde yapılan iktibâslar, makbûl iktibâs kapsamında değerlendirilir. Gazel, risale ve kıssalarda yapılan iktibâslar, mübâh iktibâs kabul edilir. Merdûd iktibas ise kendi içinde ikiye ayrılır. İlki, kişinin Allah’ın zatına nisbet edilen nitelikleri kendisine nisbet ederek yaptığı iktibâstır. İkincisi ise İslam’ın öğretileriyle ters düşen ve alay içeren bir metinde âyet-i kerîme veya hadîs-i şerife yer verdiği iktibâstır.⁸⁸⁹ Mütekellimin kafiye ve vezni sağlamak için yaptığı iktibâsta lafızlarda taqdim, te’hîr, artırma ve azaltma gibi birtakım değişiklikler yapması caizdir. İktibâs, ayrıca iktibâs edilen metnin anlamın değişmesi ve değişmemesi olarak ikiye ayrılır.⁸⁹⁰

İbn Hicce, Şemseddîn Muhammed b. Abdulkerîm el-Mevşîlî(öl. ?)’nin hadîs-i şeriften iktibasta bulunduğu şu iki beyti zikretmiştir:⁸⁹¹ [Serî‘]

وَمُنْكَرٌ قَتْلَ شَهِيدِ الْهُوَى وَوَجْهُهُ يُنْبِئُ عَنِّ حَالِهِ
الْلُّؤُنُ لَوْنُ الدَّمِ مِنْ حَدِّهِ وَالرَّيْحُ الْمِسْكُ مِنْ حَالِهِ

⁸⁸⁸ er-Râzî, *Muhtâru’s-sihâh*, 246.

⁸⁸⁹ el-Hillî, *Şerhu’l-kâfiyetü’l-bedî‘iyye fî ‘ulûmi’l-belâğa ve mehâsini’l-bedî‘*, 326-327; el-Hamevî, *Hizânetü’l-edeb ve gâyetü’l-ereb*, 2/440.

⁸⁹⁰ el-Hamevî, *Hizânetü’l-edeb ve gâyetü’l-ereb*, 2/441.

⁸⁹¹ el-Hamevî, *Hizânetü’l-edeb ve gâyetü’l-ereb*, 2/455.

Aşkın şehidini öldürmeyi inkâr eden kimse ki, onun durumu yüzünden okunur. Rengi yanağından [süzülen] kanın rengidir. Kokusu beninden gelen misk kokusudur.

Abdulkerîm el-Mevşilî, Hz. Peygamber'in Allah yolunda cihad etmiş olan şehidin kanını tarif ettiği şu hadisten iktibâsta bulunmuştur: "اللون لون الدم، والريح ريح المسك" "Rengi kan rengi, kokusu misk kokusu."⁸⁹²

İbn Hicce'nin iktibâs sanatına dair ortaya koyduğu beyti şöyledir:⁸⁹³ [Basî]t]

وَقُلْتُ يَا لَيْتَ قَوْمِي يَعْلَمُونَ بِمَا قَدْ نَلْتُ كَيْ يَلْحَظُونِي بِاِقْتِبَاسِهِمْ

Dedim ki: "Keşke kavmim, neye nail olduğumu bilse de (onlar da) ondan istifade ederek bana yönelselerdi."

Şair, bu beyitte "Ona, قِيلَ أَذْهَلِ الْجَنَّةِ قَالَ يَا لَيْتَ قَوْمِي يَعْلَمُونَ بِمَا عَفَرَ لِي رَبِّي وَجَعَلَنِي مِنَ الْمُكْرَمِينَ" 'Cennete gir' denildi. 'Rabbimin beni bağışlayıp ikrâm edilenlerden eylediğini keşke kavmim bilseydi!' dedi."⁸⁹⁴ ayetinden iktibasta bulunmuştur. Şairin bu beyitte başvurduğu iktibas, makbûl iktibâs kapsamına girmektedir.

3.125. Suhûlet

Suhulet, sözlükte bilmecenin zıddı olup "kolaylık" anlamlarına gelmektedir.⁸⁹⁵ Bedî' terimi olarak ise sözü yapmacıklıktan, karmaşıklıktan, gelişigüzellikten kurtarmaktır.⁸⁹⁶ Tifâşi bu sanatı "zarâfet", bir grup âlim de "insicam" başlığı altında tarif etmiştir.⁸⁹⁷

⁸⁹² Müslim, "Fażlu'l-cihâd ve'l-ḥurûc fî sebîlillâh", 1876.

⁸⁹³ el-Ḥamevî, *Ḥizânetü'l-edeb ve gâyetü'l-ereb*, 2/440.

⁸⁹⁴ Yâsîn 36/ 26-27.

⁸⁹⁵ er-Râzî, *Muḥtâru's-şihâh*, 156.

⁸⁹⁶ İbn Ebi'l İşba', *Taḥrîru't-taḥbîr fî şinâ'ati's-şî'ri ve'n-nesri ve beyâni i'câzi'l-Kur'ân*, 429; el-Ḥamevî, *Ḥizânetü'l-edeb ve gâyetü'l-ereb*, 2/461.

⁸⁹⁷ Nablûsî, *Nefahâtu'l-ezhâr 'alâ nesemâti'l-eshâr fî şerḥi'n-nebiyyi'l-muḥtâr*, 462.

Bu sanata dair verilebilecek en zarif örneklerden biri Kays b. Mulavvah'a ait olan Leyla-Mecnun temalı şu iki beyittir:⁸⁹⁸ [Vâfir]

أَلَسْتُ وَعَدْتَنِي يَا قَلْبُ أَيَّنِي إِذَا مَا تُبْتُ عَنْ لَيْلَى تَتُوبُ
فَهَا أَنَا تَائِبٌ عَنْ حُبِّ لَيْلَى فَمَا لَكَ كُلَّمَا دُكِرْتُ تَذُوبُ

Ey Kalbim! Bana söz vermedin mi? Ben Leyla'dan vazgeçince sen de vazgeçecektin.

İşte ben Leyla'yı sevmekten vazgeçtim. Sana ne oluyor da ne zaman [Leyla] anılsa eriyip gidiyorsun?

Görüldüğü üzere yukarıdaki iki beyitte ifadeler son derece açık ve akıcıdır. İbn Hicce'nin suhulet sanatına dair getirdiği delillerden bir diğeri de Bahâ Züheyr'e ait şu beyitlerdir:⁸⁹⁹ [Meczû'l-ḥafîf]

قَد نَسِيتُمْ وَإِنَّمَا أَنَا لَمْ أَنْسَ دُكِرْتُمْ
لَوْ رَأَيْتُمْ مَخْلُكُمْ فِي فُؤَادِي لَسَرَّكُمْ

Ben, sizin hatıranızı unutmamışken siz, [beni] unuttunuz.

Şayet gönlümdeki yerinizi görseydiniz [Gördüğünüz şey] sizi mutlu ederdi.

İbn Hicce'nin beyti ise şöyledir:⁹⁰⁰ [Basîf]

يَا رَبِّ سَهِّلْ طَرِيقِي فِي زِيَارَتِهِ مِنْ قَبْلِ أَنْ تَعْتَرِي شِدَّةُ الْهَرَمِ

Ya Rabbi, yaşlılığın meşakkati beni sarmadan önce onu ziyaret etme yolunu bana kolaylaştır.

⁸⁹⁸ el-Ḥamevî, *Ḥizânetü'l-edeb ve gâyetü'l-ereb*, 2/461.

⁸⁹⁹ el-Ḥamevî, *Ḥizânetü'l-edeb ve gâyetü'l-ereb*, 2/464.

⁹⁰⁰ el-Ḥamevî, *Ḥizânetü'l-edeb ve gâyetü'l-ereb*, 2/461.

Görüldüğü üzere İbn Hicce'nin bu beytinde net ve açık bir anlatım söz konusudur. Karmaşık veya örtülü bir ifade bulunmamaktadır. Böylece şair, suhulet sanatını yerine getirmiştir.

3.126. Hısnu'l-beyân

Mânevî güzelleştiricilerden olan hısnu'l-beyân, kişinin içinden geçenleri anlamda karışıklığa yer vermeden, açık ve anlaşılır ifadelerle dile getirmesidir. İfade, durumun gereğine göre (muktezây-ı haline) îcâz veya itnâb yoluyla yapılabilir.⁹⁰¹ İbn Hicce, Ebû'l-Atâhiyye'nin beytiyle istişhatta bulunmuştur. Bu beyit şöyledir:⁹⁰² [Münserih]

يَضْطَرُّبُ الْخَوْفُ وَالرَّجَاءُ إِذَا حَرَّكَ مُوسَى الْقَضِيبَ أَوْ فَكَّرَ

Musa asasını hareket ettirdiğinde yahut düşündüğünde korku ile ümit sarsılır [yerinden oynar].

İzzeddin el-Mevşilî, bedî'yyesinde hısnu'l-beyân sanatını şu şekilde işlemiştir:⁹⁰³ [Basîl]

حُسْنُ الْبَيَانِ بِحَمْدِ اللَّهِ بَيَّنَّ لِي هَدْيَ النَّبِيِّ الرَّضِيِّ الْوَاضِحِ اللَّقْمِ

Allah'a hamd ederek hısnu beyanda bulunmak, bana doğru yol sahibi Nebi'nin yolunu gösterdi.

Hısnu'l beyân sanatı İbn Hicce'nin bedî'yyesinde şu şekildedir:⁹⁰⁴ [Basîl]

حَتَّى يَبُتَّ بَدِيعِي فِي مُحَاسِنِهِ حُسْنُ الْبَيَانِ وَأَشْدُو فِي حِجَازِهِمْ

⁹⁰¹ İbn Ebi'l İşba', *Tahrîru't-tahbîr fî şinâ'ati's-şi'ri ve'n-neşri ve beyâni i'câzi'l-Kur'ân*, 489; el-Hamevî, *Hizânetü'l-edeb ve gâyetü'l-ereb*, 2/466.

⁹⁰² Ebu'l-'Atâhiye, *Dîvân-u Ebi'l-'Atâhiye* (Beyrut: Dâru Beyrut, 1406), 211.

⁹⁰³ İzzeddin el-Mevşilî, *Bedî'yyet-u-İzzeddîn el-Mevşilî (Bedî'yyâtu-ğams fî medhi'n-nebiyyi muhtâr ve's-şahâbeti'l-kirâm içerisinde)*, 21.

⁹⁰⁴ el-Hamevî, *Hizânetü'l-edeb ve gâyetü'l-ereb*, 2/466.

Benim bedî'im onun güzellikleri konusunda en güzel açıklamayla yayılıp dökülene kadar ben de onların Hicaz'ında nağmeler söylemeyi sürdüreceğim.

Şair, bu beyitte memduhuna dair övgüsünü açık ve anlaşılır bir dille ifade etmiştir.

3.127. İdmâc

İdmâc, “bir şeyi başka bir şeyin arasına dürmek, saklamak, giyisiye sarmak” gibi anlamlara gelmektedir.⁹⁰⁵ Bedî' terimi olarak idmâc, mânâya güzellik katan sanatlardan olup sözün açık (sarîh) ve örtük (zımnî, işârî) olmak üzere iki anlam içermesidir. Ebû Hilâl el-Askerî bu sanatı “muzâ'afe” olarak adlandırmıştır.⁹⁰⁶ Bir başka tanım ise şudur: Mütakellimin bir anlamı hedef almış gibi yaparak aslında başka bir maksadı sözün içine gizlemesidir.⁹⁰⁷

İbn Hicce, el-Mevşilî'nin Bedî'iyyesini örnek olarak vermiştir. Fakat hocasının beytin neresinde idmâcta bulunduğunu anlamadığını eklemiştir. Mevşilî'nin ilgili beyti şöyledir:⁹⁰⁸ [Basît]

أَدَجْتُ شَكْوَايَ مِنْ ذَنْبِي بِمَدْحِهِ عَسَاكَ تَشْفَعُ لِي يَا شَافِعَ الْأُمَمِ

Günahımdan duyduğum şikâyetlerimi onun methiyle birleştirdim. Ey Ümmetlerin şefaatchisi bana şefaet etmen umulur.

İbn Hicce'nin ilgili beyti şöyledir:⁹⁰⁹ [Basît]

قَدْ عَزَّ إِدْمَاجُ شَوْفِي وَالْدُّمُوعُ لَهَا عَلَى بَحَارِ حُدُودِي صِبْغَةُ الْعَنَمِ

⁹⁰⁵ er-Râzî, *Muhtârü's-sihâh*, 107.

⁹⁰⁶ el-Askerî, *Kitâbu's-şinâ'ateyn: el-Kitâbe ve's-şiru*, 423; Aydın, *Arap Dili Belagatında Bedî' İlmî ve Sanatları*, 110.

⁹⁰⁷ İbn Ebî'l İşba', *Tahrîru't-taḥbîr fî şinâ'ati's-şiri ve'n-neşri ve beyâni i'câzi'l-Kur'ân*, 449; el-Ḥamevî, *Ḥizânetü'l-edeb ve gâyetü'l-ereb*, 2/468.

⁹⁰⁸ İzzeddîn el-Mevşilî, *Bedî'iyet-u-İzzeddîn el-Mevşilî (Bedî'iyâtü-ḥams fî medhi'n-nebiyyi muhtâr ve's-şahâbeti'l-kirâm içerisinde)*, 21.

⁹⁰⁹ el-Ḥamevî, *Ḥizânetü'l-edeb ve gâyetü'l-ereb*, 2/468.

Artık özlemimin ve gözyaşlarımın onun uğruna birleşmesi zordur. Zira yanağımın baharına [güzelliğine] anem çiçeğinin boyası gibi bir boya bulaşmıştır.

Şair, bu beytinde arzu ve gözyaşını idmâc etmiş, akabinde yanağın sarılığı ve kanlı gözyaşı ifadeleriyle idmâc sanatını yerine getirmiştir. İbn Hicce, “Bu beyit, İbnu’l-Mu‘tez’in beytinden daha üstün ve daha yaratıcıdır. Ayrıca onda fazladan bir anlatım ve başka bir tür idmâc (gizli anlam yerleştirme) bulunmaktadır. Zira İbnu’l-Mu‘tez’in nihai amacı “şebboy” çiçeğini sarılığıyla tasvir etmektir ve o bu tasvirin içine âşıkların renklerini (solgunluklarını) yerleştirmiştir. Oysa ben, gözyaşlarının akışı aracılığıyla özlem duygusunu anlatmayı asıl maksat edindim. Bunun içine yüz renginin sarılığı ile gözyaşlarının kırmızılığını da gizlice yerleştirdim.” ifadelerini kullanmıştır. İbnu’l-Mu‘tez’in söz konusu beyti şudur:⁹¹⁰ [Münserih]

قَدْ نَقَضَ الْعَاشِقُونَ مَا صَنَعَ الْهَجْرُ بِالْوَأْتِمْ عَلَى وَرَقِهِ

Âşıklar, ayrılığın yaptığı şeyi kendi renkleriyle onun sayfası üzerine [yazarak] bozdu.

3.128. İhtirâs

İhtirâs, “sakınmak” anlamına gelmektedir.⁹¹¹ Bedî‘ terimi olarak ise mânevî güzelleştiricilerden olup mütekellimin söylediği sözde bir eksiklik veya kapalılık hissedip, sözü bu eksiklikten kurtarmak için ek bir ifade getirmesidir.⁹¹² Bir beyitte tekmîl sanatından önce mânâ tamdır. Tekmîl sanatı, mânânın güzelliğini artırmak için yapılır. Tetmîm sanatında ise hem mânâ hem vezin eksikliğinden dolayı tetmîm sanatına başvurulur.⁹¹³ İbn Hicce’nin ihtirâs sanatına dair beyti şöyledir:⁹¹⁴ [Basîl]

فَإِنْ أَفْفَ عَيْرٍ مَطْرُودٍ بِمُجْرَتِهِ لَمْ أَحْتَرَسْ بَعْدَهَا مِنْ كَيْدِ مُخْتَصِمٍ

⁹¹⁰ el-Hamevî, *Hizânetü’l-edeb ve gâyetü’l-ereb*, 2/468.

⁹¹¹ ‘Akkâvî, *Mu‘cemu’l-mufaşşal fî ‘ulûmi’l-belâga el-bedî‘ ve’l-beyân ve’l-me‘ânî*, 38.

⁹¹² ‘Avvâd, *el-‘Ikdu’l-bedî‘ fî fenni’l-bedî‘*, 321; İbn Ebi’l İşba‘, *Tahrîru’t-tahbîr fî şinâ‘ati’ş-şî‘ri ve’n-neşri ve beyâni i‘câzi’l-Kur‘ân*, 245; İbn Ma’sûm, *Envâru’r-rebî‘ fî envâ‘i’l-bedî‘*, 1969, 6/285; el-Hâşimî, *Cevâhiru’l-belâga fî ‘l-me‘ânî ve’l-beyân ve’l-bedî‘*, 230.

⁹¹³ el-Hamevî, *Hizânetü’l-edeb ve gâyetü’l-ereb*, 2/470.

⁹¹⁴ el-Hamevî, *Hizânetü’l-edeb ve gâyetü’l-ereb*, 2/470.

Eğer kovulmadan onun hücresinde durabilirsem ondan sonra hiçbir hasmın tuzakını umursamayacağım.

Bu beyitte ihtirâs sanatının meydana geldiği kısım, غير مطرود kısmıdır. Zira kovulmuş kimsenin memduhunun kapısında durmasına izin verilmez.

3.129. Berâatu't-taleb

'İzzeddîn ez-Zencânî'nin ortaya koyduğu ve "Mi'yâr" adlı eserinde tanımladığı bu sanat, bir kimsenin, kulağa hoş gelen, tatlı ifadeler eşliğinde, yapmacıklıktan uzak bir şekilde memdûhunu yücelterek isteğine dair îmâda bulunmasıdır.⁹¹⁵ Berâ'atu't-taleb ile idmâc arasındaki fark şudur: İdmâc, bir lafzın taşıdığı çeşitli mânâlardan birini benimseyip anlatılmak isteneni bu seçilen anlamın içine yerleştirmesine ve kastetmediği şeyi zannettirmesine dayanırken berâatu't-taleb, sadece talebe dayanır.⁹¹⁶ İbn Hicce'nin ilgili beyti şöyledir:⁹¹⁷ [Basîl]

وَفِي بَرَاةٍ مَا أَرْجُوهُ مِنْ طَلَبٍ إِنَّ لَمْ أَصْرِحْ فَلَمْ أَسْتَجِ إِلَى الْكَلِمِ

Maharet konusunda bir talepte bulunmayacağım. Eğer açıkça ifade etmediysem, kelimelere ihtiyaç duymadım demektir.

3.130. 'Akd

Sözlükte "bağlamak" anlamına gelen 'akd,⁹¹⁸ şairin nesri nazma çevirmesidir. Şiirin nesre çevrildiği "hall" sanatının zıddıdır.⁹¹⁹ Şair, nesrin tamamını ya da büyük bir kısmının alabilir, üzerine eklemek yapabilir, vezni uydurmak adına eksiltmelere gidebilir. Ancak şair, lafzı almaksızın yalnızca mânâyı alırsa bu 'akd sanatı olmaz ve

⁹¹⁵ el-Ĥamevî, *Ĥizânetü'l-edeb ve gâyetü'l-ereb*, 2/472; 'Akkâvî, *Mu'cemu'l-mufaşşal fî 'ulûmi'l-belâğa el-bedî' ve'l-beyân ve'l-me'ânî*, 265.

⁹¹⁶ el-Ĥillî, *Şerhu'l-kâfiyetü'l-bedî'iyye fî 'ulûmi'l-belâğa ve meĥâsini'l-bedî'*, 319; el-Ĥamevî, *Ĥizânetü'l-edeb ve gâyetü'l-ereb*, 2/472.

⁹¹⁷ el-Ĥamevî, *Ĥizânetü'l-edeb ve gâyetü'l-ereb*, 2/472.

⁹¹⁸ Vankulu, *Vankulu Lugati*, 1/591.

⁹¹⁹ İbn Ebi'l İşba', *Tahrîru't-tahbîr fî şinâ'ati's-şî'ri ve'n-nesri ve beyânî i'câzi'l-Kur'ân*, 441; et-Teftâzânî, *el-Muṭavvel şerhu telhîşu miftâhi'l-'ulûm*, 728; es-Suyûtî, *Nazmu'l-bedî' fî medĥi ĥayri-şefî'*, 185; 'Akkâvî, *Mu'cemu'l-mufaşşal fî 'ulûmi'l-belâğa el-bedî' ve'l-beyân ve'l-me'ânî*, 603; el-Ĥamevî, *Ĥizânetü'l-edeb ve gâyetü'l-ereb*, 2/473.

serikât yani şiir intihâli kabul edilir.⁹²⁰ Şairin alıntı yaptığı nesir, Kur‘ân, hadis ve hikmetli sözlerden olabilir. Şair, iktibas sanatında alıntı yaptığı şeyi ifade etmezken ‘ağd sanatında değinmesi gerekir.⁹²¹ İbn Hicce’nin ‘ağd sanatına dair beyti şöyledir:⁹²²

[Basît]

قَدْ صَحَّ عَقْدُ بَيَّانِي فِي مَنَاقِبِهِ وَإِنْ مِنْهُ لَسِحْرًا غَيْرَ سِحْرِهِمْ

Onun faziletleri hakkında fasih ifadem sağlam olmuştur. Muhakkak ki onda [bu sözde] onların sihri dışında bir sihir vardır.

İbn Hicce, bu beyitte peygamberin "إن من البيان لسحراً" "*Şüphesiz beyandan sihir olanı vardır.*"⁹²³ hadisinden alıntı yapıp beytine uyarlamıştır.

3.131. Musâvât

Sözlükte “eşitlemek”⁹²⁴ anlamına gelen musâvât, belâgat terimi olarak meâni sanatlarından olup, lafzın eksik veya fazla olmayıp mânâya denk olması demektir. Kudâme b. Câ‘fer bu sanatı “i’tilâfu’l-lafz ma‘a’l-ma‘nâ” başlığı altında yukardaki şekilde açıklamıştır.⁹²⁵ İbn Hicce’nin ilgili beyti şöyledir:⁹²⁶ [Basît]

تَمَّتْ مُسَاوَاةُ أَنْوَاعِ الْبَدِيعِ بِهِ لَكِنْ يَزِيدُ عَلَى مَا فِي بَدِيعِهِمْ

Bedî‘ sanatları onunla eşitlendi. Fakat onların bedî‘ilerinden daha fazladır.

İbn Hicce’nin bu beytinde lafızlar ve mânâlar denk olup beyit herhangi bir arttırma veya eksiltmeye müsait değildir.

⁹²⁰ İbn Ebi’l İşba‘, *Tahrîru’t-tahbîr fi şinâ‘ati’s-şi‘ri ve’n-neşri ve beyâni i‘câzi’l-Kur‘ân*, 441; İbn Ma’sûm, *Envâru’r-rebî‘ fi envâ‘i’l-bedî‘*, 6/296; el-Hamevî, *Hizânetü’l-edeb ve gâyetü’l-ereb*, 2/473.

⁹²¹ et-Teftâzânî, *el-Muṭavvel şerhu telhîşu mißtâhi’l-‘ulûm*, 729.

⁹²² el-Hamevî, *Hizânetü’l-edeb ve gâyetü’l-ereb*, 2/473.

⁹²³ Müslim, *Taḥfifu’s-şalât ve’l-ḥuṭbe*, 869.

⁹²⁴ er-Râzî, *Muḥtâru’s-şihâh*, 158.

⁹²⁵ Ca‘fer, *Naḥdu’s-şi‘r*, 153; el-Hamevî, *Hizânetü’l-edeb ve gâyetü’l-ereb*, 2/475; Nablûsî, *Nefahâtu’l-ezhâr ‘alâ nesemâti’l-eshâr fi şerhi’n-nebiyyi’l-muḥtâr*, 249; ‘Avvâd, *el-‘Ikdu’l-bedî‘ fi fenni’l-bedî‘*, 325.

⁹²⁶ el-Hamevî, *Hizânetü’l-edeb ve gâyetü’l-ereb*, 2/475.

3.132. H̄usnu'l- h̄itâm

H̄usnu'l-h̄itâm, şair veya nesir yazarının kulağa tatlı gelen, dili yormayan, ifadelerin açık ve anlaşılır olduğu ve bağlamın gerekliliklerine uygun (muktezâ-yı hâle) bir şekilde sözlerini sonlandırmasıdır.⁹²⁷ Şairin ve nesir yazarının sözlerini en güzel şekilde sonlandırmaları gerekir.⁹²⁸ Çünkü son söylenenler kulaklarda en son kalanlardır. Ayrıca çoğu zaman, diğer sözler unutulsa bile sadece son kısım hafızada kalabilir. Bu nedenle şair ve yazar, kapanışın zarifliğine, olgunluğuna, akıcılığına ve etkileyiciliğine özen göstermelidir. Bu sanata, farklı edebi kaynaklarda çeşitli adlar verilmiştir. Tifâşî bunu “h̄usnu'l-makta”, İbn Ebi'l-İşba' ise “h̄usnu'l- h̄atime” olarak adlandırmıştır. Diğer bazı edebiyatçılar ise aynı sanatı “berâatu'l-intihâ” ya da “berâatu'l-makta” gibi farklı terimlerle anmışlardır.⁹²⁹ İbn Ebi'l-İşba' bu sanatı ilk defa kendisinin ortaya koyduğunu iddia etse de benzer uygulamalara başka âlimlerin eserlerinde farklı adlarla daha önce rastlanmaktadır.⁹³⁰

İbn Hicce, h̄usnu'l h̄itâma örnek teşkil etmesi açısından Kadı Muhyiddîn b. Abdüzzâhir (öl. 692/1293) tarafından Sultan Melik Mansur Seyfeddin Kalavûn (öl. 689/1290) adına, oğlu Melik Eşref Selahuddîn Halil (öl. 693/1293) için kaleme almış olduğu ahitnamenin son kısmını zikretmiştir. İlgili ahitname şöyle son bulmaktadır:⁹³¹

"وَاللَّهُ تَعَالَى يَجْعَلُ اسْتِخْلَافَهُ هَذَا لِلْمُتَّقِينَ إِمَامًا، وَلِلْمُعْتَدِينَ أَنْفِصَاءً، وَيُطْفِئُ بِمَاءٍ سُبُوفِهِ نَارَ كُلِّ حَطْبٍ، حَتَّى تُصْبِحَ أَصْبَحَتْ نَارُ سَبِيَّةٍ بَرْدًا وَسَلَامًا."

“Yüce Allah, bu tahta geçişi takva sahipleri için bir önder, saldırganlar için ise bir yıkım vesilesi kalsın. Sultan'ın kılıçlarının suyu, her türlü odunun ateşini söndürsün; tıpkı adaşı olanın (Hz. İbrahim'in) ateşinin serinlik ve selamet oluşu gibi.”

⁹²⁷ İbn Ma'sûm, *Envâru'r-rebî' fî envâ'i'l-bedî'*, 6/324; el-Hâşimî, *Cevâhiru'l-belâga fî 'l-me'ânî ve'l-beyân ve'l-bedî'*, 428; Bulut, *Belâgat Terimleri Sözlüğü*, 155.

⁹²⁸ el-'Askerî, *Kitâbu's-şinâ'ateyn: el-Kitâbe ve's-şî'ru*, 443.

⁹²⁹ İbn Ebi'l-İşba', *Tahrîru't-tahbîr fî şinâ'ati's-şî'ri ve'n-neşri ve beyânî i'câzi'l-Kur'ân*, 616; el-Hillî, *Şerhu'l-kâfiyetü'l-bedî'iyye fî 'ulûmi'l-belâga ve mehâsini'l-bedî'*, 333; el-Hamevî, *Hizânetü'l-edeb ve gâyetü'l-ereb*, 2006, 2/477.

⁹³⁰ İbn Ma'sûm, *Envâru'r-rebî' fî envâ'i'l-bedî'*, 6/324.

⁹³¹ el-Hamevî, *Hizânetü'l-edeb ve gâyetü'l-ereb*, 2/483.

İbn Hicce'nin husnu'l hitâmı şöyledir.⁹³² [Basî]t]

حُسْنُ أَيْدَائِي بِهِ أَرْجُو التَّخْلُصَ مِنْ نَارِ الْجَحِيمِ وَهَذَا حُسْنُ مُحْتَمِي

Onunla başlamanın güzelliği ile cehennemden kurtulmayı umuyorum. İşte bu da husn-u hatimemdir.

Şair, bu beyitle birlikte Hz. Peygamber'e yönelik övgüsünü sonlandırmış ve okuyucuya kasîdenin artık sona erdiğini hissettirmiştir. Aynı zamanda, Hz. Peygamber'e duyduğu bu yüce sevgi ve övgünün kendisi için cehennem ateşinden bir kurtuluş vesilesi olmasını dilemiştir.

⁹³² el-Hamevî, *Hiżânetü'l-edeb ve gâyetü'l-ereb*, 2/477.

SONUÇ

Memlûkler döneminin ilmî ve siyâsî çalkantılarla dolu ortamında yaşamış olan İbn Hicce, çok sayıda manzûm ve mensûr eser kaleme almış bir âlimdir. Bunlardan biri de “*Hızânetu'l-edeb ve gâyetu'l-ereb*” adlı eseridir. Bu eserini 59 yaşında, ölümünden 11 yıl önce tamamlamıştır. Bu süre zarfında pek çok yere seyahat gerçekleştirmiş, edebiyat meclislerinde bulunmuş ve ilmî birikim ve tecrübesini artırmıştır. Dolayısıyla bu da söz konusu eserin şairin ilmî birikiminin mühim bir tezahürü olarak değerlendirilebilir.

İbn Hicce'nin bedî'yyesi ve şerhi üzerine yapılan bu çalışmada İbn Hicce'nin yaşadığı dönem ve hayatı, bedî' ilmi, bedî'yyâtın tarihçesi ve İbn Hicce'nin “*Hızânetu'l-edeb ve gâyetu'l-ereb*” adlı eseri tahlil edilmiştir. Bu çalışmanın neticesinde ise şu sonuçlara ulaşılmıştır:

İbn Hicce bu eserinde toplamda 147 bedî'î sanatı 142 beyitte sunmuştur. Yeni bir sanat ortaya koymayan şair, kendisinden önceki âlimlerin ortaya koyduğu sanatları işlemiştir. Hatta Şafîyyuddîn el-Ëillî'nin “*Kâfiyetu'l bedî'yye*” sinde yer alan teslîm, muvâzene, tevzî' ve istiâne sanatlarına yer vermeyerek eksiltmeye dahi gitmiştir. Sanatları tanımlarken İbnu'l Mu'tez, 'İzzeddîn ez-Zencânî, Sekkâkî, Tifâşî, Ebû Hilâl el-Askerî, Ebu'l-Alâ el-Maarrî gibi âlimlerin görüşlerine yer vermekle birlikte çoğunda İbn Ebi'l-İşba'ın tanımlarını esas almıştır. Sanatların isimleri hususunda başka isimlendirmelere gidilmişse bunları sanatın tanımını yapmadan önce zikretmiştir. Ayrıca tanımını yaptığı sanatın diğer sanatlarla benzerlikleri veya farklılıkları varsa bunları açıklamıştır. İbn Hicce, bu yöntemiyle bedî'yye şârihlerinden olan Ëillî'ye yaklaşmakta ancak Endelûsî'den ayrılmaktadır. Zira Endelûsî, ilgili sanatlara dair açıklamalarında ayrıntıya girmemiştir.

İbn Hicce, özgün bir yöntem geliştirmekten ziyade, seleflerinin izinden gitmiştir. Bu bağlamda hocası 'İzzeddîn el-Mevşilî'nin ortaya koyduğu bir usul olan sanatın ismini tevriye yoluyla beyitte belirtme usûlünü kullanmıştır. Yine daha önce bedî'yye kaleme alan Şafîyyuddîn el-Ëillî'nin sanatları tertip edişini örnek almıştır. Öte yandan Ëillî, Mevşilî ve Endelûsî gibi şahsiyetlerle muâraza ettiğı ve yer yer

eleştirel bir üslup benimsediği görülmüştür. Şair bu eleştirilerini, sanatın gereğini yerine getirmemeleri, beyitlerinin içerdiği mananın zayıflığı, şatırlar arası uyumsuzluk olduğunu düşünmesi, eleştirdiği isimlerin nazmettikleri beytin ait olduğunu söyledikleri sanata değil aslında başka bir sanata uygun olduğu, altında fazla zikredilecek husus olmasa dahi sadece muârazada bulunmak için bir sanatı ele alıp beyit nazmettiği gibi gerekçelere bağlamaktadır. İbn Hicce, kendinden sonraki âlimleri de büyük ölçüde etkilemiştir. Suyûfî ve Âişe el-Bâûniyye etkilediği isimler arasındadır. Etkiler görülmekle birlikte farklılıkların olduğu da düşünülmektedir. Âişe el-Bâûniyye, sanatları tanımlarken İbn Hicce'nin tanımlarından yararlanmış. Ancak delil zikretmede İbn Hicce'ye yaklaşmamıştır. Suyûfî de yine tarz bakımından İbn Hicce'ye benzemekle birlikte "*Nazmu'l bedî*" şerhinde onun kadar uzun açıklamalar yapmamış, hatta sanatın gayet açık olduğunu söylemekle yetinmiştir. Yoğun şevâhid kullanımına da rastlanmamıştır. Ayrıca diğer bedî'yye şairleri arasında olan üstünlük yarışı Suyûfî'de de rastlanmaktadır. O, İbn Hicce'nin beyitleri ile kendi beyitlerini kıyaslamış, yer yer kendi beyitlerinin daha iyi bir yapıda olduğunu savunmuştur.

İbn Hicce, kasîdesini şerh ederken yoğun şevâhid getirmesi hususunda hayranlık duyduğu şairlerin şiirlerine sıkça yer verirken kendisine uzak bulduğu şairlere eserinde sınırlı düzeyde yer ayırmıştır. Özellikle sevdiği şair Mütenebbî'nin şiirlerinden yoğun şekilde faydalanmış, irsâl-i meşel alanında onun divanındaki 300'den fazla beyti örnek göstermiştir. Şair, bu delilleri sunmuş ancak çoğu yerde sanatın beyitte nasıl yer aldığını açıklamamıştır. Buradan hareketle yoğun delil kullanımının yeterince açıklama getirilmediğinde eserin öğretici yönünü olumsuz etkileyebileceği düşünülebilir.

Şerhine dair değinilebilecek bir diğer husus, bu kasidenin peygamber methiyesi olmasına rağmen Hz. Peygamber'in hayatına dair yeterince bilgi sunmamasıdır. Şairin, övgüde bulunduğu hususu ilgili tarihî bağlamıyla birlikte sunması hâlinde, bu yaklaşımın hem söz konusu sanatın anlaşılmasını kolaylaştıracağı hem de beytin anlam bütünlüğünü pekiştireceği söylenebilir.

İbn Hicce, bazı beyitlerde sadece ilgili sanata değil birden fazla sanata yer vermiştir. Ancak yer verdiği sanatların sadece ismini söylemiş, ayrıntılı açıklamasına

girmemiştir. Hatta amacı birden fazla sanatı ele almak olan ibdâ‘ sanatında dahi sadece sanatların ismini vermekle yetinmiştir. Bu durumun okuyucunun sanatı kavramasını zorlaştırarak şerhin açıklayıcılığını zayıflattığı düşünülebilir.

İbn Hicce, klasik kaside formunun dışına çıkmamış, kasidesini klasik kasîde formunda olması gereken maṭla, taḥalluṣ ve ḥâtime bölümlerine ayırmıştır. Maṭla bölümünde okuyucuyu medih temasına hazırlamak adına nesîb temasına yer vermiştir. Şair, bu tema gereğince kabilesi tarafından terk edilmesinin kendisinde oluşturduğu derin üzüntüyü ve ruh hâlini hem duygusal bir yoğunlukla hem de sitemkâr bir üslupla dile getirmiş, bu terk edilişin onu hasta ettiğini ve zayıf düşürdüğünü tasvir ederek anlatmıştır. Diğer taraftan gözyaşı, yürek yangını, ağıt, hastalık, zayıflık ve psikolojik yıkım, onun kabilesinden ayrı kalışının onda yarattığı etkilerin bir dışavurumu olduğu görülmektedir.

Bedî‘iyye, üslûp açısından değerlendirildiğinde dilinin yer yer zorlama ifadeleri ve haşvi barındırdığı söylenebilir. Sanatın ismini beyitte tevriye yoluyla zikretmeye çalışması, bazı beyitlerde anlaşılır olsa da bazılarında beytin anlaşılabilirliğini olumsuz yönde etkilediğinden söz edilebilir.

Kasidenin üslûbunda dikkat çekici özelliklerden biri de İbn Hicce, ilk peygamber methiyelerinde Hz. Peygamber’in güzelliğini tasvir ederken sıkça başvurulan Hz. Peygamber’i dolunaya benzetme geleneğini tercih etmemiştir. Bunun gerekçesinin de dolunayın Hz. Peygamber’in gökyüzündeki ay gibi bir değişim içinde değil, Allah’ın peygamberi olarak daima dosdoğru kaldığını vurgulamak istemesi olarak düşünülebilir. Bu yaygın tasviri tercih etmeyişi tefrîk ve teşbîh sanatlarında dile getirmiştir.

İbn Hicce, muasırı olan ve daha sonra yaşayan âlimlerce eleştirilmiştir. Bunlardan biri dostu ve aynı zamanda öğrencisi olan Muhammed b. Hasan en-Nevâcî’dir. Nevâcî şiirlerinin başka şairlerden çalıntı olduğu iddiasında bulunmuş ve iddialarını “*el-Hucce serikât-i İbn Hicce*” adlı eserde toplamıştır. Bu eserden hareketle Nevâcî’nin eleştirilerinde haklı olduğu düşünülebilir. Çünkü berâ‘atu’l-istihlâl sanatında İbn Hicce’nin ‘aczu’l-beyti ‘İzzettin el-Mevşilî’nin şadru’l-beyti ile

tamamen ayındır. Yine murâca‘a sanatında Hillî'nin beyti ile ciddi benzerlik olduğu görülmektedir. Tefrîk, el-ķavl bi'l-mûceb, ķasem sanatlarında da Mevşilî'nin beyitlerine olan benzerlik göze çarpmaktadır.

Bu çalışmada, İbn Hicce'nin *Hizânetü'l-edebe ve ğâyetü'l-erebe* adlı eserine dair çeşitli sonuçlara ulaşılmıştır. Bununla birlikte, farklı bakış açıları ve yöntemlerle yapılacak değerlendirmelerin farklı sonuçlara ulaşmayı mümkün kılacağı açıktır. Bu çerçevede, ileride İbn Hicce ve eserleri üzerine çalışma yapmayı hedefleyen araştırmacılara aşağıdaki hususları dikkate almaları önerilebilir:

- İbn Hicce, söz konusu eserinde en uzun açıkladığı sanat tevriyedir. Bu sanatı 214 sayfada geniş bir şekilde ele almıştır. Ayrıca “*Keşfü'l-liş şâm 'an vechi't-tevriye ve'l-istiĥdâm*” adını verdiği tevriye sanatını konu alan müstakil bir eseri mevcuttur. Buradan hareketle İbn Hicce nezdinde tevriye önemli bir yere sahip olduğu söylenebilir. Dolayısıyla bu bağlamda “*Keşfü'l-liş şâm 'an vechi't-tevriye ve'l-istiĥdâm*” adlı eser tahlil edilebilir.

- Tezde belirtildiği üzere İbn Hicce, *Taġrîdü's-şâdiĥ* adlı eserinin tamamını delil olarak kullanmıştır. Buradan yola çıkarak ilgili metin, bütüncül bir şekilde belâġî sanatlar bağlamında analiz edilebilir.

- Eser, farklı dönemlere ve edebî türlere ait şiir ve nesir metinlerini içermektedir. Her ne kadar bu çalışmada söz konusu istiĥâd örneklerine değinilmiş olsa da, konunun belirli sınırlar içerisinde ele alınması, bu metinlerin ayrıntılı bir şekilde incelenmesini mümkün kılmamıştır. Bu doğrultuda, şairin eserinde yer verdiği kâne ve kâne, dübeyt, zecel, mevâliyyâ gibi şiir türleri ile tarihî belge niteliği taşıyan risâle örneklerinin kapsamlı biçimde değerlendirildiği müstakil bir çalışma gerçekleştirilebilir.

KAYNAKÇA

- ‘Akkâvî, İn’âm Fevvâl. *Mu‘cemu’l-mufaşşal fi ‘ulûmi’l-belâğa el-bedî‘ ve’l-beyân ve’l-me‘âni*. Beyrut: Darü’l Kutubi’l İlmîyye, 2. Basım, 1996.
- Ma’arrî, Ebu’l-Alâ’ Ahmed b. Abdillâh b. Süleymân. *Mu‘cizu Ahmed (Şerhu li-Dîvâni’l-Mütenebbî)*, ts.
- ‘Âşûr, Saîd Abdulfettâh. *el-Muctema’u’l-Mışrî fi ‘aşrı selâti’l-memâlik*. Dâru’n-Nahđati’l-Arabiyye, 1992.
- ‘Avvâd, Hûrî Bûlus. *el-‘İkdu’l-bedî‘ fi fenni’l-bedî‘*. thk. Hasan Muhammed Nûreddîn. Beyrut: Dâru’l-Mevâsim, 1. Basım, 2000.
- Ayaz, Fatih Yahya. *İslam Tarihi ve Medeniyeti -9- Müslüman Türk Devletleri (II)*. İstanbul: Siyer Yayınları, 1. Basım, 2018.
- Aydın, Mustafa. *Arap Dili Belagatında Bedî‘ İlmi ve Sanatları*. ed. Ömer Aydın. İstanbul: İşaret Yayınları, 2018.
- Bağdâdî, Muhammed b. Mübârek b. Muhammed b. Meymûn. *Kitâb-u muntehe’-t-taleb min eş‘âri’l-‘Arab*, ts.
- Bağcı, Abdullah Esat. *Ebu’l-Bahr el-Hattî ve Şiirleri*. ed. Muhammed Tasa. Konya: Palet Yayınları, 2024.
- Bağdâdî, İsmail Paşa. *Hediyyetü’l-‘ârifîn esmâ’ü’l-mü’ellifîn ve âşârü’l-muşannifîn*. Beyrut: Dâru İhyâ-i’t-Turâşi’l-Arabî, ts.
- Beyhaķî, Ebû Bekr Ahmed b. el-Hüseyn b. Alî. *Delâ’ilü’n-nübüvve ve ma’rifetü aĥvâli şâĥibi’ş-şerî‘a*. thk. Abdülmü’tî Kal’acî. Beyrut: Daru’l-Kutubi’l-İlmîyye, 1. Basım, 1985.
- Bulut, Ali. *Belâgat: Meânî-Beyân-Bedî*. İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 2020.
- Bulut, Ali. *Belâgat Terimleri Sözlüğü*. İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 2. Basım, 2021.
- Câhîz, Ebû Osmân Amr b. Bahr b. Maĥbûb el-Kinânî. *el-Beyân ve’t-tebyîn*. Beyrut: Dâru ve Mektebetü Hilâl, 1423.
- Ca’fer, Kudâme b. *Naĥdu’ş-şi‘r*. thk. Muhammed Abdulmun‘im Ĥafâcî. Beyrut: Dâru’l-Kutubi’l-İlmîyye, ts.
- Çağrııcı, Mustafa. “Gazzâlî”. *TDV İslâm Ansiklopedisi*. C. 13. İstanbul: TDV Yayınları, 1996.
- Çelebi, Kâtip. *Keşfü’z-zunûn ‘an esâmi’l-kutub ve’l-funûn*. Beyrut: Dâru İhyâi’t-Turâşi’l-Arabî, ts.
- Demirayak, Kenan. *Arap Edebiyatı Tarihi I - Cahiliye Dönemi*. ed. Sadık Armutlu. Kayseri: Fenomen Yayınları, 4. Basım, 2019.
- Demirayak, Kenan. *Arap Edebiyatı Tarihi II-Sadru’l-İslam Dönemi*. ed. Sadık Armutlu. Erzurum: Fenomen Yayınları, 4. Basım, 2023.

- Demirayak, Kenan. *Arap Edebiyatı Tarihi IV-Abbâsiler Dönemi*. ed. İlknur Emekli. Erzurum: Fenomen Yayınları, 1. Basım, 2021.
- Demirayak, Kenan. *Arap-İslam Edebiyatı Literatür Bilgisi*. ed. Sultan Şimşek - İlknur Emekli. İstanbul: Cantaş Yayınları, 2016.
- Dereli, Muhammet Vehbi. *Arap Edebiyatında Bediyye Geleneği ve Suyûtî'nin Nazmu'l Bedî Adlı Eseri*. Konya: Palet Yayınları, 2021.
- Dereli, Muhammet Vehbi. *Osmanlı Dönemi Şairlerinden Âişe el-Bâûniyye ve Peygamber Methiyeleri*. Ankara: Gece Kitaplığı, 2023.
- Durmuş, İsmail. "Âsârî". *TDV İslâm Ansiklopedisi*. C. Ek-1. Ankara: TDV Yayınları, 2020.
- Durmuş, İsmail. "Hüsn-i ta'lîl". *TDV İslâm Ansiklopedisi*. C. 19. İstanbul: TDV Yayınları, 1999. <https://islamansiklopedisi.org.tr/husn-i-talil>
- Durmuş, İsmail. "İftinân". *TDV İslâm Ansiklopedisi*. C. 21. İstanbul: TDV Yayınları, 2000.
- Durmuş, İsmail. "İhtibâk". *TDV İslâm Ansiklopedisi*. C. 21. İstanbul: TDV Yayınları, 2000.
- Durmuş, İsmail. "İltifât- TDV İslâm Ansiklopedisi". *TDV İslâm Ansiklopedisi*. C. 22. İstanbul: TDV Yayınları, 2000.
- Durmuş, İsmail. "İstidrâk". *TDV İslâm Ansiklopedisi*. C. 23. İstanbul: TDV Yayınları, 2001.
- Durmuş, İsmail. "İstisna". C. 23. İstanbul: TDV Yayınları, 2001.
- Durmuş, İsmail. "İstişhâd". *TDV İslâm Ansiklopedisi*. C. 23. İstanbul: TDV Yayınları, 2001.
- Durmuş, İsmail. "İstitrât". *TDV İslâm Ansiklopedisi*. C. 23. İstanbul: TDV Yayınları, 2001.
- Durmuş, İsmail. "Kazvînî, Hatîb". *TDV İslâm Ansiklopedisi*. C. 25. Ankara: TDV Yayınları, 2002.
- Durmuş, İsmail. "Mühelhil b. Rebîa". *TDV İslâm Ansiklopedisi*. C. 2. Ankara: TDV Yayınları, 2019.
- Durmuş, İsmail. "Safedî". *TDV İslâm Ansiklopedisi*. C. 35. İstanbul: TDV Yayınları, 2008.
- Durmuş, İsmail. "Tefrîk". *TDV İslâm Ansiklopedisi*. C. 40. İstanbul: TDV Yayınları, 2011.
- Durmuş, İsmail. "Tensîk". *TDV İslâm Ansiklopedisi*. C. 40. İstanbul: TDV Yayınları, 2011.
- Durmuş, İsmail - Pala, İskender. "İstiare". *TDV İslâm Ansiklopedisi*. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2001.
- Durmuş, İsmail - Pala, İskender. "İtilâf". *TDV İslâm Ansiklopedisi*. C. 23. İstanbul: TDV Yayınları, 2001.

- Ebî Sülmâ, Züheyr b. *Dîvân*. thk. Ali Hasan Fâur. Beyrut: Dârü'l-Kutubi'l-'Ilmiyye, 1988.
- Ebû Zeyd, Ali. *el-Bedî'iyât fi'l-edebi'l-'Arabî*. Dimaşk: Âlemu'l-Kutub, 1982.
- Ebu'l-'Atâhiye. *Dîvân-u Ebi'l-'Atâhiye*. Beyrut: Dâru Beyrut, 1406.
- Eminoğlu, Ali. *Şekil ve Muhteva yönünden el-Mu'allakatu's-seb'*. Konya: Selçuk Üniversitesi, Yüksek Lisans, 2010.
- Endelûsî, İbn Câbir. *el-Hulletü's-siyerâ fî medhi hayri'l-verâ*. thk. Ali Ebû Zeyd. Beyrut: 'Âlemu'l-Kutub, 2. Basım, 1985.
- Er, Rahmi. "Müvelledûn". *TDV İslâm Ansiklopedisi*. C. 32. İstanbul: TDV Yayınları, 2006.
- Ertürk, Mustafa. "Havz-ı Kevser". *TDV İslâm Ansiklopedisi*. C. 16. İstanbul: TDV Yayınları, 1997.
- Eyyûbî, Yâsîn. *Âfâku 'ş-şi'ri'l-'Arabî fi'l-'aşri'l-Memlûkî*. Trablus: Cerrûs Pres, 1. Basım, 1995.
- Fîrûzâbâdî, Mecduddîn Ebû Tâhîr Muhammed b. Y'aqûb. *Qamûsu'l muhît*. thk. Muhammed Naîm 'Irksûsî. Beyrut: Muessesetu'riseleti lit-tibâati ve'n-neşri ve't-tevzî', 8. Basım, 2005.
- Hacimüftüoğlu, Nasrullah. "Bedî'". *TDV İslâm Ansiklopedisi*. 5/320-322. İstanbul: TDV Yayınları, 1992.
- Hamevî, İbn Hicce. *Hizânetü'l-edeb ve gâyetü'l-ereb*. thk. Kevkeb Diyâb. Beyrut: Dâru Şâdir, 2. Basım, 2001.
- Hamevî, İbn Hicce. *Hizânetü'l-edeb ve gâyetü'l-ereb*. thk. Şalahaddîn el-Hevvârî. Beyrut: el-Mektebetü'l-'Asriyye, 1. Basım, 2006.
- Hamevî, İbn Hicce. *Hizânetü'l-edeb ve gâyetü'l-ereb*. thk. Şalahaddîn el-Hevvârî. 2 Cilt. Beyrut: el-Mektebetü'l-'Asriyye, 1. Basım, 2006.
- Hamevî, Şihâbüddîn Yâkût b. Abdillâh. *Mu'cemu'l-buldân*. Beyrut: Dâru Şâdir, 2. Basım, 1995.
- Hamevî, Taqıyyuddîn Ebûbekr İbn Hicce. *Bulûgu'l-emel fî fenni'z-zecel*. thk. Rıdâ Muhsin el-Çureyşî. Dimaşk: Menşurâtu vizâretü's-seğafet'i ve'l-irşâdî'l-kavmiyyi, 1974.
- Hanbelî, İbnu'l-'Imâd Ebû'l Felâh Abdulhay b. Ahmed b. Muhammed. *Şezerâtu'z-zeheb fî aḥbâri men zeheb*. thk. Mahmûd el-Arnâvûd. Beyrut: Dâru İbn Keşîr, 1993.
- Hanbelî, Mer'î b. Yûsuf b.. *el-Kavlu'l-bedî' fî 'ilmi'l-bedî'*. thk. Muhammed Ali eş-Şâmil. Riyad: Dâru kunûz-u İşbîliye li'n-neşri ve't-tevzî', 1. Basım, 2004.
- Harman, Ömer Faruk. "İsmâil". *TDV İslâm Ansiklopedisi*. C. 23. İstanbul: TDV Yayınları, 2001.
- Hâşimî, Ahmed. *Cevâhiru'l-belâğa fî 'l-me'ânî ve'l-beyân ve'l-bedî'*. İngiltere: Hindâvi, 2017.

- Hillî, Safiyyuddîn. *Şerhu'l-kâfiyetü'l-bedî'iyye fî 'ulûmi'l-belâga ve mehâsini'l-bedî'*. thk. Nesîb Neşâvî. Beyrut: Dâru Şâdir, 1992.
- Huseyn, Abdulkâdir. *Fennu'l-bedî'*. Beyrut: Dâru's-Şurûk, 1. Basım, 1983.
- İbn Ebi'l İşba', Abdülazîm b. el-Vâhid b. Zâfir el-Mısrî. *Tahrîru't-tahbîr fî şinâ'ati's-şi'ri ve'n-neşri ve beyâni i'câzi'l-Kur'an*. thk. Muhammed Şeref Hıfnî. Kahire: Lecnetu ihyâi't-turâşi'l-İslâmî, 1963.
- İbn Ebi'l-İşba', Abdülazîm b. el-Vâhid b. Zâfir el-Mısrî. *Bedî'u'l-Kur'an*. thk. Muhammed Şeref Hıfnî. Nahđatu Mısr, 1957.
- İbn Manzûr, Ebu'l Fağl Cemâluddîn el-Ensârî. *Lisânu'l-'Arab*. Beyrut: Dâru Şâdir, 3. Basım, 1414.
- İbn Ma'sûm, es-Seyyid Ali Şadruddîn b. Ma'sûm el-Medenî. *Envâru'r-rebî' fî envâ'i'l-bedî'*. thk. Şâkir Hâdî Şukr. en-Necefü'l-Eşref: Maţba'atu'n-Nu'mân, 1. Basım, 1968.
- İbn Ma'sûm, es-Seyyid Ali Şadruddîn b. Ma'sûm el-Medenî. *Envâru'r-rebî' fî envâ'i'l-bedî'*. thk. Şâkir Hâdî Şukr. en-Necefü'l-Eşref: Maţba'atu'n-Nu'mân, 1. Basım, 1968.
- İbn Ma'sûm, es-Seyyid Ali Şadruddîn b. Ma'sûm el-Medenî. *Envâru'r-rebî' fî envâ'i'l-bedî'*. thk. Şâkir Hâdî Şukr. en-Necefü'l-Eşref: Maţba'atu'n-Nu'mân, 1. Basım, 1969.
- İbn Ma'sûm, es-Seyyid Ali Şadruddîn b. Ma'sûm el-Medenî. *Envâru'r-rebî' fî envâ'i'l-bedî'*. thk. Şâkir Hâdî Şukr. en-Necefü'l-Eşref: Maţba'atu'n-Nu'mân, 1969.
- İbn Ma'sûm, es-Seyyid Ali Şadruddîn b. Ma'sûm el-Medenî. *Envâru'r-rebî' fî envâ'i'l-bedî'*. thk. Şâkir Hâdî Şukr. en-Necefü'l-Eşref: Maţba'atu'n-Nu'mân, 1969.
- İbn Tagrıberdî, Ebu'l Mehâsin Cemâleddîn Yûsuf. *en-Nucumu'z-zahire fî mulûki Mısr ve'l-Kâhire*. Mısır: Dâru'l-Kutub, ts.
- İbnu'l Mu'tez, Ebu'l Abbâs Abdullah. *Kitâbu'l-bedî'*. thk. İrfân Matracî. Beyrut: Muessesetu'l-Kutubu's-Şekâfiyye, 1. Basım, 2012.
- İbnu'l-Esîr, Ziyâuddîn. *el-Meşelü's-sâ'ir fî edebi'l-kâtib ve's-şâ'ir*. thk. Ahmed el-Hûfî - Bedevî Tabâne. Kahire: Dâru'n-Nahđati'l Mısr, ts.
- İbnu'n-Nâzım, Bedruddîn b. Mâlik. *el-Mişbâh fî'l-meânî ve'l-beyân ve'l-bedî'*. thk. Huseynî Abdulcelîl Yûsuf. Mektebetü'l Âdâb, ts.
- İzzeddîn el-Mevşilî, Ali b. el-Huseyn b. Ali b. Ebîbekr. *Bedî'iyet-u-İzzeddîn el-Mevşilî (Bedî'iyâtü-hams fî medhi'n-nebiyyi muhtâr ve's-şahâbeti'l-kirâm içerisinde)*. Mısır: Maţba'atu'l-Maarif, 1897.
- Kaçar, Halil İbrahim. "Terdid". C. 40. TDV Yayınları, 2011.
- Karaarslan, Nasuhi Ünal. "İbn Hicce". *TDV İslâm Ansiklopedisi*. 20/65-66. İstanbul: TDV Yayınları, 1999.

- Karaarslan, Nasuhi Ünal. "İbn Hicce". *TDV İslâm Ansiklopedisi*. C. 20. İstanbul: TDV Yayınları, 1999.
- Kaya, Mahmut. "Kasîdetü'l-Bürde". *TDV İslâm Ansiklopedisi*. C. 24. İstanbul: TDV Yayınları, 2001.
- Kaya, Mahmut. "Önerme". *TDV İslâm Ansiklopedisi*. C. 34. İstanbul: TDV Yayınları, 2007.
- Kayrevânî, Ebû Alî el-Hasen b. Reşîk. *el-'Umde fî mehâsini's-şî'r ve âdâbih*. thk. Muhammed Muhyiddin Abdülhamîd. Dârü'l-Cîl, 5. Basım, 1981.
- Kazvîni, Celâluddîn Ebû Abdillâh Muhammed b. Abdirrahman el-Haţîb. *el-İdâh fî 'ulûmi'l-belâğa el-me'ânî ve'l-beyân ve'l-bedî'*. Beyrut: Darü'l-Kutubi'l-İlmiyye, ts.
- Kılıç, Hulusi. "Bedîyyât". *TDV İslâm Ansiklopedisi*. C. 5. İstanbul: TDV Yayınları, 1992.
- Kılıç, Hulusi. "İbn Câbir". *TDV İslâm Ansiklopedisi*. C. 19. İstanbul: TDV Yayınları, 1999.
- Kılıçlı, Mustafa. "Hillî, Safiyyüddin". *TDV İslâm Ansiklopedisi*. C. 18. İstanbul: TDV Yayınları, 1998.
- Korkmâs, Nâşiruddîn Muhammed b. *Zehru'r-rebi' fî şevâhidi'l-bedî'*. thk. 'Arâr Mehdî Es'âd. Beyrut: Dârü'l-Kutubi'l-İlmiyye, 2007.
- Küçüksarı, Mücahit. *İbn Hicce el-Hamevî ve Dîvânı (Edisyon-Kritik)*. Konya: Palet Yayınları, 2018.
- Ma'arrî, Ebu'l-Alâ' Ahmed b. Abdillâh b. Süleymân. *Mu'cizu Ahmed (Şerhu li-Dîvânî'l-Mütenebbî)*, ts.
- Makrîzî, Takıyyüddîn Ahmed b. Alî. *İğâsetü'l-ümme bi-keşfi'l-gumme*. thk. Muhammed Mustafa Ziyâde - Cemâleddin Şeyyâl. Kahire: Matbaatu Lecnetü't-Telif ve't-Tercüme ve'n-Neşr, 1930.
- Marangozoğlu, İzzet. *Arap Edebiyatında Bedî ve Bedîyyât*. ed. Hüseyin Dursun. Ankara: Sonçağ Akademi, 1. Basım, 2022.
- Merâgî, Ahmed Mustafa. *'Ulûmu'l-belâğa el-beyân ve'l-me'ânî ve'l-bedî'*. Beyrut: Dârü'l-Kutubi'l-İlmiyye, 3. Basım, 1993.
- Mevdûdî, Ebu'l A'lâ. *Tefhîmu'l Kur'an Kur'an'ın Anlamı ve Tefsîri*. İstanbul: İnsan Yayınları, ts.
- Mısrî, Cemâlüddîn b. Nübâte. *Dîvân-u İbn Nübâte el-Mısrî*. Beyrut: Dâru İhyâ-i't-Turâşi'l-Arabî, ts.
- Munkiz, Üsâme b. *el-Bedî' fî nakdi's-şî'r*. thk. Ahmed Ahmed Bedevî - Hâmid 'Abdulmecîd. el-Cumhûriyyetü'l 'Arabiyyetü'l Müttehedetü el-İdâretü'l-Âmmetü li's-Şekâfî, ts.
- Müslim, Ebü'l-Hüseyn Müslim b. el-Haccâc b. *Şahîh-u Müslim*. thk. Muhammed Fuâd Abdalbâki. Beyrut: Dâru İhyâ-i't-Turâşi'l-Arabî, 1955.

- Nablûsî, ‘Abdulğanî. *Nefahâtu’l-‘ezhâr ‘alâ nesemâti’l-‘eshâr fî şerhi’n-nebiyyi’l-muhtâr*. Beyrut: Âlemu’l Kutub, ts.
- Öznurhan, Halim. “Tatrîz”. *TDV İslâm Ansiklopedisi*. C. 40. İstanbul: TDV Yayınları, 2011.
- Paşa, Ömer Musa. *Târîhu’l-‘edebi’l-‘Arabî (el-‘Aşru’l-Memlûki)*. Dımaşk: Dâru’l-Fikr, 1989.
- Pekparlatır, Selçuk. *Osmanlı Dönemi Şairlerinden Yûsuf el-Esîr ve Şiiri*. Konya: Palet Yayınları, 2019.
- Rabdâvî, Mahmûd. *İbn Hicce el-Hamevî şâ‘iran ve nâkıden*. Dâru Kuteybe, 1982.
- Râcihî, Abdülazîz b. Abdillâh b. Abdirrahman. *Şerhu sünen-i-İbn Mâce*, ts.
- Râzî, Fahrüddîn Muhammed b. Ömer b. Hüseyin. *Nihâyetü’l-‘icâz fî dirâyeti’l-‘icâz*. thk. Nasrullah Hacimüftüoğlu. Beyrut: Dâru Şâdir, 2004.
- Râzî, Muhammed b. Ebî Bekr b. ‘Abdulkâdir. *Muhtârü’s-şihâh*. thk. Yûsuf eş-Şeyh Muhammed. Beyrut: el-Mektebetü’l-‘Aşriyye, 1999.
- Şâbûnî, Ahmed b. İbrâhîm eş-. *Târîh-u Hamâ*. Birleşik Krallık: Hindâvi, 2015.
- Samancı, Yusuf Sami. *Arap Şairlerden Mencek Paşa El-Yusuî ve Şiiri*. Konya: Necmettin Erbakan Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora, 2017.
- Sarı, Emine. *Memlûkler Dönemi Risâle Edebiyatı: İbn Hicce el-Hamevî’nin “Yâkûtü’l-Kelâm Fî Nâri’ş-Şâm” Adlı Risâlesi Örneği*. Konya: Necmettin Erbakan Üniversitesi, Yüksek Lisans, 2024.
- Şehâvî, Şemseddîn b. Muhammed b. Abdirrahmân b. Muhammed. *ed-Dav’u’l-lâmi‘ li-ehli’l-‘karni’t-tâsi‘*. Beyrut: Mektebetü’l-‘Kudsî, 1355.
- Sekkâkî, Ebû Yâkûb Yusuf b. Ebî Bekr. *Mifthû’l-‘ulûm*. Beyrut: Darü’l Kutubi’l ‘İlmiyye, 2. Basım, 1987.
- Suyûtî, Celâluddîn. *el-İtkân fî ‘ulûmi’l-‘Kur’ân*. thk. Muhammed Ebu’l-Fazl İbrahim. Hey’etü’l-Mışriyye’l-‘âmmetü li’l-küttâb, 1974.
- Suyûtî, Celâluddîn. *Nazmu’l-bedî‘ fî medhi hayri-şefi‘*. thk. Ali Muhammed Mu‘avvad - Adil Ahmed Abdulmevcûd. Halep: Dâru’l-‘Kalemi’l-‘Arabî, 1. Basım, 1995.
- Sübkî, Bahâüddîn. *‘Arûsü’l-‘efrâh fî şerhi telhîşi’l-miftâh*. thk. Abdulhamîd Hindâvî. Beyrut: el-Mektebetü’l-‘Aşriyye, 2003.
- Yüce Kur’an ve Açıklamalı-Yorumlu Meâli*. çev. Abdulkadir Şener vd. İzmir: Tıbyan Yayıncılık, 5. Basım, 2016.
- Şevkânî, Muhammed b. Ali b. Muhammed b. Abdullâh. *el-Bedru’t-tâli‘ bi mehâsin-i min ba’di’l-‘karni’s-sâbi‘*. Beyrut: Dâru’l Ma‘rife, ts.
- Taberî, Ebû Ca‘fer Muhammed b. Cerîr et-. *Câmi‘u’l-beyân an te’vili âyi’l-‘Kur’ân*. thk. Abdullâh b. Abdulmuhsîn et-Türkî. Kahire: Dâru Hicr, 2001.
- Taberî, Ebû Ca‘fer Muhammed b. Cerîr et-. *Câmi‘u’l-beyân ‘an te’vili âyi’l-‘Kur’ân*, ts.

- Tebrîzî, el-Ḥaṭîb et-. *Şerḥ-u dîvân-ı 'Antera*. Beyrut: Daru'l-Kitâbi'l-'Arabî, 1. Basım, 1992.
- Teftâzânî, Sa'uddîn et-. *Muhtaşaru'l-meânî*. Kum: Dâru'l Fikr, 1411.
- Teftâzânî, Şâ'uddîn Mes'ûd et-. *el-Muṭavvel şerḥu telhîşu miiftâhi'l-'ulûm*. thk. Abdulḥamîd Hindâvî. Beyrut: Dâru'l Kutubi'l-'İlmiyye, 1971.
- Tilimsânî, Şemsiddîn Muhammed b. Afifüddîn Süleymân b. et-. *Dîvânu'ş-Şâb ez-Zarîf*. thk. Şâkir Hâdî Şükr. en-Necefü'l-Eşref: Maṭba'atu'n-Necef, 1387.
- Toprak, M. Faruk. "Mersiye". *TDV İslâm Ansiklopedisi*. C. 29. Ankara: TDV Yayınları, 2004.
- Topuzoğlu, Tefvik Rüştü. "Ferâid". *TDV İslâm Ansiklopedisi*, ts.
- Tülücü, Süleyman. "Nevâcî". C. 33. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2007.
- Uşşakî, Abdullah Salahaddîn-i. *Terceme-i Hizânetü'l Edeb: İzahlı ve Örnekli Belagat Terimleri Sözlüğü*. İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, 2020.
- Üstün, Mahmut. "Bedî'iyât Şiirlerinin İki Önemli İsmi: Safiyyüddin el-Hillî ve İbn Câbir el-Endelüsî". *Nüşa Şarkiyat Araştırmaları Dergisi*.
- Vâhidî, Ebû'l-Hasen Alî b. Ahmed b. Muhammed. *Şerḥu dîvânı li'l-Mütenebbî*, ts.
- Vankulu, Mehmet. *Vankulu Lugati*. ed. Mustafa Koç. İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, 1. Basım, 2014.
- Yavaş, Fatih. *Şair Olarak Muhyiddin İbnü'l-Arabî*. ed. İzzettin Bilgehan. Konya: Palet Yayınları, 2023.
- Yavuz, Aziz. *Safiyyuddîn el-Hillî'nin el-Kâfiyetü'l Bedîyyesi*. Diyarbakır: Dicle Üniversitesi, 2017.
- Yiğit, İsmail. "Memlükler". *TDV İslâm Ansiklopedisi*, ts.
- Zevzenî, Ebû Abdillâh Hüseyin b. Ahmed. *Şerḥu'l-mu'allakâti's-seb'*. Dâru ihyâi't-turâşi'l-Arabî, 2002.
- Zirikli, Ḥayruddîn b. Mahmûd b. Muhammed ed-Dımaşqî. *el-A'lâm*. Beyrut: Dâru'l-'İlm li'l-Melâyîn, 2002.
- 'Allân, İbrâhim Mahmud. *el-Bedî' fi'l-Kur'ân envâuhû ve vezâifuhû*. Şârîka, 2002.
- 'Askerî, Ebû Hilâl Hasen b. Abdillâh es-Sehl. *Kitâbu'ş-şinâ'ateyn: el-Kitâbe ve'ş-şi'ru*. thk. Ali Muhammed el-Bicâvî - Muhammed İbrahim Ebu'l-Faḍl. Dâru'l-Ihyâi'l-Kütübi'l-Arabiyye, 1. Basım, 1952.
- 'Atîk, Abdülazîz. *İlmu'l-bedî'*. Beyrut: Dâru'n-Nahḍati'l-Arabiyye, 2. Basım, ts.
- "Yeşu 10:12-18". Erişim 27 Mayıs 2025.
<https://kutsalkitap.info.tr/?q=ysu%2010:%2012-18>